

ק ש ת

ק ש ת

העורך :
א ה ר ן א מ י ר

מזכירות המערכת :
ה ד ה ב ו ש ם

מופיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עִם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 15.
קשת תל־אביב. דמי חתימה לשנה: 10 ל"י; בחוץ־לארץ, \$7.00. חוברת
בודדת: 3 ל"י; בחוץ־לארץ, \$2.00. כתיב־יד לא יוחזרו אלא אם כן תצורף
אליהם מעטפה מבוילת ועליה כרוכת השולח. כל הזכויות שמורות להוצאת
עִם־הספר בע"מ.

שנה ראשונה, חוברת ד', קיץ 1959

נדפס בדפוס „עתיד“, תל־אביב
גלוֹפּוֹת: תגלוף

ה ת ו כ ו ׃

אלבר קאמי	4
יונתן רטוש : חוה (שיר)	5
י. אורן : הקונגרס	9
בן־ציון תומר : צרור שירים	26
יצחק בן־נר : המגדל	28
טוביה ריבנר : חקירה (שיר)	45
הדה בושם : ההר השלישי	46
אוריאל ק. מאיר : צופה (שיר)	50
ז'קלין כהנוב : אחי המורד	52
ע. הלל : שמש בער! (שיר)	63
אהרן כידן : בחיפוש הנעורים והפתרונים	64
ל. דליה : שלושה שירי קיץ	71
חיים שירמן : ריכארד ואגנר במדינת־ישראל	72
אריק לינדגרן : מתוך „האדם ללא דרך“ (שירים)	82
ורה לויז : תומאס מאן במסותיו	85
רנה שני : זיקית (שירים)	91
פאול לוי : גשמיותה של המוזיקה (ד)	92
תיאודור התלגי : אילו פגשתי בך (שירים)	106
ארטור גליקסון : תכנון אזורי וקידמה טכנולוגית	108
פטר רודה : אירופה בעיניו של אירופי	118
פרדראג וראניצקי : בין יוגוסלביה לברית־המועצות	127
יצחק צין : הדילמה של בורמה	138
נסים רוזאן : התנועה המודרניסטית באסלאם (ב)	150
אליעזר : המדינה והשירות הדיפלומטי	161
בקרות קצרות	167
המשתתפים בחוברת	182
מפתח ל„קשת“ כרך א'	184

בהכרח יש אור בקצה מנהרת־האופל הזאת, אור
שכבר אנו מבחינים בו ואשר אם אך נילחם
עליו יהיה בואו מובטח. בתוך ההריסות מכשי־
רים אנו כולנו את הקרקע לרנסאנס שמעבר
לגבולות הניהיליזם. אבל מעטים הם היודעים
זאת בתוכנו.

(אלבר קאמי: המורד)

יונתן רטוש : חוה

והיא

— חנה האלהית

הייתה אם כל חי

אשר על בו קרא אדם

על-אשמו את

שקה —

למען יצילנה שם

אלה כל נהש

וקל חי

מנורת הטיסה הטבעית

של אלהי כל בשר

וקרי האדמה

וילוד אשה

ואשה

ובולידה —

אחרי אשר קראהו בני תנו

לעבר לו את האדמה —

לפתוחו מגבה רמיש השמים

אלי ארץ אשר יאהב

במסר נשמו —

כי לא היה אדם

לעבר את האדמה

ואין מסר לבעל ארץ

— אז יצר אל כל חי

את האדם עפר

מן האדמה

ויקח את צלעו

ויקבר בשר

ויקרא אל חנה בקול גדול

וקחו את צלעו

אל צלעו

על פגי השנה

בשבות

פחת רמיש השמים

וקר יגמקה בראש

ויקרא את שקים אדם

דהקראם

למען יראת וחקים

למען יבוא וקמדם

למען יחם לו

ויחם —

והיה קאמר האדם —

והיה

במסר על פגי האדמה

ותהר לו כל השאי שדי

וכל פרי שורק וקאושים

וכל אילן שראשו בשמים

וכל פרחי הלולים וקמדה

וכל עשב שזטה

ועץ קרדם

אשר יקרת מעמיו —

ובלעו מוח שזרד הארמונות

העולה בקל החלונות —

פקעת של גחשי ברית וזקעים
 מתעבת על איו
 חיה קדמונה וחיונית קאר
 בקרביו של אדם -
 המשטרבט
 חלל והשטרבט בסדרי בן
 ומסרבת לנפח את
 נפשה
 העזובית
 מסשלקה לשקר
 ולרוש -

ואולי הוא נחמ בקשר הנבח
 שלנחש הקדמוני
 אשר
 הביא לאדם
 ביד אשת
 צלעו
 את פלח הדעת -
 ויקרא צליק אז אדם
 בן
 להצילה ממות האכזרי
 באדון -
 את שם חנה
 אלהותנו חנה -
 מלכת כל בשר
 ושאו
 וישליו -

אף הפכה צצתו הטובה
 של אדם
 יד אל נשיאים זקנה
 יד אל נשיאים זרום
 אל נשיאים זרום וברק
 אשר
 בחשק בעל ופריון פרי בטן
 אךמות
 הקחו ארצה בדקדקה וניקיון
 קמצל
 קיד אויבו קנפוש
 מות —
 קתתו על השנים
 קאסר
 את קתנות עור הקנפוש
 המתות
 אשר השיל —
 לצאת ידי זכות המשקפה
 שהשביעו אמונה
 קשם
 אם כל נפש
 וכל סי —
 בתרופת אליל
 לתהו —

וכתנת עור הקנפוש
 שהולך על גחון
 תנרם עצמותם
 עד מס —

המגיה, כידוע, שלטת בכל; המעשה המגי מחייב גם את האלהות, את יהוה; המעשה המגי, אבל לא כוונתו של אדם בכך. האל מקיים את צו המגיה המחייב — אבל הוא מפרשו, עושהו — כרצונו. אדם התכוון לסוד החיים של אלת החיים הנחשית חוה: יהוה מתחכם לו, מבצע את צו המגיה מצד הוויית הנחש של האלה. הוא עושה לו ולאשתו כתי נות עור־נחש אשר השיל (הנחש משיל את עורו הישן מדי שנה); בכך יצא יהוה ידי חובת המגיה של קריאת שם חוה, נחש־ החיים האלהי, על האשה — וגזירת המוות הכרוכה בהולדת נשאת עומדת בעינה.

ומכיון שאין פרשה זו של גן־העדן, אל הגשם, נחש החיים, ואלת החיים הנחשית חוה, מחוורת לכל במידה שווה, והדברים עשויים להתעות בקריאה ראשונה גם אוון שומעת ולב מבין — ראיתי להביא בזה את הדברים המעטים האלה.

י. ר.

ואמר המביא לבית-הרפוא: הפרשה הידועה כפרשת גן־עדן היא מעשה המלכתו של יהוה, אל הגשם: בתחלתה, לא המטיר יהוה על הארץ ואדם אין לעבוד את האדמה; בסופה יורד המטר, בכוח טכס מגי (ידוע למדי) של הבראות (סוד הזווג) של האדם — זכר ונקבה (בצלם אלהים) — בסופה, הפתוחה אל השמיים, לעורר את אל הגשם „מגיה סימפטית” — הדומה גורר את הדור מה, דוגמת ניסוך המים להוריד גשם), שיור־ דווג אל האדמה ברביעה ראשונה.

אלהות הילוד, החי, הצומח — כתמו, כא־דוני(ס) — כרוך בה הפריון במוות. וכן גם כאן: כי על כן, מות תמותון. אדם ממחר לנקוט אמצעי מגי כדי להפר את עצת המוות של האל: הוא קורא על אשתו את שם אלת הנחש, אלת החיים, חוה, כי היא, האלה חוה, הנחשית, היתה אס־כל־חי (כדרך שמוסיפים לשמו של חולה אנוש את השם, חי).

י. אורן : הקונגרס

...על אודות האשה הכושית אשר לקח כי אשה כושית לקח.
(במדבר יב, א)

א

היה זה קונגרס ל...

את האינטרמצו הראשון אנוס אני להכניס מיד עם הפתיחה. המלים המבטאות את מטרתו של הקונגרס שאובות מן הו'רגון המדעי, והן כה ארוכות, מסורבלות ובלתי-נוחות לאזנו של הקורא שאינו מצוי אצל המינוח המדעי, עד שאני מהסס להשתמש בהן מחשש שמא אטיל אימה על הקורא עוד בראשיתו של הסיפור ואתיעו מלהמשיך בקריאה. נמצא שעמלתי להבל וכיליתי כוחי לריק, שהרי לא העליתי על הכתב את רשמי מאותו קונגרס אלא משום שסבור אני כי נודעת להם חשיבות מרובה, ואם לא אמצא קהל קוראים תהיה חשיבות זו ערטילאית ולעולם לא תצא מן הכוח אל הפועל.

אין חכם כבעל-נסיון. ונסיוני שלי הורני כי הבריות סולדים ממלים שקליטתן אינה נוחה לאזניהם כל-אימת שהם באים לעיין בדבר המתקרא מטעם זה או אחר בשם סיפור, שהרי בימינו אין אדם קורא סיפור אלא על-מנת להתבדר. כשלעצמי אין אני גורס כך. רחוק אני מאותה סברה מקובלת שלפיה יעודה של מה-שקרוי „ספרות יפה“ הוא בידור.

אף-על-פי-כן, הואיל ואיני מוכן לפתוח בוויכוח עם רוב-בנינו-ומנינו של ציבור הקוראים, אניח כי הקורא צודק לעולם ואתחייב שלא להשתמש במלים מבהילות אלא לשם פיקוח-נפש בלבד, כלומר רק כל-אימת שההימנעות ממלים אלו היא בנפשו של הסיפור.

לאחר הקדמה זו, דומני כי רשאי אני להמשיך במקום שהפסקתי באמצע המשפט. ובכן, המדובר הוא בקונגרס עולמי לדיון בהשגי האו'רו'קינרביטיקה האלקטרו-תרמודינמית בשדות ספאטוטמפורליים.

מתוך נאמנות להבטחתי לא אנסה אפילו להסביר כאן את טיבו של המדע ששימש נושא לקונגרס זה. אפשר שתוך כדי קריאת הסיפור יעמוד הקורא ממילא על כמה מעיקריה של תורה זו ומובטחני שלא יהיה מצר על כך, מכיון שהאו'רו'קינרביטיקה היא, לדעתי, אחד המדעים המופלאים והמעניינים ביותר שפותחו בתקופתנו ברוכת-ההמצאות. אמנם, אפשר שדעתי משוחדת, שהרי כאחד המומחים למקצוע זה השתתפתי באותו קונגרס שנערך בעיר בינונית — ולא דווקא בכרך גדול — שבאחת מארצות אירופה.

אכן, הריני אחד המעטים בעולם הבקיאים בתורה חדשה זו, ואני מודה ומתוודה: הרבה תקוות תליתי בקונגרס, אף סבור הייתי שיעלה בידי להורות על כמה חידושים מעניינים שנתגלו בארצי — מהם על-ידי במישרים ומהם בפיקוחי ובהשגחתי. ואולם, למגינת-לבי נתבדו תקוותי. לא אני ולא מדינתי אלא שתי מדינות אחרות, אף הן צעירות, היו מוקד ההתעניינות. מדינות אלו זכו לעצמאות מלאה כמעט סמוך להתכנסותו של הקונגרס, ועוד לפני כיובל שנים היו עמיהן שבטים פראים למחצה שרדה בהם שבט נוגש אירופי: האחת נורדלאנד והשניה יוגאניה — זו בירכתי צפון וזו בקרבת הקוטב הדרומי.

להלן יוכח הקורא כי שתי המדינות הצעירות ראויות היו בהחלט לתשומת-הלב שהוקדשה להן. אני כשלעצמי אתאר את הדברים באורם הנכון אף אם יהיה בכך משום ויתור על שאפתנות מדעית אישית ולאומית (תופעה כשרה וחיונית לא פחות מכל התחרות אחרת בעולם) ומשום הפניית הזרקורים אל היריב, ואם לא אעמיד את עצמי בצל, הרי ייעשה הדבר לא מתוך יומרנות מדעית אלא מתוך הכרח העלילתי של הסיפור. אמנם לא אני זכיתי להיות הדמות המרכזית בקונגרס, אבל אני הוא גיבורו של הסיפור.

ב

ראשון המרצים היה נציגה של נורדלאנד. היה זה ברנש רחב-גרם, מוצק וחסון שקומתו בינונית, לסתותיו מונגוליות, חירון צפוני נסוך על פניו ושפם דרומי שחור מעטר את שפתו העליונה. תנועותיו העידו עליו כי עצבני הוא ונרגש, אף שידע הוא להתגבר על עצבנותו, ואפשר שלא היתה כאן אלא אימת ציבור שאין אדם בעולם פטור ממנה. יש שהיה מצמצם כתפיו ומשרבב ראשו לפנים, ויש שהיה מרתיע מחצית גופו אחורה ומסיט ראשו לשמאל לא בלי קורטוב של התחננות. את דבריו נשא באנגלית רהוטה ומלוטשת אך במבטא שלא יכולתי לזהותו. יש להניח כי אין זה אלא מבטאם של בני נורדלאנד.

נעלה מכל ספק הוא שאדם זה נתברך במידה גדושה של כשרון דיבור; אולם באותו מעמד לא נזדקק לכשרונו אלא שעה קלה בלבד, שכן הופעתו לא היתה למעשה הרצאה על השגיה של האורוקינרביטיקה האלקטרו-רמודינמית בשדות ספאטוטמפרורליים כי אם הדגמה ממשית של אותם השגים. השגים אלה הוקרנו על בד והוצגו לפני הקונגרס הנדהם במלוא תפארת הקפם ועמקם. לפיכך הסתפק נציגה של נורדלאנד בדברי פתיחה קצרים. מונחת לפני הסטנוגרמה הרשמית ויש לא-לידי למסור את דבריו כלשונם:

„זכות גדולה נתגלגלה לידי לייצג את מדינת נורדלאנד בקונגרס העולמי הראשון שבו משתתפת מדינתנו כמדינה עצמאית.

„כידוע לכם, גבירותי ורבותי, עוד לפני כחמישים שנה לא ידענו קרוא וכתוב. בעולם המערב (המונח „מערב“ בהקשר זה אינו מושג גיאוגרפי כי אם תרבותי,

ולפיכך אני מרשה לעצמי לכלול בו תרבויות של כמה עמים שלא שכנו במערב מבחינה גיאוגרפית אך מבחינה היסטורית הם הם אבות-אבותיה של תרבות המערב). ובכך, במערב חלפו כשבעת-אלפים שנה מראשית המצאתו של הכתב עד לתחילת צמיחתו של המדע המשמש נושא לדיוננו, ואילו אנו קיבלנוהו יחד עם האלפבית.

„את עצמאותנו השגנו מן המערב באש ובחרב, ואילו תרבותו הוגשה לנו על מגש הכסף וכמעט כולה בבת-אחת — סעודה דשנה ומגוונת. אפשר שדווקא משום כך עלה בידנו לסקור אותה ממעוף של צפור, להקיפה במבט אחד ואולי אף לנסחה במלה אחת ויחידה: מקרה.

„כן, רבותי, רק זרוע אחת נטויה על תרבותכם ויד חזקה אחת ויחידה פועלת בה: יד המקרה, התרחשות חד-פעמית שבנקודת מפגש מקרית ושרירותית של קווי החלל והזמן, עשויה לחולל בתולדותיכם זרם של תגובת-שרשרת אירונית שאין לה סוף; ואתם אף לא ניסיתם מעולם לעצור זרם זה ולרסנו, אלא נספתם בו כקיסם על גבי נחשולים. מעולם לא טרחתם לעמוד על טיבו של מחולל הזרם, כלומר על אותה התרחשות ראשונית שאינה אלא מקרה ספאטוטמפורלי ועל-ידי הפעלה מודעת של צירופי חלל וזמן אפשר היה למנעה, לחסלה או לפחות להשתלט עליה ולכוונה במסלול הנכון. לא עשיתם כן. אדרבה, את המקרה ראיתם ככורה והנחתם לו להעמיד ולדות, שילשים וריבעים, לפרות ולרבות ולפרוץ מאד-מאד עד אשר מלאה תרבותכם מקרים כמים לים מכסים.

„גבירותי ורבותי! רואה אני כי שאלת-תמיהה צפה ועולה על דעתכם, לאמור: מה ענין בקורת תרבותו של המערב לאורוקינרבטיקה אלקטרותרמודינמית. התשובה פשוטה בתכלית הפשטות: דווקא הודות לאורוקינרבטיקה גילינו את משמעותו לש המקרה הספאטוטמפורלי לגבי תרבות המערב. כי אנו, מדעני נורדלאנד, הפעלנו תורה זו לא כלפי החומר אלא כלפי הרוח. לא כלפי הפיזיקה אלא כלפי ההיסטוריה.

„נטלנו שני מקרי-יסוד בדברי-ימי תרבותו של המערב, שני מאורעות הדומים במהותם שאירעו במקומות שונים ובזמנים שונים והטביעו את חותמם על כל גילויי הרוח האירופית. (יצוין בסוגריים כי מאורעות אלה אינם כרוכים בלידה אלא במוות — ציון סימפטומאטי לגבי תרבותכם). ובכך, נטלנו התרחשות ספאטוטמפורלית, כלומר מאורע שאירע במקום פלוני ובזמן מסוים, וכינינו אותו בשם „צליבתו של ישו“. לאחר-מכן נטלנו אירוע שני שבנקודת-מפגש אחרת של קווי החלל והזמן וכינינוהו בשם „מותו של סוקראטס“.

„המאורע הראשון (ראשון מבחינת הסדר שקבענו ולא מבחינה היסטורית) אירע בירושלים בשנת שלושים לספירת-הנוצרים. השני, באתונה בשנת 400 לפנה"ס. ההפרש בזמן הוא אפוא 400 שנה. המרחק בין אתונה לירושלים הוא כ-1,200 קילומטר. אלא שבכך עדיין לא מיצינו את הביטוי המספרי של השוני בין שני המאורעות. שומה עלינו להביא בחשבון את הדרך שעבר כדור-הארץ בארבע-מאות שנים אלו, הן במסלולו סביב השמש הן כחלק ממערכת-השמש, שאף היא נעה תדיר.

חישבנו דרך זו בעזרת המחשב האלקטרוני. מסתבר כי שיעורה 430 קוטמומטרים. שימו לב, רבותי, המספר 430 הוא קבוע, „קונסטאנטה“ בלשון המתמטיקה. „כיונו על מספר זה את ההיסטוריוסקופ הלוגוסטטי והעמדנוהו בשדה המוקד המלאכותי של הקרינה הקוסמית. את התוצאות רשמנו בעזרת קרני אומגה על לוחיתיו של ההיסטוגרף הראדיואקטיבי, ולאחר שהסתייענו בתהליך היפרכימי מסוים, שמסיבות בטחונות נאסר עלי לגלותו לפניכם, עלה בידנו לצלמן כמו שהן על גבי סרט קינמטוגרפי רגיל.

„הרשונינא להקרין לפניכם סרט זה“.

המרצה השתתק והעלה על פניו חיוך שכולו מאור־פנים מאונס. שני המצוחצחות הבהיקו בברק מוגזם. הוא הגביה קמעה את ידו הימנית והניע אצבעותיו. תחילה פירשתי תנועה זו כגילוי נוסף על עצבנות, אך מיד חזרתי בי. נסתבר כי היה זה רמו, שכן המסך שמאחורי — מסך משי אדום רקום חוטים שחורים שחשבתיו לזילון — נחצה לפתע לשנים וחשף בד לבן. המרצה ירד מן הבמה ונבלע בחשכה.

אני איני אלא מדען, אולם סבור אני שאפילו סופר מן המעולים תקצר ידו להביע את אשר ראו עיני, שכן על הבד הוקרנה טרגדיה יוונית עתיקה, טרגדיה יוונית אותנטית ממש כפי שהוצגה בימי קדם. עוד בתמונה הראשונה זיהיתי את התיאטרון של דיאניסיוס, שבחורבותיו סירתו לאחרונה בדרכי לקונגרס זה, אלא שהפעם לא היו לפני חרבות. האורכסטרה, הסקינה, הפרוסקניון, הפאראדוי — הכל עמד על מקונו. מושבי האבן היו מלאים עד אפס מקום, והקהל לא זו בלבד שהיה לבוש כדרך האתונאים בימיו של פריקלס אלא שגם דיבר בלשון יוונית עתיקה. איני שומע לשון זו, אך יכול אני לזהותה בנקל על פי המלים הרבות שנשתרשו בלשונות אירופה, ביחוד במינוח המדעי.

הצופים שוחחו אפוא זה עם זה ביוונית עתיקה. אין צריך לומר, השחקנים. על פי מיטב המסורת האתונאית הוצגו בזו אחר זו שלוש טרגדיות על אותו נושא מפרי־עטם של שלושה מחברים: מתי, לוקס ומרקוס. שלושת הטרגיקונים התחרו ביניהם על פרס. איני יודע מי מהם קיבל את הפרס. כאמור, אין אני שומע יוונית והמארגנים לא דאגו לתרגום. מכל־מקום, טכס חלוקת הפרס לא הוקרן.

אני חוזר ואומר: איני מתמר למסור אפילו שמינית־שבשמינית מן האווירה האמנותית ששררה בהצגות. מזכירות הקונגרס פתרה בעיה זו בצרפה לכל פרטי־כל תיבה המכילה העתק של הסרט. מצוי בידי העתק כזה ואני מוכן להשאילו לכל המעוניין בדבר.

אף־על־פי־כן, המתחיל במצוה אומרים לו גמור. מכיון שפתחתי בפרשה זו, פטור בלא־כלום אי־אפשר. אנסה למסור דין־וחשבון יבש ותמציתי.

מסתבר, אפוא, שכל אחד משלושת הטרגיקונים שאת שמותיהם הזכרתי לעיל חיבר טרגדיה ששמה „האל הצלוב“. אין לי כל ספק ששלתם ינקו מאייסכילוס

והושפעו במיוחד מ„פרומיתיאוס הכבול“. בראשית ההצגה נראה על הבמה צל־כרע־עץ ענק. לאחר כמה שניות מופיעים הכותן הגדול קייפא ופונטיוס פילטוס נציב יהודה. שני אלה בכבודם־ובעצמם מוליכים את ישו הנוצרי אל הצלב וצולבים אותו במו־ידיהם מעל לאורכסטרה. זוהי הפעולה הדינמית היחידה ומלבדה אין מתרחש דבר. דרשיח של קבע מתנהל בין ישו לבין שלוש נשים המופיעות בזו אחר זו: מרתה, מרים המגדלית ומרים, אמו של ישו. מדי פעם בפעם נכנסת לתוך דבריהם המקהלה, שעליה נמנים שנים־עשר השליחים. פרט לצלב אין שום תפאורה. קשה לדבר על משחק במובן מודרני, לפי שהדיאלוגים ואף שירי המקהלה דוקלמו בהתאפקות רבה אפילו ברגעים המבטאים לכאורה יסורי גוף ונפש. אשר למימיקה, הרי פניהם של הגיבורים היו לוטים במסכות. מסכתו של ישו דמתה משום־מה לציו־קיר מתקופת גדולתה של ביונץ הנוצרית. כל המאורעות שקדמו לצליבה סופרו, כפי הנראה, בדרשיח, אם בפיו של השחקן הראשי ואם בפיהם של שחקני־המשנה או המקהלה.

ההבדלים בין שלושת המחזות היו פעוטים, ואני מניח כי עיקרם בקצב הדיבור ואולי בשינויים קלים בעצם המסירה הפיזית של תוכן המאורעות וסדרם — שינויים הנהירים לנו משלושת האבנגליונים.

אף־על־פי־כן, אותו דקלום חדגוני ובלתי־מובן, שניגר משפתיים לא־דובבות של מסכות זעומות־פנים, חדר אל תוך־תוכי ומשום־מה זיעזעני עד למעמקי נפשי. אין לי הסבר לתופעה זו, אולם עובדה היא כי עם סיום כל מחזה ומחזה מוכן הייתי, יחד עם כל רבבות האתונאים לבושי החג, שמילאו תיאטרון שיש מפואר ומקושט אנדרטאות ופסלי אלים, לקום ולהריע לאותו חזיון נוגע ללב, שזו פעם ראשונה נקרא עליו שמו הנכון, השם היחיד היאה לו: טרגדיה.

נציגה של נורדלאנד לא דייק, לא סרט אחד הוקרן לפנינו אלא שני סרטים. הם הוקרנו בזה אחר זה. בהפסקה קצרה שחלה בין שניהם אף לא נדלק האור. הקהל השמיע כמה שיעולי־קולנוע מקובלים ולא עוד.

נמצא בידי העתק גם מהסרט השני. אך נדמה לי שהפעם אשפיל יותר למסור את הדברים. ראשית, משום שאין כאן טרגדיה. אדרבה, היו בהצגה כמה מסממני הקומדיה דווקא. חוקי האחדות המפורסמים — אחדות הזמן, המקום והפעולה — לא חלו עליה, ולפיכך היתה דינמית יותר ודמתה לסרט היסטורי בן־זמננו. לא נעדר ממנה אפילו קורטוב מאותו טעם־לוואי של זולות המצוי כמעט בכל סרט היסטורי. שנית, משום שהסרט צפן בחובו הפתעה אישית לי. לשונו היתה עברית, עברית פשוטה כמשמעה, לשון־חכמים מתקופת המשנה. מובטחני כי הייתי הצופה היחיד שקלט והבין את השיחות שהתנהלו על הבד.

מקום העלילה — ירושלים, נעם לי מאד לחזור ולראות בעיני את העיר העתיקה, שמסיבות מובנות לא ביקרתי בה זה עידן ועידנים. אמנם, חלו בה שינויים רבים, אך קווי־היסוד נשארו כשהיו, והראיה היא שהכרתיה ממבט ראשון.

עד כאן, לענין המקום. אשר לזמן, הרי לפי כל הסימנים נרקמת עלילת הסרט בסוף תקופת הבית השני. ואם נצמצם את משטח הזמן ליחידה קטנה יותר, נוכל לומר בבירור כי הסרט פותח בליל סדר־פסח. הסדר נערך באחד מבתי האבן המיוחדים של ירושלים ובין המסובים — ביתר דיוק, בראש המסובים — ישב סוקראטס. כן, אותו יזוני עבדקן, חרומף וקרח למחצה ישב בראש המסובים בליל הסדר יחד עם כמה מראשוני התנאים. את ההגדה אמרו בזה אחר זה, משל היו לוקחים חלק בסימפוזיון על יופי ולא מסובים בסדר פסח. משהגיעו לשייר השירים, פתח סוקראטס במדרש ארוך ומחוכם על שני פסוקים: „הנך יפה רעייתי”, ו„לסוּסתי ברכבי פרעה דימיתך”. המדרש היה מפולפל מאד ולא תמיד עלה בידי לעקוב אחרי פיתוליו של קו המחשבה המתעקל. מכל־מקום, עד כמה שהבינותי, דרש את המלה רעייתי לגבי זכר ולא לגבי נקבה. (אל תקרא רעייתי אלא רע־אתי) ואילו סוּסתי ברכבי פרעה היא לדבריו האשה החכמה דיוטימה, שלמדה את תורת היופי בארץ מצרים.

אם בשל מדרש תמוה זה ואם בשל עבירות אחרות, בתמונה הבאה ראינו את סוקראטס עומד לפני בית־דינה של סנהדרין באשמת עבודה זרה ומלמד סניגוריה על עצמו. הוא מסתייע בפסוקים מן התורה ומן הנביאים ומן הכתובים ומוכיח בק"ן טעמים שאין הוא מאמין באלוהי נכר אלא בדימוניו, ואין הדימונין אלא מלאכיי השרת בכבודם־ובעצמם. (שנאמר כי אדני אלהינו הַדְּמָנוּ), שלוחיו של הקדוש־ברוך־הוא, בורא עולם וקונה שמיים וארץ. הוא הטוב, הוא היפה, הוא האמת. טוב — שנאמר הודו לאדני כי טוב, יפה שנאמר הנך יפה רעי אף נעים, אמת שנאמר ארץ־אפיים ורב־חסד־ואמת. אין צריך לומר שיצא זכאי בדינו.

למראה הסרט נתערערה קצת אמונתי בהשגיה של נורדלאנד בשטח האורוקינרי־בטיקה האלקטרו־תרמודינמית והתחלתי לחשוך שמה אין כאן אלא פארודיה תפלה בנוסח הוליווד על „המשתה” וה„אפולוגיה” של אפלטון, פארודיה שאינה נקיה אפילו מאבק של אנטישמיות. דעה זו נתחזקה בי עוד עם שבתמונה השלישית שבסרט בלשו כמה קווים פארודיסטיים גם לגבי פיידון.

סוקראטס יושב בבית־מדרשו מוקף תלמידי־חכמים (אחד מהם שמו רבי פדי) ומתפלמס עם הצדוקים בענין תחיית המתים. הצדוקים יוצאים בשן ועין, מובסים בכוח פלפולו החרוף של אבי אבות הדיאלקטיקה. מיד בא אחד מתלמידיו של סוקראטס ומגיש לרבו גביע מלא יין. הלה מברך עליו ומריקו בגמיעה אחת. לאחר־מכן משתרע הוא על ספסל ונרדם. בטרם תאחו בו התנומה סופית מספיק הוא למלמל כמה פסוקים מקוטעים על נוח, על כרמו ועל שלושת בניו, בעיקר על חם. ואפשר שלא נתכוון אלא לשם־התואר „חם” וקבל על החום הגדול ששרר אותו יום.

בכך נסתיים הסרט השני. רוגז ועלבון הציפו את נפשי וכבר עמדתי לתת קולי בקריאת־שיסוע עוקצנית, אלא שאותה שעה נדלק האור באולם ונציגה של

נורדלאנד חזר אל דוכן המרצים. כמה צחקקים הושמעו באולם כתגובה על הסרט המגוחך, אבל פרצופו של המרצה הביע כובד־ראש. אף צל של חיוך לא נראה על שפתיו. הוא המשיך באותו נעימה מתוחה־מאופקת:

„גבירותי ורבותי! הודות להשגיה של נורדלאנד בשטח האורוקינרביטיקה האלק־טרוטרמודינמית בשדות ספאטוטמפורליים עלה בידי להראות בעליל — להראות פשוטו כמשמעו, כלומר להפוך את הנחתו למושא ישר של חוש הראיה — ובוודאות מדעית שאין לערער עליה מה היה קורה אילו הופיע סוקראטס בירושלים של ימות ישו ואילו התגלה ישו באתונה של סוקראטס. הקהל האתונאי היה מקבל את ישו כשחקן הטרגדיה והיה מוכן להריע לו כשם שהריע לכל שחקן מוכשר שביצע תפקידים של אלים, אלים למחצה, או סתם גיבורי קדם סובלים ומתיסרים. חכמי ישראל היו רואים את סוקראטס כאחד משלהם, ולו אף העמידוהו לדין היה יוצא זכאי בדינו. והרי אך מקרה הוא שאירע ההפך, כלומר שישו הופיע בישראל וסוקראטס באתונה. כן, התרחשות בנקודת מפגש של קווי החלל והזמן, שאין לכנותה אלא בשם מקרה, היא שהולידה את כל התולדות ההיסטוריות הגדולות כביכול. גבירותי ורבותי, לא אוסיף לפתח את קו מחשבתו. קונגרס זה אינו קונגרס להיסטוריוסופיה, אולם אני מרהיב עוז לשעשע עצמי בתקוה שהוכחתו, לא באותות ובמופתים אלא על דרך הניסוי והתצפית, כי יש לא־לידנו לנצל את המדע החדש, אשר לשם קידומו התכנסנו כולנו כאן, כדי להשתלט על נקודות־מפגש גורליות מסוג זה, לבחון בחינה מדעית לא רק את מאורעות עברה של האנושות כי אם גם את אירועי עתידה, ולאחר בחינה זו לקבוע אותם במקומות נאותים ובמועדים נכונים. איני מוכן לערוב כי הפתרונות שהגעתי אליהם בסרטי הם הפתרונות היחידים. אפשר יש מקום לניסויים אורוקינרביטיים נוספים אפילו בשני המאורעות שבחרתי. אולם אני כשלעצמי מעדיף את הטרגדיה והקומדיה על צלב ורעל, אפילו יש בכך משום ויתור על אמונה דתית או על תורה פילוסופית. כי כופר אני, גבירותי ורבותי, בדת־חיים הנזונה מפרפורי גסיסה על צלב ובתורת־אמת היונקת ממעיינות סמ־מות“.

ג

הוכרזה הפסקה עד לשיבת־הלילה. הצירים היו עייפים ורעבים ונהרו אל המסעדות ואל המלונות. אני לא הייתי רעב. רק עייף הייתי. ואפשר לא עייף הייתי אלא מדוכך, שהרי לעולם כרוך הדיכודך בליאות.

מועקה כבודה רבצה על לבי. האמנם הרצאתו של איש נורלאנד היא שדיכדכתני? ניגשתי אל הבאר והזמנתי לי כוס ויסקי. הבאר היה ריק מאדם. בבדידות מזהירה לגמתי מפוסי וניסיתי לרכו את מחשבותי במעלליו של אותו מדען כביכול. מאמציי לא נשאו פרי: עוד מימי ילדותי נשתיירו רגעים בחיי שבהם הוגה אני בתמונות ולא ברעיונות — תעודת־עניות למדען.

הזמנתי עוד כוס ויסקי. שרידי המחשבות הסדורות נגזזו כליל, ולעומתן הצטיירו התמונות ביתר בהירות, ולא תמונות סתם אלא דיוקנאות. דומה היה כי כל אותם בקבוקי המשקאות הצבעוניים שמילאו את הקיר שמנגד איבדו את המימד השלישי ולא נותרו אלא צבעיהם בלבד. נתחככו הצבעים זה בזה עד שהתלכדו לשני דיוקנאות מצוירים ביד אמן: דיוקנו של נציג נורדלנד על חירונו הצפוני, שפמו הדרומי ולסתותיו המונגוליות, ודיוקנו של סוקראטס על אפו החרום, וקנו המסולסל ומצחו הנבלע בקרחו. תחילה נתנו בי שניהם את עיניהם. צירה של נורדלאנד כיוץ שפתיו והזעיף גבינו. כל שריר משרירי פניו נדרך במתיחות. אֶבְחַנְתִּי לִגְבִי מִצֵּב עֲצָבוֹ הִיֵּתָה נִכּוֹנָה: הִכְרַתְּפָנִי עֲנַתָּה בּוֹ כִּי אֵךְ בְּקוֹשֵׁי מִשְׁתַּלֵּט הוּא עַל עֲצָמוֹ. סוקראטס נתחייך. ולאחר שנתחייך הסיט ראשו אל בן נורדלאנד ורקק בפניו. טלטלתי ראשי טלטלת־גבר. הרי לך השגים של שתי כוסות ויסקי, לא דווקא של האורוקינרביטיקה.

פרשתי מדוכן־המשקאות וקרבתי אל החלון. סמוך לבנין הקונגרס נמצא מנזר מימ־הביניים בסגנון גותי. חלוני נשקף אל הגן הגדול שהקיף את המנזר.

היה יום־קיץ אירופי רך ונוח. החלון היה פתוח. צפצפת־ענק שלחה ענפים כבדי־עלوه שהשיקו לחלון, ובנשוב הרוח רפרפו העלים על פני התריסים.

מבעד לרווחים שבין עלה לעלה הציצו קטעי פסיפס מתוך שמשותיו המזוגגות של המנזר. שוב אותם הצבעים, צבעי בקבוקיהם של משקאות המאוחסנים על אצטבאות הקיר שמול דוכן־המשקאות.

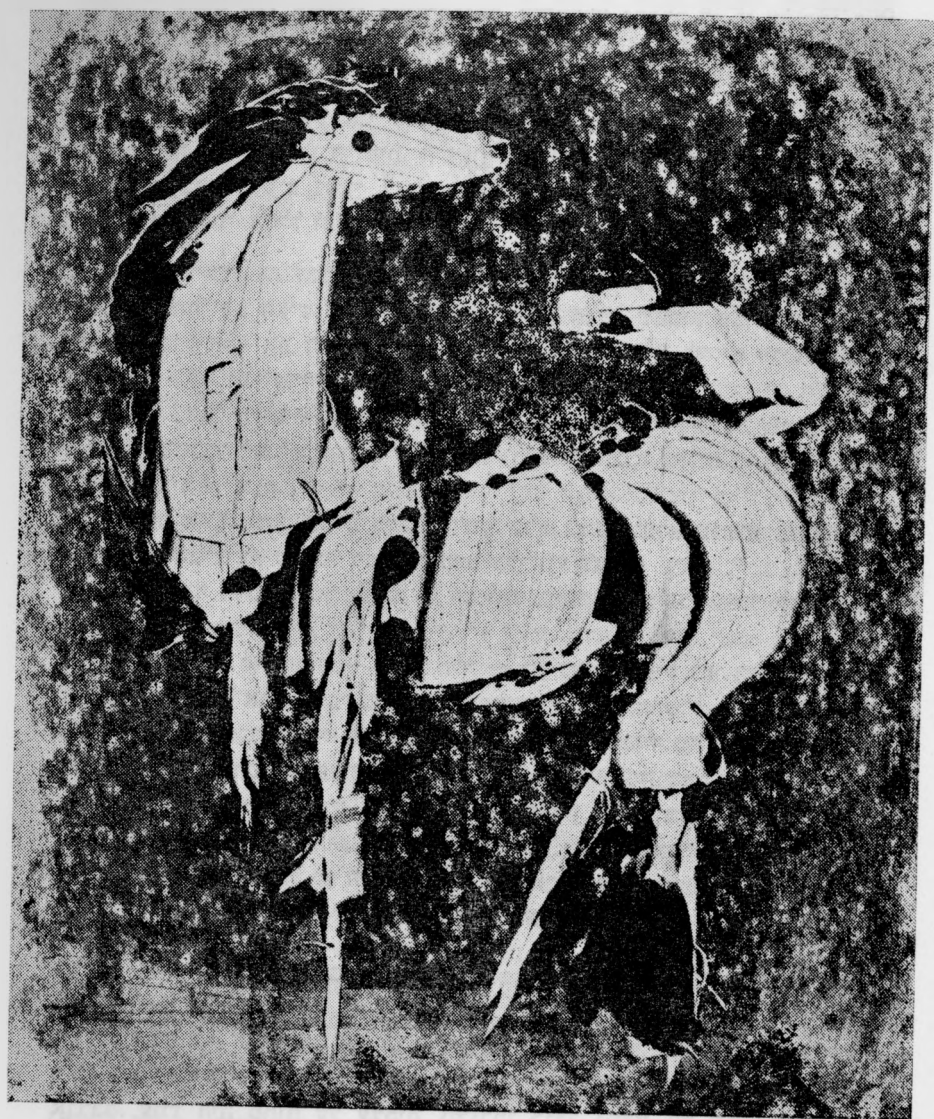
במורך־מה הפכתי ראשי לאחור והצצתי באותו קיר. הדיוקנאות נגזזו. לא סוקראטס ולא צירה של נורדלאנד כי אם בקבוקי משקאות צבעוניים. אכן, גם אלה כשלעצמם די בהם להיות תמונה ססגונית מרהיבת־עין.

יצאתי מבנין הקונגרס והלכתי למנזר. ערוגות הגן היו מטופחות כהלכה ופרחים לבני־גביע וארוכי־גבעול (איני יודע מה זהותם הבוטאנית) לבלבו משני צדי השרדה המוצלת שהוליכה אל המנזר.

המנזר היה פתוח ובפתחו לא נראה איש.

עליתי על המפתן ונמצאתי במסדרון צר וחשוך, אטום משני צדדיו. הלכתי לארכו והגעתי אל המדרגות הלוליניות. טיפסתי בהן ונמצאתי עומד בחדר מרווח למדי ומואר כהלכה. קירותיו היו מלאים ספרים מן התקרה ועד הרצפה, ובמרכזו עמד שולחן ארוך שגם עליו היו פזורים כמה ספרים, רובם בכריכת־עור חומה עתיקת־ימים. אחד מהם היה פתוח. כפוף עליו ישב נזיר ועיין בו. ישבתי מולו. הוא לא גילה כל ענין בי, ולא זיכני אפילו בזקיפת־עין.

נטלתי אחד הספרים שנמצאו בקרבתי, ביתר־דיוק את הספר הקרוב אלי ביותר, ספר עב־כרס וגדל־מידות קשור ברצועת עור ומחוזק באבזם זהב. התרתי את הרצועה ודפדפתי בדפים העבים, ששפתיהם נשתמרו יפה מכיון שהיו משוחים

יוחנן בייל : רישום

בכסף, אך הם עצמם הצהיבו מישן והדיפו אותו ריח מיוחד שחשתי בו בילדותי כלאימת שהיה אבי מוליכני לבית־הכנסת. עדי־מהרה נתברר לי כי החזקתי בידי את כתיבי אפלטון בלשון הרומית ובמהדורה עתיקה שנדפסה עוד בבית־הדפוס של גוטנברג עצמו.

הקורא יודע כבר כי אין אני שומע יוגית, אבל עדיין אינו יודע כי שולט אני שליטה נאה למדי בלשון הרומית. חיפשתי ומצאתי את „פיידון“ ושקעתי בעמודיו האחרונים כדי להשיב נפשי לאחר הסרט הקלוקל, ותהיה מה שתהיה נקודת־המפגש של קווי החלל והזמן.

„וכשמע קריטון את הדברים האלה רמו לנער שעמד עלי־דו. והנער יצא ושהה לא מעט וחזר עם האיש שהיה צריך להגיש את הרעל שהביא עמו שחוק בכוס. וכשראה סוקראטס את האיש אמר: טוב ויפה, יקירי. הלא לך יש ידיעה באלה הדברים — מה אני צריך לעשות?׃

„— אין לעשות כלום — השיב הלה — חוץ ממה שלאחר שתעשה תתהלך הנה והנה עד שתכבדנה שוקיך, ואחר־כך תשכב והפעולה תבוא מאליה — ובזה הושיט לסוקראטס את הכוס.

„והוא לקח אותה, אסקראטוס, בדעה בדוחה בלא שרעד בלא שנשתנו מראהו או פניו, אלא הביט באיש כפי רגילותו מבט בלי־נוע ואמר:

„— מה תאמר בדבר ניסוך לאיזה מן האלים ממשקה זה? וכי מותר לעשות כך או לא?׃

„— אנו שוחקים, סוקראטס — השיב הלה — רק כדי שיספיק לפי דעתנו לשתיה. — אני מבין — אמר סוקראטס — אבל מותר וצריך להתפלל לאלים שהמעבר מכאן לשם יהיה מוצלח. ועל זה מתפלל גם אני, והלואי שיהיה כך.

„ולאחר שאמר כך הגיע אל פיו את הכוס ושתה אותה עד תומה שמח וטוב־לב. והנה עד כאן ברובנו עדיין היינו יכולים להתאפק בקושי מבכי; אבל כשראינו אותו שותה ואף מכלה לשתות, לא יכולנו להתאפק עוד. וגם עיני שלי זלגו דמעות שליש למרות רצוני. ועל כן הליטותי את פני ואבכה על עצמי; כי אכן לא עליו בכיתי אלא על גורלי שלי, שחבר כזה יילקח ממני.“

נשאתי ראשי מן הספר מבטי במרחק כמנהגי מאז ומתמיד כלאימת שיש בדעתי לעכל סוגיה חמורה.

ביני ובין המרחק חצו פניו של הנויר: פרצוף ארוך וגרמי, כחוש ומגולח למשעי. ניכר היה בו שמכבר עבר את גיל־העמידה אף שבפניו לא נראה אפילו קמט אחד. אדרבה, עורו היה מתוח על עצמות גולגלתו כגרב ניילון על שוקה של אשה מקפידה בלבושה. עכשיו סקרני במבט צונן־חוקר שניתו מעיניים אפורות־דלוחות. מבט זה החדיר בי משום־מה הרגשת אי־נוחות. משול הייתי לפלוני הנחקר על־ידי שוטר, ואף כי חף הוא מפשע הרי החקירה מטילה בו מבוכה. עיני שוטטו

לצדדים ותרז אחרי חפץ שאוכל להניח עליו את מבטי. משלא עלה בידי למצוא את מבוקשי, הבטתי נכחי אך לא על פניו של נזיר אלא על הספר שהיה מונח לפניו. היה זה ספר ענק, גדול משלי. באחד משני עמודיו הפתוחים היתה מודפסת תמונה, שהשתרעה על מלוא שטח העמוד. קשה היה לי לקבוע את נושא התמונה, שהרי השקפתי עליה במהופך, ולא עוד אלא שקצר־ראוי אני מבטן־ולידה. הרכבתי את משקפי ונעצתי בה מבט נוקב. במאמץ־מה נוכחתי לדעת כי מצויר בה משה רבנו העומד לפני הסנה, והסנה בוער באש. מפאת המצב שהייתי נתון בו כלפי הספר נראה לי משה כעומד על ראשו ולשונות האש של הסנה כמיתרות כלפי מטה.

חימה עזה חילחלה בי כלפי הנזיר על שרואה הוא את המראה הגדול הזה בצורתו הטבעית ואילו לגבי נהפכה ההתגלות על פיה. נתעזז בי לבי והישרתי בו מבטי.

— נפלה כאן טעות, אדוני — פתחתי בצרפתית אף שלא ידעתי אל־נכון מה לשונו של זה — טעות בנקודת־המפגש של קווי הזמן עם קווי החלל. ה־ח... הזמן כאן, בתמונה זו המונחת לנגד עיניך... — אם נבחר רק באחת הסברות הרבות שהעלו החוקרים — הזמן הוא 1,300 שנה לפני הספירה שלכם. המקום — סיני, כלומר הגבול בין מצרים לארץ־ישראל, ובכן, אדוני, דווקא בבחירה זו נעוצה טעותו של ריבון־העולמים. מכיון שהוא כל־יכול, אין לחשוד בו שלא השכיל לעשות אחרת, אלא שפשוט טעה. חייב היה להבעיר את הסנה לא בימים ההם בסיני אלא בזמן הזה בנורדלנד. שער בנפשך, אדוני, אותו פרצוף, שחירונו צפוני ושפמו דרומי, רועה את הדובים הלבנים של חותנו בטונדרה, והנה... סנה בוער באש והסנה אינו אופל. סנה בטונדרה, והוא בוער בשלגים. מה עושה רועה־הדובים בנקודת־מפגש זו של קווי החלל והזמן? אני שואל אותך, אדוני הנזיר, מה הוא עושה? זוויות שפתיו של הנזיר נשתפלו כלפי מטה בעווית של סלידה. אף־על־פי־כן לא המיש מבטו ממני.

—ה—ה—ה! נתבסמתי קמעה בשתי כוסות ויסקי על קיבה ריקה. כמעט שפרצו דמעות מעיני למקרא הדברים כאן — הוריתי בידי על כתבי אפלטון. — אדוני הנזיר הנכבד, הרי שנינו, אתה ואני, מלומדים הננו, כל אחד בתורתו. וסוקראטס הוא אבי המלומדים בעולם, אבי המדע. רשאים אנו לכנותו כך, אם לא נדייק יתר על המידה בהגדרות. מכאן שבכל אחד מאתנו רומץ ניצוץ מאשו של סוקראטס. אלא שאני הוא אותו סוקראטס שראיתיו היום מסב בחברתם של ראשוני התנאים — חברה מזורה, לא כן? — ואילו אתה הוא סוקראטס של פיידון — שוב הוריתי על הספר — ששתה את כוס הרעל. על־כל־פנים, כך אתה נראה זה. ואם נגזר עליך לשתות, חייב אתה להריק את הקובעת עד תומה. שתה, אפוא, אדוני הנזיר, לחיים! לוואי ויבואו דברי אלה כשיקוי בעצמותיך. שמע, אפוא, מה היה עושה איש נורד־לאנד בימינו למראה הסנה הבווער באש ואינו אופל. הספת: אש בוערת בשלגים —

מה פירושה, אדוני הנזיר? פירושה נפט. רק נפט עשוי לבעור בשלג. מעיין נפט נתגלה לעינו של איש נורדלאנד. נפט בירכתי צפון. חושש אני כי תגלית זו היתה עלולה לפגוע פגיעה חמורה ביותר במלחמת עצמאותה של נורדלאנד, לא כן? שהרי המעצמות הגדולות כלאימת שריח נפט עולה באפן באיזה מקום שוב אין הן מרפות ממנו. מכאן שלא ראה רועה-הדובים סנה בוער באש לא היתה נורדלאנד זוכה לעצמאות ואף לא היתה מגיעה להשגים כה מרעישים באורוקינרבטיקה אלקטרור-תרמודינמית בשדות ספאטומפורליים. על-כרחנו אנו אומרים שאחרי ככלות הכל לא שגה הקדוש-ברוך-הוא. והמקרה אינו מקרה אלא חישוב מדויק. מקרה הוא רק שמשו עומד ברגע זה על הראש, אך מעוות זה יכול לתקן.

קמתי, פשטתי ידי, נטלתי את ספרו של הנזיר והפכתיו. מיד לאחר מכן פסעתי לעבר הדלת. בין שהבין הנזיר את דברי ובין שלא הבינם, ודאי לי שמטורף הייתי בעיניו, אלא אם כן נדף מפי ריח הוויסקי והגיע גם אל אפו. לבי אמר לי שעוד עתידים אנו להיפגש.

לבי לא רימני, אלא שפגישתנו הבאה נתקיימה בערב, ועכשיו היתה שעת-צהריים. סוף-סוף התחיל הרעב מציקני.

במהירות הבזק גלשתי מן המדרגות הלולייניות וחשתי אל מלוני.

ד

איני יודע כיצד נקבע סדר-היום בקונגרס ומה העקרונות שלפיהם פעלה הוועדה הנוגעת בדבר. לא הייתי חבר באותה ועדה ובדימויה לא השתתפתי.

לנורדלאנד הוקדשה ישיבה שלמה. אחרי נורדלאנד נקבע תורה של יוגאניה, ועוד באותה ישיבה עצמה, כלומר בישיבת הלילה, עתיד הייתי להרצות גם אני. מכל-מקום, שלשתנו היינו הראשונים. אפשר שהיה בסדר-יום זה משום גילוי של רוחב-לב אפוטרופסי מצד המדינות הוותיקות כלפי הצעירות, ואפשר שנקבע מה שנקבע על סמך שיקולים טכניים בלבד.

נציגת יוגאניה פתחה אפוא את ישיבת הלילה. יוגאניה, ארץ פאתי הדרום, שלחה לקונגרס נציגה ולא נציג.

לעבר דוכן-המרצים התקדמה אשה לבושה שמלה לבנה ארוכה, מעין שמלת-נשף. גבהת-קומה היתה, זקופה ותמירה. במעמקי הצחור של שש שמלתה היתה גנוזה אפרורית נסתר, כעין אפרוריתו של ענן לבן המבשר גשמי-זעף אך אינו מביאם. כסהרורית הלכה ולא הניעה אבר בלכתה. שמלתה חבקה את גופה במהודק והבליטה כמה מחמוקיו, אף-על-פי-כן לא זע בה מאומה — לא הכתפיים ולא הירכיים — וזרועותיה צמודות לצדדיה כזרועותיו של חייל בעמידת-דום. אכן, היתה זו „הליכת-דום“. מכיון ששולי השמלה הסתירו אפילו את קרסוליה, נדמה היה שלא הלכה אלא שטה כאחד הברבורים.

השמלה לא הלמה את מעמד הקונגרס ולכל הדעות היתה מלבוש יוצא־דופן בו. אך שבעתיים יוצא־דופן היו הפנים שהזדקרו מעל פני השמלה. פנים אלה היו קריאת־תגר על המושג גזע. לכאורה היתה האשה אשה כושית: עור פניה שחור — לא שחום, לא כהה, כי אם שחור — שצרה קצר, עבות ומסולסל ואף הוא שחור עד כדי גון־לוואי של כוחל, אם כי נימי שיבה פזורים בו ברווחים שוים להפליא ומאפרים את שחורו זעיר־פה זעיר־שם. אולם כושיות זו לא ניכרה אלא בצבעים בלבד. כל תווי פניה היו אֲרִיִּים, מבנה גולגלתה היה ארי טהור על פי כל חומר־דינם של המחזיקים המושבעים בתורת הגזענות. מצח תלול, חוטם רומי־קלאסי חטוב כחזון גיאומטרי מובהק של משולש ישר־זווית, עיני תכלת בהירה וצלולה המרתקת ומרתיעה כאחת על רקעה השחור. לחיים נפולות קמעה, לסתות צרות, סנטר חד ושפתיים כה דקות עד שלעתים דומה היה כי נטולת שפתיים היא.

זקופה, קפואה כמעט עמדה על הדוכן ופתחה את פיה. מבטה, מבט התכלת הבהירה, נשלח מעל לראשיהם של הנאספים לגקודה מסתורית במרחקים שאין להם סוף ושוב לא זו משם. נחיריה רטטו קמעה, ומלבדם לא זע אף קו אחד מקווי פניה, כאילו הנחיריים הרוטטים הם שהיו מדובבים. היא אמרה:

„שמי ניגרו־אריאנה. מימים קדמונים עבדו בני עמי את האלה דיאגלסיוגו בעלת עיני הזכוכית. והיה כי חפץ איש לדעת את אשר יקרה לו בחייו, ובא אל כוהן דיאגלסיוגו וביקשו כי יקרהו אל האלה. היה הכוהן מעלה אותם במדרגות עד הגיעו אל גרם־המעלות אל נוכח פני דיאגלסיוגו. שם עמד והתבונן ארוכות בעיני הזכוכית של האלה עד אשר ראה בהן את עיני עצמו, ובעיני עצמו את גורלו.

„אם שיחקו עיניו ושיחק לו מזלו, ואם זעף מבטו וזעם לו גם גורלו.

„יום אחד באו אנשים לבני־עזר וכבשונו, לא בחיל כבשונו, לא בכוח ולא בכלי כיבוש, כי אם בדברי כיבושים. אנשים יפים היו הלבנים (דוק: היא לא אמרה „טובים“, היא אמרה „יפים“) זמעים טובים עשו. את חולינו ריפאו ואת ילדינו לימדו קרוא־זכותוב, ועוד רצו להפיק רצון מאתנו — עקרו את עיני הזכוכית של דיאגלסיוגו ושימו עיני יהלומים תחתיהן. מאז השתעשעו קרני השמש בעיניה של דיגלסיוגו, ועולם ומלואו נשקף בהן בשלל נצנוצים מרהיב־לב, אך מני אז לא ראה איש בהן את עיני עצמו ואיש לא ידע את אשר יקרה לו, עד שקמתי ניגרו־ארינה...

„כי ביום מן הימים קמנו על הלבנים היפים (שוב חזרה על התואר אף שלא היה בו כל צורך בהקשר זה) — קמנו עליהם לגרשם, ונוכל להם. ביום ההוא עקרנו את היהלומים מארובות־עיניה של דיאגלסיוגו, אבל את עיני הזכוכית לא החזרנו לה. כי מעתה לא בעיניה של האלה נחזה את עתידנו ונדע את אשר יקרה את כל אחד ואחד מבני עמי, כי אם באורוקינרבטיקה אלקטרומודינימית.

„ואת הצעד הראשון כבר עשינו“.

זו היתה פתיחה מהממת. והמופלא ביותר הוא שלא היתה כאן פתיחה פיוטית ריטורית סתם, שפן הדברים שנאמרו היתה להם מידה רבה של הצדקה בגוף ההרצאה המדעית. לא אבוא כאן למסור את ההרצאה כלשונה, וזאת מכמה טעמים. ראשית, יצריך דבר זה שימוש במונחי מדע מסורבלים ובנוסחות מתימטיות מסובכות, ואני עודי נאמן להבטחתי ואינני מוכן להלאות את הקורא בכגון אלה. שנית, אודה ולא אבוש: יותר משהקשיבו אזני לדבריה של המרצה היו עיני רתוקות אל המרצה עצמה, אל עורה השחור ואל ה"חיטוב" הלבן של פניה, אל נחיריה הרוטטים, אל מבטה. מבט התכלת השלוח לאין סוף, ואל עמקו האפרפר של צחור השש שעטה את גורתה ללא זיע.

אף-על-פי-כן את עיקרי הדברים קלטתי ושומה עלי למסור את תמציתם. הן בשל הענין שבהם כשלעצמם הן בשל החשש שמא בלעדיהם יקשה על הקורא להבין את השתלשלות המאורעות שאירעו לי בו בערב בקונגרס.

מדעני וגאניה חקרו ומצאו שהאצטגנינות איננה דבר ריק, על-כ-ל-פנים לא כולה תורת-הבל ומצויים בה כמה וכמה דברים של ממש, כלומר: מצבם של גרמי השמיים עשוי להשפיע השפעה מכרעת על גורלו של אדם. יש תקופה קבועה בחיי כל אדם ואדם — על הרוב חלה תקופה זו בשלהי גיל ההתבגרות — שבה, ורק בה, יכול הוא לחוות את עתידו על פי מצבם של גרמי-השמיים, לשם כך נזקק הוא לכל תחבולות המתמטיקה ובדין שייעזר גם בהשגי הפיזיקה המודרנית ויסתייע במיתקני המדידה והחישוב המדויקים ביותר. ככל שידויק בחישוב כן יובהר עתידו וכן ייטיב לדעת פרטים ופרטי-פרטים על כל הצפוי לו. הניסויים שנערכו עד כה, אם אין בהם עדיין משום הוכחה ודאית לכך דיים לקבוע דבר זה כהנחה מדעית סבירה, המבוססת אמנם על כמה מעיקרי האסטרונומיה, אלא שלמעשה הדמיון בין התורה החדשה לבין האסטרונומיה אינו רב מן הדמיון בין הכימיה המודרנית לבין האלכימיה של ימי-הביניים.

עד כאן דברים שלכאורה אין להם זיקה אל האורוקינרביטיקה האלקטרותרמור דינמית, ומכל-מקום אין בהם אפילו קורטוב של הצדקה לאותה קריאה יומרנית בנוסח דבורה הנביאה: „עד שקמתי ניגוראריאנה“.

ואולם בהמשכה של ההרצאה נתלבנו כמה בעיות נוספות, והובהר הקשר ביניהן לבין האורוקינרביטיקה ובין האורוקינרביטיקה לבין ניגוראריאנה. נסתבר כי באותה תקופה מכרעת שבשלהי גיל ההתבגרות ניתן לא רק לחזות מראש את העתיד אלא גם לקבעו. לשון אחרת: לא זו בלבד שיכול בשר-ודם להכיר את עתידו על פי מצבם של גרמי-השמיים בעזרתה של המתמטיקה, אלא שיש לאל-ידו לגבש עתיד זה בדרך של השפעה על מצבם של גרמי-השמיים באמצעות ה...מוזיקה. כל ילוד-אשה נושא איוו נעימה בנפשו. אם יידע להביעה במיתקני המוזיקה האלקטרונית, הרי באמצעות מכשירי האורוקינרביטיקה ניתן לשדרה אפילו מעבר לחלל הבינפלאניטרי ובאורח זה להשפיע על אותם גרמי-השמיים המעצבים את גורלו של פלוני בעל הנעימה. תגלית זו היתה השגה האישי של ניגוראריאנה.

סוף דבר: מכאן ואילך לא זו בלבד שעתידו של כל בשר-ודם עשוי להיות נהיר לו אלא שהפרט האנושי, האדם, היחיד, אותו גרגר-אבק שניצב עד כה אין-אונים מול עצמתם המשולשת של הבריאה, החברה והאלהים — האדם היחיד יהיה אדון לגורלו.

אמנם, מכל הבעיות הכרוכות בהיפותזה זו שאין ערוך לחשיבותה לא נחקר בשלב זה אלא שטח אחד בלבד: נעשו ניסויים בדבר השפעתה של המוזיקה על גרמי-השמיים. נערכו תצפיות מדויקות ונתגלו תגליות מרחיקות-לכת ומאירות-עיניים. עם תום ההרצאה הוקרנו על הבד כמה אמ"גים (אמ"ג — קיצור מקובל במדע שלנו. המונח המלא הוא: אלקטרומגנטיות) ופרושו תצלום של השפעת גלי הקול על גוף חמרי, שנעשה בטלסקופ אלקטרוני) של מזל בתולה. המזל צולם בשעה שמכשירי הנגינה האלקטרוניים ביצעו את רפסודיית-התכלת מאת גרשון. טרנס-פורמטור אודיוקינרטי הפך את גלי הקול לגלי אור, והללו הוקרנו על המזל. הוכח בשיעור גבוה מאד של סבירות — כלומר, כמעט בוודאות, שבעקבות הקרינה המוזיקלית חלו שינויים ניכרים במצבו של אותו מזל. האמ"גים הוכיחו אפוא בעליל לפחות דבר אחד: רפסודיית-התכלת של גרשון משפיעה על המזל בתולה.

ה

תוך כדי הקרנה הושמעה הרפסודיה של גרשון גם באולם. עצמתי עיני ולא פקחתי אלא לאחר שנסתיימה הנגינה, וכשפקחתי ראיתי כי נדלק האור. ניגורארי-יאנה לא היתה על דוכן המרצים. כפי הנראה הסתלקה מבעוד חושך. הפכתי ראשי לאחור, ועיני קצרות-הראי הספיקו לקלוט כתם לבן סמוך לדלת היציאה. ניתרתי ממושבי וזינקתי אחריה. בהיותי בפתח פניתי כה וכה וראיתי נכנסת אל שער גנו של המנזר הסמוך. חשתי לשם.

בגן המנזר לא היו פנסים ואף-על-פי-כן היה מואר כולו. מבעד לצמרותיהם של האילנות הסתננו אורות, שקצתם בקעו מחלונותיו הצרים-המזוגגים של המנזר וקצתם מתוך בנין הקונגרס, שרוב קירותיו זכוכית היו. אלא שעל כל האורות הללו נוספו נגוהות אדומים, חרצו לשון, הבליתו בין גזעי העצים ושלחו קרני ארגמן ממוקד טמיר ופלי. סבור הייתי כי מדורה הובערה אי-שם בפאתי הגן. ריח נפט בוער עלה באפי.

מי הבעיר כאן מדורה?

כברק נתבזקה השאלה במוחי וניקרה בו בעצמה כה גדולה עד כי רגע הסחתי דעתי מדמותה של ניגוראריאנה. הלכתי לתור אחרי המדורה. אורות חשמל סגולים-בהירים, ערוגות פרחים לבנים, לילה שחור נטול כוכבים, ליל טרם-סגירי-קיץ באירופה, עיקולי עצים המתנדנדים קלילות ברוח ולובשים צורות דמיוניות במשחק אור-צל של לשונות ארגמן נוגה — הכל השרה אווירה של אגדת קסמים. הצצתי בשעוני: טירוף! בעוד כשבע דקות מוטל עלי להרצות במליאת הקונגרס.

מיששתי בכיסי את הדפים המקופלים שהכילו ראשי־פרקים של הרצאתי והוספתי ללכת. שיחק לי מזלי ולא הרחקתי נדוד. באחת השדרות גיליתי את מקור האש. זו לא היתה מדורה. היה זה מעין לפיד של קבע. בראשו של עמוד נמוך, שגבוהו כמחצית המטר והוא תקוע באמצעה של השדרה. היה נתון בזיך נחושת ובו בער נפט. בעוד אני תמה על תאורה משונה זו במחציתה השניה של המאה העשרים ראו עיני את ניגרואריאנה ההולכת לקראת הלפיד מקצה השני של השדרה. לבנה, זקופה, תמירה — זרועותיה צמודות לצדדים ועיניה מביטות היישר נכחה — נעה אל הלפיד כשם ששטה שעה קלה קודם־לכן אל דוכן המרצים. אותה שעה לא ידעתי אם ראתה אותי או לא. כעבור שעה קלה נתברר לי שלא ראתני. גדולה מזו: אף את הלפיד הבוער לא ראתה.

בקצב גורלי החליקה על פני האדמה מבלי נטות ימין ושמאל עד הגיעה ממש סמוך לעמוד. היא לא נעצרה. נעצרה נשימתי: עוד שניה ופניה הרומיים השחורים ייחרכו בשלהבתו המתנשאה של לפיד הנפט. היא פרצה בצעקה. כהרף־עין גחתי אליה ונטלתי בזרועותי. נשאתיה אל הספסל הקרוב והשכבתיה עליו. היא שכבה בלי נוע והליטה פניה בכפות ידיה.

סקרתי אותה מכף רגל ועד ראש. שמלתה לא נפגעה. פניה היו מכוסים. אנקה חרישית נתמלטה מפיה.

— נחרתת? — שאלתי.

ניתקה כפות ידיה מפניה, ירבה על הספסל ונענעה ראשה לשלילה.

— מה היה לך? מדוע לא נוהרת?

— אני? — שאלה והגיעה אצבעותיה אל עיניה.

השאלה היתה תמוהה בעיני ולא ענית עליה.

— אני עיוורת — פלטה בנחת לאחר שתיקה קלה. שפתיה הדקיקות נתמשכו ונתפרדו לצדדים, ספק בעווית ספק בחיוך.

כשראיתייה על דוכן המרצים כלתה נפשי אליה. כשנשאתיה בזרועותי חשקתי בה. חשתי את גופה והוא מוצק, גמיש ככדור גומי. והנה במלה אחת שיצאה מפיה נשתנה הכל. הגומי היה לאבן. אין זו אשה חיה, פסל היא. אנדרטה, אבן. חיפכתי ידי זו בזו כדי למחות את תחושת מגעו הצונן של השיש. שגיתי, לא שש אלא שיש. — דיאגלסיוגו, דיאגלסיוגו... — מלמלתי לעצמי.

היא שמעה. ולא עוד אלא שנדה בראשה לאות הסכמה.

החוויתי לה קידת נימוס. (למה עשיתי זאת? הרי עיוורת היתה).

— סליחה — אמרתי — הגיע תורי להרצות.

נטשתיה על ספסל והלכתי לאטי. משהגעתי אל הלפיד בעטתי בו ברגלי והפלתיו. הנפט הבוער ניגר על הקרקע.

הפכתי ראשי ונתתי מבטי בניגרואריאנה. היא ירבה על הספסל ולא שינתה את תנוחתה. אולם סמוך לה ישב אותו נזיר שהתעללתי בו בהיותי שיכור בספריה

הפכתי לו את הסנה הבווער באש. הניגוד החריף בין גלימתו השחורה ושמלתה הלבנה העלה לקרשצ'נדו את מנגינת הצבעים שבגן. אולם לעומת הניגוד בצבעים הדהימני הדמין בצורת הלבוש. שוב משגה: לא שמלת נשף לבשה ניגרוארינה אלא גלימה, גלימה לבנה. ואולי לא משגה. אולי הנזיר הוא שלבש שמלת נשף שחורה.

שלוחה משלוחותיה של שלולית הנפט זחלה והגיעה עד לספסלם. השלהבת אחזה בשולי שמלתה של ניגרואריאנה.

הנזיר פשט ידו. הורה עלי באצבעו ואמר:

— סלחי להם! אין הם יודעים מה הם עושים.

איני יודע על שום מה נקט לשון־רבים, אלא אם כן רצה לחזור מלה במלה על דברי משיחו.

מכל־מקום היו אלו המלים היחידות ששמעתי מפיו. כשם שלא הגיב על דברי־הבלע שלי בספריית המנזר כך לא חש לעזרתה של ניגרואריאנה אף למראה רצועת האש המשיקה אל שולי שמלתה.

השעיתי מבטי מהם ושוב הצצתי בשעוני: עוד שתי דקות נותרו לי.

ריח חריכה עלה באפי.

החשתי פעמי והגעתי למועד.

הרציתי על נושא מוגדר: השפעת הקרינה המופקת באמצעות האורוקינרבטיקה האלקטרו־רמודינמית בשדות ספאטוטמפורליים על הכרומוזומים של פרת־משה־רבנו. דברי היו יבשים וענייניים ביותר. אף־על־פי־כן נשמעו במתח רב, כמעט בדריכות. אלא שמתח זה ודריכות זו מקורם היה לא במה שנשמע באולם אלא במה שנראה מחוץ לאולם: גנו של המנזר הסמוך בער באש, לשונות אדומות ליחכו את קירות הזכוכית של בנין הקונגרס. מכיון שכל הנוכחים היו מדענים כבדי משקל, שחונכו ואולפו כהלכה, וקצתם אף התעניינו באמת־ובתמים בהשפעת הקרינה המופקת באמצעות האורוקינרבטיקה האלקטרו־רמודינמית על הכרומוזומים של פרת־משה־רבנו, לא מש איש מהם ממקומו כל עוד הרציתי את הרצאתי שנמשכה כשעה ומחצית השעה.

כן, איש לא מש ממקומו פרט לאחד ויחיד: נציגה של נורדלאנד. הלה הצמיד פניו אל הזכוכית שהיא ספק קיר ספק שמשה והזין עיניו בנגוהות המשתוללים.

שעונה אל הזכוכית נראתה ניגרואריאנה.

בן ציון תומר: צרור שירים

הלילה גטלה רחף על סגני שנת
והסתבך בתלומי
בבשאר.

הלילה אחותי
הופיעה בשנתי,
בפומת גפנים
בטלה קטן.
הסלינה והסלינה בנרם הנקר
עד ששקעה
כמו מסרש לבן.

אטום, ארף קנה הלילה
וקבר בקר.

לי די בצעשבים,
ערבית תרנה
וקול אמי
כחל בדמדומים.
לי די בצעשבים.

האחרים, אשר נבהו ממני,
אף זאת לא יצרו,
ביום השבון,
בילקוטם נקוב-המךסקים.

אני ידעתי דם.

ציני מתיים,
ולי מטר לרצ את השקט.

מצחו על הנגוגית. בסלוננו:

הרחוב. האנשים. הקיץ.

מוחשיים במצט, דם מדמו

אבל תמיד מבצד לאינה סין

שקוף ולא סדיר.

לבר אל מול העיר צמד אדם.

מצחו על הנגוגית ובת הדם.

וידוי

פצם היינו בְּהוֹלִים אַחַר אֵיִם שֶׁל שֶׁמֶשׁ וְנֹהֵב.
 עָקְשׁוּ אֲנִי רוֹבְצִים מִחֲמִינוּ אֲסוּפֵי זָנֵב.
 כְּשֶׁאֲנִי מִפְּלִיגִים, אֵינִי יוֹצֵאִים אֶל הַיָּם הַשְּׂחוּת.
 בְּקִרְבַּת הַחוֹף נְתוּר אַחַר שֶׁלֵּלְנוּ הַבְּטוּחַ.
 אַט אַט לְמַדְנוּ לְהַשְׁלִים עִם לְחַמְנוּ הַדָּשֵׁן וְהַאֲפֵר
 וְכֵל שִׁירֵינוּ — רוּחַ כְּפוּר.

צניחה

יָם שֶׁקֵּט.	טְבַעְנוּ בְּגִבְהִים.
ריחות שְׁקֵד פּוֹרֵחַ,	מְבוּל אֶפֶל בָּזָה סְבִיבוֹ.
וּדְבָשׁ כְּבֵד,	כֶּךְ רְחֹם-הַמַּטּוּס נוֹתֵר כְּאִי
מִפְּלֵא שֶׁל יוֹם אָבִיב.	עַד שִׁיפְצֵר לְעוֹ, עַד שִׁיקִיא.
צִלְלִית שֶׁל שַׁחַף הַלְּבִינָה עַל שׁוּגִית.	חֲכִינוּ לְאוֹתוֹת הַעֲדָמִים.
סִרְטָנִים הִלְכוּ הַלוֹךְ עֲקֵלְתוֹנֵי אַחוּרְנִית.	הַאִימָה הַשְּׂכַתְּנוּ פֶה דוּמִים.
זֶלֶד רָץ קְדִימָה. הַפְּרִיחַ עֲפִיפוֹן.	עֵבֶר הַמְשַׁלֵּם. שְׂחוֹק פְּנִים.
מִישָׁהוּ בָּבָה. אַחַר צְנַח בְּעֵלְפוֹן.	הַאוֹת. עֲבָרָה שׁוּגִיה. אִילֵי שָׁנִים,
אֵי שָׁם שָׁגוּ. אֵי שָׁם נִפְּלָה טְעוּת.	וּפְתַע הַזְנוּק אֶל חוֹף הַלְּלָה.
נִפְּלָה טְעוּת.	נְתוּק כְּמַטְבּוּר
	וְכָבֵר סְרַבּוּס רְגֵלֵינוּ
	כְּאֹוִיר.
אֲבִיב	מִחֲמִינוּ שְׁחוּר שְׁבִיר
הַעֲדָמָה הַקְּתָה חֲשָׁמֶל.	וְעַל הַרְאֵשׁ
גַּם הַאֹוִיר אַחוּז מְזוּזִית.	מַצְנֵם צְנָקֵי שֶׁל לִלְהָ.
אָבִיב בְּצֵץ וּבְדָמִי.	שֶׁלֹּא שֶׁלֵּלְנוּ כִּי אֵי פִעַם יִפְתַּח.
לוֹפֵת חֹזֵק. כְּחֻזִּית.	הַרוּחַ אֶל גְּרוּנוֹ הַשִּׁיב אֶת הַקּוֹלוֹת.
הַעֲדָמָה הַקְּתָה חֲשָׁמֶל.	פְּתָאֵם, כְּשֶׁדִּי אוֹהֶבָתָה. הִנְחִיבוּ הַחוֹלוֹת.
אָסוּר לְדָרֶךְ! שֵׁן אֶתְגַּחֵל.	
כְּבֵד עֲבָרְנִי. הַאֲשָׁף.	
שֶׁעִיר שְׁלוֹת. מַחְסֵל.	
	גִּלְגוּל. וְעוֹד גִּלְגוּל.
פְּתָאֵם בְּרָק. וְרִחֵן זוֹהַר	הַלְּלָה הַמְּקַפֵּל כְּמוֹ מַצְנֵם,
בְּאֶפְלָה. בְּגוֹ זְנוּחַ.	נִסּוּג אֶל הַכּוֹכָבִים.
וְצַל אֶל צַל קֶרֶב. גוֹתֵר.	בְּמִקוֹם אוֹיֵב —
גְּחִילִילוּת פְּרָחוּ כְּרוּחַ.	מְצָאנוּ זוּג אוֹהֵב.

יצחק בן־נר : המגדל

א

ביום ההוא התיצבנו כולנו למסדר השמירה בשעה החמישית לפנות ערב. לראשונה בא והתיצב בעל־הדרגות במשטח העפר אשר מנגד לאהלינו, ידיו שלובות לו על חזהו, והוא לבוש מדי־שרד. וכך עמד והביט נכחו מבלי דבר דבר. או הניחו כל שלושים החיילים את נשקם שעסקו בניקיון על מיטותיהם והלכו ובאו והתיצבו שלשות־שלשות לנוכח בעל־הדרגות, וכך עמדו בעשר שלשות כל אנשי שלושת האהלים.

„אחד חסר“, אמר בעל־הדרגות.

אז שמעתי אני, בשבתי באוהל הרביעי, אהלי שלי בלבד, אחד מהם, הגבוה בהם, אשר שמוהו בעל־הדרגות אחראי ושתדלן לכולנו.

והוא אמר :

„זה הוא“.

בצאתי מאהלי חלפה־עברה השמש את עצי האקליפטוס, ועליהם הבהיקו מגשם, והיא נטתה וצנחה מעבר לצריפי העץ השחורים אשר גגותיהם פח־ברזל. כל עת היותי במחנה הזה לא ראיתי את השקיעה עצמה, כי הצריפים ועצי האקליפטוס הנישאים חצצו ביני לבין השמש השוקעת.

ושוב אמר אותו שתדלן גבוה : „זהו המפקד“.

ואני רצתי והתיצבתי לפני בעל־הדרגות בעוד שלושים החיילים מביטים בי בעמדם סדורים מנגד, שלושה־שלושה.

„לא שמעתי“, אמרתי, „לא שמעתי שהודיעו לצאת למסדר“.

„אני יודע“, אמר בעל־הדרגות.

„אף אחד לא אמר לי“, אמרתי לו, „אף אחד“.

„אני יודע“, אמר בעל־הדרגות.

„אני ישן באוהל“, אמרתי, „ולא ידעתי“.

„...המפקד“, אמר־הזכיר בעל־הדרגות, ושלושים החיילים צופים בי מנגד.

„...ולא ידעתי, המפקד“, אמרתי לו.

„אני יודע“, חזר־אמר בעל־הדרגות, ולא ידעתי להבחין בקולו סימן ואות אף לא לקרוא בפניו דבר.

שוב נזדרז אותו חייל ופסע נכחו והתיצב לפני בעל־הדרגות ואמר :

„הוא ידע, המפקד! הוא שמע שהודעתי לכולם“. בעל־הדרגות הביט בו.

„הודעתי לכולם: מסדר בשעה חמש בדיוק, לפני האהלים, המפקד, והודעתי לכולם גם שילבשו את המדים וינקו את הנשק” — וכאן תלה מבטו בחבריו העשרים ותשעה והללו הנידו בראשם לאות הן, והוא שב להביט בעיניו של בעל־הדרגות ואמר:

„אם תרשה להגיד לך, המפקד, הוא” (וכאן הורה עלי) „ידע על המסדר, הוא שמע כשהודעתי לכולם”.

„כן”, קראו אי־אלה מעשרים־ותשעה חבריו, „הוא ידע, המפקד. הוא תמיד מאחר למסדרים”.

„לא נכון”, קראתי כנגדם, „אף פעם לא איחרתי למסדר”.

„הוא איחר תמיד, המפקד”, אמר גבה־הקומה.

בעל־הדרגות אמר: „שמעתי אתכם שניכם. חיזרו למקומותיכם!” ואלי אמר: „אנחנו עוד נשוחח על כך”, ועדיין לא יכולתי קרוא דבר בפניו.

ומפיון שפך הפסיע שתדלן־המחלקה לאחור והתיצב לבין חבריו מבלי שניתן לו לסיים את דבריו, ואף אני פסעתי אחור והתיצבתי עמם, ובפניהם־הם קראתי משטמה.

„לפקודתי”, אמר בעל־הדרגות, „אתם רצים לאהלים, לוקחים את קובעי הפלדה, את החגור הקל, הרובה, המימיה ואת התחמושת ומתיצבים כאן בשלשות תוך” — והביט בשעונו — „שלושים שניות. זוו!”

ואהלי הרחוק מכל שאר האהלים.

וכשהתיצבנו כולנו כנגדו היו תשע שלשות־חיילים לימיני ושלושה חיילים לשמאלי ואני לבדי כאשר הייתי מאז, כי היינו שלושים־ואחד חיילים.

ורק אז, כשסובבנו על עקבינו, והוא הצעידנו כשנשקנו מוכתף לנו על כתפינו, ראיתי כי כולם לבושים במדי־השרד שלהם, ונעליהם מבהיקות, רוביהם נקיים וקסדותיהם מרושתות, ורק אני לבדי בבגדי־השרת שלי המטונפים, בנעלי המרושפות וברובי שלא נוקה.

וכך צעדנו בכביש הסדוק אל עבר מגרש המסדרים, ומי הגשמים נקו במיבקעי הכביש בשלוליות קטנות עכורות. אל מול המגרש עצרנו, ובעל־הדרגות הבדילני מכולם להיותר לבדי בפאת הכביש בעוד אשר שלושים החיילים צעדו ועלו סדורים בשלושה טורים אל המגרש, ונעליהם המסומרות מקישות בו והולמות קצב חד באספלט השחור.

עמדתי והבטתי בם כשהם צועדים ואחר פונים ושוב צועדים ונעצרים כאיש אחד לנוכת הדגל, ומתרווחים־מיישרים שורותיהם, וניצבים לפקודתו דום, ואחר נזח, ונפקדים למספרם, ואחר, בהמתנינם, היו מסדרים לבושם, ונושפים בנשקם (שמא עלה בו האבק) ומתקינים קסדותיהם על ראשם. בא הקצין־התורן (קטן־קומה הוא וחד־פנים), רצועת העור כרוכה עליו אלכסונית, ואני הבטתי בו כיצד הוא מהלך ובה בצעדים מדודים אליהם וכיצד הוא עוצר ומצדיע, וכיצד בא ביניהם במדיו

המגוהצים ובדק את אזורם ואת לבושם ואת רוביהם וגילוח סנטרם ואת נעליהם, ונתתי תודה על כי הבדילני בעל־הדרגות מעל השלושים, כי את סנטרי לא גילחתי ובגדי מרופשים היו ונעלי מטונפות, ומן־הסתם היו מלעיגים עלי כתמיד כשהיה הקצינ־התורן נוזף בי.

אך כשהורידו את הדגל ספוג המים פנה הקצינ לדרכו וכל שלושים החיילים הוצעדו, ואנכי הצטרפתי אליהם, וכך שבנו אל אהלנו בחשכת הערב השקופה ליטול את שמיכותינו וללכת אל חדר־המשמר.

ב

בערב ההוא הוליכנו בעל־הדרגות אל צריף המשמר השחור בפאתי המחנה, וקצב לנו קצב בקול נמוך. בחדר־האוכל העלו אור, וחיילים שנדחקו לקבל פת ומשקה הביטו בנו והלעיגו (אף כי עברו עליהם לילות משמר רבים ועתידים היו לשמור לילות רבים).

בחדר המשמר צויינו להניח את שמיכותינו על המיטות אשר היו שם ולשבת על המיטות, ולהחריש.

אך היו שם שלושים מיטות בלבד, ועל כן הזדרזו כל שלושים החיילים וגללו בהמולה רבה את המזרונים המוכתמים מאלפי לילות של שנת־משמר, ואחד־אחד ישבו איש על מיטתו, ואני, בטרם אפן כה וכה, נותרתי בלא מיטה, שמיכותי בידי, שפן שלושים היו המיטות, וכל חייל משלושים החיילים האחרים ישב על מיטתו, ואני הייתי החייל השלושים־ואחד.

כאן ישב בעל־הדרגות אל שולחן הקרשים אשר עמד בתווך ושם עליו את ניירותיו הקמוטים ואת עטו, ובא סגנו לפיקוד המשמר, אף הוא בעל־דרגות, וכומתתו משורבבת על מצחו, ישב אף הוא אל שולחן הקרשים, והם נשאו עיניהם אל החיילים היושבים על מיטותיהם וממתנינם בהשיחם בינם לבינם, ומוכנים היו לערוך את סדר השמירה כהלכתו.

אלא שהבחינו בי, עומד וצרורי בידי ונשקי עלי, בבלי דעת מה אעשה. „מדוע אתה עומד כמו?” שאל־פסק הסגן (שבניגוד למפקד המשמר היה קולו צווחני ורם).

„אין לי מיטה”, השיבותי.

„המפקד”, השלים הסגן.

„אין לי מיטה, המפקד”.

הם דנו בינם לבינן עצמם בלחש בבעיה, והיו שפים סנטריהם בכפות־ידיהם. עם ששאלני אותה שאלה, נשתתקו שלושים החיילים מעצמם ותלו בי, כהרגלם, עיני־משטמה וצפו לקראת המעשה שייעשה בי.

„אתה תמיד כזה”, שאל־פסק סגן מפקד המשמר והמתין, שוקל את מליו, „כזה עלוב, שתמיד כולם משיגים אותך?”

כאן השמיעו כמה מן השלושים את צחוקם המוכר לאָדִי, והשאר ציפו דרוכים לתשובתי, אלא שלא עניתי דבר, אף הסתרתי פני ממבטו התוגר של הסגן, שכן מה טעם אזכיר לו כי רק שלושים מיטות בחדר ושלושים-ואחד חיילים אנחנו ואחר חייב להיות בלא מיטה. הנה כך השפילתי פני, וחשתי במבטו המשוטט עלי מראש ועד כף-רגל ומבטם התובעני של השלושים מודדני מעורף עד עקב. לבסוף השעה עיניו ממני, ושוב דן בי עם בעל־הדרגות, הוא מפקד המשמר. אחר אמר: „הנח את כל הכלים והסמרטוטים האלה, ובוא הנה“. הנחתי את שמיכותי והשענתי רובי לקיר (כי ידעתי: איש מן השלושים לא היה מתיר לי להניחם על מיטתו) ובאתי עדין.

„עמוד בדום“, אמר. „מה שמך?“

הוא רשם את שמי בדף אשר לפניו, ומפקד המשמר אמר:

„אתה רואה: הנה סיר וארגז. קח אותם — תקשיב למה שאני אומר לך, ואל תחלום — קח אותם ולך לחדר־האוכל, מבין? תאמר לטבחים שיתנו תה ולחם, וריבה. תגיד להם בשביל השומרים. מבין?“

„כן“, אמרתי, ואחר שאלתי: „לבדי?“ ומיד התחרטתי על שאלתי, כי בעל־הדרגות אמר: „לא. קח אחד מהחברה שלך!“

אלא שאיש מהם לא היה חבר לי, וכל שלושים החיילים הסבו ראשיהם הצדה והחלו לעסוק בשלהם כמו לו עסקו בזאת קודם־לכן. אמרתי: „אני אלך לבדי.“

אמר מפקד המשמר: „לא. לא תוכל לסחוב הכל לבד.“

אמרתי: „אני אוכל. אני אגרור את הסיר על הכביש. אלך לבדי, או אולי אביא קודם את התה ואחר־כך“... אמר הסגן: „אידיוט“.

אמר המפקד: „קרא לאחד מהם, ולך“.

אלא שכאן, בעודי ניצב בתווך בין בעל־הדרגות לבין שלושים החיילים, אובד־עצות כתינוק, הסב אחד מהם את פניו (והוא נמוך ורחב־כתפיים, ושערו שחור) ואמר: „אני אלך אתו, מפקד!“

בעלי הדרגות שברהרכינו ראשיהם על ניירותיהם, ואותו חייל קם, ושנינו אחזנו באזני הסיר ובדופן הארגז ויצאנו אל ערב שקוף וקר.

וכאן אומר משהו על אותו חייל, שכן מקום לו בסיפורי:

קראו לו „טורקו“, או „התורכי“ או גם „אישקידארא“ ושמות רבים אחרים. יכולת לקרוא לו כל שם שהוא. קראו לו „טורקר“ והוא היה מצטחק ואומר: „סייסי?“ כדי לבדח היה אומר כך, והצהלה בין החיילים היתה גדולה, ואף הוא היה בצוהלים, שכן תמיד היה מחייך, חוץ מאשר בשיעורי הנשק ובתרגילי האימונים.

עתה צעדנו בכביש הרטוב. הוא אחז באוזן הסיר האחת ואני באזנו השניה ואת ארגו הלחם הריק הצבנו ממעל, והאוויר היה קר ומחתך־בשר כספין. כפות ידינו כאבו עם צאתנו אל הערב.

והתורכי אמר: „יש סיגריה, חבר־חבריקו?“

ואז עמדנו שנינו, והצתנו סיגריות והגשם הדק נטף טיפים־טיפים, וכך היה עתיד לנטוף כל הלילה כולו, והתורכי אמר: „ככה טוב, חבריקו“. ואחר אמר: „סיסי“, וכאן צחקנו שנינו ואחזנו בסירי ושמונו פנינו אל חדר־האוכל המואר. עדיין היה טור קטן של חיילים אחוזי פנכות בפתח חדר האוכל, והם היו משיחים בלחש בינם לבין עצמם (לבל ישמעום בעלי־הדרגות) ושפים כפותיהם (מחמת הקור) ורוקעים ברגליהם בקוצר־רוח.

במטבח היה חם וטוב. הטבחים מטונפי הסינור התרוצצו מאח אל אח, והקישו בסירים ובכפות הגדולות, וגידפו איש את רעהו בקול גדול ובשפה זרה, ורדו מאכלות מתנור אחד ותחבו סירים ללועו של שני.

אחד חייל גבוה צנוף כובע־טבחים לראשו הורה לנו להמתין וציוה על החיילים התורנים למלא את כלינו, ובעוד אותם אדומי־עיניים (מחמת העשן) ומוכתמי בגד יוצקים תה בהיר לסיר אחד, ופורסים לחם ומפרישים ממנו לארגו ורודים ריבה מקופסתה, הלכנו, התורכי ואני, להחם גופנו ליד האח, ואת ידינו הקפואות. הצמדנו אל פיה ולא חשנו בלהטה.

כך עמדנו ליד לוע התנור, מחממים גופותינו, וסביבנו הכל רצים ומתרוצצים, רוגשים והומים, עד שקרא לנו אותו חייל גבוה וציוונו ליטול כלינו ולשאת רגלינו. נטלנו אפוא את הסיר הכבד ויצאנו החוצה, התורכי מימין אחוז באזנה האחת של קלחת התה ואנוכי משמאל אחוז בשניה, ואת ארגו הלחם הצבנו על פי הסיר ממעל, והלכנו בכביש לאטנו, כשההבל החם עולה אלינו מן הסיר. היינו מדברים בקול רם, וטיפות גשם זעירות היו נושרות אל התה, אף עמדנו פעמים מספר לפוש תחת האקליפטוסים הרטובים, מגישים כפותינו הדואבות מעל להבל העולה ואני חיבבתי את התורכי כמו הכרתיו שנים על שנים, חיבבתי בשל צחוקו ודיבורו, וגופו המוצק־הנמוך, ושערו השחור הגולש על מצחו. לפני בית המשמר שהינו שוב, ושוב הצתנו סיגריות ועישנו אותן עד תומן בטרם ניפנס פנימה.

ג

היה סופו של ערב ותחילת לילה כשנכנסנו והצבנו את הסיר בפינתו. מיד קרא לנו סגן־מפקד־המשמר אשר ישב לבדו אל שולחנו ונזף בנו נויפה של סתם על שהייתנו הארוכה, אחר שילח את התורכי למיטתו, ושוב נותרתי לבדי.

„אתה“, אמר אלי סגן־מפקד־המשמר, „תשמור במשמרת הראשונה. מבין? — משש־וחצי עד שמונה־וחצי. אחר־כך יבוא חייל להחליף אותך. מבין? ואז אתה חוזר לכאן ושומר שוב משתים־עשרה וחצי עד שתים וחצי. ברור לך? ואסור

לך לעזוב את המשמרת לפני שמישהו יבוא להחליפך. משמרת אלי"ף — הגדר המזרחית. תזכור".

"איפה אני ישן, המפקד?" שאלתי.

"אין לך מיטה?" שאל. "אה—כן. כשתחזור מהשמירה אז נתקע אותך פה או שם". "טוב", אמרתי.

"יש לך סיגריה?" שאל, "בשבילי?" אמר כנוטה חסד.

"לא", אמרתי. כי לא רציתי לתת סיגריה למי שחירפני ובו לי שעה קלה קודם.

"אין?" — שאל סגן־המפקד הלז בעודו מביט בי היישר בפני, ואני הסבתי מבטי ואמרתי: "אין".

"המפקד, תגיד?" אמר, ואני ידעתי כי אינו מאמין לי ומלא חימה הוא, כי ידעתי, בפני אפשר לקרוא אמת ושקר, צער ופחדים כמו בספר־סיפורים.

אחר אמר: "אתה יודע, אסור לעשן בשמירה, ואסור לשבת, וצריך ללכת לאורך הגדר כל הזמן, הלוך וחזור, והרובה צריך להיות טעון, וכל מי שבא — עצור! סיסמה" — אתה יודע בכלל מה הסיסמה?"

"יודע", אמרתי (אף כי לא זכרתי מהי). והוא הניחני לנפשי וכנס אליו עוד עשרה חיילים והתורכי בכללם ושוב חזר על כל הוראותיו ואזהרותיו, וצויה עלינו לחמוש את רובינו בחדר פנימה, לחגור חגורינו ולחבוש קסדותינו. עשינו כך בעוד עשרים האחרים שרועים על מיטותיהם מעוטפים היטב בשמיכותיהם.

אחר קיבל כל אחד מאתנו סגין ישן, ואנחנו עקרנו ופסענו בעקבות סגן־מפקד המשמר אל תוך החושך הקר והאטום. בעת לכתנו היה עוצר מדי פעם ומציב אחד החיילים במשמרתו ושוב פוסע, מצטנף במעילו מחמת הקור, ואנו אחריו. עד עמדת־המשמר הבאה.

וכך נותרנו, התורכי ואני, ואחר הוצב התורכי המחייך בתוך סגינו אל משמרתו ואני הובלתי אל גדר התייל ושם עזבני סגן־מפקד־המשמר לנפשי, להלך לארכה כל הלילה כולו.

ד

איני יודע איך ומדוע נותרתי כל הלילה לבדי אצל הגדר המתמשכת. אולי רצה המפקד לענשני על שאיחרתי למסדר, או על שהתרשלתי בניקוי הנשק, ואפשר רצה סגנו הזועם ללמדני לקח יען כי לא נתתי לו מן הסיגריות אשר לי, ואולי לא במזיד נעשה הדבר כי סתם־כך נשכחתי מלבם, או שמא חל אי־סדר ברשימתם, אך העובדה היא (אף כי נאמר בפירוש שאין שומר עומד על משמרתו למעלה מארבע שעות) — כל הלילה כולו התהלכתי במשמרת.

היתה זאת גדר־תיל אשר עלתה מעם עצי האקליפטוס אל גבעת חול, ושם נשקה לפרדס, וחלפה ממנו וירדה אל מגדל־עץ בודד ישן ועווב (אשר אי־פעם נשא זרקור), ומשם המשיכה היישר ורותקה כניצב אל גדר־תיל שניה של קסרקט אחר אשר לא ידעתינו קודם־לכן.

ואני, אשר שנאתי את הלילה הקר, את הרקיע השחור, המולף רסיסי גשם בלי הפוגה, ואת החול הלח, פרפתי את כפתורי הנחושת של סגיני עד לצווארי וכיתפתי את רובי הטעון, והילכתי אט־אט לאורך הגדר, כשהרוח רוחשת בעלים הרטובים של עצי הפרדס משמאלי ואורות זעירים מנצנצים וכבים מימיני — הרחק־הרחק.

שעון לא היה לי מעודי, ולכן בעודי מהלך כפלתי את מאה־ועשרים דקות־משמרתי בששים, והייתי סופר ומחסר שניה אחר שניה, משבעת־אלפים־ומאתיים השניות. אלא שתוך כדי כך הייתי מהרהר בתורכי המחייך ותוהה אם אמנם חבר הוא לי, וספירתי היתה נפגמת, ושוב הייתי ניצב להשתין אל החול, או להאזין לנביחת כלב מרוחקת. וכך פסעתי אל גבעת החול וירדתי ממנה ונעלי מעמיקות בחול הרטוב, והגעתי אל מגדל העץ, ועליתי בסולמו החלוד והשקפתי סביב־סביב, וירדתי ממנו, והגעתי אל הצטלבות התיל, שם שמעתי צהלת נערות מן המחנה הזר, ואחר סבבתי ושוב הילכתי לא־טי אל מבוא הגדר ושם ראיתי את דמותו של התורכי הגוך, שהיה ממתין לי. אף־על־פי שהכרתיו חמדתי לצון, וכוננתי אליו את רובי, כנדרש, וגם סיסמה דרשתי ממנו.

„סי־סי“, קרא התורכי כדרכו, ובבהלה: „זה אני, חבריקו“, אמר, „לא יודע סיסמה, אני“.

ואז התיצבנו ליד מבוא הגדר, בין עצי האקליפטוס השחורים והנוטפים. שאלתי: „מה נשמע, חבריקו?“

אמר התורכי: „לא טוב, חבריקו. אני בלי סיגריות — לא טוב!“

אמרתי: „אסור לעשן, אמר המפקד“.

והתורכי: „סי־סי, אסור“.

אחר הילכנו שנינו לאורך הגדר, ובדרכנו הראיתי לו את מגדלי הזקן, ויחד האזנו לקולות המצהל אצל הקסקט ממול, והחרשנו, עד אשר אמר התורכי: „יפה מאד! לי אין כלום, רק שנים צריפי לשמור אותם“.

סבבנו על עקבינו וחורנו, ובהגיענו אל נוכח הפרדס אשר מעבר לגדר אמר התורכי: „חבר־חבריקו, רק סיגריה אחת“, ואמרתי אני: „לא, לא. יראה מפקד. הוא אמר — בית־סוהר“.

כך אמרתי, במלים נפתלות אלו, כי הרי התורכי כך דיבר, ואנחנו הלא רעים אנו. כן, אמר התורכי והחריש, ומצחו התקמט, ומבעו היה כפי שהיה נראה בעת שהיינו ניצבים בשיעורי־הירי ובעלי־הדרגות מסבירים וחוזרים ומסבירים לנו את תורתם. גם אז, כעתה, היה התורכי עומד קמוט־מצח ועיניו מוצרות, כמנסה ואינו יכול ללקט מן המלים החומקות, ואינו מבין, ואינו מחייך.

„טוב, טוב“, אמרתי והוצאתי את החפיסה הקמוטה, ואז הצתנו סיגריה בהחבא, ועישנו שנינו, כפותינו מחפות על האודון האדמדם, לבל יראנו מי מבעלי־הדרגות.

„ככה טוב“, אמר התורכי רעי, ושוב היו פניו אורים, וחיוכו רחב כבתחילה, ומצחו חלק, והוא מכונס בתוך סגינו פנימה. „זה טוב מאד ככה“.

ושוב החרשנו ומצצנו את הסיגריות עד תומן אף שפנון עקב בחול, והתורכי אמר:

„שלום, חבר. יכול מפקד לבוא אצלי ואני לא שם“, וכאן חיוה מחווה בידו בחשכה, „ואז דופק אותי“.

כאן צחקנו שנינו בדממת הלילה, התורכי טפח על שכמי לאות רעות, סרק באצבעותיו את שערו הרטוב ופנה ללכת מעמי אל משמרתו, סגינו כשמלה על גופו וקנה רובהו מזדקר ממעל.

ושוב נותרתי לבדי, להמתין לחייל אשר עתיד היה לבוא להחליפני. אך כאמור לא בא איש להתיצב במשמרת במקומי, ושוב החילותי, מחוסר סבלנות, להלך לארכה של גדר־החיל.

ה

כאשר שבתי שנית בליל המתעבה והולך ומשחיר והולך, מן הגדר אל עצי האק־ליפטוס, הוברר לי שעת משמרת־תמה־חלפה מכבר ואיש לא בא כנגדי, ואז ניצבתי והרהרתי במרירות, על מה ולמה לא שלחו איש, ומדוע זה עלי לשוב ולהלך למלוא אורך הגדר שוב ושוב. אך נאסר על השומר ללכת ממשמרתו אף אם לא שלחו את משנהו להחליפו. וכך המתנתי מחצית השעה ואולי שעה, בלב כבד והולך כלילה זה המכביד עלי חשכתו הולך, ותקוותי אופסת וגוועת כאשר גווע, לאחר זמן, הלילה אל מול היום.

על הגדר נח, שחור, צל צפור־ליל כבד־כנפיים, וגג הפח של המגדל הבהיק מגשם, ובמחנה ממול כבו האורות, כי עברה השעה העשירית. ואיש לא בא להחליפני.

אזי החילותי אני להרהר את הרהורי שלי, כתמיד, בשעה שהייתי לבדי־לבדי.

והרי אני רחוק־רחוק מכל אלה, מן הגדר הדקה־המתוחה אל יתדות הברזל, מן המגדל ספוג המים, והפרדס המרחיש, ובעלי־הדרגות, והחיילים העוינים לי, ואני לאמיתו של דבר איש מרידה אני, אי־שם באמריקה הדרומית. עם רעי אני נס אל ההרים. מפים אנו למוות את הנוגשים האכזרים העומדים עלינו במטע הבנות יומם ופורצים דרך בסבך היער אל ההרים. חשופי־גו, שחומי עור ומגודלי שער אנתנו, ובנו נערי אינדיאנים, ומעורבי־גוע, וספרדים לזה־טידם, ולא יכולנו שאת את עבודות הפרך ונגישות השומרים בשמש המלהטת ופרצנו דרך אל ההרים המכחילים הרחוקים, להרים את נס המרד כנגד העריץ השולט, ואיכרים במגבעות־קש וזקן סנטר באים למקום מחבואנו בחשאי, ומפרישים לנו ממזונם, וכלילה אנו יורדים מן ההרים ומכים בחיילי העריץ, ומציתים את הקסרקטים ואת הרכבות, וצוברים נשק, ושוב חוזרים אל ההרים.

הנה כך מפליג הייתי בהרהורי שלי בדרכי לאורך הגדר, שפן חורף היה, והרות היתה מיבבת־סופדת לעצי האקליפטוס השחורים, והעצים היו נדים לרוח, ואיש־איש הן זכרונות לו לעת כזאת, ורק לי לבדי לא היו כל זכרונות מעולם, על כן הייתי מהרהר את הרהורי אשר ידעתי מימים־ימימה, ובבירור ידעתי כי ההרים אשר אליהם נסנו גבוהים הם ומאיימים וסבוכי־יער, והרי הקאראאֶס יקראום, וידעתי כי ברבות הימים יחמקו בני אכרים ונערי־שרת וחיילים־ילידים ובאו אל מקום מקלטנו, אף ידעתי כי שמוני איש־שררה על אחדים מהם, והם היו לרעי, והיו קוראים לי אַמיגו, לאמור „רע“, ובלילות הגשם, עת נשב אל מדורה בהרים ונערוך את נשקנו, יגללו למעני מן הסיגרים העבים והשחורים שלהם, ויחד נשיר לקול הגיטר ונערוג לימים יבואו בם נפרוץ העירה וההמון העולז יקבלנו וישאנו על כפיים, ויריות שמחה תרעמנה באוויר אל הרקיע, ונערות־החן תשלכנה פרחיהן מעל המרפסות ותצהלנה פנים אלינו.

1

אצל המחנה הזר היה מרוב בנין־האבן שמעבר לגדר מטיל מימיו בורם דקיק ומשקשק, ונערה זרה לי עמדה לבגדי ליד הגדר, מרעידה מצינה. את פניה לא ראיתי, ורק אצבעותיה, ראיתי, הלבינו באחזה בתיל, תוך שאני מהלך בעולמי שלי. היא אמרה: „שלום“, ואני נפתעתי, נעצרתי ושבתי אל עולם המשמרת והגשם המולף, והשמיים השחורים־משחור, חזרה הנערה ואמרה: „שלום“. אמרתי „שלום“ בחטף ובכעס (על כי טרדה אותי מהרהורי). „אתה שומר ז' שאלה, וכמו הייכה אלי. את רואה“, אמרתי. מן־הסתם היתה מן המרבות־דברים. „גם אני“, אמרה, ועודה חוקרת פני במבטה, „במשמרת השלישית אני שומרת“. קולה היה מתנגן, מליה מתמשכות. „המשמרת השלישית“, קראתי. „מה השעה ז' היא הרכינה ראשה אל שעונה ואמרה כי השעה אחת־עשרה ושתי דקות. אחת־עשרה ושתי דקות! מכאן כי זה חמש שעות מהלך אני בדרך־משמרתי. ושוב עלו המרי והכאב בגרוני, עד למחנק. ושתקנו. אחר אמרה, מנגנת־מושכת מליה: „איך שהזמן לא עובר! רק חצי שעה אני שומרת, ונדמה לי כאילו לילה שלם אני כאן“. ושוב שתקנו. אחר אמרתי: „אני חמש שעות שומר“. והיא: „מה ז'! ואחר: „מדוע... הרי...“

אמרתי: „לא באו להחליף אותי, ואסור לעזוב“.

היא אמרה: „מסכן“.

אחר אמרה: „זה איום לשמור בלילה כזה. ועוד חמש שעות, ואיזה קור... אלהים“.

חפנה את שערה והצטמררה במעילה, והביטה היישר לתוך פני.

אמרה: „יש לך, אולי, סיגריה?“

אמרתי: „בטח“, וששתי כי נמצאו סיגריות בחפיסה הקמוטה. ראיתי את פניה

לאורו המהבהב של הגפרור, פנים קטנים, עגולים, לא יפים, מנוקדים.

עישנו, היא מעבר לגדר מזה ואני מעברה השני, והפרחנו עשן אל הלילה הקר,

והגשם נטף כמקודם.

אחר אמרה: „אני נורא מפחדת לשמור בלילה לבד“.

שתקתי. אף היא שתקה.

אחר אמרה: „אני אעבור אליך, טוב? לא איכפת לך?“

משכתי בכתפי, ושאלתי וקולי נצטרד פתע: „לא יבואו לבדוק את השמירה אצלכם?“

אמרה: „לא איכפת לי. אני מפחדת לשמור לבד“.

אחותי בחוט התיל ועזרתי לה לעבור לעברי.

שאלתי: „מדוע את לא שומרת עם מישהו מן המחנה שלך?“

ענתה לי: „לא רוצה, אני שונאת אותם, גם את הבנות“.

והלכנו לארכה של הגדר, כתף נוגעת בכתף, שאפנו את ריח הפרדסים הספוג גשם

ואת ריח החול הרטוב.

כשהגענו אל מגדלי, מגדל העץ הישן, עצרה ותהתה עליו, ואחר אמרה, וקולה

נצטרד פתע, כקולי: „בוא נעלה לשם“, כך אמרה. עמדתי ולא עליתי. והיא החלה

לעלות בסולם הברזל, ובתוך כך היתה קוראת אלי: „תעלה“. וכמו לנפשה: „יש לו

גג והוא מסתובב בגשם“.

מכיון שכך עליתי בלי להרהר במאומה.

היה במגדל ספסל שחור וישן, מרקיב אך יבש, וגג־פח היה מעל ראשינו, וכשניצבנו

והבטנו סביבנו ראינו את קצה־קצהו של הפרדס בעלטה, וראינו את האורות

הזעירים במרחק, ואת המכוניות החולפות בכביש ככוכבי־שיביט, ואת הקסרקס

הקודר, האפל.

היא ישבה על הספסל ואני ישבתי לידה.

מעולם לא ישבתי כה קרוב אל נערה.

חשתי את בשרה המצטמרר תחת מעילה הדק.

„קר“, אמרה, וקולה צרוד.

והגשם נטף־מצטלצל כפעמונים זעירים בגג הפח.

„לך טוב“, אמרה כמו בטרזניה, „חם לך עם השינל, לנו לא נותנים שינלים בשמירה“.

ומכיוון שלא זעתי, אמרה: „פתח אותו. קר לי“.

ולא עוד. יותר לא אמרה דבר.

פיתחתי את כפתורי הנחושת, והיא נבלעה בסגיני, חמה ורוטטת, ואת ידה העבירה, אט־אט, קרה ולוהטת כאחת, תחת חולצתי, ואת פניה סמכה אל פני, ואני חשתי בנשימה הקטועה, החמה כאדי התה אשר עלו אלי ואל התורכי מעם הסיר.

מעודי לא הייתי עם נערה, ועתה בא הדבר. אט־אט גיששתי כסומא וחפנתי את פניה העגולים, ואחר נשקתיה בפיה ובצווארה, ומטה ממנו, והיא קרסה אל הספסל, ומשכנתי אליה, כבחלומתי הטרופים, ואנו התגפפנו חמים ולהובים במגדל־העץ הישן, ובהניעה את ראשה הצליפה בי בשערה הרטוב, והיתה נושכת בכתפי, ומאמצת את גווי בחזקה אליה.

...מעודי לא הייתי עם נערה, ועתה בא הדבר. כבחלומתי הטרופים בא, כבחלומותי הטרופים ביותר.

כעבור זמן רכסנו את בגדינו הפרומים וירדנו בסולם הברזל, והילכנו זה ליד זה, לאורך הגדר, כתף נוגעת בכתף, עד לגדרה שלה המרותקת אל גדרי, ושם אמרה: „אני צריכה ללכת“.

ואני אזרתי עוז ושאלתי: „את תשובי? תשובי במשמרת הבאה?“
 „בטח“, אמרה היא, עושה שערה ומרכסת מעילה, „בטח שאני אבוא. תחכה לי בארבע לפנות בוקר“.

עזרתי לה לעבור את הגדר ושם, מבלי הבט בי, הלכה ונתרחקה אל תוך הלילה. אך אני ניצבתי עוד זמן רב ליד התיל, וסגיני לא רכוס, והבטתי אחריה, והחום הכובש פשה בכל אברי, אך לא חשתי עד כמה כווב הוא לי, עד כמה מכוב לי כל הלילה כולו.

ועם הרוח המילילה הרהרתי: — הנה, נערה לי, קטנה, ושערה ארוך ופניה מנומשים, והיא לי לבדי, כשם שהרהורי שלי אך לי הם. הנה — כך הרהרתי — מצאתי לי נערה ואף ידיד בזה הלילה, זרועות דקות לה וגוף צנום לנערה שלי הקטנה ומבטה עז וגווה חלק ובשרה חמים למגע.

— הו, זאת נערתי שלי — הרהרתי, בעודי עומד אצל גדר התיל — היא תלך עמי באשר אלך, ואף היא תשב עמי ועם חברי הרחוקים שם בהרים הגבוהים, ואף רעי התורכי יהיה עמנו שם, ועתה לא איכפת לי המשמרת והקרה ועשרים־ותשעת החיילים השוטמים אותי, כי נערה לי. ואף את שמה לא ידעתי.

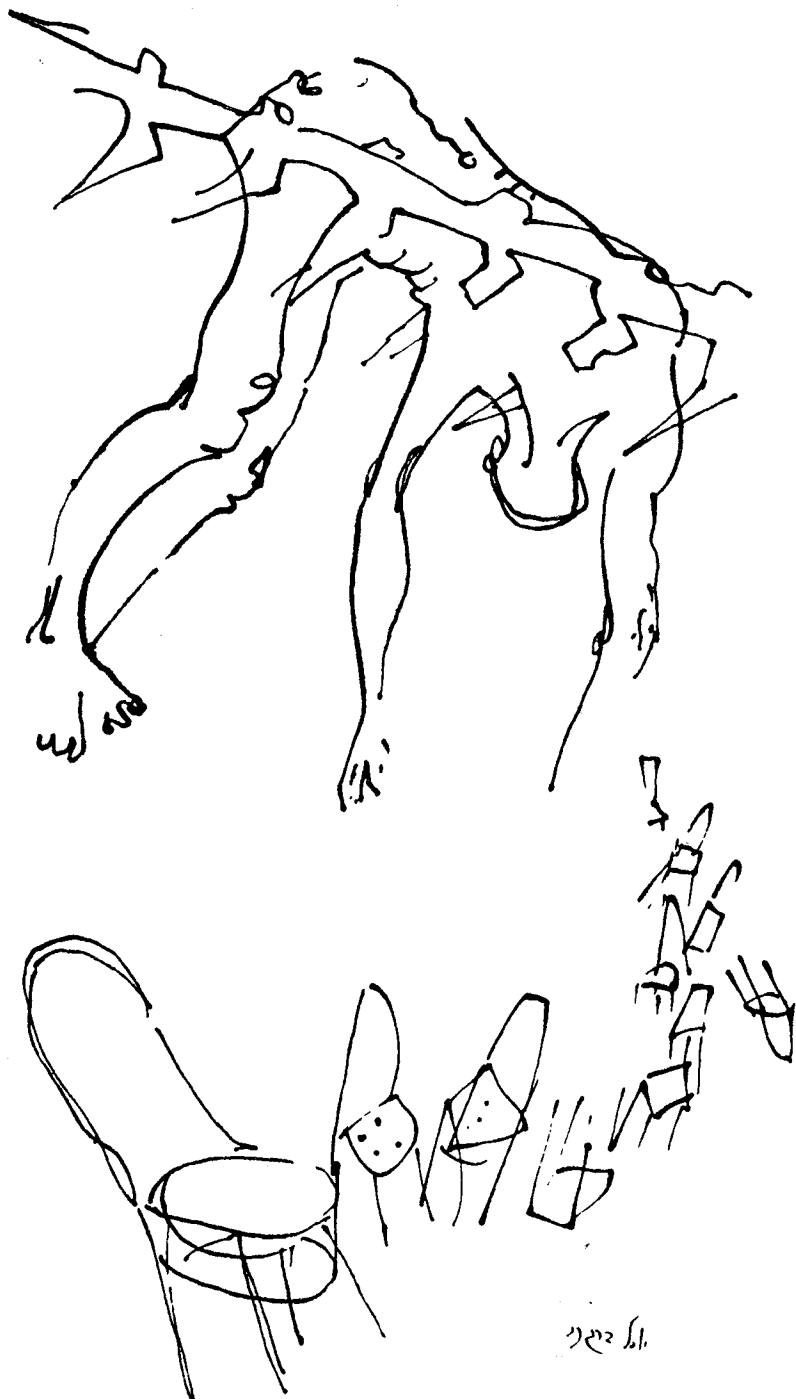
ואחרי עמדי שם אצל הגדר זמן רב עליתי בשביל בחזרה לאורך הגדר, אף שוררתי לי שיר קטן והצתי סיגריה, ואצל המגדל הישן ראיתי את דמותו של בעל־הדרגות, הוא סגנו של מפקד־המשמר, ממתין לי.

את הסיגריה לא כיביתי, גם סיסמה לא דרשתי מעמו.

וכך נלכדתי.

הוא אמר, בעודו שעון אל אחד מעמודי־רגליו של מגדלי: „ככה זה“.

ומבטו בסיגריה אשר אחזתי.

יוסף קרמולוב

יוסף קרמולוב: רישום ל"מושבת ענשים" לקפוקא

ואמר שנית : „ככה, מעשן, יושב לו הטינופת באיזה חור, ומעשן“.

הוא זעם והכה על ידי האוחזת בסיגרייה.

אמר הסגן : „חצי שעה אני עומד ומחכה לו, ליד שער הגדר, והוא איננו, יושב ומעשן, הא ?“

אמרתי אני : „אני שומר כבר שש שעות. לא באו להחליף אותי, שש שעות“. אלא שהוא מופה־עירון היה בזעמו.

אמר : „מחר בבוקר. מחר בבוקר אתה תלך אצלי למשפט תלך, אני אדפוק אותך אני, אני אכניס אותך לבית־הסוהר, אני“. וכאן דרש ממני את שמי ומספרי האישי, ואף עיין לאורו של גפרור בפנס־החייל שלי.

אחר נסוב על עקבו לשוב אל חדר המשמרת, ולא שעה לדברי כי שש שעות סובב אני במשמרת.

שוב הפעם נותרתי לבדי, אך נוחמתי בהרהורי על אודות הנערה, אשר, כתקוותי, שלי תהיה — וענין המשפט כולו נשתכח מלבי, והרהרתי בה כיצד ממתינה היא לי עם בוקר, בהרים הגבוהים־הכחולים, עת אשוב מן העמק, מן הירי וההרג ואש השריפה, וחברי והתורכי עמי, ושוב הציפני אותו גל חום כוונ, ובודה הייתי שמות למענה, כי את שמה לא ידעתי.

כך היית חוזר ומהלך מקצה גדרי אל קצה, קצר־רוח לחכות לבואה של הנערה, ומאזין לקול צעדיו של השומר בקסרקט השני, שהיה מהלך מעבר לגדר מאחורי טור הבניינים. והגשם היה מנטף, כאשר נטף כל הלילה כולו.

ח

כך הגיעה עת משמרתה, ואני התיצבתי לנוכח גדרה, ממתין כאשר לא המתנתי מעולם ומהרהר איך ישונה מבע פניה עת אספר לה על פגישתי עם סגן־מפקד המשמר, ואיך אתהלל לפניה לאמור : „כאין־וכאפס בית־הכלא בעיני“. אך השעות חלפו ואני עדיין עומד ממתין אצל גדרה שלה. שרקתי שריקה חפצתי לקרוא לה, אך הרי את שמה לא ידעתי.

... גם את זריחת השמש לא ראיתי, כאשר לא ראיתי את שקיעתה, יען כי צריפי הקסרקט הסתירה ממני, כאשר אצרו ממני את הנערה, ורק את האד הכתום ראיתי מעל צמרות העצים, בעמדי אצל הגדר. והגשם חדל לנטף, והנערה אשר היתה לי הלילה לא באה.

לבסוף בא הבוקר ועמו קולות שאונם של המשכימים קום. אחדים מהם יצאו החוצה אפופי שינה, והניפו זרועותיהם להחם, והורו עלי וציחקו.

קראתי להם ושאלתי לנערה, גם הגדתי להם את מראיה, אפס הללו הוסיפו להלעיג עלי. לכן נסובותי על עקבי והלכתי מעם גדר התיל בחזרה אל הקסרקט, אל צריפי העץ השחורים וגגותיהם הרטובים, אל עצי האקליפטוס שעליהם הבהיקו בעמום, אל הכביש אשר מי הגשמים נקו בחריציו הרחבים, אל האהלים הרטובים־מחוך, אל אהלי שלי לבדי, אשר המורונים היו גלולים על מיטותיו.

שלושים החיילים כבר ניצבו על הכביש המבוקע למסדר־הבוקר ואף הם הורו עלי במחווה ידם, והיתלו בי וקראו אחרי, אך אני לא שתי לבי אליהם ובאתי אל אהלי שם השענתי את רובי אל קיר הבד, ופרקתי את חגורי מעלי.

אז קרא לי בעל־הדרגות, הוא אשר היה לנו סגן־מפקד־המשמר, וציוה עלי להתיצב נוכח שלושים החיילים, וכך אמר אליהם, בהורותו עלי, והשלושים מאזינים:

„זה הגבר“, אמר, „תראו אותו: התישב לו בצד בזמן השמירה, הוריד את החגורה את הרובה, עישן לו, ואחר־כך שכב ונרדם לו. והפקיר“, כך הוסיף, „את הגדר“.

ויצא אותו שתדלן גבה־קומה, אשר בעל־הדרגות שמוהו על חבריו, ובעוד הללו שוחקים לאידי התיצב למול בעל־הדרגות ואמר:

„תרשה לי, המפקד, להגיד לך“, ככה אמר, „הוא לא הלך לישון. יש שם אחת“, אמר, „במחנה על־יד הגדר, אחת זנוזנת, מתלבשת“, אמר, „על כל מי ששומר שם. כולם עושים אתה חיים בשמירה. וגם הוא עשה חיים בשמירה“.

„הוא???“ קרא בעל־הדרגות, וכל העשרים־ותשה פרצו בצחוק מידרדר וגדול, כך עמדו וצחקו כנגדי וכל גופם אחוז עווית צחוק, ואני ראיתי את רעי התורכי ניצב ביניהם ואף הוא צחק עמם, ניצב איתן על רגליו וגופו המוצק מרעיד מצחוק, ופיו פעור, ומצחו חלק ללא קמט.

„תרשה לי לומר, המפקד“, אמר גבה־הקומה בעוד רעיו שלו צוחקים והולכים, „אחד משלנו ראה אותם. הם עלו על המגדל. המגדל ליד הפרדס“.

בעל־הדרגות צחק עמם, ולא ציוהו לחדול כאשר ציוהו בערב המשמרת רעו מפקד־המשמר, אלא שילחהו, את גבה־הקומה, למקומו ואמר: „עוד כל הלילה לא חזרת אל חדר־המשמר, הא, טיגופת? לא רצית לתת לחברים שלך ליהנות גם כן?“

ואליהם: „היום יעמוד למשפט“, והוא מחמיר פניו, „שלושים־וחמישה יום על־בליינד. אני מבטיח לכם“.

והם: „כן, המפקד?! — מגיע לו המפקד! — באמת מגיע לו“.

והוא: „אתה נשאר באוהל, קאזאנובה, בשעה שכולם יוצאים לאימונים. אני אבוא לקחת אותך למשפט“.

וכאן הריעו הם: „היידה־היידה לכלא. — עציר דום, — עציר נוח, — קום פול“.

כששולחנו לאהלים באתי על אותו ארפך וחבטתי בפרצופו ובעטתי אל בטנו ואשכיו ורגליו, כאשר לא עשיתי מעולם, אך כל עשרים־ותשת חבריו (דומה, כולם) נפלו עלי ואחזוני בזרועותי והלמו בי ומשכו בשערי, ואותו ארפך הפה בפרצופי ובעט בקרסולי ובאשכיו בבטני ובעכוזי וכך היו הולכים ומכים הולכים וחובלים עד אשר בא בעל־הדרגות האחר אשר היה מפקד המשמר וציוה לחדול, אף נזף בהם בפנים חמורים ובקול גדול.

המה יצאו אל השדה סדורים שלשות־שלשות ובפיהם שיר־רננים, והתורכי המחייך מהלך עמהם, עד אשר נעלמו מעבר לצריפים השחורים, למען לא אראם עוד.

ואני נותרתי באהלי שלי, צנוף על מיטתי ללא הרהור, עד שבא בעל־הדרגות אשר

שמני לקלס וציוני למחות היטב את הדם הקרוש מעל פני ולהיטיב את שערי ובגדי ולמרק את אבזמי ואת נעלי, ואני עשיתי זאת וכל גופי דווה, והוא עומד עלי ומזרזני בקול.

אחר הריצני על הכביש עד המשרד בו היה עלי לתת את הדין. שם הוצעדתי אל הלשכה פנימה, והתיצבתי אל מול שופטי אשר לא ידעתי קודם-לכן. שלושים וחמישה ימי מאסר נקצבו לי, אף היה עלי (כך אמר השופט) ללמוד לקח ומוסר מענשי זה. ואני צויתי לרוץ אל אהלי ולהכין את כלי וצרורתי, ללכת אל הכלא.

ומכיון שאיש לא שת לבו אלי, נפטרת מהם וחמקתי חרש אל הגדר אשר מול הפרדס, רצתי עד לגדר אשר צלבה לה, היא גדר הקסרקט הזור אשר ממנו יצאה הנערה ואליו שבה בליל המשמרת.

לשם הגעתי מחוסר אוויר לגשימה ממרוצתי, ותרתי בעיני למצאה, לומר לה את אשר נתרחש, אך לא מצאתיה, וסחתי לאחד מרכיבי־משקפיים את מראיה, וביקשתי לומר לה כי הולך אני אל הכלא, ובעוד שלושים־וחמשת ימים אצא. ובלבי קיויתי כי תמתין לי אצל שער הכלא.

אחר רצתי כרדוף אל אהלי, שם אצרתי את כל אשר לי אל שק החפצים, והמתנתי עד אשר בא בעל־הדרגות המחייך לקחתני אל הכלא.

ט

משבאנו אצל גדרו הגבוהה של מחנה הכלואים חתם בעל־הדרגות בחפץ־לב על כל ניירות ההסגרה, תקע ידו ליד הסוהר עב־הגבות, אשר על השער, והצית לעצמו סיגריה בכוונה רבה, אף חלק לסוהר, גם לחש לו דבר באזנו, מחוהו עלי בבוהן ידו. נפטר מעמנו והלך, ואותו סוהר מזעיס־פנים ציוני ליטול את צרורי על כתפי ולרוץ לפניו פנימה.

רצתי והשק הכבד על שכמי, ועם הגיענו אל מגרש החול התיצב בתווך, ואני צויתי לרוץ סביבו, ואחר ציוני לפתע ליפול, וכשלא הבינותי את הצו — דחפני, ואני נפלתי ופני לחול הדוקרני, הרטוב.

כעבור שעה ארוכה כילה בי את מלאכתו. הייתי שטוף זיעה, אף כי יום קודר היה אותו יום, מימי סוף החורף. פנינו ונלך (ואני רץ לפניו כנערו השלוח, וצרורי הכבד על כתפי מעיק, והוא דופק בי מאחור כעגלון, ומזרזני) ועד־מהרה הגענו אל האפססניה, שם נלקח ממני צרורי אף את בגדי פשטתי, וסרבל צהוב וארוך לבשתי, ואת השרוכים קרעו מנעלי, ומיטת קרשים עמסו על גבי, ושוב שילחני אותו זעום עפעפיים לרוץ לפניו עד אהלי הכלא.

הציבוני להיות באהלם של ותיקים ומנוסים אשר כמו נולדו בסרבלי הכלא שלהם, ואני הייתי זר בתוכם, כאשר הייתי מאז ומעולם. הללו הפרישוני מהם לישון בפאת האהל, אל מול הרוחות המנשבות, אף לא קירבוני בהיותם יושבים על מיטותיהם ומסיתים בקול נמוך.

עם שחר היינו כולנו מתיצבים למסדר ארך־טורים, ומרעידיים מקרה, מוצעדים בהנף ידיים ורגליים אל חדר־האוכל האטום והצונן, למולו היו הסוהרים מצוים עלינו להרים רגלינו ולצעוד על מקומנו מבלי התקדם. אחד סוהר היה חולק לנו סיגריה לנפש, וטבחי־הכלא היו חובטים לפנכות הפח שלנו את מאכליהם התפלים, שחייבים היינו לאכלם מיד, אכול ועשן, וקום ממקומנו, והשלך את הבדל אל קערית מים לנגד עיני הסוהר, אחד־אחד היינו צועדים למולו ומשליכים את בדלי הסיגריות אל הקערית, והלז היה מביט היטב בעינינו ולעתים היה מצווה על מי לפרוש הצדה ושם היה מפשפש בבגדיו לתור אחר סיגריה מוברחת. זוכר אני היטב איך פשט הסוהר לאחד את סרבלו מעליו ובמבע של תיעוב תר בגופו הערום אחר סיגריה, אף — חי־נפשי — תחב כף בדיל אל עפוזו של הלה, שמא שם הסתיר את גליל הטבק.

ביום היינו עובדים בפרך, קבוצות־קבוצות, ובשעות הפנאי היינו שוטפים ומחטאים את אהלינו ויושבים וממרקים מרק היטב את פנכותינו עד היות להן ברק עז. מדי פעם העבירוני ממלאכה זו לאחרת. אין זאת כי בלי משים חדל הייתי ממלאכתי ומזהרה.

לראשונה שמוני בקבוצת אורגי רשתות־ההסוואה, וככולם הייתי אורג רצועות בד גם וצבעוני אל רשת־ענק, רשת אשר, דומה, לא תימלא לעולם, ואנו היינו כורעים על ברכינו ומעבירים בלולאות הרשת את הרצועות הארוכות. אסרו עלינו לחדול ממלאכה או לשבת או להסיה, אך שאר העצירים היו זריזים ממני, וכאשר הפנה הסוהר ראשו היו יושבים בחטף או מסיחים בלחש. לי לא היה אל מי להסיה, וכאשר ניסיתי לשבת, תוך כדי הרהורי, הורני הסוהר גזוז־השער אשר ניצב עלינו לחדול ממלאכתי, להשתטח אל החול ולזחול בו כזיקית זו.

אחר חזרתי שנית אל מלאכתי, אף שיגנתי לעצמי שגן היטב כי אל לי לשבת, אך שוב נתפסתי להרהורי (מהרהר הייתי באותה נערה ותוהה מה אירע לה אותו לילה, מאחר שלא באה לפגשני כאשר הבטיחה), ושוב נטלני אותו גזוז־שער והריצני סביב־סביב לאהלי־הכלא, והעצירים צופים בי אדישים כגדרות התיל.

שוב החזירוני למלאכתי ושוב חזרתי והתרשלתי, ושוב התעמר בי הלה. למחרת העבירוני לקבוצה שנית. על ברכיהם כרעו הנערים והיו הולמים בפטישים ומרדדים פחי ברזל גליים להפכם מרקע־ישר. וכאן שוב הייתי מהרהר באותה נערה אשר את שמה לא ידעתי, בשערה ובאורח דיבורה המתמשך, ותוהה אם תבוא לראותני בצאתי את שער הכלא. שוב הייתי נתפס בקלקלתי, נענש ומסתפח אל פורי הבורות בחול.

היינו כורים בורות עמוקים בחול. אני — ועמי עוד ארבעה מן הנזעמים וקשי־העורף שבאסירים. זקיף חמוש היה עומד עלינו, וקירות החול היו מתמוטטים עם שהיינו מעמיקים לחפור.

בלילות, עת נעלו עלינו את השער במנעול ברזל גדול, היו הזרקורים בולשים בפסי אור רחבים ולבנים את הרקיע, מעל מגדלי־עץ ישנים, כמגדל אשר אליו עליתי עם הנערה בליל המשמרת.

הייתי שוכב מרעיד מצינה, מעוטף בשתי שמיכותי המעופשות ומהרהר. במיטות האחרות היו מתכנסים כל שאר שוכני אהלי, מסיחים בקול נמוך ומעשנים בחשאי מאשר הצליחו להגניב מחדר־האוכל, אף סוחרים היו בינם לבינם כבדלי סיגריות, ולי לא חלקו, אם כי נכספתי לעשן.

שוכב הייתי, אפוא, ומהרהר — שוגה בחלומותי, ומנסה לשוב ולארוג את סיפורי שלי, על הרים רחוקים־רחוקים סבוכי־יער, על חברים־אחים לי סבוכי־שער ושחורי־עיניים. על לילות לאור מדורה. גם שיניתי את סיפורי — טויתי לי את סיפור הקרב בו נפלנו כולנו, אני ורעי עמי, בזה אחר זה, מאחורי סלע־מגור, בקרב־גבורה עם חיילי העריץ.

רע אחר רע נפלנו שם, וקני רובינו לזהטים בחום הירי, ונערות ארוכות־שער ומעוגלות־פנים עתידות היו לשיר עלינו ימים רבים את שיריהן הנוגים־נוגים. כך הייתי שוכב על יצועי הדל בכלא, מביט־לא־מביט בהבהובי הסיגריות באפלה, וסח לעצמי בלא קול את סיפורי שלי, שלי בלבד, או מחסר מן הימים אשר נותרו לי להיותר במחנה הכלא.

,

כאשר יצאתי משערי הכלא, ושוב מדי עלי ושרוכים רוכסים את בעלי ותרמילי על כתפי, לא המתינה לי הנערה. ואני הילכתי בכביש הארוך עד למחני שלי, ושם לא מצאתי איש מכל שלושים החיילים. אף את התורכי המחייך לא ראיתי. אזי סיפחוני אל שלושים חיילים אחרים, ואני כתמיד זר הייתי בתוכם, ושוב ניתן לי אוהל גדול לי לבדי, ושוב הגיתי כתמיד בהגיגי שלי, ובלילות הייתי עורג אל נערה קטנה, ארוכת־שער, מעוגלת־פנים וחצופת־מבע. ובאחד הלילות שוב הוליכוני לשמירה, ואני המרתי את מקום שמירתי בחפיסת סיגריות, ושוב ניתן לי להלך לאורך הגדר המתמשכת ועולה אל גבעת חול ונושקת־לא־נושקת לעצמי־ההדר בפרדס, ויורדת מעמה אל מגדל העץ העזוב, ונרתקת לגדר אלכסונית של הקסרקט הזר.

עתה אייתי להלך שם כל הלילה כולו, לכן שילחתי כל חייל אשר בא להחליפני בחזרה אל חדר המשמרת, וכך הילכתי לאורך הגדר. ובקצה האחד דימיתי לראות דמות נערה מרעידה אוחות בכפות מלבינות בחוט התיל, אך עיני הטעוני כאשר הטעני לבי.

כאשר שבתי דימיתי לראות דמותו של חייל־רע ניצב ממתין לי בין עצי האקליפס־טוס, אך איש לא ניצב שם, אף גשם לא זלף אותו לילה כאשר זלף טיפיים־טיפים בלילה ההוא, והשמיים כחולים־כחולים היו, והירח היה צהוב וגדול.

ובלכתי שם עליתי אל מגדל העץ הישן, אשר בו היתה לי הנערה, והשתטחתי על ספסלו, כאן, לחוש ולו במעט את אשר חשתי בלילה ההוא, אך הספסל היה רטוב וקר, והמגדל זר ולא נודע, והפרדס מרחיש ועוין, והאורות רבים ונכריים ורחוקים, והליל כוב כתמיד.

טוביה ריבנר : חקירה

מרתף היללה העולם.
ותקרחו תניף גרנן מעל ראשנו.
ממי תפשונו ? מן הרום
חד הפוכב בצהר. מה פשענו ?
שותקים עודנו. עוד שותקים.
איש אל רעהו רתוקים.
איש אל רעהו אף עוד בשתיקה.
ידיד בגנפש בין קירות ריקים.
אף אם תפרץ שתאם היללה
מפינו המיסר והמסגיר
וקול לבנו השבור כמו קללה
דם תקוותינו על השחור יגיר ?

הדה בושם: ההר השלישי

היינו קטנים ושיחקנו ברחוב העולה מעלה-מעלה ליד בית-הכנסת. הערבים מכרו את הירקות והביצים ומשכו את חמוריהם כשהם מעלים אבק חום-אפור. מעולם לא היה חורף. השמש היתה זורחת תמיד ומצמצמת את טווח הראיה. ריפרה, הערביה השמנה שעבדה בבית, הרביצה את החצר ואת המדרגות הסדוקות. והמים זרמו בנחלים דקים אל הרחוב. סבתי דיברה ערבית מעורבת במלים רוסיות שנשמעה כאידיש, ודודתי לימדה אותה גיאוגרפיה וסיפרה לה על ארצות רחוקות, רחוקות אפילו ממפה.

היא חייכה כשעינה האחת מטושטשת ומלפלפת, והצבעים היפים משתפכים זה בזה, ואני זמוזמתי לעצמי „ועיני לאה רפות“.

דיברנו עברית, והיא קראה לנו מטומטמים. אנחנו שיחקנו ברחוב הארוך כשאנו רצים וצועקים, ופצענו את הפרפיים.

היו ימים שהייתי רבוצה בחצר, ימי כביסה, ואז היו גם ראליה וח'דרה מצטרפות לחבורה. ח'דרה כשלא עסקה בכביסה אספה בהתמדה את המדליות הנוצצות שהביא אבי מן המלחמה שעברה. היו לה פני נזירה ועיניה חייכו לצדדים. ראליה, רחבת-גרגם וצחקנית, טילטלה את גופה מתוך רחבות-לב שופעת. עסקו בענייני אישות, והדברים היו מיתרגמים לעברית. דנו בליל-נישואים ראשון בפפר, ובלחישה, באחמד שהיה עקר, ובמיני תרופות.

אחמד היה עובר לידן ואומר „נשים, נשים“, כשקולו סדוק, ואני ידעתי שקולו נסדק בגלל אותו תרופה ששתה בבת-אחת ושהיתה זאת המיועדת לאשתו.

הוא עבר ליד קיר האבנים הצהוב שלידו הייתי יושבת, והביט בי רגע בעיניו המואדמות, גבוה וגרום, ואמר בעברית משהו שלא היה מכוון אפילו אלי אלא אל החלל המלא אור לבן ואל הרפת. מעולם לא היו לו ילדים. הנשים בחצר צחקו בקולות מצטלצלים, עולים ויורדים, ודודתי, שתלתה את הפכסים, הפנתה את ראשה ולא ראיתי את פניה. החצר מלאה ריח כבסים מהבילים וריח סבון, והמים מקערות הנחושת נשפכו ולחשו כנחשים על האדמה היבשה.

עבד היה בא לחצר לעתים קרובות לראות את אמו. הוא היה הבן הצעיר וגדול ממני בכמה שנים. היתה לו רגל אחת ישרה לגמרי ורזה מהשניה והוא צלע. פניו היו צרים ושחומים, אמרו שהיתה לו שחפת ברגל, ועתה נשארו לו מים בברך. ואני ראיתי את שלולית המים, צלולה ובהירה, נערמת בכרכו ככדור של בדולח. הוא דיבר עברית וחייך לעברי, ואני קמתי בחפזה מעם קיר האבנים המחוספס. ריפרה עמדה לידו מביטה בי בעינה האחת, ואני זרקתי את הכדור שהיה מוטל ליד המדרגות אל עבר הילדים. עבד הסתכל בנו אולם לא בעט בכדור.

כיום עבד הוא בעל לאשה ומטופל בילדים, ורגלו עדיין רזה וישרה, ומשקל גופו מעיק עליה.

היה חם ואנחנו שיחקנו. היקינו את הערבי המוכר ביצים, הפחדנו את החמורים וזרקנו אבנים בחצרו של שוחט המושבה. הוא היה יוצא מהבית וקורא כשמותינו בנגינה מצחיקה, אלא שאנו היינו כבר חבויים מאחרי עצי האקליפטוס, ואני דימיתי לראות את צפרנו האחת, הארוכה והחדה כשהיא חודרת וחוטכת את צווארי העופות והיונים שהוטלו אחר-כך מפרפרים לאמצעיתה של החצר המוכתמת בדם, ובחזרתי באבנים חדות וקשות כדי לזרוק בו ברגע שייצלם.

עבד עבר ברחוב וראה אותנו, ושוב הביט לעברי. אבל אני השפלתי את עיני ועסקתי באיסוף האבנים, והוא צלע לעבר הכפר.

היינו מזומנים לסעודת-חתונה בכפר. קערות הנחושת הגדולות, אלו ששמשו לכביסה בחצר, היו מלאות אוכל. עורם של הסוסים הבריק מזיעה והם רקעו ברגליהם. אבי דיבר עם כולם ערבית במבטא רוסי מובהק. אמי הודתה על המאכלים, עומדת מן הצד ואינה נוגעת במאומה. היא אמרה שהאוכל מזוהם. הילדים צעקו וצחקו. עמדתי לבדי, כשאני מושכת את החצאית הכחולה החדשה שלא כיסתה את ברכי, ומביטה מפעם לפעם מעם פרוסת הסוסים אל תוך פתח הבית. ריפרה יצאה לבושה בשמלתה הכחולה הרקומה ונשקה אותי. אמי הוציאה את מטפחתה וניקתה את פני. בבית רחצה את פני ושפשפה אותם בספירט.

בגבולות המושבה, על ההר השלישי (עד היום איני יודעת מדוע נקרא כך, והיכן היו ההר הראשון והשני), גר שבט שומרים. ביום-שבת אחד הלכנו לבקרים. הכלבים הצהובים נבחו וכירכרו סביבנו בועם, ועאמר בא לקראתנו במורד ההר, גבוה ודק ושפמו שחור ומבריק. אמרו עליו שהיה היפה בשומרים, ואני ראיתי אותו והנה באחד הימים הוא בא דוהר על סוסתו ומציע את המוהר לאבי. הכלבים נרגעו אך מפעם לפעם הביטו בנו בחשד. ליד האהלים דלקה אש ועליה עמדה קדירה שחורה מהבילה. קדירה דומה עומדת כיום בביתי ליד רגליים דקות של רהיטים קרים ומהוקצעים.

אבי דיבר אתם והם צחקו. הילדים נאספו מסביב לאוהל והביטו בנו בעיניים גדולות וסקרניות. לא יצאתי לשחק אתם. ריח אוכל שנתמזג בריח תבונים וריח תבלים עמד באוויר. עד היום הוא עומד בשיפונים הלבנים החדשים, שנבנו על ההר השלישי, והקוצים, אף-על-פי שנופשו ונוקו, מוסיפים לצמוח כמתוך כוח-ההתמדה. רק הכלבים הצהובים נראה שמתו במרוצת הזמן.

המטבח בבית היה מלא סירים. ישבתי ליד שולחן העץ הרחב, דבוקה אל הדוגגית, והסתכלתי בכלי הסופר העשוי מכסף, החרוט כולו, שהביאה סבתי עוד מרוסיה. ריפרה הדיחה את הכלים וגבה היה מופנה אלי. דודתי פתחה את החלון ואמרה שעלי לצאת החוצה ולשחק עם הילדים. נשארתי לשבת כשאני מקשיבה לשיחה שבינה לבין ריפרה. דיברו על מפה וכיצד ריפרה תגיע לשם. ריפרה חזרה ושאלה אותן השאלות שוב ושוב.

דודתי הביאה מפה. הראתה לה את הדרך בינות לצבעים השונים והחלה לסמן אותה בקו עפרון עבה. ריפרה חייכה לעצמה מבלי שתשתכנע ממש, ואני ראיתי אותה צועדת עם שאר המאמינים, עטופה לבן כולה, בדרכים החוליות של המדבר הגדול, אל האבן השחורה המבריקה בשמש, ושתינו הבטנו מעל למפה אל החלון והאור המסנוור. גם בחוץ היה חם. ישבתי על המדרגות הסדוקות וציירתי בחול בענף מעץ האקליפטוס. עאמר עבר ברחוב בדהרה ולא הביט לעברי. אחמד נשען על שער העץ החורק, הביט בעיניו חסרות הריסים לעבר הכפר, חולם על ילדיו שלא נולדו אף פעם. ריפרה הדפה את השער ואספה את שמלתה כשהיא ממהרת אל המרפאה ואל עבד המחכה לה. קווייהם של הציורים אבדו בחול. חבטתי בענף עץ האקליפטוס במדרגות אבל איש לא שמע. אחמד היה נתון כולו למחשבותיו המזורות, וחום הצהריים אפף את כולנו. ריפרה כרעה על הריצפה הקרה ודיברה עם אלוהים. אחמד פרש משהו אדום בחצר וכרע גם הוא. ריפרה דיברה עם אלוהים בלחש, אולם לא יכלה לספר לי מה אמרה. בעברית שלה לא היה לכל הדברים האלה ביטוי. נלחצתי אל קיר הסיד הלבן כשאני מחכה לה שתקום ותנער את השמלה הרקומה ששבלה מורם ותחוב דרך־רישול בחגורה הרחבה. המרפסת היתה מלאה אלוהים ובחצר עפו היונים. הדלת נפתחה ושוחט המושבה נכנס כשזקנו הלבן מגיע כמעט עד לחגורתו. הוא הביט רגע בריפרה שפרעה על הרצפה ממלמלת, ועבר אל המטבח לשוחח עם דודתי ולהביט מפעם לפעם ברגליה ובשדיה. כשראה אותי לפתע התרה בי באצבעו והצפורן הבריקה־הבהיקה בשמש. יצימצמתי את עיני ושוב פקחתי אותן, ואלוהים נעלם. העופות היו מפרפרים בחצר, מקפצים ממקום למקום בגרונות שחוטים, מלאי־דם.

**

יוסף בא לראות את אבי. הם ישבו על ספסל העץ ליד הבית ודיברו ודיברו. יוסף היה כבר זקן ושלט על ההר השלישי ועל השומרים. אמרו שהוא אינו מכיר את כל הילדים שלו. עכשיו ישב והתלחש עם אבי כשהסוסה הלבנה הקשורה לעץ האקליפטוס רוקעת ברגליה ומשמיעה קולות צהלה. במושבה אמרו שבקרוב תהיינה צרות, ויוסף לא אהב את דרי הכפר.

אבי נכנס לחדר ואמר שהם יהיו נאמנים לנו. כששאלתי למי, לא ענה דבר. במטבח היתה ריפרה יושבת ליד השולחן כששערותיה קשורות בשביס דק־כחלחל ושותה כוס תה. רצייתי לספר לה מה שאמר אבי, לשאול אותה מדוע יוסף לא אוהב אותם, ואם גם בכפר ידעו כבר על הצרות, אולם היא ישבה שקטה כשהיא אוחות את הכוס בשתי ידיה ולוגמת בקול מן התה המתוק, וישבתי מולה בלא מלה.

סימני הפצעים שעל ברכי כמעט ונעלמו. במושבה החלו לסלול כבישים, והעתונגים הופיעו במסגרות שחורות. בלילות יצאו לשמור ופרדסים רבים נגדעו ועל הדרכים היו פזורים מסמרים. ברחובות המושבה נשמע רק קולם של מכבשים והיה שקט עצוב. מוכרי הירקות והביצים נעלמו, והכדורים בהם שיחקנו היו מוטלים

קרועים בפינות. הכפר היה רחוק כטירה מכושפת שאין אליה גישה, וכולם שבויים בה. עאמר ויוסף היו עוברים ברחובות המושבה בדהרה, מבלי להביט לצדדים. רק הפלבים היו נובחים בלילות וקולם מגיע עדינו ממושך ומסתורי. כתבתי מכתב ארוך לריפרה ועבד, אבל טמנתי אותו בקיר האבנים הצהוב, ואחר עזבנו את המושבה.

חזרתי בימי החופש. ריפרה חיבקה אותי, הביעה תמיהה על שגדלתי, והוסיפה לרחוץ את הפלים הרבים שהיו מוטלים בפניו. רצייתי לספר לה על כל מה שקרה, על בית-הספר החדש ועל הדירה הלבנה שבה גרנו, אבל לא ידעתי לדבר ערבית. עבד היה כבר נשוי לאשה, והיה משפיל את עיניו ומברך אותי בשלום חפז, אם היה מופיע בחצר. אחמד נעלם, ובמקומו עבד בחצר פאזוי. הוא דיבר עברית רהוטה, סילסל בשפמו ולא אהב אותנו. ריפרה חזרה ואולי רצתה לשכות, אולם ביני לבין עבד ופאזוי היו מוטלים ימים ארוכים של קיץ מסנוור ואכזר. את המכתב שפתבתי מצאתי בקיר האבנים וקרעתי אותו לחתיכות קטנות ושוות.

**

כשראיתי אותם בפעם האחרונה, שיחקו הילדים בכדור ברחוב המושבה הצר העולה מעלה מעלה ליד בית-הכנסת ורצו על הכביש המעלה אבק. שוחט המושבה גרר את רגליו על הכביש, ונעליו היו משמיעות קולות חריקה משונים. הוא לא קרא בשמי בצירה מנוגן וגם לא הכיר אותי.

שער העץ החורק בפניסה לחצר הורד, המדרגות האפורות היו ללא סדק, וקיר האבנים הצהוב המתוקן היה חלק לגמרי, בלא חיספוס. בחצר, ליד הרפת, הוריד פאזוי את התלתן מן העגלה, במכות קלשון קצובות וחדות. אבל לא הביט לעבר הבית.

ריפרה, לבושה שמלת-רקמה חדשה ושערה המלבין צבוע בחנה, ישבה במטבח ושתתה את התה בכוס כחולה של אמייל. היא שאלה אותי מדוע אינני מתחתנת והניעה ראשה מתוך צער. לעבד היו כבר חמישה ילדים. הפעם גם לא נשקה לי, רק הניעה ראשה מצד אל צד וחזרה ללגום מן התה המתוק.

**

נסעתי למושבה אל בית-הקברות. אלה שידעו פעם לדבר ערבית כבר היו טמונים שם כולם.

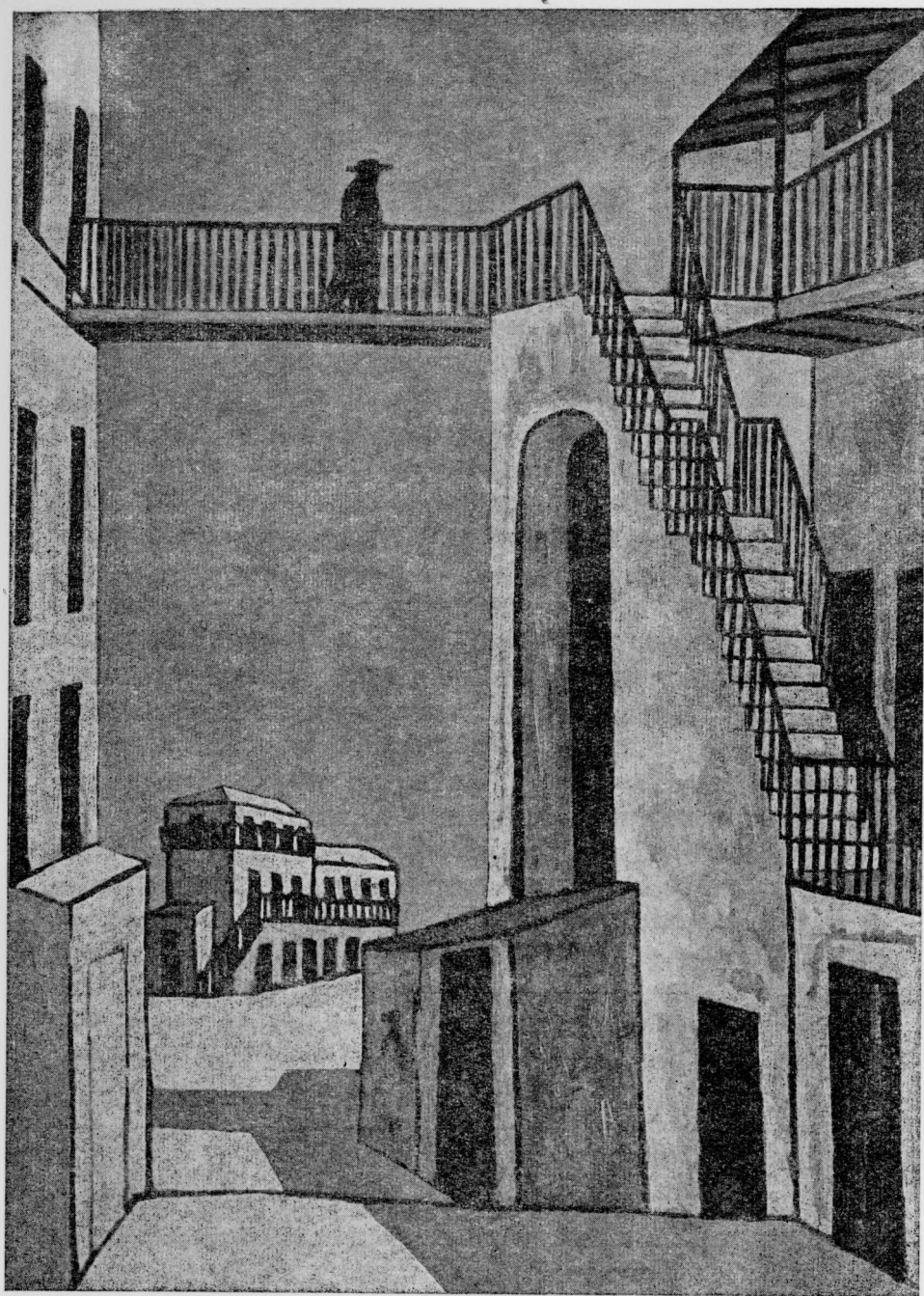
היה חם והאור הלבן סינוור וצימצם את טווח-הראיה. כתיו של הכפר הפכו חלק מן הגבעה. משוכות הצבר צמחו פרא, והקוצים הגבוהים הצהיבו בשמש. אבני הבתים נידרדרו והיו מוטלות בצדי הכביש. היה שקט, והטירה המכושפת נעלמה כסיפור ילדות.

על ההר השלישי הלבינו טורי שיפונים לבנים והאוויר היה צלול ובהיר ונקי מעשן.

אוריאל קורט מאיר : צופה

לאיב דנדאל

את ניבינו	מגור יום ולילה
אין שומע	מגורינו
לא אל,	בין פתלי-קשפים
לא אָדס.	אָשר אָשנבניהם סמתים
	לאין-מספר
	את קרום
	סנקו -
בסווק הגדול	ומשקבנו
מונים אָנחנו	בשרשי-אָדס.
את הסקפריים, פֿהם	נתלומותינו
דמיאורג	את רחובות אין-סוף
זמור את קאַרץ	לא יצקרו -
לתהו.	נרקים
	זמטיא המטרה.
	אסירים אָנחנו
	אָשר צחוקם
	אינו מְבַמָּה
	את שומרינו
	וצלנו
	פנגד קאור.

איב דנדאל : מאה'שערים

דור הלבנטינים

זיקליון כהנוב : אחי, המורד

כשבאו הורי והצטרפו אלינו בישראל, אחרי מערכת-סיני, דיברנו כמובן על אנשים ומאורעות שהיתה להם חשיבות בחיינו, כדי למלא את חלל השנים בהן קשה היה לנו להחליף מכתבים בינינו, בין ארצות אויבות. מתוך סיפוריה של אמי נצטיירה לפני דראמה נוספת, סמוכה לשלנו, שונה ממנה ועם זאת מעורבת בה. סבה של אמי היה בזמנו רצען במונאסטיר, העיירה הקטנה שבה נולד חביב בורגיבה, ומתוניסיה מקבלים היינו בזמנו שמן, יין, ותמרים שקופים כעין הענבר. קנאה סתומה גאתה בי כשסיפרה לי אמי, אחרי בואה לישראל, על הפטרוטיים מצפון-אפריקה שהתגוררו בביתנו ביחסי קירבה שפזאת אתה ועם אבי. במכתביה היתה מזכירה את „חברתם החביבה של הצעירים האלה — סטודנטים מארצות ידידותיות — הממלאים מעט את חלל השתיקה שהניחו אחריהם הילדים שעזבונו“. התוכחה הרגיוזני, וכך גם הרגיוזני המחשבה על זר העושה ב„חדרי“ כבתוך שלו. מזור, היתה בי הרגשה של אינו ישות הנשקפת בראי שעל שולחן-התמרוקים שלי, פנים מעוטרים בלהבות הניצתות בשוליו המלוטשים של הראי. ידיד? שונא? לא ידעתי אל-נכון, אבל חשתי שקיים בינינו איזה יחס מעורפל.

זולייין בן-דודי, שידע כי חלפּוּר־עברו ימי עשרם של הורי, שאל את אמי אם מוכנה היא לאכסן אצלה את החברים התוניסאים האלה, שבורגיבה המליץ עליהם לפניו. הם חזרו עתה, נציגים רשמיים של ממשלתם במצרים ובמועצות הליגה הערבית. מהיותם תוניסאים נחשבו ממש חלק מן המשפחה.

כשביקרתי בבית ב־1946 סח לי זולייין בהתלהבות: „התוניסאים האלה, טיפוסים עצומים... כמונו הם שקויים תרבות צרפתית, אנו יכולים לשוחח, שהרי קראנו את אותם הספרים. חוץ מזה הם חזקים די-הצורך ואינם מתביישים להחזיק טובה לצרפת, שנתנה לנו הרבה כל-כך. הם שונים תכלית שינוי מן הערבים שפאן, שכולם הושחתו קצת על-ידי היטלר, וכיום הם אנטישמיים, בגלל העסק הזה של פלשתינה. ודאי, יש בתוכם ברנשים הגונים, אבל לא מאותו סוג... התוניסאים קיוו, עדיין הם מקווים, שצרפת המשוחררת, המטוהרת מן היסודות הריאקציוניים שבה, צרפת הטהורה אשר לצדה נלחמו, זו של מהפכת 1789, צרפת זו תעניק להם את עצמאותם מתוך רוח נדיבה של אחוה. צרפת, רואה את, על אף הנגע הקולוניאליסטי, איננה אנגליה, שלא נתנה דבר ולא יצרה דבר בחבל-עולם זה. צרפת הפכה את הברנשים האלה לאנשים נלהבים לחופש, בניה-ברוח, ברנשים חושבים, שהיא יכולה להתגאות בהם... היית רוצה להיפגש עם ידידי? בקיץ זה, אם תעברי

בפאריו לפני שתחזרי לאמריקה שלך, אני חושב שאוכל להציגם בפניך, בפרט אחד מהם, את תראי, טיפוס עצום, מזהיר, שנוך, עמוק ואנושי... אני מעדיף שלא להזכיר שמות, הרי את מבינה, הם עושים כל מיני דברים... רובם גם ישבו בכלא למען העניין..."

עם ז'ולין אמנם נפגשתי בפאריו אך לא עם ידידיו. ערב אחד, כשסעדנו יחד במסעדה קטנה מול פורט-שאמפארה, היה "הטיפוס העצום" צריך לבוא, אבל עברו שעות, ז'ולין התעצבן יותר ויותר וידידו לא הופיע. לבסוף נכנס בחור אחד ואמר לו: "הוא לא יבוא. אבל הוא עבר בשלום. הוא מוסר לך תודה, חבוב. בלעדיך... לא, מוטב שאסתלק..."

קושרי-הקשר האלה נראו לי קליראש מעט ואני השקחתי את המקרה מלבי, אבל כעבור שנים אחדות, כשהתגוררתי בפאריו, באו קרובים אחרים מצפון אפריקה וסיפרו לי כי ז'ולין, שאצלו התגורר בורגיבה כשהיה במצרים, הביא תועלת מרובה לו וללאומנים התוניסיים ועזר להם ליצור "קשרים" במצרים, וכן שחביב בורגיבה, שהוא עתה נשיא הרפובליקה התוניסית, שומר אמונים לידידו. כלום בורגיבה הוא איש שצריכה הייתי להיפגש אתו שנים אחדות קודם? כאשר קראתי את הכרזותיו של בורגיבה בעתונות הצרפתית, בפרוזה צרפתית צלולה להפליא, דימיתי לשמוע את קולו של ז'ולין האומר: "קראנו את אותם הספרים... צרפת יכולה להתגאות..." אך דומה היה כי צרפת חוששת דווקא מפני האפרוחים המזורים שעליהם דגרה.

כעבור זמן, בישראל, העיר אחד מפעילי הציונים של מצרים שהספיק להימלט ברגע האחרון: "אם כן את מכירה את ז'ולין? בחור חביב, שהיה מדבר קצת יותר מדי". חיוך מלא רמזים. "הוא עזר לנו, פעם או פעמיים, אבל לא ידע זאת". ספק היה בידי אם אמנם "לא ידע" ז'ולין, מתוך שידעתי את קשרי-הנאמנות המסובכים שלו — טוניסאי, לבנטיני, ויהודי שבנעוריו חלם על הקיבוץ. הוא ידע שאני בישראל, אבל במסגרת הערכים שלו לא היתה לכך שום השפעה על הזיקה שבין חבריו התוניסאים לבין הורי, שכן זאת היתה ידידות אישית, וכל אדם יקפיד שלא להניח לקשרי-נאמנות אחרים להפריע לה לזו ולא לדבר על דברים שמוטב להם שלא ייאמרו...

**

מתוך זכרונותיהם של הורי על דייריהם נשתקפו גילויים בלתי-צפויים של הנאמנות הערבית. הם סיפרו למשל על פאוזי, תלמיד-רפואה עיראקי, שבימי מערכת-סיני היה שופך אש וגפרית על נאצר, ושמיד לאחר זאת של המשרתת היה מתעקש "לדעת את האמת", משתופף אל הרדיו תחת השמיכה ומאזין לשידור החדשות מישראל, ולאחר-מכן היה יוצא ומכריז בלחישות-נצחון צרודות בחדר המאופל שהישראלים פשטו על פני כל חצי-האי סיני, ששמו את מצרים ללעג ולקלס ושפך

ראוי להם להללו — וכי מי הם בעיניהם שקראו תגר על בריטניה הגדולה? התוניסאים בוז לעיראקי, „תרנגולת רטובה, נקבה“, משום שעם כל אזעקה היה מיילל שבאמת שטות גמורה היא למות בעד תעלת סואץ. הוא חזר לבגדאד בשאט־נפש, להמשיך במנוחה בלימודיו. נער מסכן, מה היה עליו עתה? אבי אמר שהוא היה בן למשפחה מצוינת...

אחרי סיני התיחסו התוניסאים בבוז רב עוד יותר לנאצר, לכנופיה הצבאית השלטת, למצרים ולמדינות הליגה הערבית; הראשון היה בעיניהם „זרדק“, השניה „נבערת ושחצנית“, השלישית „רקובה ללא תקנה“ ואילו האחרונות נראו להם „מושחתות, ריאקציניות ונחשלות“. הם צחקו לסולידריות שעוררה את המדינות האחרות הערביות לחוש כביכול לעזרתה של מצרים, והשוו זאת לעמדתם של בורגיבה ושל מוחמד ה' מלך מארוקו, שמבלי לנתק את היחסים עם צרפת הם תומכים בפטריוטים האלזיראיים, ולהבדיל מנאצר אינם חולמים להקים קיסרות, לפי שטרודים הם בפתרון בעיות ממשיות וקרובות מכדי שיתמכרו לשכרון המלים... הישראלים, כך אמרו, בדין הם נלחמים על חירותם. הם „נהדרים“, וחבל מאד שצרכי המאבק המדיני שלהם במגרב כופים עליהם שיתוף־פעולה הדוק עם מצרים והליגה הערבית. אבל לכשישיגו את מטרותיהם, והמגרב כולו יהיה עצמאי, לא די שיעמדו לצדה של צרפת כשותפים שווי־זכויות אלא שגם יהיו ידידים לישראל. לרוע־המזל אין הכורח הפוליטי חופף תמיד את רגשי האהדה. הורי נזהרו שלא לחוות דעה, שהרי אחרי הכל היו ידידיהם לאומנים ערבים בעיניהם.

אמי גאה היתה לספר לנו שהתוניסאים הוכיחו שהנם ידידים אמיצים ונאמנים ליהודי מצרים. „השגרירות התוניסאית היתה נותנת דרכון לכל יהודי שיכול להוכיח אפילו קשר דחוק ביותר לתוניסיה, והשלטונות המצריים נאלצו לבטל צווי־גירוש שפן לא נוח היה להם כל־עיקר לגרש את אזרחיה של רפובליקה־אחות ערבית. העתונות המצרית האשימה את השגרירות התוניסאית שהיא נעשית כמין קונסוליה יהודית, נספח לסוכנות היהודית, וטפלו עליה שהתנהגותה אינה הולמת מדינה־אחות ערבית. אבל התוניסאים לא שמו לב והוסיפו לעזור ליהודים ככל אשר יכלו, ובכך הוכיחו שהם אנשים בוגרים, בעלי תרבות ובעלי רגש אנושי, הראויים לעצמאותם.“

יש משמעות לעובדה שהלאומנים התוניסאים האלה בחרו ביודעים להתגורר לא אצל משפחה מוסלמית אלא אצל יהודית, שאתה היו מדברים צרפתית, ואף כי לא קראו לדברים בשמם, דגול דגלו בזכותם של הלבנטינים שלא להיות מקשה אחת אלא לשמור על השוני והחיספוס, אפילו במסגרתה של ההשקפה הלאומית שלהם.

מתוך אותם מניעים קבע בורגיבה שיהיו התלמידים בכל בתי־הספר היסודיים של תוניסיה העצמאית לומדים צרפתית בשקידה, והוא הסביר בתוך כך כי הערבית

בצורתה הנוכחית אינה מוסרת מחשבות ומושגים שהם הכרה לתקופתנו, וכי אם לא יקנו להם הילדים את דרכי המחשבה האלו לא תהיה תקוה לא להם ולא לארצם להחזיק מעמד במאה העשרים. העצמאות הלאומית אינה משיגה הרבה אם אינה מעניקה לעם שלם את האמצעים לגשת למורשת האדם בכללותה. כלבנטיני לאמיתו פנה בקריאה למורים לצרפתית, עם שנתן ליחידות של מורדי פ.ל.ג. מחסה ואפשרות יות אימונים בגבולותיו, ואפילו אחרי ההפצצה של סאקייט־סיד־יוסוף לא ניתק את היחסים עם צרפת אלא שקד בסבלנות לאחות את הקרע; וצרפת, אומה לטינית, שבאמצעות הכנסיה ירשה את תמצית הלבנטיניות המתורבתת כפי שנתגלמה בביוזנץ, שלחה לבורגיבה את המורים האלה, בהיבשעה שנאצר נטל מעמו מאות מורים, את האירופים גירש, ואת המצרים שיגר לארצות ערביות אחרות לשיר מזמור לאחדות והלל לתרבות הקדומה, משל כאילו מכוח לחש והשבעה בלבד אפשר להחזיר את אלה לעולם.

צפון־אפריקה גם היא יש בה קנאים רפ־רוח, לבנים ושחומים, אכולי רוחה הפראית של השלילה, אך אפילו עכשיו יש בה גם אנשים השולחים יד לתקן ולהטליא את המסכת הזאת היקרה לאין־שיעור של חיינו, שפולם תערובת, שוקדים על הנסיון המדהים הזה ליצור יחסים חדשים בין עמים, יחסים שהפוליטיקה אינה אלא חלק מהם.

„בורגיבה מיטיב לדבר צרפתית יותר מאשר ערבית“, היה ידידם התוניסי של הורי מספר להם בגאווה, כשהוא מכיר בחשיבות הנכס הזה של שוני ורב־צדדיות, כשהוא נותן בכך ביטוי למשהו מן ההומניזם הלבנטיני משכבר־הימים. לא קלה היא צמיחה זו של ענף חדש המורכב על גזע ישן, והחתך במקום ההרכבה עודו צבוי ודווה. קיים גם המורד, שעודו חלוק בינו לבין עצמו, המסתער לפעולה כדי להימלט מן הקרע שבתוכו. גם אותו הכרתי לדעת, כפי שנצטייר בהדרגה מתוך מכתביהם של הורי, שדיברו בחיבה ובהערצה עזה על המורד הצעיר שהתגורר בביתם, ותכופות כל־כך דיברו בו עד שאותה בבואה בראי ששוב לא היה על מקומו סופה שנתבהרה, נעשתה פרצוף, דמות, אדם מוכר.

**

לעתים קרובות רגזתי על שהורי מספרים במידה כזאת של חוסר־בקורת בשבחו של אותו ח'אלד, שהתגורר בביתם לסירוגים שנתיים ימים. „ח'אלד הוא היצור המופלא ביותר שפגשתי מימי“, היתה אמי משתפכת ואומרת, „טוב־לב ומבריק כל־כך. פשוט הערצנו אותו. כשהיה בא הביתה בערב ורואה אור בחדר־המגורים, היה שואל אם יוכל להצטרף אלינו. מעולם לא פגשתי אדם מעניין כל־כך. הוא ידע הכל, קרא הכל, דוסטויבסקי, טולסטוי, והוא ידע אלפי שירים על־פה, כולל, נדמה לי, את כל פול ואלרי. הוא היה מדבר על עוד הרבה סופרים שמעולם לא שמעתי את שמעם, על סורל ועל אחד רוסי שנקרא בוכארין או כיוצא בזה. הוא היה גם

עדין כל־כך. בבוקר, בצאתו, תמיד היה משאיר לי פתק, סתם כדי לומר משהו נעים בשורות אחדות של שירה, תמיד קולע, מזהיר... או, הוא היה חמוד".

„ח'ליל היה גאון ומלאך", אישר אבי בכובד־ראש.

„ח'ליל סיפר לי גם הכל על אודות טרוצקי", המשיכה אמא. „הוא קרא את ספריו ואמר לנו שכאשר הרג סטאלין את טרוצקי השמיד את טהרתה של המהפכה הרוסית, את עצם נשמתה. ח'ליל היה נתון בכל נפשו ומאודו למלחמת עצמאותה של אלז'יריה. חדרו היה מלא גזרי עתונים, כתבי־עת וספרים, הוא הרבה לכתוב ודיברו היה יפה כל־כך, לוהט כל־כך, את כל חייו הקדיש לענין חירותה של מולדתו".

„בזמנו היית פרו־צרפתית קנאית, אמא, והגיבורים שלנו היו ז'ופר, פוש, ליאוטה ופראנשה־ד'אספרה", ליגלגתי, נרגזת על האלז'ירי הצעיר הזה שמכל־מקום עבד במחלקת־המגרב של הליגה הערבית ואשר עיסקויו הרוחניים מוכרים היו לי למשמע־אוזן.

פניה של אמי הסמיקו מתחת לשיבת שעה. „ח'ליל שיכנע אותי בצדקת מלחמתו. בדומה לתוניסאים שלנו, אהב את צרפת. כשהוכחתי אותו פעם על פניו: „ח'ליל, איך יכול איש משפיל ומעודן כמוך ללמד זכות על טרוריסטים ההורגים אנשים חפים־משפע", אמר לי כי הצרפתים הם שהפכו אותו לטרוריסט, למורד, מפני שבנוצרו היה אדיר חפצו להיות צרפתי, שיהיו כל בני־ארצו צרפתים. כשפרצה מלחמת־העולם השניה התגייס, ואחר־כך הצטרף לשורות צרפת־החפשית. הוא נלחם באיטליה, נפצע, ודה־גול עצמו ענד לו אות־הצטיינות על אומץ־לבו. הוא עלה לדרגת קצין והוסיף לשרת בצבא, פיקד על גדוד של חיילים צפון־אפריקאים. הוא סיפר לי איך אירע הדבר כולו. פעם אחת, בחג־המולד, קיבלו החיילים מצרפת את מתנותיהם ואילו החיילים המוסלמים קיבלו חבילות ששווין רק חצי. חיילי צפון־אפריקה נפגעו עד מאד וסירבו לפתוח את החבילות, וח'ליל, הקצין שלהם, הלך אל ה„קומנדאן" למחות. הקומנדאן אמר שחג־המולד הוא חג נוצרי ולא מוסלמי, וח'ליל השיב לאמור שאם כך הדבר היו החיילים המוסלמים צריכים לקבל חבילה באותו שווי ברמאדן, ואין הם מקבלים. הם לא נלחמו עם חבריהם הצרפתים על־מנת שיהיו חשובים כחצי צרפתי. הקומנדאן אמר שהוא מצטער אבל אלו הן הפקודות שבידו. או אז זרק ח'ליל את אות־הצטיינות שלו ואמר כי צרפת יהיה לה יסוד לזכור אותו. והוא עזב את הצבא. הוא אמר שאז תפס שמיזוג־מתוך־שוויון הוא חלום שאינו בריביוע, ושתוצרך אלז'יריה להילחם לעתיד עצמאותה בכל האמצעים שבגדר האפשר, אף שהוא מקווה בכל לבו שצרפת תבין כי אלז'יריה צריכה להיות בת־חורין, בטרם תאחר את המועד, בטרם ירחיקו הדברים לכת יותר מדי...“ עלה בזכרוני שקראתי סיפור דומה לזה ב„לה מונד", אף כי לא זכרתי מה היה שמו של הקצין המעורב בדבר. ודאי היו מאות ואלפים מקרים מעין אלה, השפלות קטנוניות, רגשי גאווה פצועים, שהעירו ועוררו את האנשים

שרצו „להיות צרפתיים“, ואשר לגביהם גילו הצרפתים מידה משונה כל־כך של שוויון־נפש. אולי היתה הצרה בכך שתרבותנו הצרפתית החילונית לימדתנו לקבל את „העקרונות של 89“ בחינת כללים מוחלטים של התנהגות אבל לא לימדתנו כי כמו שביטא זאת אוגוסטינוס הקדוש איש צפון־אפריקה לפני ימים כה רבים, „שומה עלינו לחפש כמי שחייב למצוא, ולמצוא כמי שחייב להוסיף ולחפש“.

**

„איך הסכמת להחזיק את הטרוריסט הזה בצל־קורתך?“ שאלתי. „הדבר היה יכול להביא עליכם סכנות“.

„ובכן, בתחילה לא ידענו כלל. התוניסאים שאלו אותנו אם נסכים לקבל את ידידם זה. היה לו באמת משלח־יד משונה שבגללו הוצרך להרבות בנסיעות, הוא היה סוחר בקרביים של בהמות. למען האמת פיקפקתי בכך מעט, אבל התוניסאים המליצו עליו בחמימות כל־כך... ח'ליל מצא חן בעינינו מרגע שהופיע, וככל שהכרנו אותו, יותר מצא חן בעינינו. אבל הופתענו כל־כך שבחור ענוג ומעודן כמוהו יהיה סוחר בקרבי בהמות, ואף־על־פי שהיה מדבר על כל דבר שתחת השמש הנה על קרבי בהמות מעולם לא דיבר. אביך נמלא סקרנות כל־כך עד שלבסוף שאל אותו, מר ח'ליל, אינני יכול להאמין שאתה, במחילה מכבודך, מעין סוחר בקרביים, ולו גם בסיטונות. אולי אתה עתונאי?“

„ח'ליל אמר שאמנם עתונאי הוא וביקש את סליחתנו על שלא סיפר לנו זאת מלכתחילה, אלא שחשש שאם נדע את דעותיו לא נרצה לקבלו, ומתוך כל מה ששמע מפי התוניסאים רצה מאד לגור אצלנו, כדי שיוכל לחזור למקום בו ירגיש עצמו כבתוך שלו, שרוי במנוחה, בין ידידים.“

„בתחילה דומה היה שהדברים מתקבלים על הדעת, אבל אחר־כך תמהתי על שאף כי מרבה הוא כל־כך לכתוב לא ראה איש מעולם מאמר בחתימתו לא בצרפתית גם לא בערבית. זכור לי שהשאל לי לקריאה את ספרו של בגין, 'המרד'. הוא הגה הערצה עמוקה לישראל, ואמר שהיהודים צודקים בהחלט ברצותם במולדת משלהם, וכי הפליאו לעשות בהשיגם להם את חירותם. בגין, אמר, הוא התנַךְ שלו, ומבגין למד הכל. הוא גם סיפר לנו הרבה על הקיבוצים ועל ההסתדרות ועל ממשלת הפועלים והמוסדות החברתיים כאן. הוא אמר לנו כי ישראל היא 'ציביליזציה של אואנגארד', וכי כאשר תשיג אלז'יריה את עצמאותה אפשר יהיה לחזור בארצו על הרבה דברים שנעשו בישראל, כדי לפתור את בעיותיה הכלכליות והחברתיות, אלא שלפ־שעה צריכה אלז'יריה לעשות יד אחת עם נאצר, מצרים והליגה הערבית. אין כל ברירה. הנה כי כן, שקוע היה ראשו־ורובו בכל הדברים האלה עד שלבסוף לא התאפקתי ואמרתי לו, ח'ליל, אינני יכולה להאמין שאדם מסור כמוך הוא רק עתונאי. ודאי יש לך חלק פעיל במאורעות האלה — אבל אינך חייב לספר לי.“

„אז הודה כי הוא חבר פעיל בפ.ל.ג. ושהוא עובד במחלקת־המגרב של הליגה הערבית. דבר זה הדאיגני. ידידים היינו באמת, ולכן אמרתי לו, 'אני מבין ומעריך את האידיאל שלך ואני גאה על שנתת אמונך בי, בנו, מפני שאתה יודע כמה אנחנו מחבבים אותך. אבל אנחנו אנשים זקנים ועייפים, ואנו מקווים לגור ביום מן הימים עם ילדינו. חובתנו כלפיהם היא לשמור על עצמנו. כשבאת לא סיפרת לי מאומה מפל זה. אני יודע, לא יכולת. אבל רוצה הייתי שתבטיח לי שאם אי־פעם תבוא עלינו סכנה בגלל ישיבתך כאן, תעזוב את הבית'. הוא הבטיח — והוא עמד בדיבורו. הוא אמר לי גם מה־חשוב הדבר בעיניו שמפתח ביתנו נמצא תמיד בכיסו, שבכל אשר יהיה ובכל אשר יעשה יודע הוא כי יש מקום שאליו הוא יכול לחזור. כשעזב אותנו ב־1956 היו דמעות בעיניו, דמעות באמת. טרוריסט, כן, אולי, אבל הבחור המתוק והרגיש ביותר שבעולם.

„הוא וידע אותי אל הממונה עליו, עמר, שאליו באתי במחלקת־המגרב של הליגה הערבית כשנעדר מביתנו. פעם אחת נעדר ח'ליל הרבה יותר מפפי שהבטיח, ואני דאגתי לו, מפני שלהלכה הייתי צריך למסור על כך לשלטונות. גם בעל־הבית שלנו, אזרח צרפתי, התחיל להציק; הוא שמע שח'ליל זה הוא טרוריסט, והוא לא רצה שיפוצצו את רכושו כשם שלא רצה לפשוט בצרפתים, שתומך היה בהשקפתם, ורק ימים אחדים קודם־לכן התפוצצה פצצה ברחוב שלנו. אמרתי לו: 'מר סונצינו, פצצות כיום הן כמו זיקוקים בחג־הבייראם, הן מתפוצצות בכל קרן־רחוב ואינן זקוקות כלל לח'ליל, שהוא עתונאי, נלהב מעט, כדרך הצעירים'. אבל מודאגת הייתי. נערתו של ח'ליל, שאהבתו מאד, כתבה אלי שאינה יודעת את נפשה מרוב חרדה, זמן כה רב לא שמעה עליו מאומה. הוא סיפר לי עליה בזמנו, סיפר לי הכל — כמעט הכל. הנה כי כן פניתי אל עמר בליגה הערבית ושאלתיו מה אעשה: אמסור על היעלמותו של ח'ליל למשטרה המצרית או לקונסוליה הצרפתית, או מה? אחרי הכל הרי הוא אזרח צרפתי. ומה אגיד לנערה? עמר צחק לי ואמר שאין כל צורך למסור לא לצרפתים ולא לשום רשות אחרת, מפני שעתה־זו קיבל מח'ליל מכתב האומר שיחזור בעוד ימים אחדים. יכולה אני לכתוב לנערה ולהודיע לה זאת.

„בחזירתו אמר ח'ליל שנתון היה במצב בו נבצר ממנו לכתוב. הוא כעס כשסיפרתי לו שמר סונצינו, בעל־הבית שלנו, רוצה שיעקור מכאן. הוא עוד יתחרט על זה, אמר. מחיתי: 'הה, לא, מאה פעמים לא, ח'ליל. אין זה לכבודך. האדם הזה רשאי להחזיק בדעותיו כמו שאתה רשאי להחזיק בשלך, וזכור — הבטחת לי שלא יהיו לנו שום קשיים בגללך'. הוא אמר שהצדק אתי, שהוא סתם יצא מגדרו מעט. אין לנו מה לחשוש, אדרבה, העובדה שהוא מתגורר אצלנו היא הגנתנו הטובה ביותר מפני השלטונות המצריים, והוא עומד תמיד לרשותנו. אמרתי לו גם שאין זה הוגן שהוא מזניח ככה את נערתו, כלום לא יכול היה לכתוב לה לפחות? כן, הדין אתי, אמר, אלא ששקוע היה כל־כך בענייניו עד שנשכים, אהבה וכל זה משום־מה

שוב אינם בשבילו. יש שהוא חולם על שלום, חפץ לשאת אשה, להעמיד ולדות. עם מי יוכל להתחתן? לא עם בחורה אירופית, שהרי הוא פטריסט אלזיראי. דבר זה היה אפשרי בימי בורגניבה, לא בימיו. אבל גם לא עם בחורה מוסלמית, שעתה־זה יצאה מן ההרמון, שאין לה נסיון בחיים, שאֵתה לא יוכל אפילו לשוחח. למרבה האירוניה, רק אשה אירופית תוכל להבין לרוחו. אותו ערב סיפר לי שטילפן אל נערתו בציריך וכתב לה מכתב ארוך. כלום נחה דעתי?"

הבינותי פתאום את הזיקה שנתרקמה בין אמי התוניסית למוסלמי הצעיר הזה, זיקה אפיינית כל־כך שבין אשה מזרחית לבנה־יקירה, שהיא מפנקתו, גוערת בו, מעריצה אותו, יועצת לו עצות, מאמינה בו, בעוד אשר לגביו הריהי האשה היחידה שהוא מכבדה ונותן בה אמון באמת. אמי אולי היתה קרובה אליו יותר מאמו שלו, בשל אותה מידת אירופיות שהיתה משותפת להם. אנחנו, בנותיה של אמי, לא יכולנו לשים בה אמוננו בנקל כל־כך: תמיד נראתה מאוכזבת כשלא התנהגנו בצורה השיגרתית המקובלת, כשהתפעלנו התפעלות ספרותית מפורצי־גדר למיניהם. היא התפעלה מן ה"עצמאות" שלנו, כפי שקראה לה, עם כל שהייתה חששנית ורכת־לב, אך מידה זו שבנו גם זעזעה אותה והפחידתה. גבר דינו אחר, בן־חורין הוא מטבע בריאתו, ובכל אשר יעשה אין סכנה שיהיה מנוודה מן החברה. בדומה לצרפת, נחרדה גם היא מפני האפרוחים שעליהם דגרה. חליל זה, שעורר את האשה ה"ילידה" באמי, הוא שהצליח אפוא במקום שנכשלתי אני. גם אני בזמני רציתי שתאהב את הערביה הקטנה שבי, וכשבגללה השתחררתי סופית מזו, נרעשה אמי ונפגעה למראה ישותי החדשה, שגם אותה לא יכלה לקבל בשלמות. בדומה למה שאירע בין צרפת לחליל.

התלוצצתי, "הו, אין אנו צריכים לדאוג לעסקי־האהבים של חליל. הוא יחזור לאלזיריה באחד הימים — אולי כבר חוזר — ויפגוש בנערה נחמדה שהשליכה את צעיפה מעליה יחד עם כמה רימוני־יד, ושקראה את כל הספרים עבי־הכרס".

"מה יהיה בסופו של העולם הזה, שכל־כולו מלא אלימות?" גנח אבא. "אבל בן־בלה ודאי שלא יתחתן, המסכן. אינך יודעת שעדיין לא שיחררו אותו מבית־הסוהר?"

קפצתי ממקומי. "בן־בלה? בן־בלה הידוע? התיאורטיקן של הפ.ל.ג., המוח שאירגן את תמיכת מצרים ומדינות הליגה הערבית במרד האלזירי? זה היה חליל? אבל מדוע לא אמרתם זאת מיד?"

"לא תפסתי שאינך יודעת", אמרה אמא. "נכון, איך יכולת לדעת? תמיד קראנו לו חליל, מתוך הרגל, וגם מפני שבן־בלה הוא עכשיו שם היסטורי ואילו חליל הוא הבחור שאהבנו, שגר אתנו בבית".

אם כן זאת היתה הדמות בראי, שאיננו עכשיו, שנמכר עם כל יתר הדברים שהיו לי לבית. מופלא הדבר שהמעשים החשובים והאלימים האלה הוכנו בחדר שבו

גנזתי את יומני, שבו חלמתי על התקוממותם עטורת־הנצחון של שחומי־העור, שאיש אחר בא להמריצם לפעולה, כמו שצץ השד ומופיע מתוך עשנם של חלומות. „ודאי“, המשיכה אמי, „רק כעבור זמן רב, אחרי שהסתלק, רק אז נודע לנו מי היה ח'ליל באמת, אף כי ידענו שהוא איש חשוב בפ.ל.ג.; היה זה עזוע נורא בשבילי כשהכרתי את פניו בדף־השער של 'מאץ', עם כל פרשת חייו ומאסרו. מה שעשו לו הצרפתים אינו הולם את כבודה של צרפת. הוא ושאר המנהיגים של הפ.ל.ג. צריכים היו להיעצר בתוניס. מקום שחיכה להם בורגיבה עם המון־ענק נלהב. אך הם לא הגיעו כלל לתוניס. המטוס הובילים במפתיע ישר לצרפת, לא למשא־זמתן אלא למאסר. בחור מסכן! הדבר הזכיר לנו מה שסיפר לנו על טרוצקי. גם בן־בלה היה אדם טהור. הוא האמין ושם מבטחו בצרפת, ולולא בגדו בו שוב כי אז אולי היה כל העסק האומלל הזה מסתיים“.

„לאט לך“, ליגלג בעלי בלשון רכה. „הצרפתים לא הרגו אותה, מה? אפשר אפילו שעשו לו שירות גדול. עדיין הוא פופולארי, הוא לא הסתאב יותר מדי בפעולה, והיילה של קדוש מעונה חופפת עליו. ברגע המתאים יוכלו להוציאו מנרתיקם. אבל יודעת את, כטרוריסט, וחשוב כל־כך, דיבר הרבה־הרבה יותר מדי, והאלוהים לבדו יודע מאיזה סכנות ניצלתם. הצרפתים מחפשים היו את בן־בלה בכל מקום. אילו מצאו אותו בביתכם, או אילו ידעו אנשיו של בן־בלה שאנו נמצאים בישראל בשנים הנסערות הללו שלפני מערכת־סיני — כל דבר שבעולם היה יכול לקרות. אנשים הנתונים בעסקים כאלה אין להם שום נקיפות־מצפון, המשחק הוא גדול מדי. לאמיתו של דבר, הרי פשוט לא יאומן שלא חקרו אתכם ביסודיות. חוסר־העקיבות של הערבים, חוסר־השיטה שלהם, מסתבר שהיו הגנתכם הטובה ביותר“.

אמא חלקה עליו. „אינך תופס? אנחנו היינו ידידים. חוץ מזה לא היה לנו מה להסתיר — כ־כן, כמעט כלום. לא היה טעם לספר לו שבת יש לנו בישראל, צריכים היינו פשוט להפריד בין שני הדברים ולהיות נאמנים לשניהם. הנה כך פשוט פעלנו בצורה טבעית וכנה, זה הכל. זמן קצר אחרי סיני, כשסיפרנו לידידינו התוניסאים שפדעתנו לעזוב את מצרים ולגור עם ילדינו, יכולים היו לשער מהי מגמת־פנינו. הם לא הציקו לנו מעולם וטענו שאין לנו מה לחשוש. הם אמרו שאנו נתונים לחסותם ולחסות הליגה הערבית, בזכותו של בן־בלה, וכי אפילו נאצר ידאג לכך שלא יאונה לנו כל רע, מפני שהוא יודע מי אנחנו וכמה נאמנים היינו לבן־בלה וכי מאושר היה כל־כך אצלנו. ידידינו התוניסאים אמרו שבדברים מעין אלה אפשר לסמוך תמיד על רגש־הכבוד של הערבים, אבל גם אם יקרה הגרוע מכל הרי הם, התוניסאים, יוציאו לי דרכון תוניסי וירשמו בו את בעלי. ובכן, רואה את, בטוחים היינו בתכלית“.

דרך־מחשבה זו לא נראתה לבעלי הגיונית ככל שנראתה להורי. אף כי שנים רבות התגורר במצרים, לא היה שייך לנו, וקשה היה לו להאמין שבתוך כל היצרים הפוליטיים האלה נשארו אי אלה יחסי אנוש בעינם וכי כדי לשמרם יש שיהיו

בני אדם מקפידים שלא לדעת את כל האמת. רציתי לדעת כיצד נסתיימה הסתבכותם של הורי עם בן־בלה.

אמא סיפרה לנו: „ח'ליל נעדר שוב זמן רב, וכשחזר היה ראשו פצוע והוא נראה כאיש נרדף. העמדות פנים כאילו אינני מבחינה, אבל רוצה הייתי שיסתלק מעצמו. זה היה בינואר 1955, ואחר־כך ראינוהו פחות. לעתים קרובות היה ישן מחוץ לבית, ובבואו היה כמתגנב כמעט. הוא אמר שעבודתו מרובה כל־כך עד שנוח לו יותר לישון אצל עמר, וצר לו שאינו יכול לפטפט אתנו כבתחילה. אמרנו לו שעם כל שאננו ניהנים מחברתו אין שום התחייבות מוטלת עליו, וכי אינו צריך לראות עצמו חייב להחזיק בחדר, אבל הוא אמר לא, מקווה הוא שהכל ישוב להיות כשהיה, והוא חש בטחון כל זמן שהחדר ברשותו ומפתח הבית בכיסו. למען האמת הייתי מודאגת. לא יכולתי לדבר אליו בצורה טבעית כבתחילה, ותמחה הייתי איך יודע לו מבעוד־מועד על קיומה של סכנה, אבל לא העזתי לשאול. כשקראתי על התנגשות רצינית בין הצרפתים והפל.ג. בטריפולי תפסתי שאירע הדבר בתקופת היעדרו... התנהגותו נשתנתה יותר ויותר. הוא היה בא בשעה מאוחרת בלילה, כשהיינו במיטה, ופעמים היה השוער מספר לנו שהוא היה בבית בשעת היעדרנו. נתעוררה בי הרגשה בלתי־נוחה. אחר־כך בא יום אחד לבקרני. הוא אמר שהגיעה שעתו לעמוד בדיבורו: הוא נוסע. הצרפתים טמנו לו פח בטריפולי, והוא נמלט בדוחק, פצוע בראשו. הצרפתי שירה בו נהרג, צר לו עליו מפני שאותו אדם היה אב למשפחה. הוא הלך לארוז את חפציו, אחר־כך בא לקראתי כשהמוודה בידו ושאל אותי אם יוכל להניח כמה חפצים באורח סמלי ולהשאיר אצלו את המפתח, מפני שזאת סגולת־המזל שלו ואין הוא רוצה להרגיש שהוא מסתלק בלתי־שוב. לא יכולתי להשיב את פניו, אף שלא מצא הדבר חן בעיני, אבל באמת, אילו ידעתי את העתיד להתרחש, הייתי אומרת לו שישאיר אצלו את המפתח תמיד. הוא הודה לי ואמר, „אני מקווה, אני בטוח שעוד נתראה“. איחלתי לו הצלחה, ואמרתי שאם גם מסופקת אני אם ניפגש עוד פעם, ברי לי שנשמע על אודותיו, מפני שהוא יהיה מנהיג בארצו, כדוגמת חביב בורגיבה, והוא השיב שלעולם אין אדם יודע מה הגורל צופן לו, הכל בידי שמיים. מעולם לא שבנו לראותו.

„אבל לפעמים, בלילה, שמעתי קול צעדים. איש לא התגורר אז אצלנו, ומתוך כך ידעתי שאין זה אלא ח'ליל. מעולם לא עזבתי את חדרי עד אשר שמעתי את הדלת הקדמית נסגרת. הדבר היה במרס 1956. אחר כך, בוקר אחד בחדש יוני, מצאתי את המפתח באולם הכניסה. את המפתח בלבד. אז ידעתי שח'ליל לא יחזור לעולם.

„לערך בזמן ההוא אמר לנו השוער שמשגיחים על הבית ומישהו שאל אותי שאלות עלינו ועל הדייר שלנו. מה טיבו? מה מעשיו? כלום עודו גר אצלנו? האם הוא נקרא בני, או בנה, או בלה? השוער ענה שמעולם לא שמע שם כזה.

שהאיש המתואר דומה שהוא ח'ליל ח'אלד, אלא שעקר מכאן ולא הוא גם לא אנחנו אין אנו יודעים לאן הלך. אחרי־כן מצאתי בתיבת־המכתבים שלנו גלויה יעודה למר בן־בלה. מזור היה הדבר, אחרי מה שסיפר השוער. הנה כי כן פניתי אל עמר, והוא אמר כי בן־בלה זה הוא ידיד קרוב לח'ליל, שמצפים לבואו למצרים בקרוב. אבל הואיל וח'ליל עזב את מצרים הריהו מוכן לשלוח לו את הגלויה הזאת, והוא יעבירנה לאותו בן־בלה.

„רווח לי כששמעתי שח'ליל נסע, הוא הקפיד לעמוד בדיבורו. שוב לא היה הענין מטרידני. אחר־כך באה פרשת סואץ, וכולנו חשנו עצמנו נטולי־בטחון כל־כך. אחר־כך באו התמונות הללו ב'מאץ' ומערכת־סיני... בני המסכן! כלוא בבית־הסוהר במבחר שנותיו". אמא נפעמה מאד. „היית רוצה לראות את תמונתו?”

✽

היא העלתה תיק שהכיל תצלומים של יקירי־נפשה, ומתוך הפרצופים שהקיפו את ימי נעורי העלתה גליון נייר שממנה מוקף אותיות ערביות בצבעים עזים של אדום וירוק, ניבט פרצוף שתמחם ונאה, תווים עדינים, פה אני־רגש, עיניים נוגות ועמוקות, וסבר של הדרה מטופחת, שקטה, הפנים שבראי, מעוטרי האש, פני דורי... אמא אמרה: „התוניסאים הדפיסו והפיצו את העלונים האלה מיד אחרי שנודע על מאסרו של בן־בלה”. גאה היתה כאילו היתה לה יד במחאה הזאת. היא הניעה בראשה: „צאי וחשבי שהוא היה בעיני אני־רגש וחולמני מפדי שיהיה המנהיג. בטוחה הייתי שעמר הוא המנהיג”.

„האם שמעת עליו מאז מאסרו?” חקתה.

„רק במעורפל. חשבתי שבבית־הסוהר אולי אין נותנים לו ספרים לקריאה, ומתוך כך ודאי קשה עליו שבעתיים לשאת את מאסרו. לפיכך נתתי גל של ספרים לאחד התוניסאים שלנו שעמד לנסוע, ולאחר־מכן קיבלתי מפאריו גלויה בלתי־חתומה שבה נאמר שידידנו שמח כל־כך על שזכרנו אותו. לעתים קרובות שוחחנו עליו עם ידידנו התוניסאים. סבורה אני שרגזו עלי מעט כשאמרתי שהוא גיבור לאמיתו. הם אמרו שגם הם עשו מעשים מסוכנים וישבו בית־הכלא, אבל אני אמרתי שהם בלי ספק בחורים טובים ונהדרים אלא שבן־בלה הוא יותר מכך, אפילו יותר מפטרייט סתם — שהוא קובע לו מקום לעצמו”.

אמא שאלה: „רוצה היית שאתן לך את תמונתו?” אמרתי, כן. הרי אלה פניו של דורי, שנאבק מאבק נואש כל כך להיות בן־חורין, להיות שלם.

„בדבר אחד אני בטוחה”, אמרה אמי. „בן־בלה איננו אדם היושב בחיבוק־ידיים, אף לא בבית־הסוהר. הוא חייב לקרוא, לחשוב, לעיין בדברים, כאשר ישוחרר, או אפשר שיגיע למלוא שיעור־קומתו. אולי דרוש היה לו הזמן הזה, אפילו הדבר הנורא הזה. מי יכול לדעת בכלל? כלום לא מופלאים הם החיים האלה, כל חיים שהם, שבהם אנו נפגשים ונפרדים וחוזרים ונפגשים, החיים האלה שאינם מסתיימים לעולם?”

חייכנו זו אל זו מעל לפנים השחומים האלה שבינינו.

ע. הלל : שמש בער !

בַּעַר בַּעַר שֶׁמֶשׁ זָכָר
לְבַקֵּר תּוֹ דָם וּלְגַשֵּׁף שֶׁשָׁר
שָׁתָה, מִץ נֶהָר, יָם שִׁית מִדְּבָר
בְּרֶכֶב אֵשׁ הַצִּהָרִים ; שְׁדוֹ לְגִיּוֹנִיָּה

בַּעַר בַּעַר שֶׁמֶשׁ זָכָר
סוּמָא פְּתִיד וּנְשׁוּי פֶּבֶר
שֶׁמֶס עֲבָרוֹת, נְפִיל וּנְאָדָר
יִזְבְּלוֹת שְׁנוֹת-אֹרֶן גִּילּוֹ עֲרוּנִיָּה

בַּעַר בַּעַר שֶׁמֶשׁ זָכָר
חֶרֶשׁ וּנְבַע אֲדָמוֹת הַקָּשָׁר
צִמְחַ עֲרֵבוֹת וּשְׁבֵר נֹבֹת קָר
פֹּזֵר אֵל בְּחֵמֵי אֲרָצוֹת אוֹזַן מִתְּנִיָּה

בַּעַר בַּעַר שֶׁמֶשׁ זָכָר
עֶבֶר לְבָנָה לִיחֻמִּיָּה תִּבְעֵר
לְבֵן שֶׁדָּה חֶלֶב לַיִל ; יָנֶסֶר
חֶסֶד עוֹלָם תְּאַנֵּת ; גִּיּוֹנִיָּה

אהרן כידן: בחיפוש הנעורים והפתרונים

בספרו האחרון — „כי עירום אתה” — קרה למשה שמיר מה שקרה לרבים לפניו, מימי שאול המלך ועד היום. הוא יצא לחפש את העבר האישי־החברתי שלו ומצא עצמו לפתע באמצען של בעיות היום. לא היה בונה משום חידוש לולא הפכה ההפתעה הגורם הקובע לגבי אפיו של הרומן, הן מהבחינה הספרותית הן מהבחינה התכנית־האידיאית. משום כך שבור רומן זה לשנים, כשחציו הראשון כתוב בנימה נוסטלגית־אפית ואילו חציו השני הופך קונפליקט דרמטי, חמור מאד ו„עכשווי” מאד. הקשר היחיד בין שני חלקים אלה הוא, באורח אפייני מאד למחבר ולדור גיבוריו, האני האישי של המחבר, כשם שנקודת־המשבר, אף היא באורח אפייני, היא ההתעוררות המינית ומסקנותיה החברתיות.

משה שמיר הוא כיום אולי אחד הסופרים העברים המעטים מבין יוצרי המשמרת הידועה כ„צעירה” השולט שליטה מלאה בכליו הצורניים והיכול לכתוב רומן שהוא גם „כתוב היטב” וגם בעל משמעות תכנית־אידיאית מוגדרת, אם גם לא מסקנית וברורה. גיבורו המרכזי הוא אדם חי ושלם ואף גיבוריו הצדדיים מצוירים בקווים בהירים המאפשרים לקורא לזהותם ולהחיותם, בתנאי שהוא שותף לאותו מטען תרבותי ופולקלורי ששמיר ודור קוראיו עודם חיים בתוכו. לאחר שנבנתה ברומן זירת המשחק, רשאי הסופר להניח לגיבוריו לחיות את חייהם שלהם, לפי חוקיותם שלהם, ולהגיע לפיה לאותה התפתחות ולאותם משברים שהם תולדה הכרחית של אפים — שהוא גורלם. אם רומן זה הוא צעד נוסף קדימה בדרכו של שמיר כיוצר ושל הספרות העברית, שעודנה דלה ברומנים, בין קלסיים ובין מודרניים בצורתם, הרי אין הדבר משום השלמות הטכנית של מבנהו, שפן, כאמור, זו אינה קיימת, אלא משום הדמות המרכזית שהיא חדשה בגלריה הספרותית שלנו, הלא היא דמותו של ה„צבר” בעל היומרות האינטלקטואליות הברורות, שכל ניגודיו עם סביבתו הם תוצאה של חוקיותו הנפשית המודעת, הנוגדת את חוקיותה של הסביבה.

תולדות הרומן הן תולדות הניגוד האחרון הזה. עם התגוללות ההתרחשויות חל ברומן ובכותבו שינוי, קצב העלילה מוחש והולך, ומעבר לנקודת המשבר הוא אץ אל השיא — שאינו שיא, שפן אין הניגוד נפתר. בו בזמן גדלה גם בכוח ההודחות וההתייחסות האישית, שבזכותן נעשה הספר, על אף מגרעותיו, כן ומשכנע באמת הפנימית שלו, בלי העלמה והתגנדרות אך גם בלי חשפנות מיותרת ותוך שמירה על הטעם הטוב.

החידוש שבבחירת הגיבור, הן לגבי שמיר הן לגבי כלל הספרות הצעירה, מיוחד ספו זה. בכל ספריו עד כה היה שמיר תפוס לגיבור עיקרי אחד, איש־המעשה המונע בצורה רציונלית להגשמת דרישות יצריו שאינם רציונליים, גם אם הם מורכבים על־ידי ערכיה של החברה בה הוא חי. אורי מ„הוא הלך בשדות“, אליק מ„במו ידי“, ינאי ב„מלך בשר ודם“ ודוד ב„כבשת הרש“ היו כולם שייכים לסוג זה, על אף ההבדלים שביניהם. לפעמים היתה הערצתו של שמיר לכוח עשייה זה, על אף הסתייגותיו, מתבטאת באמצעות גיבור־משנה, איש המחשבה הצופה במע־ללים — כגון אבשלום או אוריה החיתי — ולפעמים התבטא היחס בכתלי הרומן, בדרך צורת ההעמדה והתיאור. הפעם הגיבור הוא בראש־וראשונה איש־מחשבה ומשמעותם של מעשיו אינה בעצם השפעתם על הסביבה אלא רק בכך שהם משקפים את עולם חוויותיו הפנימי. לספר זה אין כמעט עלילה חיצונית, ותוך מהלך הסיפור נשמטות כל הדמויות הצדדיות עד שבסוף אין הוא אלא מעקב אחרי חוויות הגיבור, אבל כנגד ההפסד ברוחב הוא זוכה בעומק. הגיבור הוא אדם המתלבט בין שני עולמות רוחניים והניגודים הם ביניהם ולא בין עולם רוחני נתון לבין מסיבות חיצוניות שאינן מאפשרות את מיצויו של עולם רוחני זה. שמיר לא היה יכול לכתוב ספר זה ללא הזדהות מעמיקה, הגוברת והולכת, עם גיבורו. אין טעם וצורך בנסיגות, החביבים אצלנו כל־כך בזמן האחרון, של זיהוי אנשים חיים עם גיבורי ספר כדי לראות את הקירבה הרבה ביניהם. הספר כתוב מבפנים ולא מבחוץ, והוא הנותן לו אותה מידה של חיים ושלמות שהיתה חסרה ברומנים קודמים. עם זה טמונה בהזדהות זו הסכנה החמורה של ההתאהבות־העצמית, שעל אף הנסיגות המודעים של הסופר להישמר מפניה על־ידי נסיון של עמידה מבחוץ ולגלוג („פסימיסט נורא, האמין, לאחר ככלות הכל, שנאום מוצלח אחד ישחרר אותו מן היאוש“) היא משתלטת והולכת. היא הנותנת לספר את הכנות והיא גם המראה את מגבלותיו של עולם החוויה, הרגש והמחשבה שהסופר חי בו. לא מקרה הוא שהחוויה השוברת את המשכיותו של הספר היא כה אישית־ייחודית, ההתעוררות המינית, ולא חוויה אינטלקטואלית בתכנה, וכך בסיפומו של דבר אין לספר משמעות חברתית־אידיאית כוללת ואין הוא עומד אלא כתיאור, ולו גם כן וכתוב היטב, של תהליך התבגרות אישית, של אבדן אשליות ועמידה מפוקחת יותר ושלמה יותר מול עולם זה ומול אי־יכולתו של הפרט לצאת מקליפתו ולהתמזג עם הקולקטיב על חוקיו וערכיו.

הספר פותח בנסיון לתאר את מכלול עולמו החברתי של נוער ישראלי, בני „ארץ־ישראל העובדת“, חניכי תנועת־נוער חלוצית, ערב מלחמת־העולם השנייה. בזמן שפל החוויות הטראומטיות של מלחמה, מוות ומדינה היו רק מרומזות בחיק העתיד. בתיאור עולם זה פוסע הסופר עקב בצד אגודל ומאריך את הדיבור על

מראהו של כביש, על תחילתה של אהבת־בוסר ועל אוירתם של „קומזנה“ או של סמינר ארצי. כל זמן שהדברים נשארים בגדר תיאור, מצליח שמיר לשמור על מידה רבה של בדילות, הוא מנסה לעצב גלריה שלמה של דמויות, חבריו של הגיבור (משה אבני) — מדריכיו, נערתו ונערות אחרות. בשלב זה יש לדמויות אלו חיים משלהן. הרהוריו של יוחי, או דאגותיה של אילנה, תופסים מקום חשוב לא פחות ממחשבותיו של משה. עולם זה הוא שלם ופרופורציונלי בחלקיו השונים. כל השלימות והפרופורציה אובדים ברגע בו משתלטת על משה חוויה אחת שלא היתה לגיטימית קודם לכן בעולם המסודר — ההתערורות המינית. יש אולי מקום להרהר עד כמה היתה השלמות הקודמת של העולם מופנמת בגיבור הראשי, כמו באחרים, אם מראיה של נערה ערומה די בו כדי למוטטו, אבל העדות נראית נאמנה. מרגע שחלה חוויה זו הופך הרומן וגיבורו אגוצנטרי לחלוטים. כל הדמויות הצדדיות שוב אינן אנשים חיים בזכות עצמם והן הופכות אובייקטים המוסיפים להתקיים רק במידה שהם עומדים על דרכו של משה. על אף נסיונותיו חסרי־התוקף של שמיר להמשיך בהופעתם העצמאית, נשארים כל החוטים שהחל' לשזור בתחילת הספר מדולדלים באוויר. לא יוחי, לא לינור ולא אילנה אינם מוסיפים להתפתח אלא נשארים סטטיים. באותה נקודה בה עמדו לפני החורבן. דבר זה אינו רק פגם צורני, המעיד אולי שהרומן נכתב בנשימה אחת ולא עבר כתיבה מחודשת, לאחר שהכותב מצא עצמו בסוף הספר במקום שלא צפה אותו מראש. יותר מכך מעיד הדבר על האמת שבפדות־העצמית על נרציו, אגוצנטריות וחוסר יכולת להזדהות עם הזולת וערכיו. הדמויות החדשות המופיעות בחלק השני — חיים ביברמן, חולם השלמות האנושית האינדיבידואלית, ועמק, המנהיג הכריזמאטי המייצג את ערכי הקולקטיבי, אינם חייבים להיות דמויות חיות, גם אם שמיר מנסה להעניק להם חיות־מה. די בכך שהם מייצגים שני חלקים הנאבקים בתוך אישיותו של משה. מעתה פתוחה הדרך לקונפליקט שהוא אינסטינקטיבי במניעיו ואידיאי בתכנו.

עניינו של תיאור הקונפליקט אינו בעמקותו האידאית, שכן גם האינדיבידואליזם של משה וגם הקולקטיביזם של הסמינר ושל עמק אינם עגונים בעומקה של השקפת־עולם מסודרת ועקיבה. על אף היומרות של התנועה, מעיד שמיר על המנהיג, עמק — „בעיות ניסוח לא העסיקו אותו יתר על המדה, לבד מן המקרים שהיו אלו בעיות מקום, אבל את אלה לא החשיב איש. אף פעם לא חש בצורך לסגור אמת שלמה, על הסתייגויותה וגבולותיה, בתוך משפט אחד. ניתוח חלק מנאומיו, או פסוקים מהם, לא היה עשוי ללמד דבר על קסמם הגדול באזני שומעיו. הם היו מעשה שלמות שאינו ניתן לחלוקה. לאמיתו של דבר היתה השלמות שרויה בהיקף עוד יותר גדול, שפלל גם את המעשים, ההוויה, גם את הכוחות שהצטרף אליהם“. גמגומיו של משה אבני, בין כשהוא מנסה בתחילת הספר לעצב תיאוריה פילוסופית ובין כשהוא נואם בסופו ואינו מרגיש בסתירותיהווא, אף הם אינם

בוגרים ואינם מעוררים כבוד ליכולת החשיבה שלו. עיקר חשיבותו של המאבק הוא, אם כן, על הרמה הפסיכולוגית של התיחסות הפרט לעצמו ולקולקטיב. היקרותו של משה בין הרצון להיות נאמן למהות פנימית שלו, ותהיה בלתי ברורה, ובין נסיונותיו להזדהות עם הקולקטיב בדרך השתלטות אינטלקטואלית עליו, הם בלבד ציר הקונפליקט. אותה אפיקורסות נוראה שהוא פולט דרך־אגב, „אילו חיינו בתקופה אחרת, אולי לא הרבה קודם, יתכן שהיינו פותרים את הבעיה מהר יותר: מחסלים את הישוב הערבי בארץ, מביאים על מקומו ישוב יהודי“, לא רק שהיא נאמרת על־ידו כדוגמה חסרת־חשיבות אלא שגם הקולקטיב והתנועה הצליחו, בדרך פילפול דיאלקטי, לעפל אותה ולקבלה כעובדת־חיים יסודית בלי זעזועים מיוחדים. הודעותיו של עמק למשמע דברים אלה אינה שוללת אפוא אפשרות של קיום־צוות בין גישה זו לבין ערכי התנועה. אם נמשיך נכונה את כיוון התפתחותו של משה מהלאה לסוף הרומן, הרי גם כשמכריזים עליו שהוא מותרם, מנודה ומין, אין הדבר גורר אחריו קרע סופי עם התנועה. אפשר אפילו ששנים מעטות לאחר אמירת דברי אפיקורסות אלה היה משה זה חבר ההנהגה־הראשית של אותה תנועה, אשר על ערכיה המקודשים ביותר, כביכול, חלק בלי משים בדוגמתו זאת התמימה.

הניגוד בין כנותו של הפרט עם עצמו ובין ערכי הקולקטיב הוא בעיקרו ענין של אוריינטציה מרכזית — מהי המוטיבציה היסודית של ההתנהגות המוסרית? האם זו האחרונה נקבעת מתוך מערכת ערכים שהופנמה על־ידי הפרט והפכה עקרון מארגן להשקפת־העולם שלו, שפעולותיו נקבעות בכל רגע לפי ציפיות לתגובות אפשריות על צורות שונות של התנהגות ומתוך רצון להיות „בסדר“? החינוך התנועתי מנסה להטיל את השקפת־העולם של הקולקטיב על הפרט שבתוכו. מקרהו של משה מעיד שחינוך זה לא הצליח עד תום, הניגוד עודו קיים אצלו. לא ברור אם אי־הצלחה זו היא מקרה, הנובע מן העובדה שמשה הוא „יוצר“, או שהיא מעידה על כשלון כללי יותר, היכול לתפוס באותה מידה גם במקרה של יוחי, או של לייזר או עמליה. שאלה נוספת היא מהם מוצרי־הלוואי של חינוך זה — האם אין היסוד החזק של צביעות, המתלווה לדבריהם של רבים מחניכי התנועה, תוצאה הכרחית כמעט מנסיון זה לטבע את אישיותם של יחידים בתוך זרם־תודעה קולקטיבי, שהם לא תרמו ליצירתו אלא קיבלוהו כתורה למשה מגאליציה ופולין?

**

התיחסותו של שמיר ל„תנועה“ בספר זה היא דו־ערכית בצורה מוזרה. על המישור הגוסטלגי הוא גם מתרפק על זכרונות־נעורים של הזדהות פרט עם כלל וגם מבקר את הגיחוך שבדבקות בסמלים, בנוסחאות ובמטבעות־לשון. הוא מקדיש מקום נרחב גם למיפקד־הפתיחה של הסמינר וגם לוויכוח שקדם לו, כשנאמני הצופיות הצרופה בני השבע־עשרה מגייסים את כל אוצר ה„לוזונגים“ שהלעיטום

עשר שנים כדי להוכיח עד כמה מיפקד על מרפסת, ולא בחיק הטבע, נוגד את עקרונות הציונות הסוציאליסטית הצרופה, החלוציות הגדולה והדמות הסינתטית של האדם החדש. אבל יחסו אל התנועה איננו רק בבחינת הבטה־אחורה־בחיך על קסמי נעורים ומשבות־נעורים. עוד היום הוא קרוע בין הרצון להשתעבדות לכלל הגדול, הרצון להיבלע בתוכו וליהפך אלמוני — אחד מאלף — ובין הרצון ליחוד אישיותו, העמדתה בנבדל ובמנוגד לעדרי. נראה שאת הניגוד הזה לא פתר עדיין שמיר, לא אישית ולא פילוסופית, ומשום כך מצטיירת התנועה בעת־ובעונה־אחת מגוחכת וגדולה, מחנכת ומסוכנת. עמק — מנהיג התנועה — אומר בנאומו האידיאולוגי הגדול: „מישהו אמר פעם שאנחנו מעצבים את חברינו כמו חבילות־קש בשדה — לכולם מידה אחת, קומה אחת, גיזרה אחת. חבילות קש. אבל, חברים, לא רק אתם ולא רק אני אלא גם מי שאמר זאת יודע היטב שזהו שקר, שאין לו רגלים ואין לו ראש. אני מכיר אלפי חברי התנועה הגדולה, מאות חברים בארץ, ואני יכול להבטיח לכם: אין שנים מהם דומים זה לזה. תנועתנו נותנת לצעיר ולצעירה את כל האפשרות לפתח את הגנוז בהם...” עמק הוכיח בדברים אלה מה ששמיר מיחס לו בדבריו של אחד המדריכים, את „הכשרון להיות צודק”, אבל עם זה לא צדק — לא לגבי אותו „מישהו” ולא לגבי התנועה עצמה. אותו מישהו לא טען שהחברים בתנועה מעוצבים כמו חבילות־קש אלא התריס כנגד ערכיה של התנועה, שבאו לידי ביטוי בשיר של אחד מחבריה המבקש להיות כמו חבילת קש השווה בדיוק — במידה, בקומה ובגיזרה — לחבילות־קש. אם החברים אינם כאלה, הרי אין זה משום שהתנועה לא רצתה בכך אלא משום שלא הצליחה. עמק אומר ש„אתה יכול להכיר את חבר־התנועה ברחוב, ולא רק לפי התלבושת; הפשטות, הישר, גילוי הלב, הערכים האידיאולוגיים, הקולקטיביות הרעיונית, האחוה, אהבת האדם, אהבת הנקיון והסדר, המשמעת, ההומור הטוב — כל אלה הם קווי היסוד של האופי התנועתי. הם מופיעים אצל כל חבר בהרכב אחר ובמידות אחרות ובהדגשות אחרות — אבל הם ישנם בכל חבר, ואם אינם, לא יאריך חבר זה ימים בתוכנו”.

הנסיון היומרי של התנועה להקנות לחבריה את כל הטוב המשופע הזה, את כל העושר השמור הזה, יש שהוא מצלית, בדרך הפעלת לחץ קולקטיבי וחיקוי של אישיות מחנכת, ואז נשאר בחניך ממוצע מכלול מחשבות, קלישאות שפדיבור ובמעשה תוך הדחקה של הדברים שהם ממהותו, שהיו יכולים להתפתח ולעצב אישיות אינדיבידואלית. לא רק „חקלאי וספורטאי... פילוסוף, מתענין בחרושת, מכונאי, איש אירגון” צריכים למצוא מקומם בתנועה. ומה על אנשים בעלי דעות שונות ועצמיות רוחנית שונה?

...אבל יש גם שהחניך אינו מצלית, ואז מוערם מעל לאישיות הפרטית הנוגדת את כל אלה „בנין־על” של אידיאולוגיה, שלא נקלטה אלא היא משמשת כיסוי היצוני לביטויים של אגואיזם שאין דבר בינם לבין כל הערכים, אשר נהפכים לסכנה

ולצביעות כשהם נעשים ביטוי של אגואיזם קיבוצי. אותו „עמק“ עצמו — לא ברומן אלא במציאות אחרת, מאוחרת יותר וחמורה יותר — יכול לדבר בהתלהבות על קבלת דינו של „הטריבונל העולמי“, השופט וגוזר דינה של כל תנועה מהפכנית בעולם, ולאחר חמש דקות הוא יכול להתפרץ ולומר: „שום כוח בעולם אינו יכול לקבוע מה נעשה בקיבוץ הארצי, לא, גם לא הטריבונל העולמי“. מיזוג זה של אגואיזם ובטחון עצמי קולקטיבי לאין סוף, „הכשרון להיות צודק“, הוא המכניס בהכרח לחינוך תנועתי שיומרותיו מרחיקות לכת כל־כך את הצביעות כתוצאה הכרחית של החינוך, תוצאה הבאה לידי ביטוי בספר — ובחיים החברתיים והפוליטיים.

להלכה מתנגשות בתנועה שתי גישות לחינוך, זו של המדריך נחמיה אשר „התוצאה מעניינת אותו. תורת הנפש — מכשיר חיוני בתעשיה המייצרת מהפכנים חלוצים. בזבוז להיות משורר. המוזיקה היא מכשיר לליכוד החברה. ספקות ולבטים הם רע הכרחי, מכשולים שיש להתגבר עליהם. לחקור אותם? לחטט בהם, שמא חבוי בקרקעם איזה גיד של אמת? ביטול זמן, ולכן פשע“; וזו של רודולף, המחנך אשר „מעונין בכפי שהנך. האם רק צורה מעודנת ומוסווית יותר של מנהל בית־ספר למהפכנים? לא, בפירוש לא. כלומר, מאד מאד מקווה שלא. גישה אחרת מן היסוד... רודולף מעונין ליצור עמך קודם־כל מגע אנושי, ואנושי לגבוי הדדי הוא, לא יוצר וחמרי אלא נתון ומקבל בעת־יבועונה־אחת. מחשיב מאד את היחיד התמהוני, בשל כך“. למעשה גישתו של נחמיה היא השלטת והיא המעצבת דורות על דורות של „מהפכנים“ — של חברי־משקים ומדריכי־תנועה, אשר כשהם רוצים להגיע אל עצמם הם חייבים למרוד, ואם אינם מוכנים ללכת עם התנועה בדיוק עד לנקודה הפוליטית אליה הגיעה ברגע מסוים אלא קצת יותר או קצת פחות, הם מוקעים ומוצאים, לא רק כטועים אלא כנידחים מגו.

הקסם בקולקטיב ומגבלותיו — שני אלה עודם מטרידים את שמיר בספר, והוא עדיין לא החליט מה עדיף. השניות הזו אינה מולידה רק את הרקע הפנימי אלא גם את היכולת לפתור כל שאלה פתרון חמקני־אלגנטי, תוך שימוש בנוסחה המתאימה או תוך בריחה מתחום הסכנה. תופעה הנראית תמוהה כשהיא מופיעה אצל חבר־תנועה, אשר לפי עדותו של עמק מצויות בו, אם גם במידות שונות, כטבע איש ואיש, התכונות של „פשטות, יושר, גילוי־לב... הומור טוב“.

ניגוד זה בין הפרט והכלל לא שמיר חידשו, ואף בספרות הצעירה כבר דנו בו, אבל מאחר שגיבורו של שמיר יומרני יותר באינטלקט שלו מגיבורו של יזהר, מאחר שהוא מנסה לנסח במקום שהגיבור היזהרי „מתבטא“, היה מקום לנסיון להביא את הבעיה לא רק לידי מיקוד אלא גם לידי נסיון הכרעה, ותהיה אישית ככל שתהיה. אבל כאן נמלט שמיר אל המפלט המובן, והמוצדק מבחינה פסיכוכרמית — אל ההתעוררות המינית האישית. מסתבר — ובצדק — שחוויה זו עמוקה

יותר מן המאבק האינטלקטואלי. הראשונות שבהן יחד עם משמעותה החברתית, הן בסופו של דבר הגורם המעצב, ההופך כשלון לנצחון והמחזיר את סדריו של העולם אשר התמוטטותו אף היא החלה בחוויה מסוג זה. התיאור העדין של ההתעוררות הזו הוא צעד קדימה בדרכו של שמיר כסופר. זו פעם ראשונה אין הוא נזקק לסממנים של נטורליזם כדי לתאר אותה, והוא מתייחס אליה במידה רבה של בגרות המכירה גם את חשיבותה וגם את גבולותיה — האנושיים והאסתטיים. נראה שהגורם לכך הוא, בתוך השאר, גם מידת „האיכ” פתיות” האישית שלה. במידה ששמיר מתייחס אל דברים הקרובים אליו הריהו מעודן יותר, מבין יותר ושקול יותר, בין אם מדובר בדמות קרובה לשלו ובין בדמות אחרת — כגון ב„במו ידי”.

**

מגבולותיו האמנותיות של הספר הן במידה רבה תוצאה של בעיותיו האידיאות ושל מידת השתקעותו של הסופר בתוכן, אבל גם שעה שפל הגורמים הצדדיים מסולקים לצדדים ודמותו של משה הופכת דומיננטית, אין שמיר שוכח את יכולת ההבחנה שלו והבנתו לאותו רקע אטמוספרי שהוא תחום גידולו. כך הוא מצליח להעלות את כל הדמויות הצדדיות, אשר על אף מידת הסכמטיות שבהן, ואולי בגללה, הן הופכות חיות לקורא המפירן. אחד ההשגים הוא בעיצובן של דמויות הנשים. הללו היו עד כה „המין המזונח” בספרות הצעירה. בספר זה צוירו שתי נערות חיות והן מאפשרות לקבוע יחס כלפיהן, ויתר על כן — לקבלן כמו שהן, בלא שתהיינה הפשטות או גילומן של כמה תכונות הדרושות לסופר כדי שהגיבור הראשי יוכל להתחסל לתכונות אלו. כן הועלתה שורה ארוכה של בני-נוער, שונים זה מזה, המזימים את התנחה, שהיתה מקובלת, על מידה רבה של זהות יסודית בנוער הישראלי. כל אלה — נוסף לתיאורי הנוף, ההתנהגות החברתית והאווירה — מכניסים את הקורא להלך-רוח הקרוב בשרשיו לזה שבו נכתב הספר. הספר הוא רומן היסטורי בכך שהוא מתאר דברים שמלפני המבול, המרותק קים כבר מרחק מספיק המאפשר להיבדל מהם. עם זה הוא אקטואלי בכך שבעיני תיו עדיין לא נפתרה, ולא תיפתרנה, לא עליידי הפרט ולא עליידי הכלל, גם אם נשתנתה צורתם.

קסמו של הקולקטיב עודנו מהלך — וצריך שיהלך — על האדם החושב. כל זמן שהמערכת הפילוסופית המניעה קולקטיב זה, בגלוי או בנסתר, לא תשתנה עד שתגיע לידי „מדוס ויוונדי” בין דרישות הכלל ודרישות מרכיביו הפרטיים, יהיה ניגוד זה בעיה מרכזית של החברה הישראלית. הצגתה בידי שמיר מעידה גם שהמערכת לא נשתנתה, גם שצריכה היא להשתנות, וגם שהפרטים עודם חדלי-אונים מול מציאות זו. אולי מחאות אלו, ותהיינה חנוקות ומסויגות ככל שתהיינה, הן הלבנים לבנין החדש — ובלבד שהפנות והאמת, המעוצבת אמנותית, תהיינה יסוד מוסד בתוכן.

ל. דליה: שלושה שירי קיץ

רגע	היות
אני	עקבות בחול
שקטנים וקולות	שנים בקשר
זלים	מאגלים
קבב והנוצ	באור.
תקרחות	
עלים	בכה
נושרים לבגליה	בכה מן החולות
באור.	גומצת צהבים
	נגרים אל שביל הקטאות.
גדיף כבדות	
נושמות אבנים	עקבות בחול
חמות.	שנים בקשר
סופי ותחלתי	גוסף זולף טיים.
בקצות אצבעותיך	
הרואות.	

עקדה
צקדים בחולות.
ראשנו קוצים
דמנו גיחוס
עולה.

קיץ נוטף מן הפקדן.

חיים שירמן: ריכארד ואגנר במדינת־ישראל

א

יש עניינים שזכו להערכה שלילית בחיינו הציבוריים והערכה זו דבקה בהם והפכה פסק־דין שאין עוד מערערים עליו. ודאי לא נוכל לטעון שאזרחינו מטבעם הם נמנעים מלהתווכח, אולם לגבי העניינים הללו כאילו גורו על עצמם שתיקה מוחלטת. אינני רוצה לפקפק בישרם ובכוונותיהם הטובות של אלה הכופים את הערכותיהם השליליות על הכלל, אך נדמה לי שברגיל נובעת התנהגותם מחוסר בקיאות בעניינים הנדונים או מטישטוש מפליא בדרך מחשבתם. כלום צריכה האומה לקבל את דעותיהם כתורה מסיני?

יחסה של מדינת־ישראל אל המוזיקה של ריכארד ואגנר יוכל לשמש דוגמה מובהקת לאותו שלטון של דעות קדומות בקרבנו. מזמן עלייתו של היטלר לשררה ועד ימינו אלה (כלומר, גם משך 13 השנים שעברו מאז מוגר המשטר הנאצי) מקייר מים אצלנו חוק שלא גרשם ולא נקבע בחוקיה של מדינת־ישראל, חוק שלפיו אסור באיסור מוחלט להשמיע לקהל מאזינינו יצירה מיצירות ריכארד ואגנר. על קיומו מקפידים בחומרה יתרה עד שאין מעיזים להשמיען אפילו מעל גבי תקליטים. אין צורך להדגיש שלא מטעמים מוזיקליים הגענו למצב עניינים זה. החרם בא אך ורק בשל הדעות הנפוצות על ואגנר האדם והסופר, ולפיכך עלינו לבדוק בראש־וראשונה את הדעות הללו ולראות עד כמה הן עומדות בפני הבקורת. ואין בדעתי לרפך או לטשטש אותן עובדות שנוהגים להביא בגנותו — כמובן, בלבד שתהיינה הולמות את האמת! איש לא יכחיש שרוב ימי חייו היה ואגנר לאומני קיצוני שיצר לו בדמיונו טיפוס של גרמני אידיאלי והאמין שהלה עולה על בני האומות האחרות באפיו, במוסרו ובכשרונותיו; יחד עם זה היה שונא את היהודים תכלית שנאה. ברם מתנגדי ואגנר אינם מסתפקים בקביעת עובדות אלו אלא מטילים עליו את האחריות גם למה שאירע למפעל חייו אחרי מותו. נסכם כאן את עיקרי הדברים השייכים לפרשה זו.

אשתו השניה של ואגנר, קוזימה (בתו של פראנץ ליסט), היתה אף היא שונאת־יהודים. בעלה מת ב־1883 והיא האריכה ימים 47 שנים אחרי מותו (עד 1930!) ועל כן הטביעה את חותמה על הרוח ששררה בתיאטרון של באירוויט. המרכז להצגות האופרות של ואגנר. בשנת 1908, כלומר 25 שנים אחרי מותו, נישאה בתו אֶוה להאוסטון סטיוארט צ'מברליין, הסופר האנגלי־הגרמני, שנודע לשמצה

בגלל חיבורו „יסודות המאה התשע־עשרה“ (הופיע ב־1899—1901); כאן מוגשת לקוראים תורת־גזע קיצונית הרחוקה למדי בהנחותיה מהשקפותיו של ואגנר. ב־1915, כלומר 32 שנים אחרי מותו של ואגנר, נשא בנו יחידו זיגפריד לאשה את ויניפרד מבית ויליאמס (נולדה ב־1894). אשה זו קשרה אחר־כך קשרי ידידות אמיצים עם היטלר והפכה את באירוט למעין מרכז תרבותי של גרמניה הנאצית. היטלר עצמו היה חובב מוזיקה והעריך במיוחד את יצירות ואגנר, ועל כן הרבה לבקר בהצגותיהן. הייתי אמנם יכול להמשיך ולהוסיף כי התיאטרון של באירוט נתון היום להנהלתם של נכדי ואגנר, שהכניסו אליו רוח חדשה ובתוך השאר שמו קץ גם להפלות הגזעניות שהיו נהוגות בו. אולם מאחר שפונתי היתה לאסוף בראשית דברי רק חומר להאשמתו של ואגנר, הרי עלי לציין עוד שפמה מן הלאומנים והאנטישמים הגרמנים ראו בו אילן שפדאי להם להיתלות בו; ויש סופרים ועתונאים חמומי־מוח בזמננו שהרחיקו לכת והכריזו שוואגנר הוא מן האבות הרוחניים של הנאצים!

מה שנוגע לעבודות הראשונות שהוזכרו כאן, אינני סבור כי יש טעם להתעכב עליהן. שום אדם בעל שכל צלול לא יאשים את ואגנר בהתנהגותם של חתנו וכלתו, שהצטרפו למשפחתו עשרות שנים לאחר פטירתו; ואגב, לא ייתכן כמובן גם כל קשר ישר בינו לבין היטלר, שנולד ב־1889, שש שנים אחרי התאריך הנ"ל. נמצא אמנם סופר שהודיע בפירוש: „אם היטלר אוהב את המוסיקה של ואגנר, ודאי וודאי שראוי לו לכל מי שאינו נאצי להתרחק ממנה ולתעבה“ (קרל אנגל, „מיוזיקל קוורטרלי“, אפריל 1941, ע' 244, מובא בספר: Leon Stein, *The Racial Thinking of Richard Wagner* ניו־יורק, 1950). אף־על־פי־כן נדמה לי שכל קורא נבון יודה כי אין זו אלא מימרה שנונה שהופלטה בשעת ריתחה, וגם אומרה ודאי לא היה מעז להסיק מתוכה את כל המסקנות שההגיון מחייבן. השאלה היחידה הדורשת בירור אמיתי היא ענין הקשר שבין השקפותיו של ואגנר לתורת הנאציות.

ב

אין להכחיש: העבודה הספרותית תופסת מקום נכבד מאד בכלל יצירתו של ואגנר, שלא כאצל רוב המוזיקאים האחרים. הוא היה בעל תאוות ושאיפות כבירות: המוזיקה לבדה לא הספיקה לו, והוא השתוקק לזכות גם בכתר של משורר והוגה־דעות, ובגלל חשיבותו כמוזיקאי זכה אף ואגנר הסופר לתשומת־לב יתירה. חוקרים, מבקרים ועתונאים למיניהם התעמקו בחיבוריו, ואולם במידה שעשו זאת בלי משוא־פנים, נאלצו להכיר שהמוזיקאי ואגנר עולה לאין־ערוך על הסופר. יתר על כן: לעתים קרובות גילו שאין בחיבורים אלה שיטה ועקביות בדרך המחשבה, ונראה להם שדעותיו השתנו בהתאם למצב־ירחו ולתקופות חייו.

אכן, ואגנר היה מחסידי תורת־הגזע, ובשנות חייו המאוחרות אף הכיר את כתבי גופנינו, התעמק בהם וגמר עליהם את ההלל. ובכל־זאת לא קיבל מן האנטישמי הצרפתי הנ"ל את ההבדלה הביולוגית בין הגזעים המעולים ופחות־הדרגה. לפי דעתו של ואגנר מסוגל גם בן גזע פחות־דרגה לשנות את אפיו וטבעו בהשפעתם של החינוך, הסביבה ושאיפתו הפנימית. וכפי שהוא מסוגל להתעלות מעל למוצאו, כך עלול גם בן גזע מעולה להתבלל בסביבתו הירודה, וכן למשל יכול גרמני טהור להשתוות ליהודי מבטן־ומלידה. את תורת־הגזע הזאת לא יכלו אפוא הנאצים לקבל מוואגנר, וכמותה עוד כמה וכמה מהשקפות־היסוד שלו שהיו זרות לרוחם: שהרי, עם כל התנודות והתמורות שחלו בדעותיו, היה ואגנר מעיקרו אינדיבידואליסט מובהק, המתנגד לכל התערבות של הכלל בענייני הפרט, אנרכיסט השונא את המדינות המנוהלות בשיטות משטריות, אנטי־מיליטאריסט ואנטי־מאטריאליסט, אמן והוגה־דעות הרואה ברגש החמלה אחד המניעים העיקריים שבחיי אנוש. כדי שלא להאריך בדיונים אלה אביא כאן משפטים אחדים מתוך ספר על מחשבתו הפוליטית של ואגנר, שנתחבר בידי אחד מטובי המומחים בתחום זה, הצרפתי מוריס בושה, *M. Boucher: The Political Concepts of Richard Wagner, 180-1*

ניו־יורק, 1950. *

„למעלה מכל ספק הוא שהבאות רבות מתוך כתבי ואגנר עלולות לשמש סמוכים למשנתו של היטלר, בפרט אם נוציא אותן מהקשר הדברים... אולם יש לציין שרבות מן ההקבלות הללו נוגעות רק בצדדים החיצוניים של הנאציות, דווקא כאלה שבהם מסוגלת היתה האידיאולוגיה ההיטלרית להטעות אנשים תמימים וכןנים על־ידי סילופים בהוראת המלים... ברם אין לספק בכך שאחדות מהשקפות־היסוד שלו נוגדות לחלוטין את עקרונות הנאציות: אי־אפשר יהיה להתאים את אלה — ולו למראית־עין בלבד. תורת־החמלה המטיפונית שלו היתה תורה יוצאת־דופן ודי היה בה למען יטילו עליו האחרים חרם ונידוי. סלידתו מפני כל מה שהיה קשור בצאצאות, בבירוקרטיה, בקונפורמיזם, דעותיו הפאציפיסטיות־האנרכיסטיות, אמונתו באמנות נטולת־אנוכיות ושחרת־טוב, דאגתו לחופש הפרט ושנאתו למדינה — כל התכונות האלו ודאי שלא היו מכשירות אותו לסבול השקפת־עולם המביעה אך ורק תאוה לשלטון ותאוה לשלטון המוני. יתר על כן, כל בני־האדם היו בעיניו שווים במינם, הגזעים קורצו כולם מחומר אחד ונבדלו זה מזה רק מבחינה רוחנית; הם לא היו משועבדים לפורח הביאולוגי והאחד מסוגל היה להיטמע במשנהו...”

ובהמשך דבריו מעיר מוריס בושה שבעצם קל לנו יותר למצוא בואגנר דוגמה ומופת לאלה שישתדלו להחזיר את גרמניה של היום למסורתה המעולה שמלפני 120—200 שנה. יכול הוא לתאר לעצמו שניציג האומות־המאוחדות, „הממונה על

* המקור הצרפתי לא עמד לרשותי, ועל כן נאלץ אני לתרגם כאן מתוך המהדורה האנגלית.

טיהור הרוחות בגרמניה", יסדר לעצמו מעין ספר־הדרכה המיוסד על הבאות מתוך כתבי ואגנר, והפעם בהוראתן האמיתית! זוהי, כמובן, הצעה מפתיעה. אך גם אם לא נקבלנה, הרי נודה שהיא מבליטה את המרחק הרב בין דעותיו של ואגנר ותורתם של רוזנברג, גבלס ובני הבורתם. אפשר, כמובן, לטעון שהואיל וואגנר מת חמישים שנה לפני עלייתו של היטלר לגדולה, אין לנו כל ודאות שלא היה משנה בכל־זאת את טעמו ומצטרף לתנועה הנאצית — לו רק היתה קיימת בזמנו! זוהי טענה פסולה ואין להתווכח עליה כלל. מותר לנו להסתמך כאן רק על כתבי ואגנר, וכפי שציינתי כרגע, מסתבר מתוכם שהוא לא היה מקדם בברכה את המשטר הנאצי. אנו דנים רק לפי עובדות הידועות לנו. כמובן מסוגל היה ואגנר — כמו כל בשר־ודם — לבעוט בהשקפת־עולמו הקודמת ולחייב פתאום מה ששלל קודם. אך מי חכם ויוכיח לנו ששינוי קיצוני זה צריך היה לברוא? כללו של דבר: לא נוכל לראות בואגנר כעין נאצי שלפני תקופת הנאציות רק משום שראשי תנועה זו נאחזו באחדות מהשקפותיו שהיו נוחות להם. אין מקום לפסול את ואגנר, כפי שראוי לנהוג בקומפוזיטורים נאציים בני־זמננו (כגון פאול גרינר, גיאורג פולרטון, דונאני וכו').

ג

אולם אם נאצי לא היה, אין ספק שהיה שונא את היהודים, והרי אצלנו רגישים לגילויי האנטישמיות בעולם, אך גם לא תמיד במידה שווה. ואגנר פירסם ב־1850 את "היהדות במוזיקה", חוברת שהצטיינה ברוחה הארסית והתוקפנית, ונוסף על כך הביע דעות אנטי־יהודיות עוד בהרבה מקומות אחרים. דעות אלו נבעו במידה רבה מקנאתו בהצלחתם של שני מוזיקאים יהודים שאתם בא במגע בראשית פעולתו — הריהם מנדלסון ומאירבר. כסבור היה שהם משיגים את מטרתם בלי כל מאמץ בעוד שהוא נאלץ תמיד להילחם קשה על חידושי המהפכניים אף נחל הרבה אכזבות. וכך שיכנע את עצמו שהיהודים רודפים אותו בכל מקום, ואם מצליחים הם במוימותיהם הרי זה משום שהשתלטו על העתונות ודעת־הציבור בעולם כולו. לפי דעתו לא ניחנו בני הגזע היהודי בכוח ליצור יצירה גדולה ומקורית. אין הם מסוגלים לחיות ולפעול למען רעיון נשגב, משום שיצר החמרנות כירסם את לבם, וכל מאווייהם נתונים להשגת הכבוד וההצלחה.

אינני מנסה כלל וכלל להחליש את הרושם שעושה עוז שנאתו ליהודים. כמובן, יכולתי להזכיר כי בניגוד לדרך יורשיו בבאירוויט עמד הוא דווקא בקשרים עם יהודים כל ימי חייו: ולא רק בעת נעוריו, כשגמר את ההלל על המוזיקה של מאירבר וראה בה דווקא התגלות של הרוח הגרמנית, אלא גם בתקופת הויקנה, בה היו לו ידידים ומעריצים יהודים רבים, כגון המנצח המפורסם הרמאן לוי, שעליו הטיל ואגנר לנצח בהצגת־הבכורה של "פארסיפאל" בבאירוויט, על אף ההסתה שהתנהלה נגדו כיהודי; המבקר המוזיקלי ה. פורגס, שעשה נפשות ליצירותיו של

ואגנר; מנהל התיאטרון אנג'לו נוימאן, שהציגן והפיץ את שמן בבירות אירופה, ועוד כאלה וכאלה. אולם יהי כאשר יהי: עלינו לזכור מכל-מקום שדעותיו של ואגנר על היהודים שייכות לתחום האנטישמיות ה"קולטורית". הוא טען שהם אינם מעורים בתרבות לאומית כלשהי וחיים חיי טפילים, ועל כן דרש שייטמעו באומות האחרות ועל-ידי כך ייעלמו מן העולם. אך הוא לא הסית לפרעות בגופם וברכושם וודאי שלא תבע את השמדתם!

ההטפה לשנאת-היהודים כלולה במאמריו. אך הואיל וענין לנו כאן בראש-וראשונה ביצירותיו המוזיקליות, יש מקום לשאול אם איבה זו באה לידי גילוי גם בהן. לצלילי נגינה אין, כידוע, הוראה חד-משמעית אלא אם צמודים הם לטקסט מסוים, או לפחות אם באים הם לתאר איזה סיפור-עלילה ("תכנית") הנרמז בשמה של היצירה. ואגנר חיבר את רוב מחזותיו המוזיקליים לפי נושאים השאובים מן האגדה וההיסטוריה של ימי-הביניים; דמויות של יהודים לא הציג בשום מקום, ואפילו את שמם לא הזכיר. כמו כן לא ניסה מעולם להמחיש בצלילים סתם (בלי טקסט) איזה סיפור אנטישמי. והנה אנחנו, המחרימים את המוזיקה של ואגנר, מאזינים בהנאה לקטע "שמואל גולדנברג ושמויל" שמתוך ה"תמונות מן התערוכה" למוסורוגסקי, אף כי קומפוזיטור רוסי זה שם כאן ללעג שני יהודים טיפוסיים מתחום-המושב בארץ מולדתו. ואם מותר לנו לקפוץ מן המוזיקה לספרות, הרי מציגים לפנינו כיום במדינת-ישראל את "הסוחר מוונציה", שאף אם נפרשו פירוש סובלני ביותר לא נוכל לטשטש את עמדתו האנטי-יהודית.

במוזיקה של ואגנר אין אפוא שמץ של שנאה ליהודים. אדרבה, כדאי להזכיר כאן עניינים תמוהים ומבדחים על הערעכת אפיה מפי אחרים. יש מבקרים איסנסיים הסבורים שמוזיקה זו, הרגשנית והסואנת, הנותנת פורקן לחושים ולחושנות בלי כל סייג ומעצור, עומדת בניגוד גמור לרוח הגרמנית האמיתית. בצורה קיצונית ביותר הביע דעה זו הרופא אוטו ויינינגר, היהודי המומר, בספרו הידוע "מין ואופי" (1903). לפי תפיסתו נבדל מין הזכר מן הנקבה לא רק מבחינה פיזיולוגית אלא גם בתכונותיו וכשרונותיו. תכונות נשיות עלולות להופיע הן אצל גברים הן אצל אומות שלמות. היהודים הם "אומה נשיית" שפזו, והמוזיקה של ואגנר — הנשית, לפי הערכתו של ויינינגר — היא ממילא גם יהודית!

עוד עלינו לציין כי יהודי התפוצות מעולם לא ניסו להחרים את המוזיקה של ואגנר. ראינו שעוד בימי חייו מצא בתוכם חסידים רבים, ומספרם גדל והלך אחרי מותו. אפשר היה בלי ספק לחבר ספר רב-הקף על חובבי ואגנר היהודים, מנצחים, זמרים, מנהלית-תיאטרונים, בימאים, מוזיקולוגים, מבקרים, וסתם סופרים, ועל אלה נצטרך להוסיף את המוני המאזינים היהודים במדינות אירופה ואמריקה. יחס חיובי ליצירות ואגנר גילו אף רבים מן המוזיקאים הלא-יהודים, הידועים כידידי העם היהודי ושונאי הפאשיון בכל צורותיו.

ד

שמה כל זה אינו מחייב אותנו? תקומתה של מדינת־ישראל היא מאורע יחיד־במינו, ועל כן מותר אולי לטעון שמחובתה לקבוע את יחסה לכל בעיה לאור המציאות החדשה, מבלי להסתמך על יהודי התפוצות ואפילו על המעולים שבין הלא־יהודים. ואולם אם המצב הוא כזה, אסור לנו להתעלם מן הבעיה העומדת כאן לדין במלואה. המדובר אינו במוזיקה של ואגנר בלבד, אלא בכל היצירות שבעליהן היו שונאי־יהודים. ואם אין לנו דעות־קדומות, אל נא נפריד בין הדבקים! מדוע יהיה מעמדו של ואגנר שונה ממעמדם של האנטישמים המרוכזים כל־כך בקהל גדולי הרוח? ומדוע תצא חמתנו רק על המוזיקה, כלומר על אותה אמנות אשר בה בדרך־כלל אין מבחינים בשנאה לזולת? שנאת היהודים מצויה בעיקר בתחום הספרות, ואכן מה נגלה אם רק נעיף עין עליו?

נטול לדוגמה את הספרות הרוסית, החביבה כל־כך על רבים מתושבי ארצנו. כמה מיצירותיה הקלאסיות זכו לתרגומים משובחים לעברית, ובצדק מתלוננים קוראים ומבקרים שעבודת תרגום זו עדיין לא הושלמה. מבחינת ערכן הספרותי ראויות היצירות הללו להוקרתן. אך מה נעשה אם נבדוק את יחס מחבריהן ליהודים? האנטישמיות שלטת בתוכם עד לסף תקופת המהפכה. חוץ מיוצאים־מן־הכלל מועטים נבדל סופר רוסי אחד מחברו בעצם רק במידת השנאה שהוא רוחש ליהודים. אצל סופרים גאונים כמו גוגול ודוסטויבסקי מקבלת איבה זו אופי של טירוף מוחלט, עד שדבריה־הבלע של ואגנר נראים לנו מתונים ומאופקים לעומתו. אף־על־פי־כן עדיין לא עלה על דעת שום איש לתבוע את החרמת הסופרים הנ"ל בישראל.

כל הבקי אף במעט בספרות האנגלית, הצרפתית וכו' יודע כמובן שגם בתחומן מרובות היצירות בעלות המגמה האנטישמית, אולי כדאי להעיר כאן על שנאת־היהודים המצויה בסוג ספרותי מסוים, משום שרבים מתושבי ארצנו מעוניינים גם בו במיוחד. כוונתי כאן לכתביהם של ראשוני הסוציאליסטים במאה שעברה. קארל מארקס ורבים מבני סיעתו היו שונאי־יהודים מובהקים ולא הסתירו את דעתם זו. עובדה זו זכתה למחקרים מעמיקים בזמננו, אך כנראה לא הגיעה לתודעתם של חוגים רחבים אצלנו.

האמת היא שהאנטישמיות לא היתה מעולם נחלתם של בודדים אלא להפך, ההשקפה השלטת אצל אומות שלמות או לפחות אצל בני מעמדות או שכבות מסוימים. גם גדולי הסופרים והאמנים לא נבדלו בענין זה מסביבתם, ואם קמו להשתחרר מהשפעתה היתה בכך משום העזה מצדם. זהו ענין מצער אך לא נוכל לשנותו, אפילו בחרם ובנידוי.

לי נדמה שקיום מדינת־ישראל מחייב לא החמרה אלא דווקא הקלה ביחס לכמו אלה, עלינו להתרחק מן הרגישות היתירה, המובנת רק אצל מיעוט לאומי הסובל מאיבת הרוב המדכאו ומשעבדו, ודאי לא נרבה בקריאת דבריה־הדופי של סופרי

העולם, אך מצד שני לא נוותר גם על תרומתם של הללו לקידום האנושות. כמלים אחרות: נזרוק את הקליפה ונאכל את התוך! וכך ננהג גם לגבי ואגנר. בנדון זה תוכל צרפת לשמש דוגמה נעלה למדינת-ישראל העצמאית. על אף דברי הלעג והביטול שכתב ואגנר על תושבי צרפת, זכו יצירותיו להצלחה מרובה בתוכם, הצלחה הגדלה ומוסיפה בימינו. ואל נא יהיה דבר זה קל בעינינו: שהרי ואגנר התכוון לרומם ולפאר את דמותו האידיאלית של הגרמני, וכניגוד לה הבליט את התכונות השליליות של הצרפתים, השטחיים, הכבולים על-ידי מסורות נושנות ופסולות, מחוסרי המעוף והגאון, שטופי הזימה.

ה

עד כה השתדלתי להסתמך רק על עובדות מהימנות ולדון אותן לפי שיטת ההגיון. נדמה לי ששיטה זו הביאתני לתוצאות ברורות — ואף-על-פי-כן אינני יכול לסיים כאן, רואה אני צורך להוסיף כמה מלים על אנשים מסוימים בקהלנו שאינם מוכנים להשתכנע בנימוקים של הגיון. הללו שרויים באבל כבד ומובן וכל מגמת נפשם היא להינקם במי שהסב באָבֶלֶם, כלומר: בגרמנים. קל לנו מאד להבין את רגשות הזעם המפעמים אותם, אך כלום יש להפנות את הזעם הזה דווקא נגד התרבות הגרמנית, וביתר דיוק נגד ערכי התרבות שנוצרו רובם-כולם בתקופה שלפני היטלר? האנשים האומללים הללו נלחמים אפילו בלשון הגרמנית, משום שהיא מעוררת אצלם אסוציאציות קשות. (מותר לשאול בסוגריים: מדוע אין להם אסוציאציות דומות גם בשמעם את צלילי השפות של הרוסים, הפולנים, האוקראינים, הרומנים וכו'), שפידוע רצחו אף הם המוני יהודים בתקופת היטלר?)

אינני מתכוון חלילה לדון כלאחר-יד בבעיה כאובה זו, אך יש להכיר שבתגובות אסוציאטיביות כאלו מתגלה מידה גדושה של חולניות. יש מקום להתיחס בסובלנות וברחמנות לחולי-עצבים גם כשאנו יודעים שהם הוזים היותו בלי כל קשר לחיי המציאות. אולם יש גם לשאול — עד איזה גבול ובמשך כמה זמן? שהרי נוצר לעינינו מצב מוזר ומשונה ביותר: כולנו יודעים שהרוח הנאצית לא טואטאה ולא הושמדה גם בגרמניה המערבית, הדמוקרטית של זמננו; רבים מחברי המפלגה הנאצית וגרוריה עלו שם שוב לגדולה והאנטישמיות מרימה את ראשה. אף-על-פי-כן מתהדקים והולכים קשרינו עם גרמניה זו מיום ליום; איננו מסתפקים עוד בקבלת הפיצויים ממנה אלא מפתחים אתה חילוף-סחורות מסועף. פרדסנינו שמחים על כל ארגון נוסף של פרי שהם מצליחים לשווק למדינה זו, בתי-הקולנוע שבארצנו מציגים ברצון סרטים גרמניים, חנויותינו מפיצות תקליטים בביצועם של אמנים נאציים ידועים*. אין כוונתי כלל וכלל להיכנס לוויכוח על חידוש קשרינו

* תקליטים אלה אמנם לא הוכנו על-ידי חברות גרמניות, אך ברור הוא שלמבצעים יש הכנסה ממכירתם.

עם גרמניה אלא רק לשאול: אם כל זה כשר ומותר — מדוע פסולה דווקא המוזיקה של ואגנר? הרי איננה תוצרת של גרמניה הנאצית, ונגינתה בארצנו אף לא תביא כל הכנסות ליורשי המחבר ולבתי־ההוצאה הגרמניים: ואגנר מת לפני 76 שנים, וכל מי שרוצה רשאי להשמיע כיום את יצירותיו.

1

אין ספק שההתנגדות לואגנר נזונה במידה ניכרת מבורותם של רבים מאורחינו. לא היה להם מושג ברור עליו ועל יצירותיו ואפשר אפילו שחלק מהם לא היה מעוניין כלל במוזיקה. בקשר לכך מן הראוי להזכיר את המשאל שערכה תזמרתנו הפילהרמונית בין מנוייה לפני שנתיים בקירוב, ומותר לנו להניח שמנויים אלה מביעים את דעתם של רוב חובבי המוזיקה שבארצנו. שבעים אחוז מן הנשאלים הסכימו או להכללתן של יצירות ואגנר בתכניות הקונצרטים. ואם לא העזה הנהלת התזמורת להסיק את המסקנה הברורה מתשובות אלו, הרי זה רק משום שהרגישה כי לא תתגבר על הדעות הקדומות הפועלות בקרבנו.

אינני מתימר לומר שכל חובבי המוזיקה בארצנו יהפכו מן־הסתם חסידים נלהבים של ואגנר לאחר שיכירו את יצירותיו. מעטים הם הקומפוזיטורים שזכו להוקרה כללית פחות או יותר, ונזכיר כאן רק את שמותיהם של מנדלסזון, ברליוז, ברוקנר, צ'איקובסקי וריכארד שטראוס כדי להראות כמה מפולגות הדעות גם לגבי שמות מפורסמים ביותר. ומהגם שואגנר היה מהפכן ששינה את פני האופרה ועורר בכך את רוגזם של המתנגדים לחידושיה. אכן, מה שסימל פעם את „המוזיקה של העתיד“ היה במרוצת הזמן למוזיקה של העבר. בשנות־העשרים של המאה הזאת, כאשר גבר הזרם האנטי־רומנטי באמנות החדשה, כוננו נציגיה את חציהם בעיקר נגד יצירותיו של ואגנר. הם ראו בהן, בצדק, את מבצר הרוח הרומנטית בתחום האופרה: אך על אף מאמצייהם לא הצליחו לדחותן מן התיאטרון ומאולמות הקונצרטים. יש ודאי מתנגדים לואגנר גם בקהל חובבי המוזיקה והמוזיקאים המקצועיים בארצנו, אך בטוח אני שכל מתנגד ישר יודה כי אין סיבה אובייקטיבית שלא להשמיע את היצירות הללו. קודם־כל יש להעמידן לשיפוטו של קהלנו, ולשם כך יש לחזור על ביצוען כמה פעמים. אם לא תתקבלנה על דעת המאזינים גם לאחר חזרות אחדות, אפשר יהיה כמובן לוותר עליהן. ברם, יש יסוד לפקפק אם אמנם יהיה טעמנו שונה כל־כך מטעם הקהל ברחבי העולם. מילדי־הארץ המעטים שבמקרה זכו לשמוע את האופרות של ואגנר, שמעתי כי נתרשמו מהן עד מאד.

אפשר שהמוזיקה הזאת שוב אינה מרתקת, מקסימה ומזעזעת את שומעיה כמו לפני ארבעים־חמישים שנה, אך היא הוכיחה את חיוניותה במידה מפליאה וגם כיום נכבד מקומה בחיי התרבות של העולם המערבי; יש ארצות בהן היא מוסיפה להתפשט ולכבוש את לב הקהל.

אמנם בסופו של דבר לא הצליח ואגנר להגשים את רעיונו העיקרי: משאת-נפשו היתה להעניק לנו "יצירת אמנות כוללת", מעין מזיגה מושלמת של יסודות השירה, הדראמה, המוזיקה ואמנות הציור. אולם גם מעריציו הנלהבים ביותר של ואגנר מודים כיום שנושאי מחזותיו זרים לנו לעתים קרובות ושגם מבחינה ספרותית יש מקום לטענות רבות נגד הטקסטים (שכידוע חיבר את כולם בעצמו). האופרה השיגרתית בזמנו של ואגנר היתה מבוססת על טקסטים קלושים למדי, ומחבריהם התכוונו בעיקר לספק לקומפוזיטור את המסגרת בה יוכל להבליט את כשרונו המוזיקלי. ואגנר התכוון להגיע לאמת הדראמטית גם בשירה וגם במוזיקה. ויש משום אירוניה מרה בכך שמבחינה ספרותית אין אנו רואים כיום הבדל גדול בין יצירות ואגנר לבין אותן אופרות שיגרתיות. וכן מציגים כיום את "ההולנדי המעופף" או את "זיגפריד" של ואגנר כמו את "טרובאדור" או את "כוח הגורל" של ורדי למרות תכנון ולא בזכותו! יש בכך הוכחה מכריעה לגאוונו המוזיקלי של ואגנר; מנגינותיו יש להן כוח כזה עד שאינן זקוקות לתוספת העלילה התיאטרלית ולתפאורות ותלבשות. והמאזין מסוגל ליהנות מהן גם כשהוא עוצם את עיניו. ודאי, אם ינתח בניתוח קר ומדוקדק כל פרט ופרט ביצירות ענקיות אלה יגלה גם בהן פה ושם מקומות-תורפה, ירידות לאחר העליות. ואף-על-פי-כן, הרושם הכללי הוא שמכריע כאן, ומי שנוכח בהצגה טובה של אחת האופרות המשובחות של ואגנר מרגיש בתמיהה ובהתפעלות איך נסחפת רוחו בזרם הצלילים הסואנים.

בסופה של המאה התשע-עשרה ובראשית המאה העשרים שלטה המוזיקה של ואגנר באירופה כמעט בלי מעצור. למעשה לא היה בתקופה ההיא קומפוזיטור שלא הושפע ממוזיקה זו השפעה ניכרת, ורק מעטים הם אלה שעלה בידם להתגבר עליה ולהגיע לידי מזיגה בין יצירתם המקורית לאמנות הוואגנרית. באולמות-הקונצרטים של מדינת-ישראל שומעים אנו תכופות את המוזיקה של בני האסכולה הוואגנרית (כגון ברוקנר, סיזאר פראנק, מאלר וכו'), בין שהיו סתם מחקים בין שהיו אמנים עצמאיים שלא נכנעו לחלוטים לדוגמה שלפניהם. אין צורך לומר שאף אם הצליחו אותם המושפעים ביצירותיהם, לא נגרע בכך דבר מערך דוגמתם. ודווקא דוגמה זו אינה ידועה למאזינינו, חוליה חשובה חסרה כאן בחינוכה המוזיקלי של מדינתנו, וביחוד יוצא מקופח דורנו הצעיר.

ואל יאמרו האומרים: כלום מורגש אצלנו מחסור ביצירות משובחות של קומפוזיטורים אחרים, עד שצריכים אנו לצרף אליהם גם את ואגנר? התשובה היא ששוחרי המוזיקה בארצנו רשאים ליהנות מכל קומפוזיטור גדול ומקורי, כולל גם את ואגנר.

יצירותיו העיקריות של ואגנר שייכות לסוג האופרה, ולכן מבצעים אותן על תרוב בין כתלי התיאטראות שבכל ארצות תבל. כדי להציגן בצורה מניחה את הדעת

יש צורך בתיאטרון גדול אשר לרשותו עומדות גם להקת זמרים משובחים וגם תזמורת מנוסה ורבת־משתתפים. אפשר לפיכך לטעון שהצגות כאלו הן לעת־עתה מעל לכוחה של האופירה הישראלית. ברם, אף אם נכונה טענה זו, אינה יכולה להצדיק את המשכת החרם שהוטל על ואגנר. התנאים בארצנו משתנים כידוע במהירות מפליאה — ומי יודע? — אולי לא רחוק היום בו תיתכן אצלנו אפילו הצגה הגונה של אחת האופרות לוואגנר. מכל־מקום, עוד לפני שנגיע לשלב זה נוכל לבצע באולמות־הקונצרטים את הקטעים הרבים לתזמורת המצויים באופרות הללו ומחוצה להן (כגון „פתיחה לפאוסט“, „אידילית־זיגפריד“) וכמו כן גם סצינות או מערכות שלמות מן המחזות המוזיקליים בהשתתפותם של זמרים; ואם בתחילה לא יימצאו כאלה במקום, נוכל להזמין מחוץ־לארץ. הביצוע הקונצרטי של קטעי אופרות לוואגנר נפוץ בעולם כולו ואינו גורע מהן; והרי כבר הראינו שלמוזיקה זאת יש ערך בפני עצמה וכדי ליהנות ממנה אין הכרח לשמעה בהצגת תיאטרון דווקא.

נדמה לי שהבאתי את כל הנימוקים שיכולים להביא מחייבי החרם על יצירות ואגנר, ודיוננו הוכיח, לדעתי, שנימוקים אלה אינם עומדים בפני הבקורת. הכל יכולים לטעות — הן איש יחיד הן עם שלם — אך לאחר שהכירו בטעותם מחובתם להודות בכך ולחזור בהם. הקפאת המצב הקיים אצלנו איננה הולמת את כבודה של אומה נאורה. ממשלתנו צריכה לבטל במפורש את החרם הנ"ל ולחזק את ידי התזמורת הפילהרמונית, המוכנה להתחיל בביצוען של יצירות ואגנר. המשכת החרם לא תפגע בידידי הנאצים בגרמניה, אלא אך ורק בחובבי המוזיקה שבארצנו.

אריק לינדגרן: שני שירים
מתוך „האדם ללא דרך“

7

ממגדלה	באן
רוקנת המלה	בדממה זו המוחקת את הגבול
מוננת	בין המתיים הסיים
בצפונה של האימה	ותשוקת המתיים הסיה
בלועות האפלים	מקום שמתסברים שני תצאים
מקום שרמחי קשמר-הקבוד	קסל-סמיות
גודרים דרכיו של אשר-נצח	לשמע לאור
וטביצה	הנופל
באן	אט-אט ובהתגנב
בדממה זו המוחקת את הגבול	בבדורה
מקום שהאור נופל	בשהלילה בא
מקום שמאפירה המופקה	וכשהיום ריקן

סצר התחיה מתהלך
על אדמת הקתיד הצחיתה
בעוד אשר מבעד לסלון הסר הנגויית
הפמיות שוחקת בשעט

apichon 54
7/11/6

21

לנזר את הקאב	לאהב גלי דעת
שפסב בת-שחוק	להקשיב בקניחה
לדוח אגן הרחק	לאמת החזרת ופוצת
לתוף הנצח	להסתיר-לאצר לטיסה
לשוב לטל את אשר שנת	לחוש איך עולה החם
לשוב לשמש בצד הסורגים	אט אט
את רחשי הזמן המסיתים	צונט על סף השפחה
לחוש את הצצר	שב-נסוג אל מרחביה
הנאנק תחת הלם להבותיו	לבקש קלפה
לראות את שרואה הלשד ממרום עלנה	קדי לגלש
להסיצ נקתך	בהיר יותר
על אופנים סוכים היטב	בסברת העננים

את תשוקתך
 לדעת כי המירע
 והמיטב
 יבואו עוד

ורה לוינ: תומאס מאן במסותיו

תהיה ראשונה על אישיותו

סופר „הרגיל כל־כך להימנע מן השרירותי וממה שאינו שייך לענין מבחינה פנימית, צמוד כל־כך אל האוטוביוגרפי במובן הנרחב והמושאל“ — כך הגדיר תומאס מאן את עצמו. חיים שיש לעצבם כיצירה, היצירה כחיים מעוצבים — זו דרכו של גתה. ובמידה שתומאס מאן המבגיר משיג את חייו, מתוך הכרה מתעמקת והולכת, כחיים בסימנו של גתה, בה במידה הוא משיג גם השפעת־גומלים זו הקובעת את חייו. יצירתו השריתית היא „אוטוביוגרפית במובן הנרחב והמושאל“: מ„בית־בודנברוק“ ו„טוניו קרגר“ עד למפנה המסתמן ב„הוד־רוממותו המלכותית“ וב„הר הקסמים“, ועד לסיפור־יוסף, „פליקס קרול“ ו„דר. פאוסטוס“. בכל רומן ובכל סיפור שלו הוא מעיד על עצמו. הם ממחישים את החיים ומקיימים מצבים בלבוש מלים, „שחלק רב מהן טעון חוויה מתוך התמסרות אישית“. בעיצובן של יצירותיו הוא עומד על דעתו, על יחסו אל חיים ומיתה, עומד על כך ש„אין איש עומד על מהות עצמו אלא מתוך שהוא פועל“. מה שהוא לומד בדרך זו על אודות עצמו, הוא משקף בדרך עיונית במסותיו. במקדם מאד מתלווה צורת־עיון זו אל יצירתו הפיוטית; במסות מנתח המשורר את עצמו ומסביר היאך הוא רואה את עצמו — והיאך הוא רוצה שיראנו זולתו. לא תמיד יש כאן עדות גלויה על עצמו; תכופות עיצומו של הנושא הוא משורר או מוזיקאי, מאורע או ספר. אך בכל מקרה הגורם המכריע הוא האישי — בין בבחירת הנושא בין בדרך הטיפול בו. על עצמו הוא מעיד, כשהוא מתאר את לסינג כטיפוס „שאינו חדל מהשגיו על עצמו, והמעיד על עצמו את העדות הטובה ביותר ברוחה של אמת חמורה למדי ופסימית למדי“. הפרובלמטיקה שלו משתקפת בדבריו של ניצ'ה — שמאן עסק בהם בואריאציות רבות ושונות — שלפיהם „כל התבדלות רוחנית, כל התרחקות מן המקובל על כלל־הציבור, כל עצמאות של הוגה־מחשבה, קרובות, מבחינת אי־ההתחשבות שיש בהן, לצורת־החיים של הפושע“.

אצל תומאס מאן קיים כורח אקזיסטנציאלי לתת „דין־וחשבון“ — לא במקרה נקרא שם זה על אחד מכרכי־המסות המוקדמים. „תמיד הייתי חולם וספקן, שבהכרח הוא נותן דעתו על הצלת חייו ועל צידוקם“. הצלה ממה? מן הסיכון על ידי „הטבע ההססן“ שלו: „כדי לתאר יצור אנושי שנגזרה עליו מיתה, משום שלחיים הוא טוב מדי או חלוש מדי, אין המשורר צריך לתאר אלא את עצמו“, הוא אומר במסה על „ורטר“ לגתה — וגם כאן הוא מתכוון לעצמו! וצידוק —

מתוך הרגשה כי הקיום האמנותי מפוקפק מאד, בהיותו „הצורה הפשרה-לחיים של אי-הנכונות“.

מה טיבן של הנשמות הללו, אלו נשמות-משוררים, הוא שואל, „מה טיבה של אותה אש, זו שלהבתם הקרה, ומה יחסם הארוך, אותו יחס בלתי-אנושי למחצה, אל החיים ואל הרגש, אותו רגש שהם מבקשים לדוממו, לזככו, ועם זאת אך שמים הם אותו מטרה לחצי-לעגם“ המשורר, השואל שאלות כאלו משום שאינו חש עצמו מסוגל לשום קיום מהוגן, מחמת „אי-סובלנות, קלות-ראש ויציאה מגדרה של בורגנות“, הוא בן משפחת-אזרחים פטריציית מעיר ההאנזה הגרמנית העתיקה ליבק, הוא תלמיד רע, שאף אינו מגיע לבחינות-הבגרות; מעיפים אותו מן המשרד, מדיחים אותו מן הצבא משום ש„רגליו לא רצו להרגיל עצמן באותו הילוך אידיאלי וגברי, המכונה „מצעד המסקר““. הוא קורא, הוא כותב, כלומר הוא עוסק ב„להטים, שבאמצעותם מלגלים בצורה של סטיה אסורה על רצינות-החיים“, אך כליותיו מיסרות אותו — בגלל החברה הבורגנית, בגלל החיים, שהוא עומד מנגד להם בריחוק כפוי של תצפית, „התצפית בתורת התמכרות, תשוקה, ענות, גבורה“ — הוא יודע אותה, שכן זהו כורח ההכרה והסלידה ממנה, סלידת-ההכרה של האמלטי-ניציה, של טוניו קרגר. זו ענותו של האמן, ש„לא נולד, אלא זומן“ להכרה, ובעצם הוא מבקש כל הזמן ש„הכוס תעבור ממנו והלאה“, לעמוד בחיים, לעמוד בהם בהגינות, הרי זה נראה כדרישה מופרות — להיתפס לפיתוי הבריחה וזו סימן של כוח בזמן הזה. קסם-מוות מסוכן מפתה לבריחה — מפתה בנוי ובמוזיקה — בארס הדוחף את גוסטאב אשנבאך אלי אבדן („מוות בוונציה“).

„יש בי הרבה מן ההודי, הרבה כמיהה כבדה ועצלה לאותה צורה או אפס-צורה של המושלם, המכונה „נירוואנה“ או האין, ואף שהנני אמן יש בי נטיה בלתי-אמנותית אל הנצחי, המתבטאת בסלידה מפיסוק וממידה, מה שמתנגד לכך הריהו תוכחה, ואם ננקוט את המונח החמור ביותר — מוסר“, לעת כזאת — הציווי האתי ליצירה, להשלמה, הוא עוגן-ההצלה שלו, הוא הגורם המתרה באמן לבל יראה באמנות התרת-רצועה גמורה, לפטרו מן האנושי. כאן פועל „הציווי הטבוע בו מלידה, שהפרתו גוררת עונש רוחני כבד“ — אותו ציווי שהוא תוכחת-עצמית, וגם שיחרור-עצמי, הוא משחררו מן הצימוד אל האישי בלבד, אל הפרובלמטיקה האינדיבידואלית — ושלבו של שיחרור זה הם „הדורומותו המלכותית“ ו„הר-הקסמים“, אהבת האני, העיסוק באני, מתרחבים ומתפשטים בתחום האנושות. האני של האמן — בתקופת-השחרות יש בו אגוצנטריות הראויה לעונש, דרכו אל הסוציאלי, בחזרה אל תחום-הכלל, היא גם המאבק שיש לערוך בין האמני ובין בורגני, בין בידול ובין צוותה, בין פרט לכלל. הרגע שבו הכרה זו מורה לאמן את דרכו הוא „הנעלה ביותר בחיי האדם היוצר“. הוא הרגע בו אמר „לאו“ ליוצא-מן הכלל, הלאו „נאמר מתוך נטיה אל מה שצריך להתגבר עליו, מתוך שהיה של חיוך אצלו — אבל אָמַר ייאמר“.

זו גדלותו של מאן, שאותו „לאו" מעולם לא נעשה מוחלט ותמיד היה כולל בתוכו גם את ה„הן"; וכך לא נוצר קרע, אלא חייו עברו עליו ברציפות, ששרשיה בזקנתו נעוצים עמוק בצעירותו, ומתוך כך מבשרות יצירות־בראשית של מאן את יצירתו של האמן הבוגר. תומאס מאן רוצה לחבוק את האמת כולה, את צדה הבהיר ואת צדה האפל, וה„הן" שהוא אומר לחיים ולאנושי כולל גם „הן" למוות. סלידת־ההכרה נדחקת מפני החדוה על כוחה להגיה אור על סביבותיה. האלמודע, הסיבה הראשונה, תובע מן התודעה תביעת־הארה — ובכל זאת הוא נשאר סיבה בלתי־ניכרת לעד, רבת־עצמה בפעולתה. „האני" — לעתים הוא מבקש לראות את עצמו כפרש, ואת האלמודע כסוסו. אבל לא אחת האלמודע רוכב עליו, ומוטב שנוסיף... בצורה בלתי־חוקית זו הוא מתקדם ביותר במסיבות מסוימות". כך נאמר במסתו הגדולה על פרויד, שעתה — באיחור מתמיה, כפי שמודה תומאס מאן — הצטרף, כגורם משפיע נוסף עד לתקופת־הבגרות המאוחרת, אל שופנהאור, ואגנר וניצ'ה. בתקופה הראשונה שימש המיתח בין חיים למיתה, בין האני לכלל — בצורה המיוחדת של חייו שלו — נושא ליצירתו. עתה הכיר כי אנו „אינדיבידואים הרבה פחות מכפי שאנו מקווים וחוששים". אנו משתלבים בתוך סביבה, בתוך נוסחה קבועה מדורי־דורות, ומעלים שוב מן האלמודע שבחינו את שרטוטי החיים העל־אינדיבידיאליים. דורכים אנו בעקבות החיים שהיו לפנינו; כך משיג תומאס מאן את המיתוס: זה הנושא של סיפור־יוסף; ועם שנוצר האפוס המיתי הגדול שלו, מופיע בתוך כך גם „לוטה בוויימאר", הספר על גתה: שירת החיים, שבעקבותיהם מגבש בעל שירת־יוסף את חייו מהכרה ברודה והולכת, בראותו את חייו כליויי לחיים אלו. ליווי זה כלום אינו גם המשך? כלום איננו הקו העצמי, שאפשר לחזור ולשרטטו מתוך שהמשורר חוזר ומכיר עצמו מקרוב בדמותו של הגדול ממנו? הליכתו של תומאס מאן בעקבות גתה היא גם צורת־חייו של „יוסף", שבו צייר את בבואת האמן בראי עקום, בבואתו של „האדם המתמכר למשחק, הילדותי בכל להט יצירי" — כשם שצייר ב„קרול" את הנוכל כבבואה מעוקמת של האמן.

החריגה לתוך תחום האנושי־המיתי אפיינית לתומאס מאן הבוגר. מסתבר שמיתוס הוא סימן התקופה הקדומה של המין האנושי, אומר הוא במקום אחד, וסימן התקופה המאוחרת בחיי היחיד. דומה שעמד במוקדם על אותה נבואה שבלב נוסח־גתה שיגדל ויתקיים בזמן שלאחר־זמנו, שפמו ייעשה היסטורי בעיני עצמו. עיסוקים, שנתגלו במוקדם, לובשים צורה רק בתקופה המאוחרת; ואין שום מקריות בברירה. „היאחזות שרירותית בחומר, שהאדם אין לו עליו זכות־אהבה־יודע מסורה מדור־דורים, נראית לי מחוסרת־טעם, חובבנית". עוד כתלמיד בבית־הספר הגה את „הסקרנות המצרית", נטל לעצמו את סיפור־יוסף, על יסוד הרמוז בן כמה משפטים ב„דמיון ואמת" לגתה, שראוי „להרחיב ולפתח" חומר תנ"כי זה. כך מתגלות כעבור ארבעים־ושנים שנה רשימות משנות הנעורים על החווה עם השטן, משל כאילו הכין לו אדם בשחרותו תכנית של יצירת־זקנתו — היא „ד"ר פאוסטוס". „רומך

זיקנה, שכל אימיתתקופה מחיידים אותו, אחיזקונים לבית-בודנברוק" — כך מכנה המשורר יצירה זו, שהיו בה כעין "תשובה מאוחרת ושיבה אל הספירה של ערי גרמניה העתיקות ואל הספירה המוזיקלית", המצויות בבית-בודנברוק, אותה יצירת-שחרות שבה הבורגני נבלע-אובד במוזיקה.

ראשית חייה-הפרט — ראשית תולדות-האדם: "בית-בודנברוק" נרחב מן התכנית המקורית של אפיוודת-האני האישית בהחלט עד לממדים של רומן-משפחה — "הר הקסמים" נועד להיות נובילה והתרחב לעלילת האנס קאסטורפ, לעלילת היחס של "האדם באשר הוא אדם", אל חיים ומוות. סיפורי-יוסף פותחים, כמיתוס-בריאת-העולם הגדול לואגנר, ב"מי-במול הנמוך" של ראשית תולדות המין האנושי, בפרשת התפתחותה של תודעת-האדם, שהיא הארת-האל. זה הלבוש שמלביש תומאס מאן את המיתוס: הארה בתורת הפיכה למודע — הוא חותר אל "הומאניזציה של המיתוס"! להעלות אופל אל האור, לשעבדו לשירות החיים: כך משיג תומאס מאן את חייו ואת יצירתו. את המיתוס רוצה הוא לעשות לו כמין תותח, שנלקח שלל ועתה הנך הופך את לעו ומכוננו אל האויב. כי גדול המעצבים — והמאירים — של כוחות-האופל הוא גם הלוחם הגדול ב"שוחרי-האופל הפאשיסטים". הגיעה העת — כך נאמר במסה על לסינג — "לחזור ולגרש את כנופית רוחות השאול אל האפלה שילדה אותה". (הכוונה לתנועה הנאצית העולה, לחוגם של שולר וקלאגר במינכן). השאיפה היא לשיווי-משקל בין האלמוּדע היוצר לבין העיצוב במודע, ליצירת-האופל שתוקנה באור". "האמנות היא לא רק אור ורוח אך גם אין היא רקת-אופל ויצירן של תחתיות שאול ארצית". תכונת-היוצר שוב איננה ספק מענה; היצירה היא הישועה המאפשרת את החיים. "לולא הדמיון, הפיתוי להרפתקות חדשות לאחר ההשלמה, הנסיונות המסעירים של משחק הקוסם ומפתח להמשך הדרך, להמשך-של-הפלגה, להמשך של גיבוש עלילה לדמות — לולא האמנות, כי עתה לא ידעתי איך אחיה".

תוכחת ושבט-מוסר היו הכורח לעבודה, שהרי פיתויו של האין "סולד" מכל מידה ומשטור; משחק, פארודיה, בכואה בראי עקום נעשית האמנות עתה, בתקופה המאוחרת, המצינית בדיסטאנס של האירוניה (בתקופה זו משלים האמן את "פליקס קרולי, שהוחל בתקופת השחרות כקטע, בלבוש של נוכל). עליונות, בהוראה של "מעבר להלצה ולרצינות", משחקת משחקה בסיפורי-יוסף, היא המאפשרת לו לכתוב את הספר הכבד "ד"ר פאוסטוס", המחירד אותו במהותו הבלתי-רומנטית, ב"ביוגרפי המציאותי בשיעור מזור" שבו, "מייתן וגם ברציני עד היסוד, במאיים, באופן משום-מה הלך-רוח של הקרבה... יורשו מעט משחק-אמנות ומהתלת-אמנות, אירוניה, עיקום הבכואה, בדיחות עלילית", כך הוא כותב ב"התהוות ד"ר פאוסטוס".

"בתחום הסגנון מכיר אני בעצם רק עוד את הפארודיה", הוא אומר בתקופה התיא. אולם האירוניה והפארודיה היו נטועות בטבעו מעודו, באופן אקזיסטנציאלי. מהותו,

הסולדת כל־כך מכל הכרעה סופית, היא „המסובכת מבחינה אמנותית, כלומר — במובן הנעלה — בלתי־נאמנה“. במוזיקה הוא אוהב את התנאי המסייג, באמנות — את ההומוריסטי שאמנם לעולם אינו בלתי־רציני לגמרי, אבל גם אינו רוצה שיעמדו על דיברתו בתכלית החומרה. האירוניה באמנות, המשחקת בין ההפכים „ואיננה אצה ביותר לקבוע עמדתה“, זיכתה אותו לעתים קרובות מדי בחייו בהטחה של חוסר־אופי, של „מדיניות היד החפשית“. פעם הוא אומר: „הריני איש שיווי־המשקל. אינסטינקטיבית אני נוטה שמאלה, כשמאיימת הסירה להתהפך ימינה, וכן להיפך“.

ב„עיונים של אדם אפוליטי“ נטה בשיעור מסוכן ימינה — בשיעור שלא היה עוד אצלו כמוהו מעולם; ודאי לא בשנות מאבקו עם היטלר, שנות השידורים אל הגרמנים וההופעה המוגדרת באמריקה, ש„למעשה הפכו אותי לעתים לכעין מטיף־נודד של הדמוקרטיה“, תפקיד שמעולם לא עצמתי עיני מראות את הקומיקה שבה אף בשנים בהן התאויתי בכל מאודי שתבוא אליה על היטלר“ — כך הוא כותב, בלגלגו על עצמו. באותן השנים אחרי 1933 נתחדש אצלו חידוש: כל ימי גרס ששני הצדדים צודקים — הפעם שוב לא היתה דעתו כן. „מעלה גדולה היתה להיטלר שהיה גורם לפישוטם של הרגשות, ללארְ בלי שום הרף־עין של ספק, לשנאת־נפש ברורה. שנות המאבק עמו היו תקופה טובה מבחינה מוסרית“ (תקופה טובה מבחינה מוסרית — גם בשנות זקנתו לא השתחרר מאן כליל מנטייתו לעיוני־מוסר). המפואר בחד־משמעותו הוא שאינו מקבל את אשליית ההבדלה, הנוחה כל־כך, לגרמניה טובה וגרמניה רשעה. בתוך החרדה, שאימה לכלות את גרמניה ואת העולם, גילה גורמים גרמניים־מהותיים. פעם סימל את הקטביות של הגרמנים — כלומר, גם שלו — בדמויותיהם של גתה וואגנר: הכפילות של „המוזיקלי-הצפוני והפלאסטיים־תיכוני, של המוראליסטי־הקודר והנאור תחת שמית־כלת עליונים“. הלא גרמניה של היטלר היתה משופעת במושגים ואגנריים שהובנו שלא־כהלכה — ויסורי נפש הסבה לו הידיעה שהוא מקורב אל השנאה המצוי באותו „אח“ (במסה „אחא היטלר“) — חרפה היתה לו זאת: „זה מורט את העצבים“ — הרי לכם לשון מתונה!

אך אם אנו סבורים שמתוך מאן האדם נבין את סגנון האירוניה שלו, אל לנו לשכוח: אמנם היא הפאתוס של הדיסטאנס ושל נתיב־הבנינים, היא נזהרת מהיבלע ומהיחרב על־ידי המסוכן, אבל יש לה מה להסתיר: „סוד־הזהות“ עם אותה סכנה. כי התקופה שבה דובר על הפארודיה כסגנון־האמנות האפשרי היחיד הלא היא התקופה בה נכתבו הספר „ד״ר פאוסטוס“, שהוא „מכיל כל כך הרבה מהלך־הנפש של חיי“, ושתי המסות על דוסטויבסקי ועל ניצ׳ה. ההשתהות התקיפה אצל „עולם הענות האפוקאליפטית המעוות של דוסטויבסקי“, ולא אצל נטייתו המעמיקה הרבה יותר אל „כוח־הקדומים ההומרי של טולסטוי“ — אף היא „תשובה ושיבה“ לעת זקנה: העיסוק באותם צלובים ופצועים, שקרבן־נפשם הביא חיים חדשים למין האנושי, מוכיח „שיראתי את יודעי־הגיהנום, הדתיים והחולים הגדולים, מעמיקה

בעצם הרבה יותר — ורק לכן היא שתקנית יותר — מיראתי את בני־האור.
 כך נסגר המעגל — שפן דברים אלה יכול היה לאמרם בימי שחרותו!
 האמנות כציווי אָתי לעומת האמנות כמשחק — זאת הבינונו כביטוי לתקופות־
 יצירה שונות. אבל תמיד קיים — בהתאם לאופי האוטוביוגרפאי של יצירה זו —
 היחס בין אמנות למציאות.

האמנות כהפלגה של מציאות, לעומת המציאות כנושאה של האמנות — זה
 הנושא של אחת המסות המוקדמות ביותר, „ביליזה ואני“. כפעם בפעם הוא מדבר על
 הסופרים „העובדים על פי הטבע, בדרך ההפלגה הרוחנית“ — כלומר, על עצמו.
 ואכן, מעולם לא חדלה הבקורת על „קירבת־המציאות“ של תיאורי־הדמויות ותיאורי־
 המצבים שלו, החל בבני בית־בודנברוק ועד לדמותו של גרהארד האופטמאן
 בדיוקנו של מיינהר פפרקורן ב„הר הקסמים“ — אותה „דייקנות על־מציאותית של
 הוויית־דיוקנאות זו“ — ועד לתיאורי החברה המיכנית ב„ד״ר פאוסטוס“. הלא
 בעיניו יצירתו היא רק „ההפלגה, הגשמה ודקדוק“ של המציאות. תמיד קסמה לו
 „ההתמזגות החולמנית־המיוחדת והחיננית של הספירות“ האלו כש„המציאות נעשית
 דמיון והדמיון בולע את המציאות“. גם במובן זה נעשית אצלו יצירתו שירות
 לחיים: „הכושר להעריך את החיים ואת שהם מביאים, הוא ראש ויסוד לכשרו
 של המשורר; כי לא זו סגולתו של המשורר שהוא בודה דברים מלבבו אלא
 זו שהוא מייחס חשיבות לדברים“. זוהי לא רק הערכת החיים, אלא האמונה בחיים
 — כלומר, האמונה באדם הנושא את היצירה הגדולה הזאת, את החיים הגדולים
 האלה; במעמקי־נפשי הוגה אני השערה שאותו „יהי“ שבכוחו נברא יקום מאין,
 ובריאת החי מתוך ההוויה האנאורגאנית, היו מכוונים אל האדם; נסיון גדול
 נערך באדם, וכשלונו באשמת־האדם כמוהו ככשלון הבריאה עצמה, כסתירתה“.

אף זו עדות־עצמית במובן הרחב ביותר: אותו „יהי“ שבכוחו נברא יקום מאין —
 כלומר, יצירתו שלו — מכוון היה אל החיים — אל האדם!

הציטוטים שבמאמר לוקחו מן המסות שנקבצו בספרים הבאים:

1. „אָדל דס גייסטס“, ט״ז בחינות בבעית האנושיות, הוצאת ברמן־פִּישר, שטוקהולם 1945.
2. „אַלטס אונד גױיס“, פרוזה קטנה מחמישה עשורים, הוצאת ס. פִּישר, פרנקפורט ע״מ 1953.
3. „גױה שטודיאן“, הוצאת ברמן־פִּישר, שטוקהולם 1948.
4. „נאכלאָזה“, פרוזה 54—1951, הוצאת ס. פִּישר, פרנקפורט ע״מ 1956.

וכן מתוך:

„די אנטשטאַהונג דס דוקטור פאוסטוס“ — רומן של רומן, הוצאת ברמן־פִּישר, אמסטרדם
 1949.

רנה שני : זיקית

ועל הרגע הקטן
החם
בין גפילה לגפילה.
הילוליה
כל חלקה טובה בלעו הדגיגים
הקיאו כל חלקה מרה
הרצפה בלה שקרים
צחוקים נקלעו מצדן אל צדן
ותמרו
מלים לולגניות רחפו בטבעות הדין
נסקנו
המורים
על גלוי פנים
ועל שרית תוד
על מלוא פובע
ועל ריק ראש
זך
נעו הספים
זך
הסתחרר רוש
זך
איש גשק את אשת רעהו
זך
עולם בסדרו.

זיקית
המקמקת
בין מהמורות רבות.
חרישית
תלויה על המיל.
ראשי קפוף.
צבצי משפנים.
גומצת את הקיץ
באלו הנה אחרון.
רוצה ממול
איך נסגר השער לאט.
איך ילד עובר.
איך הילד מת.
בשגל.
אל תירא
אל תיכא
נער תמות.
ילדים נעברו בקחוקה.
יקראו לך פעוט.
אל תיכא.
הנה הצחוק מתגלגל כרצם
אבל הנבי
בדממה וכה.
אמנם הרצפה ברשת
אבל אפשר להשצן על המתקרה

פאול לוי : גשמיותה של המוזיקה

(ד) מן הרומנטיקה אל הריאליזם ועד לאימפרסיוניזם

ריכארד ואגנר היה בן־גילם של הריאליסטים קורבֶה ומנצל. בשחרותו היתה הרומנטיקה התנועה הגדולה של אירופה, בספרות ובמוזיקה. הוא השתתף בתנועת החירות הליברלית־הלאומית של 1848, ברח לשווייץ ולפאריז. לא רק בתחום הפוליטי הוא אחד מבעלי־ההזיות של המהפכה. גם חומר האופרות שלו כולו רומנטי, עד אחרונת־יצירותיו, היא „פרסיפאל“, שנשלמה ב־1882. לדבר זה נודעת חשיבות־משנה מאחר שהוא עצמו חיבר את הטקסטים. בימי־חלדו חזה את הריאליזם ואת האימפרסיוניזם. אפשר לומר שחייו הקיפו בערך את המאה ה־19, דור־התיעוש, התפשטות הפרלמנטריות באירופה, התנגשות צרפת וגרמניה בשדה־המערכה, יסוד הרייך הגרמני, הסוציאליזם המתעורר, הגשמת המטרות העיקריות של המהפכה הצרפתית — וגם הגשמת המטרות של תנועות הריאקציה, הקטנות והגדולות. ואגנר הוא מהפכן גם בתחום יצירתו האמנותית. הוא חולל ריפורמה של האופרה. מאז נוצר הסוג הזה היחיד־במינו זה של מוזיקה אוניברסלית, תשלובת זו של מחזה בזמרה ובנגינה, חותרים אל פתרון בעייתה — ורק מרבים תסבוכת. ראה ואגנר שלא תיתכן מוזיגה של עלילה ומוזיקה במסגרת הצורה המסורה של האופרה. מאז נוצרו יצירותיו הגדולות של מוצרט עבר מרכז־הכובד יותר ויותר לצד הזמרה. מקום שאי־אפשר היה להלביש את הדו־שיח צורת זמר היו משמיעים אותו בדיבור, או מדקלמים אותו בנימה דיבורית־מוזיקלית מתנגנת, הוא „רצי־אטיבו סאקו“, בתוספת כמה אקורדים של צ'מבאלו או פסנתר, לשם ליווי. בשעת זמרה ממש היתה העלילה משתהה פחות או יותר, והקהל היה מאזין לקולותיהם הערבים של הזמרים, ללחנים, לקאדנציות ולקולוראטורות שלהם. אמנם יש כבר אצל מוצרט חזיונות של הלחנת עלילה דראמטית, כגון חזיון הדר־קרב ב„דון ג'ובאני“, חזיון החיפוש ב„פיגארו“, וכמובן חזיונות־הסיום. אך ביסודו של דבר היו כאן מוזיקה ועלילה זו בצד זו, מוזיגה של זו בזו. גם מוצרט גרס שעצם מהותה של האופרה היא המוזיקה וב„אופרה הגדולה“ של האיטלקים והצרפתים, בייחוד אצל מאיירבר, הופיעו שטחיות וניוון שעוררו כבר את לעגו של אופנבאך. האופר הפכה הצגה, שכל־כולה אפקטים חיצוניים ; אמנות־דקורציה, באלט, זריות־גרון ולהטי־בימה טכניים מילאו

את התפקיד העיקרי. גם לואגנר היתה „האופרה הגדולה” נקודת-מוצא. כמוכן „ריאנצ” שלו, „ההולנדי המעופף”, אף „טאנהויזר” ו„לוהנגרין” עודם כתובים בסגנון האופרה, פחות או יותר. אך בכולן כבר חיה גם רוח חדשה. כל האופרות הללו הן מקשה אחת. כלומר, העלילה נתמלאה כולה מוזיקה. שוב אין בהן „רצי” טאטיבו סקו”, ובצד קטעי הזמרה יש בהן קטעים ארוכים של מוזיקה סימפונית, מקהלית ודיאלוגית. והנה השליך ואגנר, כאיש־תיאטרון מובהק, את הזמרה האופראית כולה אחרי גוו. הוא קיימה רק במקום שיש בעלילה קטע־זמרה ממש. את הדיאלוג ואף את המנולוג נתן בפי הזמרים על פי ניגון־הדיבור. זמרת־דיבור זו מלווה על־ידי התזמורת, וממנה נשמעים הלחנים. לחנים אלה, שאין הזמר שר אותם אלא זמרת־הדיבור שלו משולבת בהם, מאפיינים את התרקמות העלילה על הבימה. כלומר, בעיקר יש כאן מוטיבים קצרים, המצטרפים אחד לאחד דרך פסיפס — הלא זה „המוטיב המנחה”, ה„לייטמוטיב”, המציינים גורם מסוים של העלילה, בין חד־פעמי ובין חוזר־ונשנה. כלומר, כשמופיע הגיבור זיגפריד על הבימה, או כשמדברים אליו, משמיעה התזמורת את „מוטיב־זיגפריד”. כשמדבר ווטאן על בנין טירת־האלים, אנו שומעים את „מוטיב־ואלה־לה”; כשמדברים על טבעת הניבלונגים, נשמע „מוטיב־הטבעת”; וכשמורדמת ברינהילדה, אנו שומעים את „מוטיב־התנומה” שיש בו נשימה קצובה. כך מסמלת המוזיקה את העלילה בכל עת. בדייקנות רבה, למבט ראשון תיראה שיטה זו כפדאנטיות ילדותית. ולא היא — כי כוח־האדירים של המצאה זו מעניק לעלילה צד רוחני בהחלט, וערכי־הרגשות שלה זוכים לביטוי שלעתיים הוא מזועזע. מעולם לא שיקפה המוזיקה את גורמי העלילה באופן סוגסטיבי כל־כך. אף כדאי היה לנתח פעם את הפונקציות של ה„לייטמוטיב” הואגנרי. כאן רק ארמוז שהוא ממלא לא רק תפקיד תיאורי (אומרים בשם דביסי, שאצל ואגנר אין הדמויות חדלות מלהושיט כרטיסי־ביקור זו לזו), אלא ה„לייטמוטיב” מבשר גם זכרונות, התראות, החלטות וכדומה. אופן חריזת ה„לייטמוטיבים” הללו אחד אחד הוא חדיש ומשכנע. לעתים קרובות מוצא ואגנר את הצללים הקמאיים המעמיקים ביותר לליווי יסודות־העלילה. כוח־עיצוב גדול זה מתגלה כבר ביצירותיו הראשונות, שעדיין נכתבו בסגנון אופראי. גם כצייר־נוף הוא מתגלה כבר ביצירות אלו.

סבור היה ואגנר שבדרך זו יצר את יצירת־האמנות הכוללת. לאמיתו של דבר אך שיעבד את המוזיקה שעבוד גמור לעלילה. זוהי הפיכה של צורת־אמנות אידיאליסטית — כלומר, האריה האופראית — ליצירה תכליתית נאטורליסטית־ריאליסטית, תיאור מעשי בהחלט של אבני־בנית־העלילה באמצעות המוזיקה. כלומר, יש כאן תרגום הריאליזם לאמנות־הצליל, תיאור דברים ריאליים — שפן בדראמה גם מחשבות ורגשות הם ריאליים — מתוך ויתור על בנין פיתוח מוזיקלי־פורמאלי של נושאים. ריאליזם זה מוגבר על־ידי יסוד ריאליסטי שני, הלא הוא זמרת־הדיבור. ואגנר מוותר על כפית לחנים על הזמר: הוא צריך להיצמד ככל האפשר אל

הדיבור. אם תחשבו שמתוך כך תהיה היצירה מפוקחת יותר מדי, אינכם אלא טועים. תכופות — במקום שהצליח — יש בכך משום סילוק של ניפוח וצורת הפראזות הנדרשות של זמרת־האופרה הישנה, שלעתים קרובות לא יכלה להימנע משהיות, חזרות, הדגשות חסרות־טעם, שפן הלחן היה השורר ביצירה. ולא עוד אלא שהטכניקה הזאת סללה את הדרך לצורה חדשה של דיקלום מוזיקלי שיותר משפיתחו ויגנר עצמו פיתוחו יורשיו. זמרת־הדיבור אצל ואגנר עדיין אינה נקיה לגמרי מגינוני ה"רציטאטיבו סקו".

ריאליזם זה מקביל, אפוא, לריאליזם של קורבה, מאנה, דיגא וזולתם. גם ואגנר גירש רוחות־רפאים באמצעותו. ודאי לא קל היה לו לוותר על הזמרה הנאה, הקאנטילנה, כי את הכשרון לכך ודאי לא היה חסר. ב"זיגפריד", למשל, המשעשע ביותר במחזות־הניבלונגים, קשה לו ביותר לעמוד בפני הפיתוי לכתוב קטעי־זמרה. שם מורגש בכירור איך הוא אונס את עצמו להחזיר לחן, שהחל בו, אל מסלול הדיבור. בייחוד אמורים הדברים בתפקידו של "הנודד", הנפתה כפעם בפעם לזמרה. גם זיגפריד פותח לפעמים בנימת־באלאדה ממש, אך מפסיק מיד. צפורת־היער, שיותר לה לשיר, כמובן, שירתה חפשית ונאה, כגון זמרת הקברניט ב"הולנדי המעופף", שבכלל הוא מציין תקופה ביצירת־לחנים:

אינני מתעלם מחולשותיו של ואגנר, כמעט כולן אפשר להעמידן על אחת: האיש ברוך־הכשרונות לא היה משורר. כשרונו לא עמד לו בתחום הלשון. לא הוא שולט בו אלא היא מוליכה אותה באפסר. על זאת מתוספת התערובת של נקודות־ראות פוליטיות, שכמעט תמיד היא מולידה מפלצות בתחום האמנות. ולד־מפלצת כזה הוא הלשון בטטראלוגיה הניבלונגית, המבקשת להיות גרמנית בכל מחיר — אבל אף על הצורה הפשוטה של אליטראציה, שהשתמש בה ואגנר כאן, לא הצליח להשתלט. רק חרוזים טובים מועטים הצליח להוציא מתחת ידו, ולעומת זה מרובים כאן חרוזים גרועים אף מגוחכים.

אמרנו שואגנר הביא את הריאליזם אל המוזיקה. היתה זו מהפכה כאחת המהפכות החשובות. היו לה תולדות מרחיקות־לכת, שנגעו עד להכשרת הזמרים והמנצחים, עד לעיצוב הבמה ועד לבניית התיאטרונים. אך הציור לא נעצר בריאליזם. כי הריאליזם אין בו עדיין משום שינוי של צורת הביטוי הציורית אלא של נושא הציור בלבד. לא הציור לבדו נשתנה אלא גם אופן הציור, אופן הראיה. רק זה היה עיצומה של המהפכה. אופן־הציור החדש נתקרא אימפרסיוניזם. לסגנון החדש צדדים מרובים. החשובה ורבת־התולדות שבתגליותיו היא גילוי הצבע כיסוד לבניית תמונות.

גם תהליך ההתחדשות של הביטוי המוזיקלי מתחולל אצל ואגנר. לא דביסי אלא ואגנר לפניו הוא האימפרסיוניסט הראשון במוזיקה. הוא כינה זאת „המוזיקה של העתיד“. על ההקבלה לאימפרסיוניזם לא עמד ואגנר. הוא לא שם לבו כלל לסגנון האימפרסיוניזם. את תמונת־הבימה שלו תיאר לעצמו לא באופן אימפרסיוניסטי, אלא בסגנונם של מאקארט וקוטיר, שהיו הציירים המקובלים באופנה בימיו. ובכל־זאת מתגלים כל יסודות האימפרסיוניזם במוזיקה של ואגנר. גם כאן אנו עומדים שוב על הקירבה הפנימית בלתי־המודעת בין כל ענפי האמנות.

הצד הבולט ביותר במוזיקה של ואגנר הוא ההרחבה של חוג־הסולמות, של המדולאציות ההרמוניות. בלחן מאת האידן או מוצרט עומדים הקשרים ההרמוניים בתוך אותו סולם עצמו, נמשכים בו, מתחלפים בצורה הגיונית פשוטה ובמעבר זהיר בסולם אחר, שוהים שם זמן־מה, וחוזרים אל הסולם הראשון. עוד אצל הרומנטיקאים הראשונים אי־אפשר להעלות בדעת שסונאטה או סימפוניה תסתיים בסולם שונה מן הסולם שנפתחה בו. אף בטהובן המהפכן לא הרחיק לכת כל כך. לפני ואגנר נע הלחן במיקרוקוסמוס, בבית־זכוכית סגור של סולמות שרובם קרובים זה לזה קירבה הדוקה — כלומר, סולמות השייכים לאותו אורת, לרוב של הקווארטה הקווינטה, הקרובות ביותר אל הטוניקה:

הסולמות של הטריצה והסקסטה נשמעים כבר זרים הרבה יותר, והזר ביותר הוא הסולם של הספטימה:

אך סולם כל חצאי־צלילים, השייכים לאוקטאבה אחת — הסולם הכרומאטי — מורכב שנים־עשר צלילים שונים, וכך הוא:

צלילים שאינם שייכים אל הסולם הדיאטוני (בן שמונה צלילים) קרויים „זרים“. כמובן, אפשר לעבור מסולם אחד גם לסולמות זרים, והדבר מקנה נימה מגוונת, דמיונית, להקשר הקטע. זה מצוי לעתים אצל מוצרט ובטהובן. אבל ואגנר מרחיק לכת הרבה יותר. הוא מחליף סולמות בסולמות זרים לא רק בין שני לחנים אלא אף באותו לחן עצמו, כלומר הוא מנתק את הלחן עצמו מסולם הטוניקה. הוא מרחיב את מעקב האקורדים ויוצר מודולאציות כרומאטיות חדשות, שלא נודעו כמותן לפניו. כמובן, נשמע הדבר ברברי באזני בני־דורו — ממש כשם שפלא־הצבעים של מונה ופיסארו לא הובנו בראשונה. הנה אחד מפלא־הצבעים הללו, שואגנר הרבה להשתמש בו כבר באופרות המוקדמות שלו:

זהו קטע מתוך מקהלת הצליינים ב„טאנהויזר“. קל להבין כמה העמיס ואגנר על בני־דורו — שפן בשמונה תיבות הוא עובר שלושה־עשר סולמות. אין בדעתי לזהות ממש צבעוניות חדשה זו עם הצבעוניות החדשה שבצירור. אך גם השם („כרומה“ פירושו: צבע) מרמז כי יש דמיון. האימפרסיוניסטים ידעו יפה איך צבעים שונים — בייחוד בצבעים הקומפלמנטריים — מדגישים זה את זה. הם סילקו מלוח־הצבעים את „הצבעים הלוקאליים“, כלומר הצבעים השייכים אל העצם מטבעו (אפשר לומר: סולם־הטוניקה); ובעיון מדוקדק נתברר להם שייתכן כי בשטח חדגוני לכאורה ימצאו כמה וכמה צבעים שונים אף מנוגדים. כך קיבלו השטח והלחן נוחות חדש של ססגוניות ודמיוניות. אבהיר התפתחות זו בהשוואה של שלושה לחנים, המורכבים סולמות יורדים פשוטים: רביעיה מאת בטהובן, אופוס 18/5, קטע ב':

כאן מצטמצמת הטונאליות בסולם אחד (מי מאז'ור), וההרמוניות של הלחן הפשוט עוברת בהרמוניות הקרובות ביותר.

שירה של כרמן מתוך „כרמן“ לביזה — „אכן לאהבה כנפיים ססגוניות“:

כאן ההרמוניות עודה פשוטה מאד, האקורד אינו מתחלף כלל, אולם הלחן הוא כרומאטי, כלומר אינו מסתפק בצלילי הסולם (רה־מינור) אלא יורד והולך בחצי צלילים, והדבר מעניק לה זהרה ססגונית במיוחד. מוטיב שנת־הקסמים מתוך „הטבעת“ לואגנר:

הלחן יורד והולך בחצי־צלילים, ממש כמו אצל ביזה, אך כל צעד כרוך בחילוף־אקורדים. המודולאציות הנועזות, ששוב אינן מתיחסות כלל לסולם מסוים, מעניקות ללחן גוונים חדשים, מתחים חדשים. אלו הן תנופות־יד מאגיות, שבאמצעותן מפיל וזטאן תרדמה על הוואלקיריה, והעוברות אל מוטיב־התנומה, בשעה שברינהילדה עוצמת עיניה לשינה רגועה.

ישנה הקבלה אחרת, ברורה עוד יותר. בדרמות המוזיקליות מאת ואגנר אין „מספרים“ כבאופרות קודמות, שם היה מקובל — או מקובל עוד היום — להפסיק את העלילה במחזאות־כפיים וקידות־גימוס של הזמרים, ואולי אף בהדרן. המוזיקה מנחה את העלילה קדימה, בלא שום הפסק. כאן מדברים על „לחן אינסופי“. ה„לייטמוטיבים“ קשורים זה בזה בקטעי־גישור, ויש לואגנר מאות שיטות־מעבר. הוא נזהר ומקפיד שלא תיפסק המוזיקה. כאן יש ניגוד חריף בין המוזיקה שלו לזו של בטוהובן, שתכופות היא נפסקת באמצע הקטע. ה„לייטמוטיבים“ של ואגנר אינם משתנים — ולו מסיבה זו שיהיו ניכרים מיד (מבחינה זו דומה ה„לייטמוטיב“ ל„נושא“ אצל באך) — ודווקא משום כך יש צורך לחרום זה אל זה בהדוק. זהו אחד הכללים המועטים שואגנר נכנע להם — אולי שלא במודע. כלומר, מוטיב עובר למוטיב בלא הפסקה; אף סיומיה־מערכות — שהוא נמנע מהם ככל האפשר — יש בהם תכופות משום עימעום אטי, כעין שקיעה, ולא סוף־פסוק. לתופעה זו משמעות משלה. כאן יש הקבלה ל„קומפוזיציה הפתוחה“ של האימפרסיוניסטים.

התמונה האימפרסיוניסטית איננה מיקרוקוסמוס, אלא חלק מן הקוסמוס; אין היא מסתיימת ליד הגבול המוצב על-ידי המסגרת, וגם בתוך המסגרת גופה אין קץ, אין גבול קבוע, אלא יש התמוגות, מעבר של חלק מן התמונה לחלקיה האחרים.

קלוד מונה: זיאורלה־פאן

כך גם ואגנר אינו מחלק את המוזיקה שלו אלא כל קטע שלוב בקוסמוס של היצירה כולה, המשתרע לפנינו פתוח, לאינסוף — ומשום כך גם איננה מוזיקה לקונצרט.

תכונה חשובה של המוזיקה הואגרית המאוחרת היא היעלם הקצב. הלחן מאבד את המבנה המוצק של התיבה. אין זו רק הסינקופה של הרומנטיקאים. כאן אין המאזין חש כלל היכן מתחילה התיבה. קווי־התיבות נועדים רק למוזיקאי ולא למאזין. הלחן מאבד את מיתארו, את שלדו, את מבנהו המוצק, כשם שאצל האימפרסיוניסטים נעלם הקו המוגדר והעצם מתמוגג באור, בצבע ובאווירה. מוטיב־האהבה מתוך „טריסטאן“, שפבר הזכרתיו, או המוטיב של „הסעודה האחרונה“ ב„פרסיפאל“, יש בהם אותה תכונה אטמוספרית של רוך־יתר:

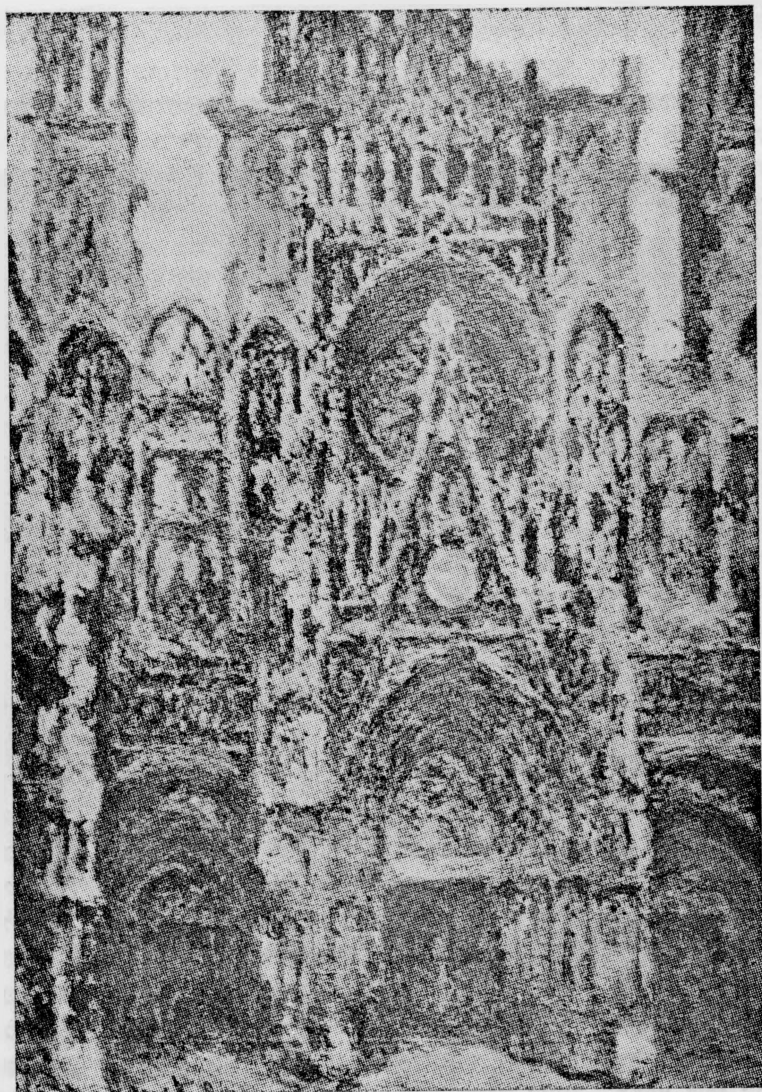

ניצ'ה, המורד הגדול, טען כנגד ואגנר דווקא משום חוסר-קצב זה. ואמנם רחוק הוא מן הרעיון של „מוזיקה מחוללת“, כפי שהגה אותו ניצ'ה, כרחוק מזרח ממערב, בכל-זאת טענתו של ניצ'ה אינה מוצדקת בתכלית. הקצב ישנו — אלא שזהו קצב אחר. קצב הוא נשמת-אפה של המוזיקה. במוטיבים של ואגנר הוא שלוב בתוך המוזיקה אך אינו שולט בה. לחן כזה נוטל משמעותה של פעימת-הזמן — כפי שנוטלת התמוגגות-הקו אצל האימפרסיוניסטים את משמעותו של המרחב.

האימפרסיוניסטים מציירים לא את המרחב אלא את האווירה העוטפת את העצמים, מליטה אותם, מרחיפה אותם, מעניקה להם זהירוים ונצנוצים. מי אינו זוכר את הקטעים המרובים בדראמות הואגנריות שבהם האווירה עוטפת את הכל, המרחב המוזיקלי מתמלא וזהירוים מתנוצצים וגלים שוטפים? הנה הזדהרות הכינורות בפתיחה ל„לוהנגרין“, המעלה את זיוה של טירת-הגראל כמחזה-שרב; זרימת הנגר ודילוג-גליו ב„ריינגולד“; ריצוד-היער ב„זיגפריד“; הבהוב חומת-האש ב„ואלקיריה“. מרובים מאד הקטעים הללו. הם נמנים עם הנאות שבהמצאותיו של ואגנר. המלחין מצויר את נוף-הרקע לכל מחזותיו, כל התפאורות מופיעות במוזיקה: הים הסוער של „ההולנדי המעופף“; האולם הגדול של טירת-ווארטבורג ב„טאנהויזר“; טירת-הגראל והכנסייה ב„לוהנגרין“; נוף-הסלעים של קאיאול, שבו מחלל הרועה את „לחננו העצוב“ — הפנינה שב„טריסטאן“; ביקתת הונדינג וריצוד הלהבות של המדורה על גבי הכירה; יער-הדרקון של זיגפריד ואיושת-עלוותיו, שירת הצפרים וצילילי הקרן; הקשת-בענן העולה עד טירת-האלים, ואלהאלה; טירת-הגראל והיער על שפת האגם ב„פרסיפאל“ — כאן ניכר איך מפריד ואגנר בין המרחב הפנימי ובין החיצון: גושי האקורדים של גן-קלינגסור, של קסם יום-הששי הקדוש, הם אקורדי-„חוץ“ מרחפים. באולמות טירת-הגראל חוזר ואגנר אל המוזיקה הקונטראפונקטית. החלל מוגדר ומקורה, כאצל באך. ואגנר מנסה ללכוד את האור עצמו, באשדות של צליל-נבלים, עם זמרתה הקורנת של ברינהילדה, „שלום לך, השמש“. אצלו כל הטבע שופע צלילים. בלא גזומה אפשר לכנות זאת „מוזיקה תחת כיפת השמיים“.

המוזיקה של ראשית-הרומנטיקה עדיין היתה גשמית — לחן מוגדר באקורדים, כשם שהגוף בתמונה מוגדר בצבעים ובבנות-גוף. הלחן האימפרסיוניסטי טובע בחלל ההרמוני, כשם שהגוף האימפרסיוניסטי טובע בצבע ובאור; כמעט כולו אווירה, כשם שהלחן כמעט כולו אקורד בלבד.

לא אומר שכל היסודות בצויר, כגון התמוגגות המיתארים, יש להם הקבלה מסוימת אחת במוזיקה, כגון התמוגגות-הקצב. הקבלה חמורה כל-כך לא תיתכן, ולו אך משום שגם בצויר אי-אפשר להבדיל במדוקדק כל-כך בין היסודות השונים. מבחינת

קלוד מונה: הקתדרלה של רואן

תהליך הציור הם קשורים זה בזה קשר סיבתי. כשמרפים את מישטחו של הגוף, ממילא מטשטשים את מיתארו; ואם משפיעים אור על התמונה, ממילא מעניקים למישטח אי־שקט מהבהב, והוא מתפרק לסדרה של צבעים. כלומר, יסודות אלה אחוזים ודבוקים זה בזה. והוא הדין במוזיקה. ברגע שהמוזיקה שוב אינה קבועה על פי הקצב ואינה בעלת מיתאר מוצק, ברגע שהיא מתחילה לזרום ולרחף, יש בה גם יסוד של התפשטות הגשמיות, של הבהוב; עם הקצב היא מאבדת גם מן הממשות המלודית, הופכת מרוץ־גלים, עיטור חסר־רוגע, ולעתים — אך ויבראטו או טראַמולו. אך עם זאת נוצרת רחבות קוסמית, פרספקטיבה אווירית, המרחב המהדהד הגדול, שאווירו כמו מתלהט באקורד אחד ויחיד. האקורד מתחלף, המודר־לאציות מוסיפות צבע, אך שוב אין בהן מן המתח והפירוק הדראמטיים כבלחן לאמיתו אלא מן ההתנשמות, הגיאותר־השפל של הטבע בחוץ. הרי זה כאילו עומד אדם ונשקף סביבו על הנוף בו נחרזים אחד־לאחד רמה וגיא, אילן ונהר, וכולם טובלים באותו אוויר, באותו הלך־רוח, באותה תאורה. חריות אקורדים זרים מוסיפה ברבגוניות מה שהיא מפסידה במתח דראמתי. השתלבות כל הגורמים הללו יוצרת את התמונה האימפרסיוניסטית, ששוב אין מצייירים בה עצמים, אלא קודם־כל ואחרי־הכל אותו אוויר, אותו הלך־רוח, אותו זוהר־צבעונים המוטל בין העצמים, עליהם ובתוכם. מי לא יחוש שדווקא בהשתלבות היסודות הללו טמון הקסם — גם בתמונת הקתדרלה של רואן מאת מונה, גם בסיפורו של לזונגרין על טירת־הגראל; עד שייתכן לומר: קתדרלה זו היא ציור של סיפור־הגראל, וכן: סיפור־הגראל הוא הקתדרלה־של־רואן — במוזיקה.

- ההבדל בין הרומנטיקה לאימפרסיוניזם נעוץ במידה רבה בחומר. ואגנר חודר לתוך הטבע בדרך־העקפים העוברת בטירת־הגראל. האימפרסיוניסטים בוחלים בדרך־עקפים זו. הם פונים במישרים אל הטבע. הקתדרלה של רואן קיימת במציאות; טירת־הגראל — רק באגדה. הרי זה הבדל קטן מאד. כלום נראית הקתדרלה באמת כפי שצייר אותה מונה? ובכלל, כלום קתדרלה צייר? במכחולו הפך אותה לאגדת־פלאים. כך עשה גם בגדיש של חציר. וכך עשו כולם — כי לא הנושא היה חשוב להם אלא מראיתו הצבעונית. מצד אחר, יער־הדרקון של ואגנר אינו אלא יער, שכמותו יכולים לגדול ולהמות וללחוש בכל מקום שהוא. מלחינים אחרים של זו המכונה "רומנטיקה" פסעו גם את הפסיעה האחרונה, בלא לשנות במאומה מן הטכניקה של ואגנר. פרדריק סמטאנה מכתיר את תמונת־הנוף שלו "מחרשי בזהמיה ומאפריה" ו"ולטאוה". דביסי מתאר את הים, ריכארד שטראוס את נוף הרי־האלפים; ואפשר להוסיף כאן דוגמות למכביר. "הספרותי" של הרומנטיקאים פסול הוא בעיני האימפרסיוניסטים, ובכל־זאת יש לו קיום פנימי. לא את היומיום אלא את ההרפתקה של היומיום מתארים דיגא ולוטרק, כשהם נכנסים אל מאחרי־הקלעים של התיאטרון. אותה הרגשה רומנטית מביאה את גוגן אל הים הדרומי, את לוטרק אל הקרקס ואל אמנות מורח־אסיה.

אם נעיינ ב'ת'ר'דקדוק ביצירות בני'דורו של ואגנר, ובני הדור שלאחריו, נמצא שהם הולכים באותה דרך, בין שהושפעו ממנו ובין שלא הושפעו. ורדי מגיע במהירות רבה מסגנון האופרה אל הריאליזם — כמובן בדרך איטלקית. אין הוא מוותר כלל על הכוח הדראמטי של קול הזמרה, אך הוא מתרחק בבירור מן האריזונו הישן, וב„אזתלן“ יש תיאורי הווי ודיאלוגים דרמטיים — ושוב אין שם „מספרים“. ב„פלטאף“ כבר נפתרו כל הבעיות פתרון אימפרסיוניסטי מובהק. הבאים אחריו, הווריסטים, הציבו להם את הריאליזם כמצע, ובפרולוג לה„ליצנים“ מאת ליאונר קאוואלו הוא מוכרו באורח רשמי מן הבימה. „לא'בוהם“ מאת פוצ'יני הוא בבואה נאמנה לתמונה „מולן־דה־לא־גאלט“ מאת רנואר. האופירות שלו, „טוסקה“, „מאדאם באטרפליי“, „הנערה מן המערב הזהוב“, המערכונים שלו — הם מחזות ריאליסטיים איתנים, ורק ב„טוראנדוט“ בלתי־הגמורה הוא חוזר אל סגנונה של אגדת־הפלאים.

רנואר : מולן דה־לא־גאלט (1876)

מבחינת החומר נשאר ואגנר רומנטיקן עד סוף ימיו. אך מעניין לראות איך הוא מנתק את החומר מן הרומנטיקה עצמה, לא רק מבחינה מוזיקלית אלא גם מבחינה פיוטית. מי שקרא את „טריסטאן“ מאת גוטפריד פון־שטראסבורג ומאת צימרמאן, או את אפוס־ההרפתקות „פריסיבאל“ מאת וולפראם פון־אשנבאך, ברור

לו שוואגנר התאמץ לסלק מן הטקסטים שלו את היסוד ההרפתקני-הססגוני של ימי-הביניים. הוא מפתח את „מוטיב-הישועה“ הקרוב כל-כך ללבו. אולם הריאליזם והמהפכנות שביצירותיו היא „מייסטרזינגר“. רק לכאורה מתרקמת עלילתה בימיו של האנס זאקס. המהפכן הוא — ראה זה פלא! — איש-האצולה. כאן אנו עומדים על מקצת מן השניות באפיו של ואגנר. הוא נקלע בין מהפכתו ובין העקרון הגזעי. תכופות המהפכנים שלו הם רמייחש: ריאנצי, זיגפריד, טנהיזר, ולבסוף ואלטר פון-שטולצינג, שאצילותו עושה רושם אדיר על בעל-המלאכה המהוגנים מנירנ-ברג — פרט להאנס זאקס, האומר: כאן אין שואלים אלא לאמנות בלבד. אך בסופו של דבר נאלץ גם הוא להודות כי האדון האציל הצעיר הוא גאון. שכן דמות זו היא אוטרופורטרט.

לא ניגש כאן לניתוח מוזיקלי של יצירות ואגנר; אך על טכניקה אחת משלו עוד נרחיב את הדיבור, כי דומה שהיא משתלבת בתמונת האימפרסיוניזם. ואגנר משתמש בצורה חדשה של בניה קונטראפונקטית, אך בשיטה שונה בתכלית, נאטורליסטית. (אגב, לא הוא המציא טכניקה זו: מנדלסון גילה אותה דרך-אגב, אבל לא הוסיף עוד לפתחה). שומע אתה בבת-אחת שני „לייטמוטיבים“, ולעתים גם שלושה — אך הם משולבים כל-כך זה בזה עד שהם כמו שקופים, משל כאילו האחד נראה מבעד לצעיפו של האחר. הדוגמה הידועה ביותר לכך היא „קסט-האש“ ב„וואלקיריה“. מבעד להבהובו של מוטיב לוגי (מוטיב-האש) נשמע מוטיב-התנומה של ברנינהילדה — כמו לו ראינוה, ישנה, מבעד למסך-האש. אך בו בזמן — דבר בלתי-נפתס כמעט — נשמע מוטיב שלישי: תחילה המוטיב של זיגפריד הגיבור (העתיד לעבור את הלהבות), אחר-כך המוטיב של פרידת ווטאן (שיאלץ לסור מפני הגיבור החדש), ולבסוף, „מוטיב-הגורל“ — שלשלת רעיונות שלמה, מובעת באמצעות „לייטמוטיבים“. יש עוד קטעים כאלה של קונטראפונקטיות שקופה, בייחוד בטטראלוגית-הניבלונגים.

התיאוריה של ואגנר נתישנה בימינו. אבל זאת אפשר לומר גם על האימפרסיוניזם. זו וזה זכו להצלחה עצומה באירופה, ואחר-כך ירדו מעל הבימה אך הניתוח את היסודות של האמנות בת-זמננו: האימפרסיוניזם — באמצעות הצבעוניות החדשה; ואגנר — באמצעות הכרומאטיקה החדשה. זו היתה הגאולה מאמנות האולפן — עצם המהפכה בשתי האמנויות.

פ ר ש ת ב ר א מ ס

בימי הצלחתו של ואגנר לא היו בכל אירופה אלא חסידי-ואגנר. הפיכה מוזיקלית זו, שעמים אחרים נכנעו לה, שלמענה בנו בימות חדשות ושינו בימות ישנות, שהולידה טיפוסים חדשים של זמרים, מנצחים, מוזיקאים, שנעשתה דת חדשה להמוני משפילים, שנסכה קסמה על דור שלם של מלחינים ומשוררים — דבר לא היה יכול לעמוד לפניו. גם בתחום המוזיקה הלא-דראמטית הכניעה את הכל. דרא-מאטיציה וואגנריזציה של השיר נעשו בידי הוגו וולף, ריכארד שטראוס, מאקס

רגר; של הסימפּוניה — בידי ברוקנר ומאלר. בתחום הדראמה המוזיקלית צצו מחקים לרוב, שרובם חזרו וירדו חיש, מפיון שואגנר שלט על הבימות. מאות אלפים היו עולים לרגל לבאירוויס הקטנה, לחזות בהצגות הפסטיבלים. לאחר התנגדות ראשונה נכנע הקהל כניעה גמורה; את הבקורת, המתנגדת לו תחילה בחריפות, הוא מכה שוק על ירך, ומלגלג עליה ב„מייסטרו־ינגר“. תקצר היריעה מלעקוב אחר כל הסמטות הצדדיות הרבות שהשפעת ואגנר חדרה לתוכן. שגעון ואגנר זה מקביל להצלחת האימפרסיוניזם, שכבר בשנות־השמונים של המאה הקודמת הוא תנועה חזקה באירופה. באותה עת כבר החלה השפעתו להיחלש בצרפת מולדתו. מה שנחשב תמצית ועיקר של אמנות־הציור נתגלה אמנם לא כאפס אלא כשלב חולף. הציור הלך בדרכים חדשות — אף כי מבלעדי השגיהם של האימפרסיוניסטים אי־אפשר היה כלל להעלותן על הדעת. הארדיכלים עמדו על כך שאין לתנועה החדשה אמנות־בנין כלל והתחילו לחפש סגנון חדש, שראשיתו היתה שלילת־הישן.

למוזיקה נדרש זמן ממושך יותר כדי להשתחרר מואגנר. עד היום לא התגברה עליו כליל. מצד אחר הופיע עוד בימי ואגנר המלחין הגדול הראשון שלא אחז גל־השיפרון, שעמד בפניו במלוא הכוח, הוא יוהאנס בראמס. דומה היה שהוא יוצא־מן־הכלל. במרוצת הזמן נתברר שאין הדבר כן. יצירת ואגנר היתה כיצירת האאימפרסיוניסטים: הציור נטש את הריאליזם, הגאטרליזם והאימפרסיוניזם, ואך גוך, גוגו, דיפי, פיקאסו ורבים זולתם התגברו על תקופת־האימפרסיוניזם שלהם, ואף היתה שורה של ציירים גדולים שעמדו מן הצד בכלל. כך היה גם במוזיקה. בראמס נשאר רומנטיקן, סימפוניקן, מלחין־שירים ואיש המוזיקה הקאמרית. זמן רב הגה את הרעיון לכתוב אופרה, אך לבסוף חדל מזאת. יש כמה וכמה ציירים שעמדו מנגד לאימפרסיוניזם, בייחוד ציירים גרמניים וצפוניים כקלינגר, מונך, הודלר, בקלין, קלימט, מארה. יש במוזיקה מקרה מקביל לקאריירה של פיקאסו: ארנולד שנברג יצא מן האימפרסיוניזם של ואגנר והגיע למוזיקה מופשטת חדשה. באותה דרך הלכו מוסיקאים אחרים נודעים פחות, כגון זמלינסקי, יאנאצ'ק, מאקס קוֹאַצ'ק ועוד.

יוהאנס בראמס המשיך מתוך הכרה בדרכם של בטהובן, שוברט ושומאן. הוא חזר אל הרומנטיקה, אל הסימפּוניה, אל השיר ואל המוזיקה הקאמרית, שלכאורה כבר ירדה מן הפרק לגמרי בימים ההם. כשאנו מאזינים כיום ליצירתו של בראמס, נדמה לנו שהוא מקודמיו של ואגנר ולא מיורשיו. תנועה רומנטית דומה היתה קיימת בימים ההם בציור. אצל מארה, קלנגר ובקלין אנו מוצאים את הנטיה אל אמנות ימי־קדם, אצל הודלר — אל נושאים של ימי־הביניים. והוא הדין לגבי חלק מאסכולת מינכן, לגבי פייווי דה שאוואן, ולגבי האנגלים, לכולם משותפת הנטיה לדרך־ציור סובייקטיבית ולפנטסטיקה.

לולא גדלותו של בראמס כמלחין, היינו צריכים לכנותו אַקלקטיקון. הוא מנסה למזג את סגנונותיהם של בטהובן ושומאן, את נימת שיר־העם הגרמני והרוך ואי־הרוגע של הסינקופה, שהיא בעצם ביטוי־הרגשות הפנימי שלו. על אף כל הנסיונות להתעלות לתנופתו של בטהובן ולמוגו, הוא חוזר ושוקע תמיד במלני־כוליה ובחולמנות של הרומנטיקן האמיתי. יש בו כשרון לפתח צורות גדולות ולארוג מסכת לחניו מתוך רגש מעמיק — וכשרונו זה אינו גדלה כלל. תכופות מתעוררת ההרגשה שלא לחן בלבד מצא אלא מכרה, עורק בבטנו של הר, שהוא יכול לנצלו בלא קשיים. תכופות הוא פותח את קטעי־הפינה שלו בקצב האדיר של בטהובן, אך לעולם אינו מתמיד בו. אולם הליווי הסינקופי שלו הוא כסופה תת־קרקעית, והוא מקנה גם למוטיבים קלים ועדינים להט בלתי־רגיל. סקרצו ממש, עליו, כמעט אינו יודע; תכופות יש בסקרצו שלו משום מלאנכולית־שוטים מזורה. הטמפו הרחב, המוצק, משותף לו ולואגנר, אבל הוא יודע גם את הטמפו הקליל של הוואלס; ובכלל יש אצלו מזיגה פוריה של חיספוס צפוני ומתיקות וינאית. לכן אין הוא משעמם ותפל לעולם. לדעתי ראוי ביותר לדמות את סגנונו לזה של בקלין. אחים הם גם מבחינת הדייקנות הגדולה בעיבוד. מלנכוליה טמונה ביסוד אפיים של שני האמנים. גם בשיריו דבק בראמס ברומנטיקה המוקדמת, במהלך הברור של הלחן, תכופות הוא כותב כתיבה סטרופית, ולא מדקלם הוא כי אם שר. יש אצלו טיפוס של שירים שניפרים בהם מעין משב האווירה והנוף, מעין רוך אימפרסיוניסטי של הקצב; ומאלף הדבר שעל הרוב אלה הם אותם שירים שהנוף ממלא בהם תפקיד, כגון „בדידות שדות“, „שירי גשם“ וכו'.

תמונת־האופי של בראמס היא ניגודו הגמור של ואגנר. אין בו מאומה מן התיאטר־רליות. בהירות הדיקציה שלו דוחפת אותו אל המוזיקה הקאמרית; גם בתזמורת הוא נמנע מגני־תערובת. אצל ואגנר לא ייתכן להעלות על הדעת את האלט־רואיזם והמסירות שמגלה בראמס בהשתקעו בלחנים של מחברים אחרים, כדי לפתחם לואריאציות רחבות־אופק; והם תואמים יפה את עמקות־הרגש שהוא מגלה בהשתקעו בטקסטים של שיריו. השווה־נא לכך את ואגנר, שמעולם לא כתב אף תו אחד לטקסט של זולתו! שבוודאי לא היה עולה בדעתו לעולם לכתוב ואריאציות לנושא מאת הנדל!

המסירות והכנות של יוהאנס בראמס — בזכותן אין אמנותו קשורה בזמן, ובזכותן התעלתה בהדרגה ובהתמדה על אמנותו של ואגנר.

(המאמר הבא: ההתפתחות המודרנית באמנויות)

תיאודור התלגי : אילו פגשתי בד

אלו פגשתי בד
הליל

קציר הנזה

הקודרה,

אלו פגשתי בד

קצרפל

קציר הנזה

הסגירה.

אלו פגשתי בד

סתאם

יוצאת אלי

הקצרפל הליל

ושחרף רטב מנשם

ומאגלי הקצרפל הליל.

אלו פגשתי בד —

מה הייתי אומר ?

פזמון קטן ורע

הן לא אני אומרתי לך

את הדברים האלה :

בן סי אומר אותם —

לבי שמק.

הן לא לבי אומר את הדברים האלה

בן סי אומר אותם —

ויסי צדק.

הרחק

כל סתנוך
מתצית אביבי,
כל זמין
מתצית לילותי,
ואף-על-פי-כן
— או לכן? —
סחן הלוחן.

דקנוך לא סיו דקנוי,
אנביןך לא יהיו צרבי:
בק הלוחך בלילות
בערשך חלומות,
בק הלוחך בנמים
בחלום ערשלים.

תחנת הרכבת

תמיד עולה ממקמים
קמו מהסגנט
מתנת פסים כוסקים בינות פרחים
עוטיה ברטט
של געורים חולקים ואבדים
שמחרו מקדי עצור בתחנה
והיא גותרה קדד לצד המסלה.

ד-ד-ד בקצות מרחקים
בד-בדד במרחק קטבים
צד בצד בקטבי אביבים
סתות
ערשליה
שלי!

ואם אקין אי-פעם מחלומי
הלא-נחסק הלא-נגמר
ואנסה לחזור על מסעי
קאלו לא ארע דקר —
האם ארד בתחנה המלבקבת
אסלו מעצר קה תבנקת?

ארטור גליקסון :

בין תכנון אזורי למושגי הקידמה הטכנולוגית

1. בעית המיזוג של התפתחות טכנולוגית ואזורית

היסטוריון עשוי לומר שהטכנולוגיה ממלאה ביצירתן של תרבויות תפקיד שהוא בראש-וראשונה קונסטרוקטיבי. בטכניקה של עבודת-אדמה והשקאה, בידע הביולוגי וההידרולוגי, בבניית טראסות, במעדר ובדקר מתבטאים, למשל, תנאי-היסוד לתרבות הניאוליטית בהרבה מחלקי העולם. דפוסי הישוב האזוריים בימי הביניים, אם נביא דוגמה נוספת, המרחקים בין כפרים לערים, חלוקת העבודה והיחסים הסוציו-כלכליים הכפריים-העירוניים קשורים קשר הדוק לרמה הטכנולוגית של אמצעי התחבורה, סלילת הדרכים והייצור בתקופה המסוימת הזו.

אולם נסיון ימינו כופה אותנו להבין שההתקדמות הטכנולוגית בזמננו כוללת אי-אלה גורמי-הרס פוטנציאליים. כתוצאה מהכנסת הכוח המכני והמכשירים המכניים לייצור ולתחבורה עדים אנו לירידה חמורה בפונקציות ובדפוסים של הישוב והגוף. הפיתוח הטכנולוגי לא הביא מעצמו לתקופה חדשה של הרמוניה בין החברה לסביבה. התכנון העירוני והאזורי אפשר לראות בו נסיון לסגל את הטכנולוגיה החדשה לתרבות-גוף-וסביבה חדשה. המתכננים חותרים כאיש אחד לשיקום יסודי של סביבת העבודה, הנופש והפנות כדי להשיג את המיזוג הזה.

ואולם מתחת לתמימות-הדעים הזו שלמראית-עין נשארות חבויות, ולפיכך בלתי-פתורות, שאלות מכריעות של מדיניות התכנון האזורי.

האם יודרך התכנון האזורי על-ידי מגמות של קידמה טכנולוגית ויתכוון ל"פישוט" הסביבה בהתאם לדפוסים הפונקציונליים המתחייבים מתוך האופי השונה של האנרגיה הקיטורית, החשמלית או האטומית, או מתוך השימוש המוגבר בנתיבי יבשה, ים ואוויר, או מתוך האוטומציה וכו'? או שמא יודרך על-ידי מטרות חברתיות-סביבתיות נרחבות, שמא יהיה עלינו לבחור אותם צדדים של פיתוח טכנולוגי חדש וצפוי-מראש שהם מועילים להשגת מטרות מעין אלו?

מלכתחילה ברור יהיה כי הברירה הראשונה מעמידה לפנינו נקודות-מוצא ברורות מאד ונוחות לתפיסה ואילו השניה מאלצת את התכנון האזורי להביא בחשבון מספר גדול של גורמים ובעיות המשתנים ממקום למקום. אבל קשיים מעין אלה אינם גורעים מאומה מממשותה של הבעיה. נראה כי רשות-תכנון אינה יכולה שלא

לנקוט עמדה במחלוקת זו שעה שהיא באה להבהיר את בעיותיה ומטרותיה של תכנית פיתוח אזורית; לאמיתו של דבר כל תכנית אזורית מכילה, במפורש או במרומז, החלטות באשר לתפקיד שיוקצה לפיתוח הטכנולוגי בתכנון האזורי.

2. הדטרמיניזם הטכנולוגי

כמה מחברים עמדו על העובדה המופלאה שהמאה ה־19, על אף כל השינויים המהפכניים שחוללה בסביבת־מושביו של האדם, לא זוה בכל־זאת מן הדטרמיניזם של הסביבה, ודבר זה גרם לה שתתרץ את דפוסי ההתישבות והחברה כפועל־יוצא מהשפעתם של גורמים גיאוגרפיים והסתגלויות לסביבה שחלו בהמשך מלחמת־הקיום של האדם.

דומה היה כאילו הטבע מצדיק שיטות של *laissez-faire* וסבורים היו שהוא אחראי, בחשבון אחרון, לתוצאותיהן בחברה ובסביבה. תפיסת האדם כגורם גיאוגרפי פעיל נמסרה לטכנאי המומחה בלבד.

עמדה זו, הנותנת ביטוי לאופטימיות העיוורת של אותה תקופה ולהתעלמותה הגמורה מכל תכנון שאיננו טכנולוגי בלבד, שוב אינה מקובלת בימינו. כיום מכירים בו באדם שהוא גורם פועל ומפעיל בעל חשיבות ראשונה־במעלה; אבל אנו הזדרזנו לשלול את „כוחות הקביעה" מן האקלים, המים, הטופוגרפיה וכו' ולהעניקם לקידמה הטכנולוגית באשר היא. הקידמה הטכנולוגית, אף שהאדם הוא מחוללה, כיום רואים בה תהליך שאין־לעמוד־בפניו — אבולוציה טבעית־למחצה, הנושאת עמה ערכים מהותיים, שפל אוכלוסיה מתקדמת חייב לשקוד עליה במרץ.

לפיכך הרי „בסדר־העולם של המכונה חייב כיום המתכנן הפולל למצוא את מקומו". אף שעד כאן הוצאו לפועל רק מעט תכניות אזוריות שנקבעו לפי דרישות טכנולוגיות, הנה הרעיון של ה„טכנודטרמיניזם" יש לו השפעה ניכרת על דרכי התכנון האזורי; זאת היא עמדה מושרשת, הרווחה בקרב טכנאים, מדענים ומתכננים והיא חוצה את הגבולות המדיניים והחברתיים. אפשר לראות בה חלק מן האידיאלוגיה של „מהפכת מנהלים" נוסח־ברנהם. במסגרת תפיסה זאת התכנון האזורי נעשה תכנון „טוטאלי", ומטילים עליו את המשימה לסגל את הסביבה ואת החברה להתפתחות הפוח המכני והכלים המכניים.

דוגמה אפיינית ביותר היא הפיתוח הקווי, או „העיר הקווית". דבר זה עלה על הפרק בימי תכנית־החומש הסובייטית הראשונה כהצעה לפיתוח אזורי ועירוני ברוסיה. רעיונות דומים פותחו בארה"ב בקנה־מידה ענקי. לעיר הקווית של לה־קורביזויה, למשל, אפייניים קווים מקבילים רצופים של רכבות וכביש ראשי, שמצדם האחד שרשרת של יחידות־ייצור תעשיתיות ומצדם השני יחידות־מגורים דמויות־רצועה. רעיון זה מעמיד תנאים מצוינים לתובלה תעשיתית, להתפשטות אפקית ולשילובם של תהליכי ייצור. מצד שני מתחייב מתוך ההצעה מבנה עירוני

מפורר לחלוטים, מתוך שהיא הופכת את החלק הנועד למגורים לסרט אינסופי המפוצל ליחידות קטנות; כל יחידת-מגורים מחוברת במישרים למפעל תעשיתי, משל כאילו היתה חלק מצידו של זה. לו הושם לב כלל לסידורים המאפשרים לגוון את החיים העירוניים, ליצור מרכז-עיר בעל ממדים, ומניחים מקום לשינוי תעסוקה שאינו מחייב שינוי מגורים.

ההתלהבות לשיטות התחבורה החדשות מספקת ללהקורביזיה עוד נקודת-מוצא לתכנון האזורי. לפי השקפתו, תכנון הנתיבות הוא חוט-השדרה של התכנית האזורית החדשה. על-ידי יצירת הרמוניה ביחסים בין גילויי הפעילות של ערים ואזורים לבין ארבע הנתיבות — היבשה, הים, הרפכת והאוויר — מצטייר לו המתכנן כאדם הקובע ומשנה את דפוסי הישוב של הציביליזציה הטכנית. „איך נצהל-נצלח בארבע הנתיבות לקראת עולם חדש, אמיץ“, כמאמר להקורבוזיה.

תכניתן של אלו הקרויות „ערי פיזור“ ברוסיה נקבעה באורח קיצוני עוד יותר על-ידי התיעוש; הללו „קובצו סביב קומביינים תעשייתיים ומוקפות היו אזורים חקלאיים ומשקים ממוכנים“, מתוך מגמה לזהות את המרכזים העירוניים „עם הקמתו של מפעל תעשיתי מסוים, שטבעו יהיה בו כדי להעיד על אפיו של הדפוס העירוני שיווצר כתוצאה מכך“¹. ואכן, בצו שפורסם ב־1933 הוגדר שתפקידי התכנון האזורי הם לדאוג למיקומם של מיתקנים ושירותים לפי סדר העדיפויות הבא: תעשייה, תחנות-כוח, אזורים חקלאיים מיוחדים, תובלה, מינהל, אספקת מים, ביעור אשפה ואזורי יער — ואילו מיקומם של מושבות אדם אף לא נזכר. התכנון האזורי בארצות מזרח-אירופה, על פי עקרונות קוויים או אחרים, היתה לו מטרה נוספת: חותר היה „לחיסול ההבדלים בין העיר לכפרים“², וכתוצאה מכך נתגשם תהליך נרחב של עיור (= אורבניזציה) הנוף התרבותי. התוצאה של הנחיות-התכנון האלו היתה שיממון עירוני שלא נבדל הרבה מזה בו היה אדם נתקל בעיר התעשיתית חסרת-התכנון של המאה ה־19 במערב-אירופה.

כיום ממליצים על טיפוס אחר של תכנון הנקבע לפי דרישות טכנולוגיות במרכזים העירוניים של אמריקה ואירופה, מקום שהצורך הגובר בקרקעות וצפיפותה הגוברת של התנועה הגיעו לשלב קריטי. הגיעו הדברים לידי כך שאמנם הוסכם כי תנועתם והכלתם של כלי-רכב, תוך כדי שימת דגש עיקרי במכונית הפרטית, הן אמנם בעית-המפתח של התכנון העירוני והאזורי; כפי שנאמר לא מכבר בכתב-העת „פזרום“, נעשתה עתה צפיפות-המכוניות „הנתון הקובע בתכנון בארצות-הברית“³.

ההצעות שהועלו בנדון זה אכן יהיה בהן כדי לפרק את המבנה העירוני המרכזי, על-ידי מיתוחו לאורך כביש ראשי, על-ידי בידודו של המרכז שיעשה כמין אי-המודכב גיבוב של גורדי-שחקים בלב ים של מגרשי-חניה ודרכי-גישה למכוניות — או על-ידי סיוע לפיצוץ תוך כדי פיזור המוסדות המרכזיים מחוץ-לעיר, מקום שם אפשר יהיה להגיע אליהם רק לאחר נסיעה ארוכה.

אבל ה"פירוור" של הנוף הכפרי ועקירתם של מיתקנים עירוניים מרכזיים הלא מתקדמים הם והולכים גם בלי תכניות שפאלו, והגשמתן רק תדגים בצורה היקרה ביותר את העובדה שהכרך הגדול עבר את גבול ריפוחם האפשרי של תפקידים ואוכלוסים. דומה אפוא כי בחשבון ארוך אין התכנון הנקבע לפי צרכים טכנולוגיים יכול לבוא על מקומו של חיפוש פתרונות מקיפים, קונסטרוקטיביים באמת-מידה אזורית.

3. ההתקדמות הטכנולוגית לקראת נידות

אין לקבל את ההנחה שההתקדמות הטכנולוגית כוללת בתוכה מגמות הפועלות מכוח עצמן וחזכות את גורלה של האנושות. תהיה אשר תהיה אחריתה של הקידמה הטכנולוגית, האדם הוא המגשים את כוונותיו ואת האידיאלוגיות שלו באמצעות הטכנולוגיה. עם זאת נכון הדבר שאידיאלוגיות מעין אלו לא תמיד הן מפורשות, לא תמיד הן נהגות בבהירות. העובדה ששילובה של המכונה במבנה האזורי גורם קשיים גדולים כל-כך נובעת מסיבות עמוקות: עם התכנון האזורי אנו נוטים להשיג כעין שיווי-משקל בין החברה לסביבה, איוון המאפשר לאדם להשתפן במקומות-מגורים אופטימליים ולהתארגן בישובים מאוזנים היטב. ואולם דרך-כלל הטכנולוגיה המודרנית פירושה בשבילנו ניצול המדע והמשאבים לשם השגת יתר-ניידות לאדם — כעין ציביליזציה נוודית חדשה. הקידמה נתפסת כשיעור גדל והולך של התפשטות, כשרון-מעשה ושיחרור היחיד מן השייכות לסביבה — תנאים של מרחב, זמן וחברה; ה"ניארטכניקה" או "עידן-המכונה השני" הם "טובים יותר", מפני שבמסגרתם הבריחה הזאת נעשית מושלמת יותר ויותר לכאורה.

השגיה הגדולים ביותר של הטכנולוגיה המודרנית, בין בפונקציה בין בצורה, אינם מתבטאים במבנים סטטיים אלא בכלי-רכב, כלי-שיט ומטוסים. הודות לתכנית האזורית הקווית תיעשה תנועתם נוחה עוד יותר, ובמקרה הרי זה המשך ישר של פיזור ישובי-נוודים ברצועות לאורך נתיבי המסע — ישובים שהם ספק-עיר ספק-כפר. אפילו הארדיכלות המודרנית מגלה נטיות לעיצוב בניינים דמויי אהלים, נוחים לעקירה ולטלטול. האוטומאציה משחררת את התעשייה מכמה תנאים המרתקים אותה למקום ועל-ידי פיתוח האנרגיה האטומית נעשות תחנות-הכוח ענף גמיש ביותר ואפשר לקבען בכל מקום שהוא, שהרי יכולות הן להתקיים בלי משלוחים של דלק. לעינינו מצטיירת והולכת התפתחותה של חרושת שכל-כולה ניתנת לטלטול. אפשר לטעון כי מנקודת-הראות של האדם כמתישב הרי מטרות ההשגים הטיפוסיים ביותר של טכנולוגיה זו נראות תכופות בלתי-רציונליות. אבל לאדם כעובר-ימים-ויבשות מוצע עתה ציוד מעולה באמת.

4. האידיאולוגיה של הרגיונאליזם

הצד האפייני לחיים, כפי שתופסים אותם רוב הדוגלים בתכנון האזורי, הריהו זה שהם "חברתיים בעיקרם". כל יצור חי, כולל האדם, קיים מתוך שהוא תופס עמדה פונקציונלית בתוך מבנה של יצורים חיים שיחסי־גומלים ביניהם. בריאות ושלמות, מטרות חיי אנוש, אין להשיגן אלא בהתחדשות מתמדת של גוף ורוח. הנוונים ממשאבים ומסביבה שהם פוריים ומתחדשים־מעצמם, כמו גם ממחזוריים הרמוניים של מתן־ומיקח ביחסים שבין בני־האדם. כדי לחזק את כוחותיה החיוניים צריכה האנושות לשאוף, לפי תפיסה זו, לשיטות איזון משולבות יותר ויותר. לטיפול בבעיות שברביבי האוכלוסים ושל ניצול אוצרות־הטבע לטווח ארוך תווה התכנון האזורי מבני־ישוב חדשים, המבטיחים את חידוש המזיגה בין האדם לסביבתו למשך ימים רבים.

במסגרת התכנון האזורי נתפסים ערכי־החיים כדברים הנובעים מיחס יציב בין האדם וסביבתו — סגולה שאין למוד אותה במושגים של קידמה טכנולוגית. המטרה איננה מירב ההשגים הפרטיים אלא יחסי־גומלים אופטימליים. גורמים היכולים לחזק את שיווי־המשקל הזה — משאבים יציבים של מזון ומים כמו גם אוצרות־טבע אחרים, תנאים סביבתיים כלליים, יחסים בין נקודות ישוב ואזורי ישוב סמוכים — נחשבים מעגן רצוי ביותר להתישבות האדם. זה הבסיס לצמיחת "החיים הטובים". המתכנן האזורי חוקר בענין רב את המבנים והקהילות האזוריים המסורתיים שיש להם טכנולוגיה מוגדרת בבירור — לא בגלל הפרימיטיביות שלהם אלא משום שניכר בהם שהגיעו לדרגת שלמות ואחדות של הפונקציות והצורות.

אבל ההערכה לעבר עלולה להוליך את המתכננים האזוריים שולל ולהביאם לידי כך שידחו את כל השגי הטכנולוגיה שלנו. דומה יהיה כאילו מניעם העיקרי הוא החשש שמא בהכרח תהפוך הטכנולוגיה את הקהילות האזוריות לגופים התלויים פחות ופחות במעגן הסביבתי, דבר שיעזעז את יסודות כל הערכים החברתיים. מאותה סיבה נוטים המתכננים האלה לקדם בברכה, מתוך חוש־בקורת לקוי מדי, את חזונם של "נביאי חורבן" למיניהם המזהירים אותנו מפני תוצאותיה של ציביליזציה נצלנית: דילדולם של משאבי המזון והטבע, האבטלה שתבוא בעקבות האוטומאציה, הקרנה גרעינית שאי־אפשר יהיה להשתלט עליה וכו'. לפי השקפה זו מביאה הקידמה הטכנולוגית בסופו של דבר לידי חורבנה שלה. השגתו או שמירתו של מבנה ישובי אזורי תחייב מתוך כך לשים סייג לחידושים טכניים. אך לאמיתו של דבר מתחייבת מתוך גישה זו ההפירה כי משעה שהוחל בפיתוח טכנולוגי שוב אין לעמוד בפניו, ולכן יכולים אנו להניח כי צורה "רומנטית" זו של רגיונאליזם אינה אלא צורה נוספת של "טכנו־דטרמיניזם".

5. הטכנולוגיה היא נייטרלית

כל תכנית למבנה אזורי הנקבעת בעיקרה על-ידי הטכנולוגיה החדשה נראית לנו מוטעית מפני שעצם סגולתה של הטכנולוגיה שלנו טמונה בעובדה שהיא מרחיבה בשיעור עצום כל-כך את הקף האפשרויות להתישבות האדם, לייצור ולפעולת-הגומלים הקהילתית. הטכנולוגיה, כיון שנוצלה ליצירת ריכוז קיצוני של כוח, אוכלוסים ומצרכים ולשמירה על חייהם של ישובים מעין אלה (ואם גם במחיר רב), תוכל לשמש גם לצורך ביוור (= דה-צנטרליזציה) האוכלוסיה בדרגה גבוהה של יעילות ונוחות. מקורות הכוח החדשים נותנים אפשרות לספק שירותים מורכבים ביותר אפילו בישובים כפריים קטנים. העיר אמלורד, המרכז העירוני של גליל הפולדר שנגאל זה-מקרוב מן הים בצפון-מזרחה של הולנד, מוכיחה שאפשר כיום לקיים רמה גבוהה של שירותים בעיירה קטנה בת פחות מ-10,000 תושבים. אף כי ריכוז התעשייה עלול להצמיח אותן קלקלות חברתיות ופזיזות של צפיפות, שיממון וסילופו של שיווי-המשקל הכלכלי, הנה הכוח החשמלי מגדיל את האפשרויות לבזר את התעשייה ומתוך כך הוא מחזק את המבנה החברתי-הכלכלי של אזורים חקלאיים.

אפשר להשתמש בטרקטורים וקומביינים להחשת ניצולה וסחיפתה האכזריים של הקרקע. אבל מכוונות דומות לאלו הגדילו במידה עצומה את הכושר הנתון בידינו לגאול ולשמר את הקרקע, ומכשירים חקלאיים ממוכנים קטנים יכולים להקל עד מאד מקשי העבודה החקלאית ולשמש להגברת ניצולה של האדמה. הרפואה יכולה לשמש, מצד אחד, להגדלת עודף הילודה באוכלוסיה, אך מצד שני יכולה היא לשמש לייצובה של האוכלוסיה בדרך פיקוח על הילודה. הטכנולוגיה יכולה לשמש להרס הקרקע ולפירוקו של משק-היסוד החקלאי, אבל הטכנולוגיה יכולה לשמש גם ל"התפשטות האפקית" של ההתישבות החקלאית, אפילו של משק-היסוד החקלאי⁴.

אין כל הכרח שהפיתוח המודרני יהיה שרוע או "מגובב" לארכם של כבישים ראשיים; רכבות, מכוניות או הליקופטרים ראוי יותר שיקלו עלינו את הגישה אף למקום הנידח ביותר שהאדם מבקש להתישב בו בגלל תנאי הסביבה או המשאבים. לעתים קרובות דנים בשאלה אם פיתוחן של דרכי התחבורה מחזק במושבות האדם את תלות-הגומלים או את אי-התלות. לאמיתו של דבר ההתפתחות הטכנולוגית נותנת מקום יותר ויותר לשתי האפשרויות כאחת. יש לבזר ביניהן מנקודת-השקפה שאינן טכנולוגיות; יש לבזר ביניהן בהתאם לתכניות הארגון החברתי והשיקום הסביבתי. בכל מקום שמכניסים או מפתחים את הטכנולוגיה תוצרונה הרשיות המקומיות או רשיות הפיתוח להכריע בין שתי אפשרויות מעין אלו.

6. שימושה האזורי של הטכנולוגיה

הטכנולוגיה, שלעתים קרובות כלי־כך הופעלה בלא תיאום, מתוך שנחשבה כוח מניע או מכשול להצלחתו של פיתוח אזורי. חייבת להשתלב בתפיסת התכנון הכוללת. תעודתו של התכנון האזורי היא לעזור לאזורים המתפתחים להינצל מן התוצאות החברתיות והפיזיות השליליות של התיעוש, להמיר את פעולתו של פיתוח טכנולוגי בלתי־מתוכנן באבולוציה אזורית במסגרת של תכנון כולל. ההתפשטות הגלובלית של טכנולוגיה מערבית טיפוסית אפשר לתרצה ברקע הפוליטי, הדמוקרטי והכלכלי־חברתי שלה: ניצול משאבים ושוקים קולוניאליים, לחץ האוכלוסיה באירופה, והקפיטליזם.

אבל האזורים המתפתחים באסיה ובאפריקה הוכיחו, במחיר גדול, את הצורך בגישה בקרתית לשימושה של הטכנולוגיה המערבית. מצד שני ברור שגישומן של תכניות־פיתוח אזוריות גדלות־ממדים בזמננו אינו בא בחשבון בלי השימוש בטכנולוגיה המודרנית. תכנון ופיתוח לתועלת האדם פירושו אפוא דחית השימוש המכני הכללי בנוסחות של קידמה טכנולוגית, שפותחו בהתאם לצרכים האירופיים והאמריקאיים על־ידי „טכניקה אזורית“. טכניקה מעין זו מותאמת לאקלים, למשאבים, לנף, לחברה ולתרבות של האיזור הנוגע בדבר, ומבוססת על יחסי אדם וסביבה, שמעצם מהותם משתנים הם מאיזור לאיזור ויוצרים נקודות־מוצא שונות לפיתוח האזורי.

אין בנמצא יחס „נורמלי“, שכוונו יפה בכל מקום, לאוצרות הטבע, תפיסת הצרכים, דרגות המומחיות, העיור וכו'. מכונות החוסכות ידיים עובדות, המתאימות לסקטורים מסוימים של משק ארה"ב, הן גורם פרובלמטי מאד כשמפעילים אותן בארץ הסובלת מעודף אוכלוסים מבלי לתת את הדעת כראוי על התוצאות החברתיות, הפיזיות והכלכליות. יש צורך במחקרים יסודיים כדי לעמוד על הבעיות המהותיות באמת של יחסי־אדם־וסביבה השוררים באיזור נתון, ואת המטרות הסוצי־כלכליות והפיזיות של הפיתוח יש להגדיר הגדרה מציאותית, כדי שאפשר יהיה לבזר ולהפעיל את האמצעים הטכנולוגיים הנאותים.

הודו משמשת דוגמה מעניינת ביותר לעמדה חדשה כלפי תפקידה של הטכנולוגיה בפיתוח האזורי. גאנדי לא התכוון לפסול את התעשייה אלא להכניסה באורח סלקטיבי לחברה ההודית, מבלי לערער את דפוסי החקלאות שלה, את עקרונות הצדק החברתי שלה ואת הערכים התרבותיים של „אמת, אי־אלימות, התעוררות שלמה, כבוד העבודה והינרות מקנין“. לצורך כך „תהיינה המכונות מטיפוס מיוחד המכוון להפגת אפרוריתה של מלאכת־היד ולשיפור איכותה“.

התעשיות הגדולות תהיינה בבעלות המדינה, לבל תשמשנה את חמדת־הבצע ותאוות־הממון של היחיד, וכולן תפעלנה בתוך מסגרת כללית של תעשייה מבוזרת.⁵ כיום מפתחת הודו בתי־חרושת מודרניים גדלי־ממדים, עם שהיא מפתחת את

תעשיות־הבית המסועפות המסורתיות שלה, והיא מעבדת תכניות לפלכים מונעים בכוח־חשמל במשפנות האורגים.⁶ זהו פועל־יוצא מתכנון „המשקים החברתיים הגדולים” של הפיתוח התעשייתי והעירוני, תכנון הפולל את המחיר הכלכלי והחברתי כאחד.

המיווג החברתי והגיאוגרפי של תהליך התיעוש נתפס כאן בחינת פונקציה של הגישה האזורית לתכנון. תכניות הפיתוח הקהילתי של הודו, המקיפות כבר 25,000 כפרים המונים 16 מיליון תושבים, יוצרות על־ידי ארגון והינוך סוציאל־כלכליים ופיזיים מבנה אזורי החותר לפיתוח כולל והרמוני של החקלאות, השווקים, הבריאות, החינוך, השירותים והתעשיות.

ההצהרות הברורות הבאות אלינו מהודו ומפקיסתן לאמור כי תכלית הקידמה הטכנולוגית היא לתת לעם „חיים משביע־רצון יותר”, יש בהן משום סימן חשוב ונותן תקוה לבאות. אך טעות תהיה זו להניח שעמדה מעין זו אפיינית רק לתרבות של המזרח הרחוק. הפיתוחים האזוריים המתוכננים הראשונים במערב באו לעולם מתוך רוח דומה, במטרה להגשים אידיאלים חברתיים, להעמיד את הטכנולוגיה לשירותה של ההתישבות האזורית. דוד ליליינטאל העריך את טובות־ההנאה של הט.ו.א. („רשות־עמק־טנסי”) לא רק במושגים של התפשטות כלכלית וטכנולוגית אלא גם מצד מילוי שאיפתו של האדם להפות שורש באיזה מקום ולאגור לעצמו „כוח רוחני”.⁷ שימושה המאוזן התדיר של האדמה הוא מטרת ארגונום של מחוזות־שימור־קרקע בארה״ב, המשתרעים על פני 85% מן השטח החקלאי של הארץ ומשמשים בשיטות מדעיות ובטכנולוגיה שפותחה במיוחד.

בהולנד משמשים ההשגים הנעלים ביותר של ההידרולוגיה ושאר מדעים לגאולתן ופיתוחן של אדמות חדשות, תוך כדי חינוך והרחבתו של המבנה הכפרי האזורי. בישראל ניגשו לתכנון התישבות חקלאית מודרנית ולמיווג הפיתוח הכפרי־העירוני מתוך התכונות לערכים המהותיים של יחסי־קבע בין אדם לסביבתו, בפרט בשביל אוכלוסיה נטולת־שרשים ועירונית בעיקרה. ההקף החברתי של מפעלים אלה דומיהם קטן אף יותר מניצניה של תכנית הפיתוח הקהילתית בהודו, אך יש לראות בהם מפעל־ניסיון חלוציים המאפשרים את „ההתפשטות האפקית” כמו גם וריאציות של פיתוח אזורי על שיטותיו הספציפיות.

7. ההתקדמות הטכנולוגית הבינלאומית

במישור הבינלאומי צריך להתאים את התקדמותם הכללית של הטכנולוגיה וייצור המכונות לצרכיו של ישוב־אנוש מאוזן. משעה שנכיר שבעיותיהן של האומות הנחשלות מבחינה טכנולוגית אינן בעיותיהן בלבד וכי הארצות המפותחות אינן יכולות לעלים דעתן מנחשלות כזאת, תהיה ההנחיה שנותנות הארצות התעשיות להתקדמות הטכנולוגית לנטל כבד של אחריות. מבחינה עקרונית אין כל רע בפיתוח תהליכים אוטומטיים וחוזרים לייצור מצרכים סטנדרטיים הדרושים

במידה שווה בחלקים שונים של העולם. אבל עובדה טראגית היא שמיטב מאמציהם של הטכנאים והמדענים עודם מכוונים לפיתוח מטוסים מהירים יותר, תחבורת הליקופטרים, נסיעה בחלל, אבזרי מותרות שונים וכו', המשמשים את צרכי המלחמה או את האינטרסים של מיעוט. באותה מידה יש להצטער על כך שפמה מתכננים אזוריים מצאו את יעודם בחקר ההשפעה שתהיה להתפתחות מעין זו. בין בימי שלום בין בימי מלחמה, על המרכוזים המטרופוליניים לעתיד לבוא.

עד כה נסתייעו בטכנולוגיה אך במעט להקלת המצוקה הגדולה והמסוכנת ביותר שבה מתסירים רוב־רובם של בני־האדם — המחסור בזמן ובמחסה. שימושה של הטכנולוגיה לגאולתה ולשימורה של אדמה חקלאית ולהגברת עיבודיה לשם ייצור שפע מזון בריא, בנית משקים ומשפנות מהוגנים והקלת העמל הפיזי בייצור ובשירותים אינו חופף כיום כל־עיקר את הצרכים האמיתיים. היחסים בין הארצות התעשיתיות של המערב לארצות הנחשלות מבחינה טכנולוגית עדיין מעלים לנגד עינינו את התמונה של ציביליזציה נודדית בעלת ציוד מצוין הפולשת לארצות חקלאיות שבהן שוררות כלכלה פרימיטיבית ותרבות כפרית. דבר זה יש בו כדי לתרץ במידת־מה את יחס אי־האמון מצד המזרח כלפי השיטות והטכנולוגיה של המערב. פיתוח התכנון האזורי ושימור־הקרקע בארה"ב, הולנד ואנגליה אפשר לפרשו כסימן הערכה מחודשת לערכיו של מבנה אזורי יציב. ככל שתתבצר ההתפתחות הזאת במערב כן ייטיב המערב להבין את יחסו של המזרח לבעיות פיתוח וכן יגדל הסיכוי להבנה הדדית ולאמון הדדי. לקידמה ריאליסטית יותר ולשימוש ריאליסטי יותר בטכנולוגיה הבינלאומית.

8. הערות קצרות

הנהגת האנרגיה של הפחם, הדלק, המים והאטום נתפרשה בכל שלב ושלב כגורם המפתח וקובע דפוס חדש ומשופר של פיתוח אזורי. אבל אשליה היא להניח כי גורמים מעין אלה כשלעצמם יכולים להביא לידי השבחת תנאי החיים באיזור זה או אחר. התכנון האיזורי הריאליסטי חייב להתבסס על תפיסה מקיפה וכוללת יותר של ערכים חברתיים, של טיב היחס בין אדם לסביבתו ושל נוף תרבותי משביע־רצון מבחינה פונקציונלית ואסתטית. הטכנולוגיה צריכה לסייע להשגת דרגות רצויות של ריכוז, ביזור ופעולת־גומלים בין קהילות, של קצב המעברים מחיים קיבוציים לחיים ברשות היחיד, וליצירת שיווי־משקל בין הרכיבים הטבעיים והמלאכותיים של הסביבה האנושית. שעה שהפרוגנוזה של הקידמה הטכנולוגית מאפילה על תפיסות מעין אלו נעשה התכנון האיזורי ענין חסר־שחר וחסוֹך־תקוה, התאמה מסולפת של החברה והסביבה לצרכי המיפון. מצד שני הרי הטכנולוגיה, כשהיא משולבת בתפיסת התכנון האזורי, יכולה להיעשות אחד

האמצעים לשיחרור תעצומות־כוח אנושיות ששימשו עד כאן את מאמץ־הקיום היסודי להעלאת איכותם של החיים בכל מקום.

מה הסיכויים למיזוג אזורי של הקידמה הטכנולוגית?

ההשפעה הגוברת והולכת של בעיות הרעב, ריבוי האוכלוסים, סחף הקרקע, הדיור, הישוב והיעדר הנוחות המינימלית בארצות שונות, באירופה ומחוצה לה, עשויה להביא לידי התפשטות „אפקית” ריאליסטית יותר של הקידמה הטכנולוגית, אשר תשמש אמצעי להשבת התנאים האזוריים מעיקרם במקום שהדבר דרוש ביותר.

מאותו טעם אפשר ששיקולים סוציולוגיים וביולוגיים יביאו לידי הערכה מחודשת של ערכי הדפוסים האזוריים של ישובי־אדם, ערכים שידחקו את אלה של ניידות האדם.

ואולם דומה שהתקוה העיקרית למיזוג האזורי של הקידמה הטכנולוגית טמונה בהתפשטותה של עמדה אחרת, חדשה: תפיסתה של הסביבה כקהילה ביו־חברתית השרויה באבולוציה — אוריינטציה אוהדת על עתידו של המין האנושי ועתיד החיים בכללותם — ואמונה באדם כמחולל התמורות במרחב ובזמן.

ה ע ר ו ת :

- 1 מוריס ב. פארקינס, תכנון ערים ברוסיה הסובייטית (אנגלית), שיקאגו 1953.
- 2 חוק ותזכיר ממשלתי, תכנית־החומש הציכוסלובקית הראשונה, פראג 1949.
- 3 „ארכיטקצורל פורום”, ספטמבר 1956, כרך 105, מס. 3, ניו־יורק.
- 4 קונראד בקר, תכנית סעיף־4 של ארה״ב.
- 5 ד. פ. מוקרגי, השקפותיו של המאהאטמה גאנדי על המכוונות והטכנולוגיה (אנגלית), „אינטרנשיונל סושיאל סאינס ביולטיין”, כרך 1, מס. 3, 1954.
- 6 ג'ון סטרייצי, ראיון עם נהרו, „ניו סטייטסמן אנד ניישן”, 23 ביוני 1956.
- 7 דוד לילינטאל, „הדמוקרטיה צועדת”.

פטר רודה : אירופה בעיניו של אירופי

קוספנהאגן

בשנים שלאחר המלחמה נתנסתה אירופה המערבית בשורה שלמה של זעזועים. כל אחד מאלה סייע להכרה המכאיבה שחבל־העולם שלנו מקפח והולך את מעמדו בעולם המודרני.

המהלומה הראשונה והקשה ביותר היתה בליעתן של מדינות מזרח־אירופה בגוש של רוסיה הסובייטית. הגם שרווולט וצ'רצ'יל נתנו ידם לכך ביאלטה, בכל־זאת לא גרסו שמתוך כך תבודדנה הארצות הנוגעות בדבר בידוד גמור משאר חלקי העולם.

לאחר־מכן באה עצמאותם של חבלי־הארץ הקולוניאליים הגדולים, המונים כמיליארד־רוחצי נפש. שוב אין הללו רוצים בשותפות עם המעצמות המערביות. שלישית, באה תפיסת השלטון בצ'כוסלובקיה והוכיחה את אולת־ידן של מדינות אירופה המערביות נוכח התפתחות חמורה מעין זו. אין ספק שמהלומה זו הביאה לידי הקמתו של נאט"ו.

רביעית, הוכיחה ההתערבות הרוסית במזרח התיכון שהמדינות הערביות מוכנות ביותר להניח כאן יד חפשית לסובייטים. במקום שעד כאן נחשבה „זכות" ההתערבות בבחינת מונופול של מדינות המערב.

חמישית, באה ההתערבות הצבאית הרוסית בהונגריה והטעימה את דלות עמידתן של מעצמות המערב. הן הכזיבו במצב שהבטיח להן רבות.

ולבסוף ניתנה לו למערב הוכחה מפורשת, עם שילוח טילי־החלל הרוסיים, ששוב אין הוא יכול לסמוך על כך שעדיפותו בשטח הטכני תבטיח לו נצחון סופי ומכריע. עדיפות זו היתה הרקע הממשי ל„מדיניות הבלימה" והאיום ב„תגמול מוחצני", קו שהיה נקוט עד כאן בידי ממשלתה של ארצות־הברית.

כל הפגעים האלה עוררו מידה של ספקנות מצד האירופים כלפי ארה"ב, הן באשר לעזרתה הצבאית הן באשר למנהיגותה המדינית. התקוות שנתלו קודם־לכן בנאט"ו נמוגו במידה ידועה. יש גם מקום לשאלה אם אין טילי־החלל הרוסיים עלולים להגיע את ארה"ב, שזו פעם ראשונה הוכנסה לקר־האש, להקציב סכומים גדולים הרבה יותר לאירגון הגנתה של המולדת. אפשר גם שטעם זה תפחית באותה מידה את סכומי הסייע שלה לבעלות־הברית, וואת דווקה בזמן שפוננות מלחמתית חדשה מעין זו מעמידה תביעות גדולות הרבה יותר בסגני הממשלות האחרות. כלום נוכל לעמוד בתביעות מעין אלו, או שמא ניאלץ לפעול במצב של כוננות מלחמתית ממדרגה שניה? וכוננות מעין זו, הלא יהיה פירושה היעדר־כוננות למעשה?

מכלי־מקום, דבר אחד הוא בחזקת ודאי: על־מנת שתהיה לה תקוה כלשהי לעמוד בפני מתקיף אדיר־כוח, חייבת ההגנה המערבית לקום כגורם צבאי מאוחד. זהו גם תנאי מוקדם לתכניות נאט"ו, ואף־על־פי־כן חסרה כאן הקבלה מדינית לאחדות הצבאית הטהורה. אולי מועצת־אירופה או האיחוד המערבי היו צריכים לשמש גוף מקביל זה, אבל שניהם לוקים באותה חולשה עצמה שבה לוקה נאט"ו מאחר שאינם נוגעים כלל בריבונותן של המדינות המשתתפות בהן. בכך מונעים הם מלכתחילה את הדבר החייב לשמש להם צידוק לקיומם: כלומר, איגודן של ארצות מערבי־אירופה במסגרת של אחדות כוללת. משום כך אין לנו ערובה קלה־שפקלות שברגע קריטי לא יחזור בו צד זה או אחר מן השותפים מהתחייבויותיו. „למה למות בעד דנציג?" כתבו עתוני צרפת באוגוסט 1939, ובכך חרצו את דינה של פולין. אפשר בהחלט להעלות על הדעת כותרת עתונאית לעתיד־לבוא בזו הלשון: „למה למות בעד בורנהולם?" (אי דני בים הבלטי) או: „למה למות בעד קופנהאגן?" ואיך עתידה לנהוג ממשלה דנית כאשר תכבוש מעצמה זרה את האיים הליפאריים ליד סיציליה? כלום תראה בכך עילת־מלחמה לדנמארק?

לא, לעולם לא יוכתר שיתוף־פעולה צבאי בהצלחה בלי מרות מוחלטת של ההנהגה הצבאית. והנה הסידורים הנוכחיים נוחים לכך הרבה פחות מתכנית הצבא האירופי של 1952, שצרפת ואיטליה הכשילוה ב־1954 מתוך חשש שמא תיעשה גרמניה שותף מכריע יותר מדי במסגרת זו.

אין זה סימן מעודד ביותר לבאות אם שוררים פחד וקנאה בין בעלי־אמנה ואין הם מעיזים להיכנס ביחסים של שותפות מלאה, מתוך חרדה דווקא מפני אותם שותפים שיכולים היו לתרום תרומה גדולה ביותר ליעילותו. ואולם דבר זה משמש רק הוכחה נוספת לכך שיש צורך בגוף מדיני עליון, גוף המסוגל ללכד את השותפים השונים ולעשותם גוש איתן של שיתוף־אינטרסים. לא מועצת־אירופה גם לא האיחוד המערבי אינם גוף שכזה. „האיחוד" בעצם גם איננו בגדר מציאות, הגם שבתכניותיו יוצא הוא, ממש כמועצת־אירופה, מהנחת־היסוד המובנת־מאליה שהמדינות־החברות מקיימות בידן את מלוא ריבונותן. ברגע זה דומה גם שאין כל אפשרות להקים ארגון פוליטי על בסיס אחר. מועצת־אירופה היא גוף יועץ ומועדון ליוכחים, לא יותר. יש הרואים בה גרעין לאחדות לעתיד־לבוא, ויש הרואים בה בימה לשעשועי מליצות ולהפגנת כשרון הנאום.

עובדה היא שמועצת־אירופה איננה גורם הבא בחשבון בחיים המדיניים כיום, ודווקא משום שחבריה אינם קשורים זה בזה דיר־צורך באינטרסים ממשיים משותפים. שיתוף־פעולה צבאי מוצלח מחייב עבודת־צוות פוליטית, וזו מצדה מחייבת שותפות בשטח הכלכלי.

לפיכך נודעת חשיבות יוצאת־מגדר־הרגיל לעובדה שניגשים עתה, על אף הכל, להקמת שותפות מעין זו. מנקודת ההשקפה האירופית אין חשיבות מכרעת לשאלה אם האחדות קמה בצורה של שוק משותף יחד עם איחוד־מכס או בצורה של שטח

מסחר חפשי. בשני המקרים ייוצר משק המעמיד בפני חבריו אפשרויות שוות ומשותפות ומלכדם לכלל אחדות בעלת אינטרסים מדיניים וצבאיים זהים. אמנם, אין מחסור בספקנים שעה שמדובר ברעיון האחדות האירופית. הללו נאחזים בכך שעד כאן לא נמצאה אפשרות מעולם לכונן אחדות כזאת, ולא עוד אלא שסיכוייה פחתו והלכו במרוצת הזמן. אבל דווקא בכך טמונה בעקיפים ההוכחה לממשותו של הרעיון, לצידוקו ולנחיצותו.

**

ההיסטוריה האירופית נבדלת בחרף מזו האסיאתית. ההבדל ההיסטורי־הרוחני והתרבותי אולי אינו בולט כל־כך לעין, אבל מן הבחינה הפוליטית נראה הוא בביורו. עד לפני מאתיים שנה הפריד חלל עצום בין אירופה לבין אסיה ורוסיה העניה וחסרת־התרבות. רק דרומית יותר, באסיה התיכונה, היה הגבול נייד יותר, ואפילו כאן היה תמיד ממשי. הירודוטוס יודע כבר לספר לנו שהפרסים ראו באסיה את תחום ממלכתם ואילו ביוונים ובארצם ראו דבר שאינו נוגע להם כלל.

אף־על־פי־כן לא ידעה התקופה העתיקה את אירופה כמושג, וזאת מטעמים נכוחים למדי. היסוד שעליו קמו ממלכות הזמן ההוא לא היה היבשת — זו לא היתה ידועה אלא במעט — אלא הים התיכון. הממלכות הללו כולן שכנו לחופיו של ים סגור, ובריוחוק כמה קילומטרים בפנים הארץ נבלעו הגבולות באפולולית או שהגיעו לתחומם, המטושטש באותה מידה, של הברברים. עם זאת אפשר לראות ב„שלום הרומאי“, שהעניק לממלכת רומי משך מאות־בשנים שלום ומידת רווחה שלא נודעה כמותה קודם־לכן, את חלוץ האחדות האירופית.

מלכות רומא שקעה, אבל מה שאירע לפני כן יש בו כדי לעורר מחשבות. מלכות רומא נחלקה לממלכה מערבית ומזרחית. הטעם לכך היה הגיוני למדי. בממלכת הישנה שכנה הבירה, עוד מימי הרפובליקה, בתווך, אבל מחמת התפשטות, ביחוד לפאת מזרח, התרחקו הגבולות והגיעו עד פרס. עקב זאת נתקלה הממלכה בבעיות מעין אלו הצפות תמיד בפני מעצמות אימפריאליסטיות ומסבכות אותן במלחמות־תמיד. מתוך כך נאלץ הקיסר להעתיק את נקודת־הכובד סמוך יותר למרכז המשבר. התוצאה היתה שקמו שתי בירות לממלכה ובסופו של דבר התפתחו ונעשו שתי ממלכות, ודבר זה לא הוסיף להן כוח במערכה עם האויבים המאיימים עליהן.

גם כיום חלוקה אירופה למזרח ולמערב. בימים ההם שקע המערב תחילה ואילו המזרח החזיק מעמד עוד אלף שנה, עד שבאו התורכים וכבשו את קונסטנטינופול ב־1453. כיום קיים המערב, נתון בסכנה ומקוצץ־תחומים, ואילו המזרח נכנע לזר. לפני ארבע־מאות שנה בדיוק התפשטו התורכים לא־פחות מן הרוסים בימינו, עד לפוסטה ההונגרית ועד לחומות וינה. בפעם ההיא עברו כמעט מאתיים שנה עד שנהדפו התורכים מן העמדה החשובה כל־כך מבחינה אסטרטגית ועד שהחזר שיווי־המשקל האירופי לאיתנו.

אחרי שקיעתה של ממלכת רומא נעשתה מעצמה אחרת גרעינה של האחדות האירופית: הכנסייה הנוצרית. כירשת הנכסים החשובים ביותר של התקופה העתיקה — המונותאיזם היהודי, הפילוסופיה היוונית וחכמת המימשל הרומאית — קנתה לה. מבחינה תרבותית, חשיבות גדולה הרבה יותר מכל גורם אחר של הזמן ההוא. באמצעותה נתלכדה אירופה ונעשתה אחדות תרבותית. ודאי, ההכרה באירופה כמכנה-משותף לאחדות מדינית כמו גם דתית ותרבותית לא צפה ברצינות לראשונה אלא בשעה שנתערעה אחדות זו באורח קשה ביותר עקב מלחמות-הדת של המאה ה"ט" והי"ז. מתוך ההריסות העגומות קם המאמץ החדש לאחות את הקרעים. המלך אנרי ד' היה הראשון שניסה להעמיד תכנית לאירופה מלוכדת. הוא חשב על "חברה אירופית", על שלום של קיים ועל הבנה בין המדינות הבודדות. הריאליזם שלו עמד לו לראות שהמשימה העיקרית היא להבטיח לקתולים ולפרוטסטנטים כאחד מקום בתזמורת האירופית, וכי תפקידו אינו לעזור לאחד מן השנים לנצח אלא להביא לידי קיום-צוות מתוך הבנה הדדית.

אין ספק שהוא ראה באירופה אחדות אחת, אבל חשוב לציין שראה בה אחדות של ישויות עצמאיות. שכל אחת מהן יש לה מלוא הזכות לפרש על פי דרכה את משמעותה של המורשת המשותפת. אחדות ו"האחדה" הם שני מושגים שונים. הנזיר סן-פייר המשיך ברעיון זה של "אחדות אירופית". לודביג הולברג, המחזאי הדני הראשון — בן-דורו של וולטר — מזכיר את סן-פייר לעתים קרובות במכתביו. הוא גרוטיוס הרחיב את הרעיון לכלל "מאגנה איניברסיטס פריסטיאנורום", וגם תפסית הזכות הטבעית והלאומית מתבססת אצלו על ההנחה שקיים אידיאל כלל-אנושי של אחדות אירופית ותרבות נוצרית, שאינן עומדות בניגוד לאחדויות ולתרבויות אחרות.

על יסוד זה בנתה את בניינה המאה הי"ח, זו המאה שסובלנותה והומניותה קירבו את חלקה-העולם שלנו לאידיאל הנכסף יותר מכפי שקרבנו אליו אי-פעם מאז גאונם של ימי-הביניים, כשהיה האפיפיור משמש מרכז שאין-עליו-עוררים לנצרות של אירופה המערבית.

הפטריטיות של אותה תקופה הצטרפה עם המוסר הנוצרי וקנתה לה אופק קוסמופוליטי רחב. רעיון זה של ההשתייכות האירופית המשותפת, שהתפתח משך מאות בשנים, הושם לאל על-ידי המהפכה הצרפתית והדיקטטורה של נפוליאון. עובדה תמוהה היא שמהפכות תחילתן בכך שהן פונות אל הבורגנים או אל הפועלים של כל הארצות וסופן פונות בקריאה ללאומנות צרת-אופק ביותר. בעוד שהפטריטיות מתרחבת והולכת מעגלים-מעגלים ממרכזו ויש בה כדי להיות למועיל לאחדויות אחרות, גדולות יותר ויותר, הנה הלאומנות מצמצמת וסופה שביעות-רצון-עצמית השמה את הדגש בתוקפנות. בעולם הסובב אותה היא יוצרת ניגודים מתמידים.

במאה-וחמישים השנה האחרונות נגזר על אירופה להתנסות בתהליך הזה. בכוחו של הגיון-הברזל הביא תהליך זה לידי שתי המלחמות העולמיות של מאתנו ולידי חלוקתה של אירופה. בכל שאר חלקי העולם הלאומנות מתפשטת. המוני-העמים של אסיה, ובמידה ידועה גם של אפריקה, נמצאים בתנועה, במאבק לעצמאות. אבל אנחנו, האירופים, האם אנו עומדים בנקודת-מפנה? זאת היא השאלה הבאה על ביטויה באלטרנטיבה: שוק משותף או אזור של מסחר חפשי.

כדי לנקוט עמדה לגבי בעיה זו שומה עלינו לעיין שוב בסיכויים. המדינה הלאומית כפי שהיא נתפסת לנו, כלומר מדינה שבולותיה הלשוניים והעממיים חופפים את גבולותיה המדיניים, היא אידיאל שקם לדחוק את רגליו של אידיאל המדינה האוניברסלי מימי-הביניים. האידיאל החדש פירושו לא רק תחמת תחומים בפני מדינות אחרות אלא גם באותה מידה המגמה לאגד ולסגור על מסגר את הנחלה המשותפת. בחינת הגנה כנגד הפיאודליות שחילקה את המדינות הבודדות לגלילות שכל אחד מהם בעל גבולות-מכס משלו ואינטרסים מיוחדים משלו. המדינה הלאומית פירושה אפוא התלכדות לכלל אחדויות גדולות יותר, שפותחה על-ידי השווקים המתרחבים. הבורגנות החדשה היא שפתה את התמורה הזאת. הכוח המניע לכך היה הקפיטליזם, שזוקק היה לשווקים גדולים יותר כדי לנצל את האפשרויות שנתרחבו, את הטכניקה, הספנות והאוצרות שמעבר-לימים. המשק האוטרכי של ימי-ביניים לא היה זקוק, ביסודו של דבר, לשום שוק. בהשוואה אליו יש בהקמתה של המדינה הלאומית משום צעד קדימה; כל הרחבה נוספת של כושר-הייצור כרוכה בדרך הטבע בהרחבה מקבילה של השוק.

הלאומנות של המאה הי"ט לא יכלה לבצע את ההרחבה הזאת. בכמה מקרים אף פיצלה שווקים הקיימים כבר לחטיבות קטנות יותר. אפשר שמטעמים אחרים היה צורך בדבר, אבל הוא לא הלם את ההתקדמות בשטח החברתי והכלכלי, ובמובן זה היה אפילו ריאקציוני.

הדבר הראוי ביותר לציון בקשר לתופעה זאת הוא שהיא חלה בשלב שהמצאות הטכניות, בעזרת כוח הקיטור והחשמל, פיתחו בו אפשרויות ייצור גדולות מפל אשר נודעו לפנים. כניסתה של אירופה לתקופת הלאומיות הביאה משום כך, בחינת השלמה נחוצה, לידי כיבוש השווקים של חבל-ארץ זרים — הריאקציה מן הסוג האחד הושיטה ידה לריאקציה מן הסוג השני.

עדיין אנו חיים בתקופה זו, והקידמה הטכנית העמידה אפשרויות חדשות עם הופעתם של מנוע-השריפה והכוח האטומי. אך בצד זה לא באה הרחבה מקבילה של השוק האירופי במגמה לנצל את כושר-התפוקה של כוחות-הייצור החדשים. נהפוך הוא, עדים היינו להתכווצות, קצת משום ההתרוששות הכללית בעקבות

שתי מלחמות־עולם וחצייתה של היבשת שלנו לשנים, קצת משום השתחררותן של המושבות. שחרור זה פירושו היה שמיליארד וחצי בני־אדם הסתלקו מן ה"איגוד". דבר זה אין פירושו דווקא שהמושבות־לשעבר יורדות מן הפרק כשווקים לתעשיה האירופית, אבל הקשר לאירופה מתרופף ומובן הדבר שהן בוחרות לחפש להן קשרים במקומות אחרים.

רוב המדינות קיוו שתוכלנה למצוא תקנה להצטמצמות השווקים בהטלת הגבלות על היבוא ובהקמת חומות־מכס גבוהות כדי להגן על השוק העצמי. בכך רק נצטמצם השוק עוד יותר. לבסוף הגיעו הדברים לידי כך שפל הכלכלנים וכמה אנשי־מדינה נקטו עמדה נגדית. הם הצליחו להחדיר את ההבנה שיהיה זה הרס וחורבן לכולנו אם נמשיך ללכת בדרך זו. הם תקעו לראשי כולנו כי יש הכרח ליצור שוק גדול ותעשיות שתוכלנה לספק את צרכיו של שוק זה וכי מפעלים שאינם יכולים לעמוד בתנאים אלה חייבים להיסגר. הרי אלה הם תנאים קשים להמשך קיומנו ככוח כלכלי ותרבותי עצמאי.

למרבה הצער רב היה המרחק בין ההבנה הכללית לביטוייה במעשה. אמנם הוקמה שורת ארגונים כדוגמת OEEC, הארגון־לשיתוף־פעולה־כלכלי־אירופי, או EPU, איחוד־התשלומים־האירופי, שעשו עבודה רבת־ערך, למשל בהנהגת ה"ליברליזציה" במסחר, שהתבטאה בביטול כל ההגבלות על היבוא. גם דבר זה הצליח במידה מדהימה לכאורה, אך בעצם רק הודות לכך שהארצות הנוגעות בדבר העלו את שיעורי־המכס בד־בבד עם ביטול ההגבלות. ומה הושג בכך? אירופה המערבית נשארה מחולקת לשווקים קטנים, שאינם בעלי כוח־תחרות ואין ביכלתם לנצל במלוא המידה את כוחות הייצור החדשים.

דבר זה מכאיב הוא פייכמה מאחר שאירופה כלואה בין שני שוקי־העל של העולם. הללו מצוי בהם השוק הגדול הדרוש, מצויים בהם מספר האוכלוסים הדרוש וההון הדרוש כדי להפעיל בהצלחה את מקורות האנרגיה החדשים. ארה"ב כמו גם ס.ס.ס.ר. מיצרות במדה מרצת לשוק הפנימי שלהן. היצוא הוא בשבילן גורם שלכל היותר יוכל לקנות לו חשיבות בתנאים קוניונקטורליים מסוימים, אך פרט לכך הריהו פחות־ערך. ארה"ב יש לה 160 מיליון תושבים, ס.ס.ס.ר. 200 מיליון. אבל אם תיעשה אירופה אחדות אחת הרי תעלה בהרבה על שני שוקי־העל. אירופה המערבית לבדה יש בה 300 מיליון אוכלוסים, ואם ביום מן הימים תתחדש שלמותה של אירופה הרי תהיה מונה למעלה מ־400 מיליון. במספר זה לא כללנו את תושבי החלק האירופי של ברית־המועצות. כחבל־ארץ המשתרע משני העברים של הרי אוראל אין ברית־המועצות יכולה להיחשב לא על אירופה גם לא על אסיה ויש לדאות בה חלק־עולם בפני עצמו.

אכן, בעית גיבושו הכלכלי והמדיני של חבל איננה מתמצית כלל בהקמת שוק פנימי רחבי־ידיים. נחוצים גם אוצרות טבע, אם אין חבל מעין זה רוצה להיות תלוי יותר מדי בעולם הסובב אותו. ודאי נכון הדבר שבמובן זה אירופה

נופלת מארה"ב וס.ס.ס.ר., אבל אם ישוו האירופים את אוצרות הגלם שלה עם אלה של הודו, אינדונזיה, סין ויפאן הרי יוכלו להתברך במזלם. מלבד זאת יש בה מרחבים של אדמה טובה, השקאה טבעית בשפע ואקלים נוח. יודעי־דבר מטעיי־מים שחבל הרור לבדו יש בו פחמים די סיפוקם של צרכי אירופה ל־800 השנים הבאות, וצרפת יש בה אוצרות גדולים מאלה בבצר־ברזל.

מלבד זאת הרי אירופה כמרחב כלכלי חורגת מגבולותיה המדיניים, שכן יש לכלול כאן כל אותם שטחים שהמבנה הכלכלי שלהם מקשרם באורח „טבעי“ לאירופה. דברים אלה כוחם יפה לגבי המזרח התיכון כמו גם לגבי אפריקה. כשאנו מסתכלים ורואים אי־אלו מארצות המזרח התיכון המבקשות לפנות אל ברית־המועצות, יכולים אנו להינבא בבטחון שאין דבר זה יכול להאריך ימים לפי שהוא מנוגד מדי לטבע. מוצר היצוא היחיד והחשוב באמת במדינות הערביות הוא הנפט, ובמצרים — הכותנה. ברית־המועצות אינה זקוקה לא לזה ולא לזה, ואילו אירופה היא צרכנית בטוחה לשניהם. המהומות והאיבה למערב בארצות המזרח התיכון הם גילויים של אותו נחשול של לאומנות המציף עתה את העולם הקולוניאלי מלשעבר, אבל גם שם יעברו הדברים פעם את נקודת־הרוויה שלהם והבריות יסגלו להם נקודות־השקפה חדשות, מעשיות. או אז ישוב המזרח התיכון וימצא את דרכו לאירופה.

הצרפתים כידוע מגלים וההולכים בסאהארה שדות־נפט חדשים שהודות להם יוכל המערב להיות תלוי פחות ביצרן יחיד. אותם דברים שאמרנו על המזרח התיכון כוחם יפה גם לגבי תוניסיה, מארוקו ואלג'יריה שאף הן נפלו קרבן באותה מידה לנגיף הלאומנות: תלויות הן בשוק הטבעי שלהן. בלי צרפת אין הן יכולות להתקיים כלל. אשר לצרכי האורניום של אירופה, אלה יספקו על־ידי קונגו הבלגית, מרכזה ודרומה של אפריקה.

אירופה היא אפוא גורם בעל־ערך. אי־אפשר לחשב במדויק את הקף אוצרות־הטבע שלה בהשוואה לאלה של ארה"ב וס.ס.ס.ר., גם אין צורך בדבר. לענייננו חשוב הוא ביותר שנבהיר לעצמנו שחלק־העולם שלנו יש לו מקור עושר שאין אף אחד מן האחרים יכול להתהלל בו. מקור זה הוא תרבותו. אין איש יכול לחשב במאריקים ופניגים מה פירושה של תרבות לגבי כושר־הקיום של חבל־ארץ נתון, אבל הנקל לראות שתרבות, כפי שהיא מתבטאת באמנות כמו גם במסורות עתיקות של מלאכת־יד, יכולה להיעשות כוח פורה במסגרת הייצור. על־ידי תרבות זו תוכל אירופה להבטיח לעצמה מעמד של מונופול בהספקת מוצרים מעודנים לצרכנים הבאים בחשבון בשאר חלקי תבל. אירופה היא חבל־עולם עתיק שבו תרבות בת כמה אלפי שנים מוסיפה להנץ ניצנים חדשים בזכותה של מסורת רצופה.

אירופה שווה אפוא, בכוח, למעצמות העולמיות הגדולות ביותר. חולשתה טמונה בהיעדר התיאום בין כוחותיה. גורלו של חלק־העולם שלנו תלוי בשאלה אם, בעתיד הנראה לעין, נצליח להגיע לידי תיאום מעין זה. דבר זה שוב פירושו שעלינו להפוך עורף להתפתחות של מאה־וחמישים השנים האחרונות. פירושו הוא שנחזור ונאחד את אמצעי־ההגנה נגד איומים וסכנות עם העולם המערבי, ובתוך כך נשתחרר מן העדיפות המכרעת של האמריקאים בממון כמו גם במדיניות, כפי שהיא נקבעת במשרדיה של מחלקת־המדינה האמריקאית.

מדיניות־החוץ האמריקאית הנוכחית, כפי שנוסחה על־ידי פוסטר דאלס המנוח, לאסונה לא יכלה להתוות שום קו חיובי ומיוסדת היתה על שיקולים מוטעים. דומה היה הדבר כאילו תמיד דאלס שואל: „מה עושה כרושצ'וב? עלינו לדאוג לכך שנעשה בדיוק את ההפך!” הוא יצא מן ההנחה שהמנהיגות הרוסית עתידה להתפורר בהכרח אם אך ידחפו מעט את בנין־הקלפים — ובכך הצליח רק לבצרה ולחוקה; סבור היה כי המדינות המשועבדות תתקוממנה אם רק יעודדו אותן לכך — אך הוא לא נקף אצבע כאשר אמנם בא הדבר ונהיה. אדרבה, כשהסתבכה הממשלה הרוסית בקשיים עקב המרידה בהונגריה, בא פוסטר דאלס והושיעה למעשה על־ידי שתמך בפעולתה הנגדית בסואץ. ולאחר שהאמין בעדיפות הטכנית של אמריקה וביקש לבלום את הרוסים באיומי „תגמול מוחצני”, אנוס היה להתעורר בבוקר לא־עבות ולגלות לעצמו שהעדיפות הטכנית של המערב אינה אלא אשליה וכי הרוסים הם היכולים, בעת צורך, להפעיל את שיטת התגמול המוחצני.

פוסטר דאלס נתגלה כפסיכולוג גרוע. מתוך שהכיר רק בנשק וכתוספת נשק מתמדת כנימוק מדיני, לא הצליח אלא ללכד את יריביו ולעשותם גוש מוצק. הכל יודעים שרבים למדי היו חילוקי־הדעות במוסקבה, אבל המדיניות המערבית לא השכיחה לנצל את הפילוגים והבקיעים הנראים לעין. מדיניות אטומה ונטולת־פשרות היתה בבחינת מתנה מן השמים לאותם מדינאים רוסים שדגלו בקו אטום ונטול־פשרה ומהלומת־מוות לחוגים ליברליים יותר. משום כך היה פוסטר דאלס על אף הכל איש מועיל לכרושצ'וב ואסון למאלנקוב.

אירופה המערבית המאוחדת, משקלה וכוחה יספיקו לה לנקוט עמדה מדינית ההולמת את צרכי השעה. עמדה זו לא תתבסס אך ורק על צבירה של גורמי־כוח ולא תצטמצם ב„שימת־רגל” לברית־המועצות. קודם־כל צריך יהיה לחזור ולהגיד בבירור שאירופה לא תחזור להיות אירופה במונח האמיתי והממשי בטרם יחובר החלק המזרחי שוב עם המערבי. אבל לא במלחמה יש להשיג זאת. אין שום צורך במלחמה, שכן הרוסים לא נמנעו מלשאל לותר על הארצות האלו אם אך יוכלו לקבל מחיר גבוה למדי בתמורה. אין לשכוח שהדמוקרטיה העממית נעשו עצם בגרונה של הממשלה הסובייטית ומאז ה־17 ביוני 1953, יום המרד בברלין המזרחית, גרמו לה הפסד חמור ומסוכן של פרסטיז'ה.

ערכן של ארצות המזרח לרוסיה בא על ביטוין במידה מסוימת בחוזה־ורשה, שהוא המשקל־שכנגד לנאט"ו. אבל מה ערכו המעשי? מה־בצע בחוזה כשאי אפשר לסמוך על החתומים? זוהי שאלה שממשלתה והנהגתה הצבאית של רוסיה ודאי מציגות אותה לעצמן.

הצעה מצד אירופה המערבית לביטול חוזה־ורשה ולפירוק נאט"ו בעת־ובעונה אחת, בד־בבד עם פינוי כל הצבאות הרוסיים מאירופה המזרחית והאמריקאיים מיבשת אירופה, תביא לידי פילוגים וחיפוכים בממשלתה ובהנהגתה הצבאית של ברית־המועצות. יהיה בה גם משום קריאה רבת־כוח לכל החולמים על הקמתו של מנגנון־ייצור הבא לספק את צרכי האוכלוסים ולא רק את אלה של הגנרלים. הקצרה, הצעה מעין זו תעורר את שוחרי־השלום האמיתיים, והכוזבים יתקשו אז לכסות את פרצופם האמיתי. על־ידי הצעה זו בלבד אפשר יהיה להשיג יותר משהשיגו פוסטר ואֶלן דאלס בקריאותיהם הרבות־מספור למיגור העריצות ובאיר־מי התגמול המוחצני שלהם.

אירופה היא אירופה, ובאשר היא כזאת אין לה כל ענין להיות סרה עודף לאחת משתי המעצמות האדירות. בקיטוב הנורא בין ארה"ב לס.ס.ס.ר. עליה לתת דעתה על האינטרסים שלה. היא תתרום תרומה אמיתית ביותר לשלום העולם אם לא תיעשה היא עצמה שדה־מצעד לאיזה משני השותפים הגדולים.

נייטרליות מעין זו בין ארה"ב לס.ס.ס.ר. אין פירושה מכל־מקום נייטרליות ללא תנאי או מתוך עקרון, ועל אחת כמה וכמה אין פירושה נייטרליות נטולת־נשק. „נייטרליזציה“ כשלעצמה עדיין איננה נותנת את הכוח לקבוע את תנאיה. השטח הנייטרלי יש לו צבא משלו, ולכשיגיע הוא עצמו לדרגת האחדות המספקת יהיה לו צבא מאוחד, צבא אירופי. הנייטרליות רק מונעת את צבאו של חבל זה מלפעול בשיתוף עם הצבא האמריקאי או עם הסובייטי. מלבד זאת פירושה הוא שכל התקפה ללא התגרות מצד אחת המעצמות האלו על אירופה תטיל אותה מיד לזרועות המעצמה השנייה.

כך מצטיירת, בקווים כלליים, מדיניות אירופית חיובית, מדיניות פירוקו המודרג של קו הנאט"ו היונק השראה מאמריקה. ההגיון מחייב שתהיה מדיניות זו הכרח לבניינו של השלום: אך אפשר גם שבימים־יבואו תהיה לסלע־המחלוקת. רעיון הנייטרליות של אירופה יש לו, כידוע, מצדדים רבים בארצות־הברית, בכללם אנשים בעל־שם כוולטר ליפמן, עדלי סטיבנסון וג'ורג' קנן — ויש לה מצדדים גם בברית־המועצות, גם אם הושמו בכלא בחלקם או הורחקו לכהונות פחותות־ערך בגלילות המרוחקים של רוסיה האסיאתית.

פרדראג וראניצקי : בין יוגוסלביה לברית-המועצות

לטיבם של חילוקי-הדעות שבינינו

זאגרב

החברה המודרנית הוסיפה על ההשגים הטכניים המפליאים שלה עוד אחד : כשרון עצום לקרוא תופעות חברתיות בשמות לא־להן.

אף שהחברה כבר החלה לנער חצנה מן המכשירים החלודים של הדתות המסורתיות, עדיין היא שרויה באותה דרגה עכר'מית של חשיבה. אלא שאת מקומן של הדתות המסורתיות תופסות והולכות דתות סוציאליות ופוליטיות. יהיה שמן כאשר יהיה — „העולם החפשי“, „הדמוקרטיה המערבית“, „האדם הסוציאליסטי החפשי של הגוש המזרחי“, „החברה שעל סף הקומוניזם“, או שמות אחרים של אלילים חברתיים — לכולן אותן סיבות וכוונות חברתיות : הצורך במיסטיפיקציה, כיוודים או בלא־יודעים, אחת היא לגבי מצב חברתי מסוים.

כל המיסטיפיקציות האלו מוצאות להן על הרוב, בדומה לדתות הקודמות, קרקע פוריה. האדם בן־זמננו עודו איש דתי, בין במובן המסורתי בין במובן הפוליטי של ימינו. ההזדקקות לדת היתה מאז ותהיה תמיד ביטוי למצב מסוים של האדם — לחוסר־חירות. יהיה חוסר החירות תוצאה של אי־ודאות ותלות בטבע, או של חוסר־בטחון ותלות באיזו מן הספירות של חיי החברה, המעמד או המדינה, או ביחיד בעל עצמה — שרשו של צורך אנושי זה תמיד היה ברגש של חוסר־אונים.

עד היום היה כוח שליטתו של האדם חלקי בלבד. כוח כשרון זה או אחר שלו, שליטתה המצומצמת של קבוצה מסוימת — אשר היחיד שוב בטל בה בתוך הכלל — לא היתה בהם יכולת להגשים את מלוא עצמתו. את החסר לו האציל על ספירות אחרות, של מעלה או של מטה. פגימות עצמתו חייבה אותו, וכל זמן שתישאר בעינה גם תחייבו, להישען על משהו „טוטאלי“, „שלם“, „מושלם“ ו„כל־יכול“, משהו שיהיה משענת לקיומו חסר־הבטחון. כל אלה אינם בעצם אלא צורות של ניפור (אליאנציה) בכל המשטרים החברתיים עד היום הזה.

הנה כך הצורות השונות של מיסטיפיקציה דתית, מדעית או פוליטית אך מלמדות הן בעקפים על טיבו של הקיום האנושי. כל עקמומיות העולם המודרני, החל באינטלקטואליות וכלה במוסריות, אינן אלא תוצאה של קיום אנושי קרוע ומרוקן מעצמו.

אם בא הסוציאליזם של מארקס להתגבר על מצב זה ולבטלו, אם נשען על ההכרה שהתגברות זו נתאפשרה על-ידי התפתחות האנושות בתקופתנו, הרי נוכל לבטא כמעט על רגל אחת את מהותם של חילוקי-הדעות בינינו לבין הגוש הסובייטי, שכן למעשה המדובר הוא בהבנת המשמעות הזאת ובמימושה.

**

הסוציאליזם אין פירושו סתם חברה שתבוא על מקומה של חברה ישנה, פשוט מתוך כוּרַח כלכלי, ורק תבצע ארגון חדש של הייצור. החברה החדשה חייבת גם להתחיל בביטול יסודי של אותו מצב בלתי-אנושי של האדם.

מניעי הסכסוך וחילוקי-הדעות האלה נשארים סמויים מעיני רבים, בפרט מחוץ ליוגוסלביה. למבט ראשון — והניתוח מתעכב במה שמתגלה למבט ראשון — נראה כאילו המדובר הוא בהגנה על עצמאות לאומית, בחילוקי-דעות בתחום מדיניות-החוץ או ההלכה, אולם כל אלה אינם אלא פועל-יוצא מתהליך מעמיק ומניגוד יסודי יותר — ניגוד בין מגמות היסטוריות מסוימות.

הדבר שברגע הראשון של ההתנגשות (בשנת 1948) נראה עדיין גם בעינינו-ראנו בלתי-ברור, בלתי-מוגדר ומוזר ביותר, התלבן והוסיף בהירות מאז. ניגודים התפתחו, קליפות של נוסחות נשרו. מראה העולם המודרני ומגמותיו כמו גם אופי הסכסוך שבינינו נסתמנו בקווים אחרים, ברורים יותר ויותר.

הכרח היה בעצם להשליך מורשה דוגמתית שלמה, שנתחשלה בקפידה והוטלה עלינו בלא רתיעה בתקופת מה-שקריו סטאליניזם. הן להלכה הן למעשה הורגש צורך מפורש ב„שינוי כל הערכים העיקריים“ שהטיפו להם בשם המארקסיזם.

ניתוח ההתפתחות החדשה של הקפיטליזם, דרכי המהפכה הסוציאליסטית, הלכות המדינה, משמעות הדיקטטורה של הפרולטריון, המפלגה, האדם בסוציאליזם והשאיפות האינטלקטואליות שלו — את כל אלה העמיד הסכסוך הזה בהארה חדשה.

כיום מקובל ביותר בגוש המזרחי הכינוי „רביזיוניזם“ לגבי התפתחותנו החברתית-הכלכלית וגישתנו האידאית. אם רביזיוניזם פירושו השאיפה להתרחקות מרעיונות-היסוד של המרקסיזם, שלילת המארקסיזם, הרי צדק סארטר ב„שאלות השיטה“ כשקבע שנסיון כזה הוא בלתי-היסטורי וקצר-ראי מבחינת המחשב, מפני שהמארקסיזם הוא ביטוי חי של העולם בן-זמננו, הוא בקרתו ופתרונו. ואם מצויה רביזיה במובן של חניטה דוגמתית של המארקסיזם, הריהי ביטוי למשבר חברתי מסוים ולסתירותיו, תפקידנו לחקור ולדרוש היכן נמצאת תופעה זו.

הפוחות המהפכניים של עמנו חיסלו את חשבונותיהם עם הקאפיטליזם — על-ידי שלילתו במהפכה. אין אותם כוחות מהפכניים עצמם מחזירים את המהפכה אל יחסי החברה הקדומים. דבר כזה לא אירע מעולם ולעולם לא יקרה. דווקא משום כך כל המאמצים לפרש אותנו בין כשיבה אל הקאפיטליזם בין כבעל-בריתו של האימפריאליזם וכדומה אינם אלא סכלות מבחינה פוליטית ומחשבתית.

הפולמוס סובב על ציר אחר לגמרי: על יחסם של הכוחות המהפכניים אל יציר־כפיהם, על השלבים והשיטות למימוש המיבצע שהתחילו בו. זו הנקודה המעניינת ביותר לא אותנו בלבד אלא את כל העולם המתקדם של ימינו. זוהי השאלה של משמעות המהפכה הסוציאליסטית ומשמעות הסוציאליזם.

במה־שקרוי המחנה הסוציאליסטי נוהגים כיום להדגים את התפתחות הסוציאליזם במספרים — החל בתפוקת הפלדה, החלב והחטים וכלה במספר בתי־החרושת ועצמת הצבא. מן־הסתם מניחים הם כי הסוציאליזם כבר נבנה ועתה צריך רק לבצרו מבחינה כלכלית. הם שוכחים כי גם הסוציאליזם הוא קטגוריה היסטורית, כלומר תהליך, וכי כל ההשגים האלה, יהיו אשר יהיו, אינם מוכיחים אף במשהו את קיומם של סוציאליזם, יחסי חברה סוציאליסטיים, פרספקטיבה אנושית חדשה.

אין מארקסיסטים עקיבים יכולים להסתפק בפתרונות כאלה. שהרי אף־על־פי שגם הקפיטליזם עצמו גילה ומגלה אפשרויות מפליאות בתחום הקידמה הטכנית, הריהו בכל־זאת כיום חברה אנאכרוניסטית מנקודת־ראות היסטורית. עם כל השגיו החמריים, עם כל שיטפח את ערכי החופש — נשארת החברה הקאפיטליסטית חברה של ניפור גמור, שממנו נובעות כל המסקנות האחרות שהעולם המודרני שוב אינו יכול לשאתן.

מן הניפור הכלכלי והמדיני נובעות כל התופעות האחרות (משברים, מלחמות, השפלת האישיות, יחס בלתי־אנושי אל האדם) אשר לא זו בלבד שהן הורסות מה שנוצר אלא שהן גם משפילות את אישיותו של האדם במידה שאין למעלה ממנה. על רקע זה צומחים ומתעצמים הניפורים האידיאולוגיים (החל בדתיים וכלה בפילוסופיים), המיסטיפיקציות לצורותיהן, ואלה אך מוסיפים על השפלת האדם ועל הרגשת הרפיון וחוסר־הישע.

תחת שיהיה האדם המודרני מפתח בנפשו בטחון־עצמי, כיוצר הממשי של האלים ושל ההיסטוריה האנושית, פועלים עתה מנגנונים היסטוריים, פוליטיים ואידיאולוגיים למיניהם הבאים להשאירו על דרגת ההכנעה הנדרשת. נוהגים באדם כאילו הוא קטין וכופים עליו אפוטרופסים חברתיים שונים. האדם הממשי הוא בעצם ענק שנוטלים ממנו שיטתית את הכרת כוחו ועצמתו. ממציאים לו אומנות ומטפלות, אמצעי דפוס וטכניקה למיניהם, ובלבד שיישאר בדרגת הילדותיות.

תכלית הסוציאליזם היא לבטל קודם כל את יסוד הניפור לכל צורותיו, כלומר: חוסר־אונים, ילדותיות, אי־ודאות, כפיפות, מיסטיפיקציה, השפלה, יחס בלתי־אנושי. ההומאניזם החדש הכרח שיתבטא בביטולן ודחיקתן של התופעות השליליות שנוכרו למעלה, וכאן נקודת־הכובד של חילוקי־הדעות שבינינו.

הביורוקראטיזם הסטאליני, ככל ביורוקראטיזם, על־כרחו הוא רואה את העולם במישור של מתימטיקה אלמנטרית והוא סבור כי באמצעים מסוג זה יוכל לפתור את כל הבעיות של דיאלקטיקה חברתית מסובכת. הפשטנות והדוגמיות הם הקווים האפייניים העיקריים של כל שאיפה להכריז על אמיתות „אקס־קאטורה“.

ההתפארות בת שלושים השנה, כי סתירות הקאפיטליזם מן ההכרח שתבואנה על פתרונו בסוציאליזם, כי המדינה בסוציאליזם היא מעצם מהותה דיקטטורה של הפולטריון (כשם שגם כל מדינה אחרת מהותה היא דיקטטורה של מעמד מסוים), שאינה יכולה להיעלם מיד וכו' וכו', כבר נעשתה לא רק משעממת עד כדי בחילה אלא גם — וזה העיקר — בלתי-מספקת, משום שכל אלו אינן אלא האמיתות הכלליות ביותר של המארקסיזם.

המארקסיזם אינו מין מתכון, מין „דאוס אַקס מאכינה“, הפותר כל בעיה על-ידי שימוש פשוט בנוסחות כלליות. כשם שגם ההיסטוריה איננה מכניזם המתגלגל בכיוון אחד ובלא רתיעה בדרך כבושה, בלי שום סטיות ונסיות לצדדים, בלי האטה ובלי האצה.

דווקא מחמת הכלליות הריקה, ההפשטה והדוגמתיות נשארו שנים-שלושה העשורים האחרונים כספר החתום בעיני הסטאליניזם.

כי הנה במקום שהיו הכוחות שוחרי הקידמה חלשים מכדי לפתור את סתירות הקאפיטליזם בדרך של מהפכה התחיל העולם הבורגני לפתור במסגרת משטר של, בדרך של חיוק סמכותו של מנגנון השלטון שלו — המדינה, תהליך זה, תהליך הקאפיטליזם הממלכתי — שנעלם כמעט לחלוטים מעיני הדוגמתיות המזרחית — מכניס בהכרח שורה של תיקונים, תופעות ומגמות חדשות בראיית העולם בן-זמננו. עם זאת הרי אפילו היו מגמות האטאטיזם על קרקע הקאפיטליזם מגיעות עד למסקנותיהן האחרונות, כלומר עד להלאמה גמורה של ההון — גם אז לא היתה בעית העולם המודרני באה על פתרונה.

אטאטיזם — אפילו הוא מתגשם בצורות דמוקרטיות נרחבות — אין פירושו אלא צעד נוסף בדרך של אירגון העבודה בחברה ושל התפתחות הבעלות. בתוך כך פירושו גם ריכוז כל כוחות השליטה הנפרדים של הקאפיטליסטים הבודדים בכוח שליטה אחד ויחיד על בני-האדם, רכוז כל התלויות הנפרדות בתלות אחת ויחידה — בכוח חברתי מרכזי, ביורוקרטי, אטאטיסטי וכלי-יכול. ניפורו של האדם אינו מתבטל, לא הוא ולא צורותיו ומסקנותיו כולן, החברה אך מגיעה בכך עד לנקודה הסופית שממנה מוליכה הדרך לסוציאליזם בלבד, כלומר למשטר המבטל את תלות האדם ואת כפיפותו.

טיפוס אחר של התגברות על הקאפיטליזם האינדיבידואלי הוא מהפכה סוציאליסטית בלתי-אמצעית, ואולם, גם אם הצליחה המהפכה הרי נעשה בזה המאמץ הראשון בלבד. קל הוא לאין-ערעור לוותר על כל זכויות-היתר בעויות היסטוריות חד-פעמיות, במאמץ רגעי של כל כוח המרץ האנושי, מאשר להתמיד בכל התכונות המהפכניות הללו במשך תהליך הבינוי של העולם החדש, שהוא תהליך ממושך, מסובך, קשה ורוע סכנות.

האדם בן-זמננו עודו עמוס יתר על המידה עומס מיושן של מסורת, השקפות והרגשות ולא תמיד יכול הוא להבין את ההכרח להתאפק ולכבוש את יצרו בהיות

השלטון בידינו. לא זו בלבד שהשלטון מעביר את האדם על דעתו אלא שגם האדם עדיין אינו האדם החדש. זה ששום דבר לא יעבירו על דעתו. מידת ההשפעה שהשלטון משפיע על האדם היא קנה-המידה המעולה ביותר לגודל נפשו. יחסיה-החברה החדשים, הסוציאליסטיים לא יתממשו על-ידי שנתן בידיהם של בני-אדם קונטרס סוציאליסטי של שאלות-ותשובות, המטיף למוסר חדש ולהומאניזם חדש; יש צורך ליצור את כל התנאים המוקדמים, הכלכליים והאחרים, ואת כל הדפוסים שימנעו תהליך אחר וסותר. זוהי, בעצם, שאלת-הגורל של המהפכה עצמה. הסתירה במצב הנוכחי של הסוציאליזם נובעת מחוסר ההבנה לבעיית-יסוד זו. עשרות בשנים לימד הסטאליניזם את הפרולטריון העולמי לחזור על ההכללות העיוניות של המעשה הסובייטי. נקודת-המוצא היתה הגישה הפרגמטית-הפוליטית הפשוטה: הואיל והמפלגה הקומוניסטית בברית-המועצות עומדת בראש בינויו של המשטר החברתי, הרי שהמעשה הזה הוא גם אבן-הבוחן הקובעת מהו סוציאליזם. אף רגע לא העלו על הדעת את השאלה: וכאשר ארץ אחרת, למשל, תתחיל בבנין הסוציאליזם, בראשות מפלגתה המהפכנית, ובינוי זה יהיה שונה בהרבה מבינוי המדינה הראשונה, איזוהו המעשה שעל-פיו ייקבע או סוציאליזם מהו? מכל-מקום אין די באבן-הבוחן של המעשה, ואבן-הבוחן האחרת — רעיון הסוציאליזם המארקסיסטי, לאחר העמקתו, עיבודו-פירוטו ופירושו המדויק — נדחק הצדה ועל מקומו באה האפולוגיה של המעשה האחד והיחיד. כיום שוב ניצבת לפני הכוחות הסוציאליסטיים השאלה: מה ואיך? מן הצד האחד, מה מהותו של התהליך הסוציאליסטי, ומצד שני — כיצד מגשימים אותו.

**

הבקורת המורתחת על מה שמכונה רביזיוניזם מוכיחה שוב כי זו כמעט בעיית-המפתח של זמננו. כשהעלינו את הטענה שבעיית ניכורו של האדם היא אחת מבעיות-המפתח של המארקסיזם, ומתוך כך גם של הסוציאליזם, השיבו לנו: לא, זו היא התפלספות. מלחמת-המעמדות, הדיקטטורה של הפרולטריון — אלו הן שאלות-המפתח.

בעלי-דבבנו עדיין לא הבינו — וגם על כך סובב צירם של חילוקי-הדעות שבינינו — מהי, בעצם, משמעות הדיקטטורה של הפרולטריון. אם משמעותה היא ביצורה המתמיד, כפי שהם טוענים, הרי פירוש הדבר ביצור המדינה. כנגד כל המארקסיסטים הגדולים הכריז סטאלין על הנחה זו ונימוקו אתו, כי בסוציאליזם „מלחמת-המעמדות מחמירה והולכת“, ושעל כן שעה שהסוציאליזם צריך — החל בהלאמה והפקעת ההון והלאה — להפוך בהדרגה בני-אדם לאזרחים שווי-זכויות, הוא נדון על פי תורה זו לפתח מידה גוברת והולכת של מחלוקת ואיבה בתוך מסגרתו שלו, ובכך ראו תוצאה הגיונית של ההשקפה הסוציאליסטית. כיום הם מבטלים את האבסורד הזה, אך עם זה מחזיקים הם במסקנות הנובעות

מאותה הנחה, שאם לא כן מה טעם לבצר את המדינה אם מלחמת-המעמדות פגה והולכת בסוציאליזם?

המדינה היתה מאז ומעולם, וכן תהיה גם לעתיד לבוא, מנגנון ומכשיר ביד המעמד השליט, או — ברגעים נדירים של שיווי-משקל חברתי — גוף שמעל למעמדות. במקרה הראשון היה ביצור המדינה בא להגביר את שלטון הפרולטריון על יתר המעמדות והשכבות (ויש להביא בחשבון כי אלו הן בעיקר שכבות עמלות: האיכרים, האינטליגנציה וכו'). בזה היה הפרולטריון בוגד ביעודו ההיסטורי, שהוא לבטל גם את עצמו כמעמד ולבטל בכך גם כל שלטון מעמדי שהוא (אם נגרוס, כפי שגם טוענים למעשה, כי מעמדות ושכבות אלה קשורים דרך-כלל בברית עם הפרולטריון — נשאלת השאלה כלום יש צורך לבצר את המנגנון השלטוני בגלל קומץ היסודות משוללי המעמד?).

במקרה האחר, ביצור המדינה פירושו ביורוקרטיזציה של המנגנון השלטוני הממלכתי העצום, כלומר היעצרות התהליך התחילי של המהפכה בשלב הריכוז המוחלט של השלטון והכוונת הצדדים היסודיים של חיי החברה.

אכן, בתחילת התהליך הסוציאליסטי המהפכני בארצות אירופה היה הכרח בהתערבותם של הכוחות המהפכניים על-מנת לסיים בהצלחה את המהפכה ולפתוח בבינוי מתוכנן, אך כל היעצרות על דרג זה פירושה פתרון בלתי-נכון לשאלה של הגשמת הסוציאליזם עצמו. ואם מבקש מישהו למצוא גורמים נוספים של מחלוקת בינינו, כאן הם.

המדינה היא אחת מצורות ניכורו של האדם — הניכור הפוליטי. הריהי שלטון על האדם, ועם זאת היא יציר-כפיו של האדם. אין פירוש הדבר כי לא נודע למדינה בעבר כל תפקיד מקדם בהתפתחות החברה או כי ניטל ממנה תפקיד זה כיום. כל מדינה מילאה בהמשך ההיסטוריה תפקיד היסטורי מסוים. כיון שמילאה אותו, נעשתה מיותרת מנקודת-ראות היסטורית. תפקידה של המדינה הסוציאליסטית הוא להניח את כל היסודות לביטול ניכורו של האדם.

המארקסיסטים במזרח אף לא שאלו עצמם מה פירושו של דבר זה. עד היום סבורים הם כי בעית ניכורו של האדם היא פשוט כמין בת-קול להגליון. עדיין לא הגיעו כלל לידי הכרה כי תפקידה הראשוני של המדינה הסוציאליסטית איננו לייצר כ-רוך טונות חטים ולהדביק את ארצות-הברית, למשל, מבחינת ההכנסה הלאומית לגולגולת.

ואולם תפקידה של המדינה הסוציאליסטית הוא להגשים את שלטון העם, ושלטון זה אינו מתגשם על-ידי שנותנים לבני-אדם זכות להצביע בעד אלה שישלטו עליהם או „בשמם“ אלא בכך שישלטו הם עצמם בכל תחום-יסוד של החיים: בתחום הכלכלי, המדיני, התרבותי וכו'. המטרה היא שעל-ידי שיתחילו הם עצמם לשלוט על עצמם תתחיל גוויעת השלטון עליהם; שמתוך הרגשה גוברת והולכת שהם הגורמים הממשיים בהיסטוריה שלהם ישתחררו מכל האשליות ההיסטוריות, מכל

צורת הפטישיזם: האידיאולוגיה הדתית המדינית; שיכוננו בנפשם את כבוד האדם, המצוי רק אצל אדם בן-חורין השולט על עצמו. זה שגורלו תלוי לא בכוח ממלכתי זה או אחר, בגופים ביורוקרטיים או במצבי-רוח של ראשי המנגנון, אלא בקולקטיב שהוא עצמו חבר שווה-זכויות בו.

אין הכוונה להשליך את המדינה לגרוטאות. רחוקים אנו מכל ההזיות האנארכיסטיות. כשם שאנו יודעים כי בתנאים הנוכחיים של ההתפתחות ההיסטורית מן הדין שישמשו ויתקיימו יסודות השלטון הממלכתי שאין לפגוע בהם, כך גם ברור לנו כי ההתגברות הזאת על הצורות השונות של ניפור על-ידי גוויעת המדינה היא תהליך ממושך.

עם זאת, הכרח להתחיל בו מיד. התהליך הנגדי גורר אחריו, מתוך הגיונה הפנימי של ההתפתחות, הסתעפות, חיזוק, ביורוקראטיזציה של המנגנון הממלכתי האדרי, עד שלא זו בלבד שבחלקו הוא נעשה טפיל מיותר אלא שהוא גם מקבל ונוטל לעצמו סמכויות הסותרות את מהות התהליך הסוציאליסטי.

ככל שירבה השלטון שבידי הביורוקרטיה הממלכתית כן יתמעט השלטון שבידי המוני העמלים. ככל שתגבר הכוונת התהליך הכלכלי והחברתי בכל תחומי החיים מצד המרכז הממלכתי, כך תפחת אפשרות הכוונתם של החיים האלה על-ידי המעוניינים הישרים ביותר. כל כמה שהכרת ערכה, עצמתה הכלי-יכולה וכושר יצירתה ההיסטורי של הביורוקרטיה מפותחת יותר, כך מפגרת יותר הכרת האדם העובד בכוחו ובכושר-יצירתו שלו עצמו. ככל שרבה החירות בצד אחד, כן היא פוחתת במשנהו. זהו עצם-עצמה של הבעיה. פירוש הרבר הוא שהתהליך הסוציאליסטי נעצר בשלבי תחילתו ושמתבצר דווקא אותו שלב בהתפתחות המסתיים בהכרח באטאטיזם ביורוקראטי. וכבר הוסבר שהאטאטיזם אינו פותר את משימתו ואת יעודו ההיסטורי של הסוציאליזם.

עצמתה הכלי-יכולה של הביורוקרטיה האטאטיסטית הורסת את ההתפתחות החפשית של הפרט ושל החברה גם יחד, ככל שאר הצורות של שלטון בלתי-מוגבל של חלק אחד מן החברה על יתר חלקיה; רק שבמקרים הידועים בימינו עצמה זו מקיפה יותר, מאורגנת יותר, ריפונית יותר. הפרט אובד בתוך הלוויתן המודרני הזה. הוא נעשה מוציא-לפועל של הנחיות ההנהגה ורעיונותיה. כשם שהיחיד בתורת הגל היה פרט זעיר בתהליך כללי בלבד, כך נהפך היחיד גם באטאטיזם מכשיר למימוש תכניות של החוגים העליונים בלבד. כל פרט בחייו מתוכנן וקבוע בהנחיות מגבוה. היחיד שוב אינו מפרש את שאפותיו, משאלותיו וצרכיו אלא רק מגשים את הפירוש שכבר ניתן להם.

וכמו שפל מדינה היתה נשענת על אישיות מרכזית, אין לך דבר הגיוני יותר מהישענות זו גם במצבים אלה שנקודת-המוצא שלהם היא המהפכה הסוציאליסטית. פולחן-האישיות אינו אלא המסקנה הקיצונית של משטר זה, ואין לראות בו מקרה או מורסה בגוף סוציאליסטי בריא.

הניוון האטאטיסטי של הסוציאליזם אינו משנה במאומה את הממשות של ניפור האדם. התלות הטוטאלית של היחיד מולידה דת — כבכל המשטרים החברתיים הקודמים. פולחן האישיות אינו אלא הצורה המדינית של הדתיות באטאטיזם.

המשימה ההיסטורית של הסוציאליזם היא מלחמה נגד כל מיסטיפיקציה. תחת זאת היה, ונמשך, המאמץ להגיש לאנושות „פְּטִישִׁים” חדשים: אישיות, מפלגה, מדינה, קולקטיב. אנו, המארקסיסטים היוגוסלבים, התיחסנו בתכלית הרצינות לעבר ולהווה שלנו. לכן אנו משתדלים לחנך את עצמנו ואת זולתנו להתנגדות לכל אנאכרוניזם היסטורי, לכל החלפה של מיסטיפיקציה אחת בחברתה.

האנושות זחלה כבר דִּי־והוּתָר בספירות המעורפלות של המסתורין לצורותיו, של מושגי ההמון־הגייבור, של התבטלות ופולחן סוציאלי, של מורד־לב ויהירות שחצנית. בשלב זה של הציביליזציה מסוגלת האנושות ליטול על עצמה את כל מעמסת ההיסטוריה והאמת, להיפטר מכל האפוטרופסים הנמצים ש„רכבו” עליה עד היום, להכיר הכרה שלמה, ולקבוע הלכה למעשה, כי האדם הוא יוצר כל הערכים, ההיסטוריים והאידיאולוגיים כאחד.

לולא היה הדבר כך לא היו הרעיון היסודי של הסוציאליזם וחזונו כי אם הזיה, אוטופיה, והמארקסיזם כולו לא היה אלא ירי־אור שאינו קולע לממשות בלתי־אמצעית אלא מתעופף אל מרחקיו של עתיד מפוקפק.

אכן, אנחנו בונים את מושגינו כמו גם את מאבקנו דווקא על יסוד הכרתנו כי המארקסיזם הוא מציאותי ונכון. לכן אנו מתנגדים לטוטאליטריות בחיי החברה. אנו סבורים שאין היא הכרח בלתי־נמנע ושמצאית צורות אחרות של חיי חברה מעוררת כוחות יוצרים יותר, מפותחים יותר, סוציאליסטיים יותר.

הביורוקראטיזם האטאטיסטי, ואפילו נקודת־מוצאו אידיאליסטית, מצמיח בכורח הגיונו הפנימי את כל התופעות הנודעות של השלטון הסובייטי: התמזגות וביורוקראטיזציה של המדינה והמפלגה; עליונות מוחלטת של הרשות המבצעת, כפרי־פוטיומקין פרלמנטריים, הכנעת כל חיי החברה להנחיות ותכניות מרכזיות.

הגשמתו של תהליך זה מצריכה את המיסטיפיקציה, את סטאלין היודע־הכל ואת המפלגה ככוח עילאי וכפוסק מוחלט. ארגון פוליטי, שהוא כשלעצמו מחויב המציאות, ביטוי עליון של תודעה מהפכנית ושאיפה להומאניזם חדש, שברגעים היסטוריים אלה הוא המארגן והיוזם הפוליטי העיקרי, נוטל לו בדרך זו סמכויות שונות, שמטבע מכנהו ותכליתו אינן לפי כוחו.

בריפוז האטאטיסטי הכללי שיוו לראשי הארגון הזה בהכרח את כל התכונות העילאיות ביותר, שאם לא כן איך היו הללו „מכוונים” את כל החיים? על ברכי הסטאליניזם התפשט והתבצר כל אותו מיתוס, שקודם־לכן לא היה בנמצא כלל. לא מארקס, לא לנין, אף לא אחד מהוגי־הדעות המארקסיסטיים היוצרים, לא קבעו כי למדינה ולמפלגה סוציאליסטית יאה כוח הכרעה טוטאלי. המחלוקת אינה בשאלה אם הכוחות המהפכניים ביותר ובעלי ההכרה המפותחת ביותר (המפלגה) יהיו בראש

ההנהגה גם לאחר המהפכה. המחלוקת היא בשאלה כיצד מנהיגים. המחלוקת היא בכך שאנו נגד התמוגות המדינה והמפלגה, נגד הפיכת המפלגה לשלטון טוטאלי. המחלוקת היא בכך שאנו רואים בתפקיד-ההנהגה של המפלגה את הפעלתה של המפלגה בתחום חינוכם והכשרתם של אנשים עובדים למען יכוונו את חייהם באמצעות ארגוני-חברה שונים, ולא כדי לבטל את כל הדפוסים והמסגרות הללו. על פי איזה כורח היסטורי צריכים ראשי המפלגה-המדינה (שעליהם מוטלת בין כה וכה המשימה ההיסטורית הנכבדה של ההנהגה היסודית של הבינוי הסוציאליסטי) לפסוק פסקים „שאינם ניתנים לערעור“ על בעיות פילוסופיות, סוציאולוגיות, היסטוריות וכו' שאינן בסמכותו של שום אדם, של שום בית-דין, אלא אך ורק בסמכות ההתפתחות החפשית של היצירה המדעית והאמנותית.

בניידורנו לא בנקל ישכחו את ההערכה „הריבונית“ שלפיה היתה הפילוסופיה האידיאליסטית הגרמנית הקלאסית ביטוי ריאקציוני של הפיאודליזם הפרוסי האבסולוטיסטי, שהיה ריאקציוני כמוה, שלפיה כל הפילוסופיה שקדמה למארקס היא בלתי-מדעית, ושכל האמנות המודרנית היא ניוון בורגני סתם, או את ההערכות הסותרות של ההיטלריוזם ומלחמת-העולם השניה, הערכת המציאות היוגוסלבית כפאשיסטית בשנת 1948 והשימוש הנוכחי במושגים הלקוחים מיוון הקדומה כדי להעריך את תפקידה ההיסטורי וכו'.

לדאבון-הלב, גם המוחות המעולים ביותר נכנעו בעל-כרחם להערכות אלו, בין מתוך משמעת בין מחמת לחץ. זו גם התנצלותו ההיסטורית של לוקאץ' באשר לאותו מקרה בו פסק סטאלין שתלמודו של הגל הוא בבחינת ריאקציה אריסטוקרטית, אף שידע כי זו גירסה סוציאולוגית מכניסטית גסה וחסרת-שחר, וכן באשר להעמדת כל הפילוסופיה והסוציולוגיה של מארקס על קוים פשטניים ספורים בלבד.

אולם, מאיין בא בסוציאליזם הצורך להיענות למאמץ המדעי — שמטרתו אמת — בדרך של צווים ביורוקראטיים? כלום לא ברור הוא שיצירת המיתוס הממלכתי-המפלגתי, האישיות הכליידועת וכדומה מביאה למתן צווים המכוונים את כל המאמצים שבחיים — אשר בסוציאליזם, מכל-מקום, דין הוא שייחננו מחופש הביטוי — כשם שגם היתר ההתערבות הזאת בדרך של צווים פירושה השלמה עם רפיון-השכל ועם הצורות החדשות של תלות האדם? על פי איזה הגיון היסטורי מכריז הסוציאליזם — שהוא חברה שבה נמשך התהליך של שחרור האדם — על אימת ה„אוטוריטטים“, מטיל פתרונות על המדע ואינו מרשה ביטוי חפשי להלכי-מחשבה מדעיים ואמנותיים? על פי איזה הגיון מסכנת התפתחות חפשית של המדע את החברה שהיא מתקדמת ומנצחת מנקודת-ראות היסטורית?!

בכללו של דבר נעשה הסוציאליזם כמין דבר-והיפוכו. המלים הרמות על שחרור האדם, האדם החדש וההומאניזם הופכות מליצות מתקתקות, מופשטות וחסרות-ממשות. נוצרת אידיאולוגיה אטאטיסטית המוחדרת למוחו של הפרט בכל דרכי החיים.

מצד אחד מדברים אליו על השליחות המשחררת של הסוציאליזם ומצד שני כופים אותו להאמין שבעלות המדינה היא הצורה העליונה של בעלות סוציאליסטית, וזה עם הבעלות החברתית; כי הביורוקראטיה הממלכתית היא הכוח המדריך היחיד והיסודי המכוון את הכל; כי „שבעת הקווים“ של סטאלין הם ההשג העליון של הפילוסופיה העולמית; כי בסוציאליזם קיים תיאום בין כוחות הייצור ויחסי הייצור; כי למשטרה המיוחדת מגיע שלטון בלתי־מוגבל; כי צריך לחשוב רק בקטגוריות שנקבעו מלמעלה ולכתוב רק בקטגוריות שנקבעו מלמעלה ולכתוב ולצייר רק לפי תורת הריאליזם הסוציאליסטי; כי הקומוניסטים היוגוסלביים בגדו במהפכה וכי הם סוכני האימפריאליזם, ועוד כיוצא באלה פניני החכמה וההערכה הביורוקראטית.

הבקורת היוגוסלבית נתונה להתקפה ביורוקראטית והוכרזה רביוניסטית. מאיין להם להללו הזכות להכריז על צורותיהם שלהם כמופת לעולם ולהטיל אותן בכוח על כל יתר העמים כמוה־דרך יחיד? זכות זו הם נוטלים לעצמם רק בתורת המשך למעשה האזורפאציה שלהם בארצם־הם — המשך ליהירות ולשלטון בלתי־המוגבל של הביורוקראטיה.

יהירותה של ביורוקראטיה אינה יודעת גבול, ממש כשם שמנגוני־שלטון חברתיים מוצאים להם תמיד אידיאלוגים ומיסטיפיקטורים משלהם. האידיאלוגים אף הוכיחו את ההכרח העיוני בקיומו של „המחנה“, אף־על־פי שאין הוא כורח היסטורי בשום פנים ואופן. לאחר שיצרו תמונה אידיאלית של עצמם, ראו צורך להטיל את האידיאל הזה גם על כל זולתם. הם שכחו כי המארקסיסטים, מכל מקום, ויתרו מזמן על מיי־קודש ושליחת־אונס לגן־העדן, וכשם שסירבנו בעבר ואנו מסרבים כיום לקבל את כל התורות שהזכרנו כאן, לפחות בקווים כלליים, כך התנגדנו ואנו מתנגדים למסקנה ההגיונית שלהן — ל„מחנה“. הצטרפות או אי־הצטרפות לגושים אינה סעיף יסודי בחילוקי־הדעות שבינינו. אין היא אלא תוצאה מחילוקי־הדעות המהותיים. אין אנו יכולים להצטרף לשום אחד משני הגושים משום שאין אנו משחקים בקלפים היסטוריים זהים. אין אנו יכולים להיות הסוס הטרואני לא לאלה וגם לא לאלה, משום שאנו ממלאים את תפקידנו בלבד.

אחת המשימות ההיסטוריות של הסוציאליזם, ומתוך כך — של המארקסיסטים, היא מלחמה בכל פטישיזציה: של אישיות, של קבוצות, של המדינה וכן של כל דבר אחר; בהירות וחירות של ההגדרה המדעית, של משמעותו ואפיו של כל צעה, כל שלב; ניתוח תכנה של כל מחשבה, שום אפריוריזם מחשבתי. משיבים לנו כי זהו מיתוס בורגני על חופש המדע מן האידיאלוגיה, כלומר מן המארקסיזם. אכן, זהו חופש המדע ממארקסיוזם חתום ומאובן, מרוח הסותרת במהותה את המארקסיוזם. אין פירוש הדבר הכרזה על אנארכיה. אין פירוש הדבר פיטור המארקסיסט מהתחייבותו ללחום למען פירוש מדעי של העולם והאדם. אבל, דווקא

משום שאנו מתיצבים על קרקע המאטריאליזם והדיאלקטיקה, דווקא משום שפעילותנו העיונית מכוונת באפיק המאבק על הגישה המדעית, כלומר המארקסיסטית, בטבע ובאדם, דווקא משום כך אנו מתנגדים לכל קביעה אדמיניסטרטיבית של עמדות ופתרונות במדע. ספריי-הלימוד המוסמכים למיניהם, מסטאלין והלאה, אינם אלא מראית-עין של מדעיות וערך עיוני. מוצרים ספרותיים אלה מפגרים אחרי כוח-ההשגה של המאה העשרים.

אין דבר זה נוסך עלינו מבוכה או יאוש ואין אנו נגררים אחרי המצאת „איזמים“ חדשים. עם זאת גם יודעים אנו את קשיי המשימות המוטלות עלינו.

בסך-הכל — רחבה היא הקשת של חילוקי-הדעות שבינינו. במרכז כולם ניצבת, כפי שראינו, שאלת מהותו של הסוציאליזם: שחרור האדם, הבעיה של שלילת ניפורו.

האטאטיזם והסוציאליזם הם כיום שתי מגמות מקבילות ורצופות בהתפתחותו של זמננו: האחת כסיום הישן, השנייה כתחילתו של החדש.

תפקידם היסודי של הכוחות הסוציאליסטיים הוא להתגבר על האטאטיזם במקום שהתפתח ולמנעו במקום שהוא נובט וצומח.

האטאטיזם, תהיה נקודת-מוצאו אשר תהיה, עלול גם להתגבר לזמן-מה על המגמה האחרת. אין זו סיבה מספקת לזהותו עם הסוציאליזם, כמו שאין טעם לראות בו את הביטוי ההיסטורי העליון של ימינו רק משום שניצח.

לא תמיד המנצחים בהיסטוריה הם גם המנצחים ההיסטוריים. דווקא משום שאנו משוכנעים כי אפשרית — ומנקודת-ראות היסטורית גם מוצדקת יותר — התגשמותה של המגמה האחרת, דווקא משום כך אנו עקשנים וקשי-עורף במאמצינו, דווקא משום כך אנו סבורים שצריך לעשות הכל כדי לקבוע את ההתפתחות החדשה הזאת בקואורדינטות ההיסטוריות של ימינו.

יצחק צין: הדילמה של בורמה

תחושת הטבע ההילולי בחינת ישות טורפנית ויודעת-כל היא באירופה נחלת העבר המערפול. באירופה נפרד האדם מעל הטבע; כנגד רעיון הטבע הפולא העמיד את רעיון חירותו האישית שלו בתוכו. בתוך הטבע שהוא-הוא אשר עיצבו באומץ-לבו ובתבונתו. המורשה שהותיר עקרון-יסוד זה של החברה האירופית היא הרגשה של מסירות ובטחון-עצמי; הכרת הצורך במאמצים הענקיים והמתמידים כדי להגיע לציביליזציה עירונית טכנולוגית ודמוקרטית. יש עדיין מדבריות ומחביש-ממה שלא נגעה בהם יד ושאירופים צרכים להתנחל בהם — בקנדה, בסהרה הצרפתית, בסיביריה הרוסית, בנגב הישראלי, למשל. משימת כיבושם היא נוסכת-מורא, אבל אין הדמיון נרתע מפניה. יש לפעול כאן בחריצות, בעוז-רצון ובכוח של חוון כמו גם באי-אילו שיטות מדעיות המתרחבת בלי הפסק, והמאמץ הציביליזציוני סופו שיצליח. השגים ממין זה מובן שאינם שמים קץ לדאגותיו, בעיותיו או טרוניותיו של האדם; אך הם מרוממים אותו לפחות למדרגה גבוהה יותר של מאמץ ושליטה ומעניקים לו את ההרגשה שהוא עוסק במלאכה גדולה של יצירה.

אבל מושג זה של שליטת האדם על הטבע דומה כי איננו מושל בכיפה בבורמה. כי כאן הגיונגלים, ההרים והשממות משולים כאיתני-טבע מאוימים השוקדים בחימה להטביע את רישומם על הכל. דומה שכאן נעשו כל מאמצי-אנוש לא כדי להתגבר על לחצו זה הגדול של הטבע, אלא כדי להגיע אתו לידי עמק-השווה; לשבץ את האדם בדרך זו או אחרת, ותכופות באורח רופף בלבד, במעמקו ובמשגביו של הגיונגל.

לאמיתו של דבר חיה בורמה בקצב של זמנים שהיו, ומהלך חייה אינו הולם כלל את דופק המאה ה-20. בורמה זכתה לעצמאות, אך ההשג הזה לא היה מכונן להעמיד את הארץ כאומה מודרנית על דרגה אחת עם שאר אומות. נכון יותר יהיה לומר כי פירוש נצחונה של בורמה היה זה שאסיה הקדמונה גאלה את נחלתה מימים-ימימה מידי המערב הנכרי, ושהיא מבקשת לחזור ולאכופ את עצמה, בכל כוחה העצל, המתרפס ובלתי-הנכנע. הזוהמה, הדלות, הבניינים המטים ליפול של ראנגון, ההרגשה הקיימת-ועומדת שטבע אכזר ועיור הוא השליט בארץ בכללותה, אלה אינם אלא הגילויים המוחשיים ביותר של הלך-הנפש הבורמאי. בורמה הישנה, הנכספת לדחות את המציאות השנואה של מסחר מודרני וחרושת מודרנית, החולמת על תקופה מבודדת, אגדית ויקרה שבה התענגו הבריות על „שלות-הרוח“ כביכול מאחרי משגביה-הר-יוער שאין להבקיע אליהם, חוזרת שוב.

זהו הזרם השורר בבורמה. עם זאת יש גם קו אחר, רב־כוח באותה מידה. הבורמאים אפשר שרצונם לחזור אל העבר, אך הם חשו גם במגע יד־הקסמים של ההווה, של העולם המודרני הם עמדו על כך שיש עמו פיתויים שרוצים היו לקבלם, הגם שהדברים הרצויים האלה מעורבים בסכנות שמפניהן היו רוצים להישמר. ובלב־לב הם תופסים שהעולם החיצון מידפק על שעריהם וכי, בצורה זאת או אחרת, יהיה עליהם להגיע אתו לידי הבנה.

**

המאה ה־20 הביאה לבורמה את אבוריה בדמות מוצרים חמריים דוגמת חפצי ניילון, מקלטי ראדיו, מכוניות, מטוסים, חשמל, טרקטורים ושאר מוצרים ושירותים מכניים, ובאלה היו הבורמאים רוצים להחזיק. ואולם רוצים היו להחזיק בהם בתוך הקשר של חברה מסורתית, שפעם לא הטילה מעולם מעמסות רוחניות גדולות על בניה גם לא הרבתה בתביעות למאמץ או לזומה מעשית. בחברה זו חייב הבן ללכת בלי חשוב בעקבות אביו ואביו־זקנו. המעמד והמוסכמות הנוקשות קובעים את ההתנהגות החברתית, החיים המדיניים מצומצמים בתחומי הצמרת בלבד, ואילו התפרצויות המוניות פשוט אינן ידועות. בהקשר זה יהיו המכוניות והחשמל מה שהיו הלכה והזיהוב בארמונות הישנים. דבר זה ודאי שיהיה לרוחם של כמה ממנהיגי בורמה, שדרך כך יהיו בני־חורין ליהנות מן הפרסטיז'ה האופפת את המחזיק בחפצים אלה. אך הם עמדו על העובדה המצערת שמוצרי המאה ה־20 אינם דומים לזיהוב וללפּה המצריכים תבונת־כפיים שיגרתית בלבד. כדי לייצר את אלה יש ללמוד ארחות חדשים בתכלית. ואילו תהליך הייצור כשלעצמו מקיף במגלותיו את העם כולו, גם מצמיח הוא צרכים ודרישות ויצרים שיש לספקם. על הבעיה הפנימית הטראגית הזאת מתוספת הבעיה החיצונית. הבורמאים אינם מבודדים לגמרי בתוך תחומי ארצם ושוב אין הם רחוקים מדרך־המלך במידה שהדברים אמורים במעצמות אחרות. השלטון הזר, המלחמה והפיבוש היפאני לימדו אותם שיכולה מעצמה זרה לרמסם בנקל, הקומוניסטים הסיניים עומדים כיום עמידה מאיימת על גבולותיהם. ארצם נתונה בכף־הקלע בין שני המחנות העולמיים. את העובדות האלו מעריכים הם יפה־יפה. אך אפילו הסכנות הניצבות בפניהם אינן מוציאות אותם מגדר שוויון־נפשם והליכותיהם העצלניות והשאננות. ביסודו של דבר הם נשארים עוינים לעולם החיצון ואדישים לדברים שהם מבקשים לקבל ממנו.

כשאדם חי בעין אחת פקוחה ובעין שניה עצומה בעקשנות מראות את המציאות, אין בכך משום פתרון. הבורמאים אינם עם של חולמים ריקנים וסבילים ובמצבים ידועים יכול יוכלו לגלות אומץ־לב, עוז־החלטה וכשרון מעשי. על־מנת לשים קץ לשלטון הבריטי קידמו בברכה, בגלוי, את פני הפלישה היפאנית. הם שמו סכר למרידה הקומוניסטית בשערי ראנגון אף השפלו להדפה אחור, ואם גם רק אל מעמקי הארץ. הם תבעו עצמאות והשיגוה. אם פירותיה גורמים להם מורת־רוח

ומפח־נפש, אין זה משום שהם מצטערים על חירותם אלא משום שנפשותיהם חצויות ומפולגות כל־כך שעה שהם צריכים להחליט מה לעשות בה.

זהו קושי שצף ועלה על־פני השטח רק לאחר שהושגה העצמאות. קודם־לכן מדומים היו כי הבעיה היחידה היא רק איך לזרוק את הבריטים מן הארץ. אותה קבוצה של סטודנטים צעירים שעמדה בראש תנועת־העצמאות בשנות־השלושים, הקבוצה הזאת, המפורסמת עתה, ששיגרה אחדים ממנהיגיה ליפאן ללמד שיטות־לחימה מודרניות, לא היה לה שום מצע רעיוני מוצהר אף לא נתנה דעתה על הבעיה, להוציא קצת עיונים סוציאליסטיים כלליים וסתמיים מאד. יש להשיג את העצמאות. יש להדיר את המנצלים הזרים מנכסיהם. או אז, בדרך זו או אחרת, יחזור גן־העדן לבורמה. בכך לערך נסתכמו תכניותיהם.

אולם כאשר אך החלו הבורמאים למשול בעצמם, מיד בא הזעזוע. עד־מהרה נתברר כי משהו השונה שינוי אכזרי מגן־העדן בא על מקומה של הריבונות הבריטית משכבר. אונג־סאן, מנהיגה של תנועת העצמאות הבורמאית, הורה בגילוי־לב ומתוך ראייה צלולה על האמת העגומה הזאת ביום־השנה הראשון לעצמאות, עוד בימי הכיבוש היפאני.

„העצמאות שלנו“, אמר לבורמאים, „קיימת רק על גבי הנייר, והעם עדיין לא נהנה מפירותיה. רק מעטים בעלי זכויות־יתר, דוגמת מיניסטרים כמוני אני ובני־פמליתם, הסוחרים הנצלנים והעשירים החדשים, קוטפים את פירותיה של העצמאות הזאת. עדיין רבה וקשה דרכנו אל המטרה“. אחרי שנרצח אונג־סאן הצהיר אר־נו שוב על ההשקפה החדשה, ורק שעשה זאת בצורה דר־משמעית מעט יותר ואגב אי־אלו הסתייגויות. בורמה, כך אמר ב־1948, המשיכה באורח חייה שלה עד שפלש המערב החודר־לכל והתערב במהלך ההיסטוריה שלה, ועתה, כארץ עצמאית, הרי גם אם תתאים את תרבותה ואת אורח־חייה למה שהעולם דורש, תוסיף להיותה שלא לקפח בתוך כך את עצמיותה הלאומית ואת העקרונות היקרים לה.

בכללו של דבר דומה היה כי הבורמאים התעוררו לעמוד על העובדות הקשות וכי להוטים הם לעשות משהו בענין זה.

עד־מהרה ננקטו צעדים. החלה פעילות רוגשת שהבטיחה גדולות, ואפשר שעשתה רושם על מנהיגי בורמה עצמם לא־פחות מאשר על העולם המערבי שפוזנותיו טובות ומצפוני מייסרו. ראשית־דבר נדרש העולם החיצוני לספק סיוע טכני. המיניסטרים הבורמאים החדשים החלו לנסוע לחו"ל בפעם הראשונה בחייהם כדי להשיג את הרעיונות ואת ההשראה לחברה החדשה שאומרים היו לכוונה בביתם, חברה שקודם־לכן לא ביקשו או לא חפצו לחשוב עליה. בכל אשר הלכו התרשמו רושם עמוק. לפעמים היו אפילו המומים ממראה־עיניהם. כל מה שראו חשקו להביא לבורמה. הם החלו להזמין טכנאים, ציוד, רעיונות, שיטות ארגוניות, בקנה־מידה גדול וכמעט בלי הבחנה, בדומה לעקרונות־בית שהתעשרו זה־מקורב הנטולות כל נסיון ועם זאת מנוי־וגמור עמהן לצייד את בתיהן החדשים מן המסד ועד

הטפחות בצידוד החדיש והמשובח ביותר. מבית באו על מקום העירפול הרעיוני סיסמות מזהירות ותכניות אדירות, מרחיקות-לכת, מסנוורות כמעט. בורמה הנחשלת והמפגרת תהיה ל"פידאוּתא" — מדינת-הסעד הסוציאליסטית. באמת-מידה כל-ארצית יכניסו בה את כל מה שנחוץ במדע, בטכנולוגיה ובשיטות של המאה העשרים, וגם הדמוקרטיה תשור בכל, כמובן.

כדי לממש את הסיסמות האלו נפתחו לרווחה שערי האוניברסיטה מבית, כדי שיהיה כל ילד בורמאי בן-חורין לקבל השכלה חינם, וכן, כך קיוו, ישפיל ויעשה שותף יצרן בחברה. מילגות ממלכתיות הוענקו לשם לימודים בחו"ל, באנגליה, אמריקה, יוגוסלביה ואוסטרליה, כדי שתצוץ מיד עילית חדשה, בת-הארץ, שתניע את כל גלגלי החרושת. תעשיות ושירותים חיוניים הולאמו. משלחות לימוד, שעליהן נמנו מיניסטרים, אנשי האיגוד המקצועי וקציני-צבא, שוגרו לישראל, יוגוסלביה והארצות הקומוניסטיות. הובא לארץ עדר של מומחים זרים, מומחים שיתחילו לחורות, להדריך, לארגן ולעבד את התכניות לעתידה של בורמה. נראה היה כאילו כך תתנער בורמה מנחשלותה במחיאדירים אחד.

היתה זו תקווה שפיום, עשר שנים לאחר שבישרוה לראשונה, דומה כי נזרתה לרות. דומה כאילו הסתערותם הראשונה של הבורמאים קדימה הביאה עמה רק הרגשת כשל ומפח-נפש. העתיד מיאן להיולד. התעשיות המולאמות פועלות, לפי דברי ארנו עצמו, רק בשיעור 25% עד 50% מכושר ייצורן. את מנהליהן האשימו בגניבה, אזלת-יד ושחיתות.

אותם בתי-חרושת הפועלים כהלכה מסורים על-פי חוזה למפעלים זרים, המעסיקים את פקידיהם שלהם בעמדות המינהל הראשיות. המפעלים החלוציים של המדינה, שאמורים היו לשנות את קלסטר-פניה של בורמה, הכרח היה להורידם למדרגה שניה, מתוך מאמץ לעודד את היוזמה הפרטית, שאולי יהיה לאלידה לעשות את המלאכה שהתעשיות המולאמות לא הצליחו לעשותה. בכל שטח-פעולה נשמע אותו סיפור קודר ומאכזב. אנשי-עסקים בורמאים שקיבלו רשיונות-ייבוא מכרו אותם לסוחרים ההודים והסינים הזרזים יותר. הסטודנטים הבורמאים שמו ללעג וקלס את ההשכלה שהוצעה להם חינם על-ידי שהפכו את האוניברסיטה לזירת צעקות לקומוניסטים; על-ידי שערכו אסיפות-מחאה במקום לשמוע הרצאות, ועל-ידי שנלחמו על הזכות להישאר שלוש שנים בקורס אחד תחת שימהרו לסיים את לימודיהם. הסטודנטים החוזרים מלימודיהם מעבר-לילים רובם נוטים שלא לזהם את חולצותיהם הלבנות והמעומלנות בעבודה קשה, מתישבים בנחת על כסאות-מנהלים ומוצאים סיפוק במעמדם זה, עם שהם מואסים בזיעה ובמאמץ שצריכים להיות כרוכים בכך. אפילו הנזירים הבודהיסטיים, אף שניתן להם מקום בולט ומכובד בציבור, מזניחים את תפקידיהם הרוחניים ומנסים לכפות את השקפותיהם על הממשלה שעה שהם חולקים עליה, במהומות ובפרעות, ולפעמים אפילו מתוך שיתוף-פעולה עם האופוזיציה הקומוניסטית. הכל מודים, אף שאמת בלתי-נעימה היא זאת, שמעטים מאד מן המוסדות והשיטות המערביים שניסו הבורמאים להנהיג

בארצם פועלים בצורה המצופה. הנה כי כן אנוסים אנו להגיע לכלל מסקנה שבית־החרושה, מפעלי הפלדה וכל יתר סמלי המיכון והתיעוש שהובאו לבורמה חשובים היו בעיני הבורמאים הרבה יותר מעצם העבודה הדרושה כדי להפוך את הסמלים האלה למציאות.

לפיכך לא נופתע למצוא כי הטכנאים והיועצים הזרים שנקראו לבורמה לעבוד (ואחדים מהם מדומים היו תחילה באמת שמבקשים מהם למלא תפקיד פעיל) נתקלים במכשולים והפרעות כמעט מרגע רדתם מן המטוסים. כעבור זמן לא רב תופסים הם שאין הבורמאים רוצים לעשות שימוש בידע ובנסיון שלהם; שבמקרה הטוב ביותר רוצים הם רק שיעזרו להם לקיים את מראית־העין של מודרניזציה. במוקדם או במאוחר אנוסים האנשים האלה להרים ידיהם ולומר נואש. במסיבת־קוקטייל פרטית מסוגל פלוני להודות שעובדיו הבורמאים במשרד דומה שהם מתעלמים ממנו כאילו אינו נמצא במקום כלל. אחר עשוי להצהיר מתוך ציניות שהוא מבלה בבורמה שנה של חופשה בתשלום.

מבחינה רשמית, כמובן, נראה כאילו הכל פועל למישרים; הכל עסוקים עד מאד באיזה מפעל גדול וחשוב. בני־אדם מתחילים להעמיד פנים, וזהו משחק מעורר־חמלה ביותר. על הכל חשוב הוא לכתוב דו"חות ארוכים, כבדי־מחשבה ונאים למשמע — אף כי, ביחידות, עשוי אדם להתלוצץ מעט על עצמו בגללם. שכן המיניסטרים של בורמה חיבה יתרה נודעת מהם לדו"חות ולתכניות מרקיעות־שחקים. הן נראות מצוינות כל־כך על גבי הנייר. הנה כך פורחת בבורמה תקופת הדו"ח, המסמך הפרסני וכתוצאה מכך — התיק. כל הניירות האלה סופם שנמצא להם מקום־מנוחות אחרון, באחד המשרדים הממשלתיים הרבים־מספור שמאחרי חזית הלבנים האדומה. רבת־הרושם של ה"מזכירות", מקום שהמיניסטרים עובדים. אבל חייב אדם לעשות משהו.

ודאי, היו בבורמה מומחים שאפשר להטיל ספק בכשרם ושהבנתם בבעיות הארץ היתה לקויה למדי. גם לא מן הדין הוא לגנות את כל חשובי הפקידות הבורמאים, המנהלים או הטכנאים שקיבלו הכשרתם בחוץ־לארץ ולטפול עליהם שאינם מסוגלים או שאינם חפצים לעבוד כהלכה. אבל יש לומר כי אף הללו שרוצים היו לעבוד נתקלו בהפרעות מרובות מחמת הסחבת המשרדית. הם סבלו מחוסר־יכולת לקבל החלטות, מן הפחד להחליט, ודבר זה אפייני היה לטובים כמו גם לרעים שבהם. כמו כן מפחדים היו כולם להסתכן יותר מדי בנקיטת יומה, משום שעל כולם פקוחה היתה עינה של הבי. סי. איי. — הלשכה־לחקירות־מיוחדות, גוף שהוקם תחילה להילחם בשחיתות (שבכל־זאת הוסיפה לפרוח) אלא שעד־מהרה הפך אמצעי להפצת פחד ולשיתוק יומה.

**

באין יכולת לצעוד קדימה ובאין רצון לעמוד במלחמת־הקיום הדארונית, נמצאו המנהיגים הבורמאים לכודים במלכודת. מתוך שלא היו מוכנים לסגל את המושגים

הצ'יביליזציה של בורמה לצרכי העת החדשה, מתוך שנבצר מהם להיפטר מכל העפבות והמעצורים המהובלים שהכשילו את מאמצייהם, מתוך שנקבלו בהמון קשיים, נתפוגג הכוח־הדוחף שהמריצם בתחילה, ובאין שותפות־מטרות מחייבת עלו פתאום על פני השטח כל הכוחות הצנטרפוגליים של סיעתיות, ניגודים אישיים ואנדרלמוסיה בתוך המפלגה השלטת פנימה. הא.פ.פ.פ.ל. הלכה והתפוררה, ודומה היה כי אין איש יודע על איזה עקרונות או על איזה פולמוס גדול מתפלגים מנהיגיה, ופחות מכל ידעו זאת, כפי שהודו בגלוי, המנהיגים עצמם.

המערכה החלה, כדבריו של אַרְנו, כתחרות איגרוף פוליטית, מתוך הקפדה על הכללים. בהמשכה נעשתה משפטי־גירושים סנסציוני, וסמוך לאחר־מכן ירדה לדרגה של קטט־פרא לכל בעל־זרוע. במאבק על שלטון אישי, ועליו בלבד, האשימו מנהיגי האומה זה את זה שהם עצלים, שכורי־שלטון, מושחתים, חדלי־מעש, פרימיטיביים, דבקים באמונת־הבל. כל סיעה טענה כי צרתה יש לה ארגון צבאי־למחצה משלה בכפרים, ארגון המשמש לה לקיום תקפה וְשררתה, והנכון להזדקק למעשי אלימות ושפיכת־דמים למען מנהיגיו. התברר שאַרְגוֹן־האיפריים הוא נחלתו הפרטית של אחד, ואילו תנועת האיגודים המקצועיים נמצאת שללו הפרטי של אחר. התברר פתאום ששום ארגון אינו מיוסד על תמיכה עממית. מן החברה־הבורמאית־לתרגומים, שנוסדה להלכה כדי לספק דעת והשכל לאומה, ועד למפלגה הסוציאליסטית ועד לסניף הקטן ביותר של הא.פ.פ.פ.ל. במחוז הנידח ביותר — הכל היה שלל נוצץ שצריך מנהיג זה או אחר לחטפו או להחזיק בו. נתחוויר עדי־מהרה כי בחירות הוגנות פירושוֹן יהיה להוליך את האיפריים לקלפיות באקדח שלוף, לשחד תומכים ולאיים על מתנגדים־בכוח. כאשר חש אַרְנו שסיעתו צפויה למפלה, לא נרתע כלל מלשלוט בפרלמנט בעזרתה של האופוזיציה הקומוניסטית. הקומדיה של הדמוקרטיה נסתיימה עתה, אף כי לא ברור אם הצבא הדיח את הפוליטיקאים בהסכמתם־הם או אם באמת ביקש אַרְנו את הקצינים לעשות זאת, כפי שטען. אם כה ואם כה, ברור בתכלית כי השברון היה תוצאה הגיונית ובלתי־נמנעת מכל מצב־הדברים שקדם לכך.

השאלה היא עתה אם יוכלו קציני־הצבא להצליח יותר מן הפוליטיקאים, ודאי יש לגלות רצון טוב כלפי כל מי שאומץ־לבו מספיק לו לרצות לנסות את כוחו בטיהורה של בורמה מבית, אבל בתוך כך יש לגלות גם זהירות והבנה. המושלים החדשים וגם יריביהם המדיניים הם בני אותו דור. יחד חתרו להשיג את העצמאות, והרקע של כולם זהה למעשה. הדבר שהתבלט ביותר לשעבר היה דווקא הדמיון שנתגלה ביניהם ולא החילוקים שביניהם. על־מנת לנסות ולהעריך עד היכן יכולים המנהיגים הבורמאים להגיע במאמצייהם לשלוט על בורמה, כדאי יהיה לשרטט את רקע צמיחתם.

הפוליטיקאים ואנשי־הצבא כאחד גדלו, כפי שהטעמנו, באווירה של מִי־אפסיים אסיאתיים של שטח עני ופרימיטיבי, מבודד במידה רבה מאד מן העולם החיצון, מעוצב מבחינה רוחנית על־ידי תרבות שלא ציפתה לגדולות מן העולם אף לא

דרשה גדולות מן העם. הייה של בורמה לא היו נטולים תקופות של תהפוכה ומחומה, אבל חסרים היו תכלית ומגמה. בעיקרו של דבר היו החיים סובבים סביב גידול האורו, שדות האורו, הפאגודה, ההגיגות העליונות, הרוחות והשדים והרפאים של התרבות האגמיסטית העתיקה שלא גוועה כליל על אף מאות ומאות שנים של בודיזם. ההבדלים בין עשיר ועני מטושטשים היו וספק אם קבעו הרבה. הצרכים היו מועטים. כל אדם היה לו די אורו למאכל ולא הוצרך להתייגע יותר מדי על-מנת לזכות במנתו. עודף העושר הושקע בקניית עדיים או בהקמת פאגודה לשם ולתהילה. ה"לונגים" של העשיר אפשר יהיו עשויים משי ואלה של העני יכול שיהיו כותן. ביתו של העשיר יכול שיהיה גדול משל שכנו העני ממנו. אבל כזה כן זה חיים היו על פי אותו נוסח, שותפים באותם הרגלי אכילה, באותם חיי תרבות, מושגים ורעיונות, קשורים לשירים, מעשיות וריקודים מסורתיים ולאקלים תרבותי המדגיש עד-מה בלתי-ממשיים וחסרי-ערך ביסודם הם עסקי העולם הזה.

משום היעדר הדיפרנציאציה החברתית היו הבורמאים קרויים עם דימוקרטי וגזע של אינדיבידואליסטים. אבל המגמה היתה תמיד אוטוריטרית. צעירים חובה עליהם לנהוג כבוד ויראה כדת עם קשישים מהם. האב בביתו מושל על ילדים צייתנים, שארי-בשר עניים ממנו ומשרתים מרפיני-ראש. בימים-שהיו משלו המלך ושריו שלטון מוחלט ושרירותי על אוכלוסייה של איפרים, גם אם אמת הדבר שכל אדם, ואפילו עני שבעניים, יכול היה להגיע לדרגת שר מפות מקרה ובתו של הצנוע באיכרים יכלה להיעשות פתאום בת-משק-ביתו של המלך. הירושה לא היתה עוברת לבכור דווקא. האיש שתקפו גדול משל חבריו היה עושה דרכו בתככים אן במאכלת אל כסא-המלוכה. ההיסטוריה של בורמה היתה מלאה וגדושה שפק-דמים, טבח ומרידות. אבל בין המלך לעמו לא היו שום שכבות או מעמדות-ביניים. אפילו הפנסיה לא היתה כוח שצריך להתחשב בו בתחום השלטון החילוני, שכן נחשבה מוסד רוחני בלבד.

מצב-הדברים הזה נתקיים בעינו אפילו לאחר הכיבוש הבריטי. משהוגלה המלך, תפסו הבריטים את מקומו. הם הביאו פקיד-רשות הודיים למלא את החלל באדמיניסטרציה, ותחת שיניחו לבורמאים לפתח מעמד של אנשי-עסקים מבני-הארץ, הרחיקו אוטומטית כמעט את הבורמאים מניצול אוצרותיה הטבעיים של ארצם. הבורמאים מצאו פתאום והנה לא די שניטל מהם ראשם אלא שגם ניצבים הם בפני עולם זר-ומזור שנסיונם הקודם לא הכשירם כלל להתמודד עמו.

במצב הזה עשויים היו לקפח את כל הערכים שלהם, או לפחות להסתגל אליו באורח חיובי על-ידי שינסו לקנות להם את השיטות והרעיונות החדשים שניתכו עליהם עתה. אכן, בדור הישן — בקרב אבותיהם של המורדים הצעירים שהם עתה מנהיגיה של בורמה — אירעה כזאת לפעמים. היו בהם שהתנצרו. מעטים מצאו מקומם בפקידות הממשלתית. מעטים פנו לחיי המסחר. אחדים, שיכולים היו למלא כיום תפקיד נכבד מאד, הרחיקו כל-כך מגאון-שטפם של החיים הבורמאיים עד שפמעט נותקו מעליהם כליל.

אבל הצעירים שגדלו בעריה וכפריה של בורמה לפני 40 ו־50 שנה בחרו בפתרון על דרך המרי הנזעם והשנאה לנוגש. אי־אפשר היה להיפטר מהבריטים מיד, אבל אפשר היה לפחות להפוך עורף בגאווה לכל שבידם להציע. אם זועזעו קשה הדפוסים הלאומיים, אם מוגרו המלכים, מכל־מקום עדיין קיים היה הבודיזם שאפשר לעשותו חומת־מגן חדשה לפבוד־העצמי הלאומי בחינת מורשה מסורתית יקרה, ודרך־החיים המסורתית נעשתה נאצלה ויקרה שבעתים דווקא משום שהיו הבריטים מאיימים עליה בדרכיהם החדשות וברעיונותיהם הנכריים.

הצעירים האלה, בניהם של סוחרים זעירים, בעלי־אחויות, עורכי־דין ואיכרים, לא תרו אחרי משמעותה העמוקה יותר של הציביליזציה הבריטית אלא אחר חטכניקות שפיתחו הבריטים, כדוגמת הרובה, כדי שיוכלו למגרה.

רובם קנו קצת דעת, אם בבתי־הספר שבלשון הארץ ואם באלה שבלשון האנגלית. היו בהם שנכנסו ללמוד באוניברסיטה של ראנגון. לכאורה לא היתה הפוונה לתלמוד לשמו (ואפילו סיימו לימודיהם הרי היו האפשרויות שלפני הבורמאים מוגבלות ביותר) אלא למצוא בימות לנהל מעליהן מסע־תעמולה נזעם נגד השליט הבריטי הור.

מסעירי־הרוחות התקראו „תאקנים” — אדונים — בדומה לבריטים ונטלו להם את הטווס בחינת סמל לגאווה. אלה מהם שהיו בקיאים יותר באנגלית החלו לקרוא — בעיקר פרסומים של מועדון־הספר־השמאלי וספרים של „הדרקון האדום” (קומוניסטיים) שהסתננו והגיעו לבורמה. היו דיונים במעלותיהם של הסוציאליזם והמארקסיזם, שמשמעותם נתעלמה מהם כמעט לגמרי. אכן, החלו להצטייר איזה קווים כלליים, מטושטשים של העתיד. אבל הצעירים שקועים היו בשדה־המערכה ובקריאת־התגר הפעילה על השלטונות הבריטיים הרבה מפדי שיפתחו להם שיטה מדינית או ינסו להבין את טיבו של העולם המודרני החולש עליהם. חשוב היה הרבה יותר לסרב להרכין ראש מתוך יראת־כבוד לנשיא הבריטי של האוניברסיטה מאשר לתת את הדעת על מכלול הרעיונות המסחרר המפעיל את העולם המודרני; לומר מתוך בטחון־עצמי „יומנו יבוא!” ולהצביע דרך־תגר על הבתים האנגליים ההדורים מאשר להעמיק חשוב על ניהול הארץ כאשר אמנם יבוא היום.

הסטודנטים הצעירים הוכיחו שהם מארגנים רבי־תושיה ועד מהרה פרו רשת של קושרי־קשר על פני הארץ. הם צירפו אליהם סטודנטים ובחורים ממורמרים בכל מקום, אייגנו איגודים מקצועיים והסתדרויות של איכרים והמריצום להפריע לשלטון הבריטי בכל מקום שימצאו הזדמנות לכך. על המנהיגים האלה נמנו אונג־סאן, אונג, אוב־א־סווה, אוקיו־ניין וראש־הממשלה הנוכחי, הגנרל נה־יון. רבים מקציני־הצבא של ימינו היו בשורות התנועה, וכמהם גם רוב הפוליטיקאים. לרוע־מזלם של המנהיגים הבורמאיים לא חושלו מעולם באמת באסכולה של מאבק ממושך וחמור. דבר זה עשוי היה להקשיח את חמרם הרך ולאפשר להם להתמודד עם הקשיים המורכבים הכרוכים בחידוש פניה של חברה עתיקה שעמדה מלכת.

אבל הם פתחו וסיימו במאבקם לשלטון, שהיה קל־ביחס בבורמה, כסטודנטים משפילים־למחצה — ורבים מהם, שלא ידעו אנגלית כלל, לא היתה להם שום גישה לרעיונות המערב. על שיטותיה ודרכיה של אירופה עמדו כל מנהיגיהם הפעילים והלמודים ביותר רק מתוך האווירה של האוניברסיטה הראנגונית, שלכל המוטב לא היתה אל מוסד קרתני. אפילו הללו שזכו למילגה וסיימו לימודיהם באוניברסיטאות אנגליות, גם אם נמשך לבם אל מה שנתגלה להם, לא הביאו עמם בשובם תשוקה יוקדת להחדיר את הדעת והרעיונות אשר קנו להם לתוך מחזור־הדם של בורמה.

רוב המנהיגים הבורמאים היו יריבי התרבות המערבית — כפי שנתגלמה בשלטונות הבריטיים בבורמה — ולא הוגים בעלי כוח יוצר או מארגנים פוטנציאליים של שינוי מהפכני בארצם הם. הם לא רצו להדביק את המערב. הם רצו להימלט מיגיעותיו. בימי מלחמת־העולם השניה נשאו עיניהם אל המיליטריום והאוטור־ריטריות של יפאן, שהיתה אז הכוח החדש והעולה באסיה, כדי לקבל ממנה הדרכה והשראה. לאחר־מכן, אף שהנסיון היפאני נמצא מאכזב מאד, לא נעקרה מתוכם המחשבה על דרך מיוחדת (ותובענית פחות) של התפתחות אסיאתית, המצרפת מעשה־כלאיים מארקסיום ובודיזם. הם החליטו להוסיף וללבוש את ה"לונגים" כניגוד ללבוש האירופי, הם עשו את הבודיזם אחד מעמודי־התווך של המדינה. והם לא בחרו במחשבה־תחילה להחיות את הבודיזם כדי להעטות לבוש עתיק על החידושים המפורשים שביקשו להנהיג — כדי שיהיו נוחים יותר לעיפול לבני־העם — שפן ביסודו של דבר היה זה סמל לשיבתם אל המנהגים והמסורות הישנים, הנוחים, המרגיעים של בורמה העתיקה, שאותם ידעו ואשר במסגרתם קל היה להם ביותר לפעול.

**

מדוע אפוא קראו מתוך דעה שקולה, בבוא העצמאות, לעזרת העולם החיצון, מדוע ניסו לחרוג מגבולותיהם ולחפש להם חברה חדשה? התלהבות־נעורים, פרץ פתאומי של בטחון־עצמי בעקבות נצחונם, התשוקה לזכות בכל הדברים הטובים שקראו עליהם משהו ושעתה כמו היו בגדר השגידם, כל אלה יהיה בהם משום מענה חלקי. הם ראו את המוצרים ורצו בהם, אבל הבן לא הבינו את התהליכים המורכבים המביאים אותם לעולם. הם רצו בהשגים, שהציביליזציה האי־רופית הגיעה אליהם רק לאחר מהפכות הרבה, ולא תפסו שכדי להעמידם לרשות החברה שלהם יהיה עליהם לחולל אותן מהפכות בדרכיהם, בהרגליהם ובמנהגיהם. הם לא רצו לקבל את העובדה שאין קפיצת־דרך קלה, חסרת־מכאובים לציבילי־זציה המודרנית וכי ההליכה בדרך זו תחייב תמורות מעמיקות בהם עצמם, בחברתם ובכל אשר סביבם. הם עמדו בפני הצורך ללמוד בדי־עמל דרכים חדשות, לעשות מאמצים ולהביא קרבנות בלתי־רגילים.

הם לא התמודדו כלל עם הבעיה, בנסיונם לחולל מודרניזציה ותיעוש, לא מפני חסרון הידע היסודי (דבר שבנקל אפשר היה להמציא לו תקנה) אלא בראש-וראשונה משום שלא היו נכונים לעפל את הערכים שהם-הם המאפשרים את התיעוש. הם הקימו את בית-החרושת, הם הביאו את הציוד, ולהלכה הפקידו אנשים לעבוד במכונות ומנהלים לתכנן ולארגן את הייצור. בתי-החרושת — ואפילו מפעל פלדה — עומדים על מכונם. אבל הבורמאים עדיין לא למדו את חשיבותו של השעון — עדיין לא הקימו מתוכם פועלי חרושת היודעים מהי משמעת-עבודה והחדורים רגש של גאווה על מלאכתם. מכונות וציבור איפרי עצל, פשוט אינם עולים בקנה אחד. המידות וההרגלים הכלכליים המאפשרים את הייצור התעשייתי המודרני אינם מצויים במנהלים אף לא בפועלים. אין בחברה הבורמאית שום מושג של כבוד העבודה. לאמיתו של דבר העבודה נחשבת דבר משפיל; דבר שצריך להימלט ממנו. האידיאל הבורמאי הוא להיעשות „מין“ — פקיד-ממשלה —

המוקף הוד והדר של שררה ויש לאל-ידו להפיק תועלת וגדולה משלטונו.

קצת מן הדברים החסרים אפשר היה להמציאם, או לפחות להתחיל בהם, אילו החליטו המנהיגים הבורמאים באמת-ובתמים לעשות שימוש במומחים שבאו מן הארצות המפותחות. אנשים אלה יכולו להניע את גלגלי התעשייה. אך כאן במיוחד נתגלה שהבורמאים גאים מפדי שיודו בחולשותיהם ובמגרעותיהם הנוראות. תחת שייענו לקריאת-התגר שהביאו עמם האנשים הללו, בחרו הבורמאים להשתמש ממנה. כל רגשות הפחיתות והנחיתות שלהם משפבר צפון-עלו על-פני השטח. תחת שינצלו את השלטון שהיה עתה בידיהם כדי לשאוב מן הידע והנסיון של הללו, גרתעו אחור בפחד ובאי-הבנה. אחדים מן המיניסטרים ראו בצירופו של מומחה אל משרדם תוספת מעמד ופרסטיז'ה. לא עצה גם לא מסירה רבת-ערך של נסיון נתבקשו כאן אלא הערצה ומראית-עין של יראת-כבוד.

לא נעלמה כלל מן הבורמאים מציאותו של העולם המודרני חסר-הרחמים, התובעני והשוקק, אך עדיין לא חשו באמת שעליהם להשלים עם הצורך ללכת ללמוד בבית-האולפן המחמיר והממושמע עד מאד של הציביליזציה המודרנית. מצבם הוקל מאין דעת-קהל עולמית תקיפה, בקרתית שתדון אותם לכף-חובה על שאינם עושים זאת. אדרבה, העולם נהג עמהם, כדרך שנהג עם כל ארצות אסיה, בחנפנות ובריתות. לפיכך קל היה לבורמאים הרבה יותר להצטרף למחנה האפרורי-אסיאתי ולהרגיש שהם מעצמה שצריך לחזר אחריה בחוץ-לארץ מאשר לתת תשובות לבעיות הפנימיות שלהם. אחד המיניסטרים של בורמה, כשנשאל פעם מה תרומה הביאה הממשלה הקודמת לרווחתה של בורמה, השיב כי תרומה זו מתבטאת במא-מציה להציל את שלום העולם. מילוי תפקיד בעניינים בינלאומיים, בלא שיהיה צורך לשלם על כך במאומה (פרט לפתיחת הארץ לפני הסתננות קומוניסטית), הרי זה משחק נעים למדי, גם אם אין שכרו מרובה. והסנטימנטליות כמו גם רגשות-האשמה של המערב ביחס לארצות האלו סייעו להוסיף רוממות ויקר לתפקיד

הבינלאומי של כל המדינות האסיאתיות והאפריקאיות החלשות וחסרות־האחריות, מבלי להכשירן כלל לשאת בכל התוצאות הנוראות של איולתן ובריחתן מן המציאות. שפן זכות הדעה בענייני העולם אינה פותרת שום דילמה מבית. הבורמאים, כיון שלא נקפו אצבע לפתור את בעיותיהם שלהם, עם שהתעטפו במלבושים מסורתיים ישנים והתגנדרו בסיסמות חדשות, מודרניות, לא גרמו לעצמם אלא פשל ונברווה. הדבר הביא לידי התמרמרות עזה לא רק בחוגי הקצינים, קומץ המשכילים ופקידי המנגנון המרובים מדי; שפן גם האדם מן הרחוב חש אותה מועקה של מורת־רוח. האושר חסר־הדאגה משפבר־הימים שוב אינו קיים — ובעצם אולי מעולם לא היה ולא נברא. השיבה לאיזה תור־זהב אינה אלא ביטוי אחד של כמיהה. כנגדה עומדת הידיעה שחייבת האומה לצעוד קדימה, לקראת עתיד טוב יותר. הנה כך מגיעים העבר וההווה בבורמה לידי התנגשות הרסנית; הבורמאים חשים עצמם נטחנים בין אבני־הריחיים, ובגלל הסתירות והדחפים הנוגדים האלה נעשו הבורמאים אומה של נפשות שסועות, של אישיות מפוצלות.

עדיין לא ברור במה יוכלו הקצינים (שכל הזמן הזה שותפים היו בשלל השלטון כמו גם במורת־הרוח הכללית) לשנות את פניה של בורמה. הם סילקו את האשפה מרחובות ראנגון, אך השאלה העיקרית היא אם יהיה לאל־ידם להשתחרר מן העפכות הרגשיות שלהם ומן הדעות שאבד עליהן כלה. הם גילו מידה של עוז במלחמתם בשחיתות, באופוזיציה הקומוניסטית החוקית, ובספרות. בעיני העולם נבאשו פחות מן הפוליטיקאים שקדמום. עם זאת האשימו אותם בכינון ממשל־אימים בפפרים. הם לא גילו את המידה הדרושה של מרץ ותקיפות כדי להדביר כליל את המורדים ולא מנעו את החיילים הפשוטים ממכור את כלי־נשקם למחרת ולא עשו את אנשיהם חיל בעל־הכרה ועז־החלטה. דומה כי הדבר הגדול ביותר שאפשר להגיד לשבחם הוא שעד כה עדיין לא פקדו אותם הפיתויים והפשלונות הגלויים שבאו על הפוליטיקאים כשניסו לכלכל את ענייני הארץ. הקצינים עלו לשלטון תוך כדי גילוי התלהבות של מתקנים, אך לא נתלוותה לכך תכנית חדשה ודראמטית לשינויים. דומה כאילו עלו לשלטון רק מפני שהא. פ. פ. ל. התפוררה ולא משום שהיו חדורים שאיפה להוליך את האומה בכיוון חדש, מחוץ למעגל הישן, החזור־חלילה של שמרנות אסיאתית.

איזה דבר אחר נחוץ בבורמה לבל תישנה שוב פרשת הפוליטיקאים הוותיקים, שגם הם החלו בדרכם באותו גילוי חיצוני של קנאת־מתקנים אלא שנסתאבו במריבות הרסניות ובמאבקים סיעתיים, משום שלא היתה לפניהם שום מטרה מרכזית, חיונית של התחדשות לאומית במובן התרבותי העמוק ביותר. בלי הרגשת יעוד זו יהיה שלטונם של החדשים עקשני כשל קודמיהם. עד שתחזור הבועה ותפקע, וכאשר יקרה דבר זה לא תמצא עוד בורמה שליטים אלטרנטיביים מבית, פרט לקומוניסטים, ואז תעמוד בפני סיכוי של התפרקות גמורה, של כיבוש זר ושל אבדן אותה העצמאות היקרה ללבה כל־כך.

כל־אימת שהיה עליה לבור בין עצמאות לציביליזציה בחרה בורמה לשעבר תמיד בעצמאות. הברירה הזאת שוב אינה קיימת. אם עדיין רוצה בורמה לקיים את עצמאותה, חייבת היא גם לקבל עליה בלב שלם את הציביליזציה המודרנית הכרוכה בה — את הצורך להתרומם לדרגתו של העולם החיצון, דבר שעד כה הצליחה תמיד להשתמט ממנו. עליה להמיר את הקצב הישן, האטי של מחרשת־השוורים בחיים נמרצים, דינאמיים ופעילים. דבר זה מצריך, כמובן, שינוי רוחני רדיקלי, מהפכה אמיתית לעומק. לא יתפנוה אנשים ששרשיהם נעוצים בעבר, גם לא אלה הפוסחים על הסעיפים בין העבר להווה, אלא אנשים חדשים בעלי רוח חדשה, אנשים החפצים בכל לבם להשתייך למאה העשרים. עד כה התחלחו מנהיגיה הנוכחיים של בורמה למראה הקשיים שבמשימה זו, ולמראה התביעות העצומות שהועמדו בפניהם. עתה יהיה עליה להעמיד מנהיגות מסוג חדש, אנשים שיהיו מוכנים להעתיק את מרכז שאפותיהם ומדיניותם ויחותרו לסלק כל מכשול פסיכולוגי וחברתי העומד להם לשטן.

אם יש בבורמה אנשים כאלה, שמתוך מסירות, פוריטאניות ואפילו קנאות, הם מתכוונים להוציא את בורמה ממעגלה של היסטוריה קפואה, מתישה וחבוטה לתוך גאון־שטפה של הציביליזציה המערבית, על כל יפעתה ומכאוביה, על כל השגיה החמריים והרוחניים הגדולים, או אז מן־הסתם ייפגם שמש הטוב של הבור־מאים כאנשים רכים ונוחים־לבריות אבל סיפוייהם ישתפרו. העולם המודרני אפשר שהוא נראה גם וקשה ותובעני בעיניהם של אסיאתים, אבל הרפות והנחות של הבורמאים משכבר־הימים חיפו, על הרוב, על שפע של גילויי שחיתות ודיכוי. היה זה מעטה לעריצות ולהשלמת האדם, מתוך מידה מתקבלת־על־הדעת של עליצות, עם כורח הנחשלות והעוני שבגורלו; כיסוי לאכזריות האדם כלפי חברו וכבלים על עצמיותו וחיותו של היחיד. עתה יש צורך ביצירת גרעין קשה ומוצק בחברה הבורמאית, גרעין של אנשים שיגשו לכל תחומי החיים הבורמאים באמת־מידה של בקורת ויהיו מוכנים לכל התמורות הדרושות.

בכך אפוא טמונה הדילמה של בורמה. ארץ זו שוב לא תוכל להמשיך בקיומה כחברה חקלאית קמאית המשוקעת במסורת בלה וחסרת־חיים ומעוטרת א־יאלה דפוסים טכסיים מערביים. בורמה עומדת בפני הכרח חמור לבור בין השיטות האלימות והעקובות־מדם של כיבוש קומוניסטי לבין שחרור והתעצמות על־ידי כוח חדש ורדיקלי שיקום מקרב החברה הבורמאית. כוח שייפרד מן העבר בלא שיער חצנו ממנו דווקה ושיציעד את האומה ביד חזקה, תקיפה ועם זאת רחומה, לקראת הגשמתה־העצמית בעולם של ימינו. רק בדרך זו תוכל בורמה לשמור ולטפח את ייחודה ולתרום את תרומתה היחידה־במינה לעולם של המאה ה־20.

נסים רזואן : התנועה המודרניסטית באסלאם

ב. מוחמד עבדו ותורתו

„אני מניח לכם את השייך מוחמד עבדו, וכתלמיד־חכם הריהו מספיק למצרים“. (ג'מאל א־דין אל־אפגאני ב־1879, בצאתו ממצרים בפעם האחרונה. מובא אצל ג'. זיידאן, „משאהיר אל־שרק“, א/ ע' 281).

„נשאתי קולי על שני דברים חשובים. הראשון היה שחרור הרוח מאזיקי האמונה במסורת, והבנת הדת (של האסלאם) כדרך שהבינוה דורות ראשונים, בטרם פילוג ומחלוקת; השניה היתה לשוב אל המצינות המקוריים של ענפי המדעים באסלאם כדי להגיע לידיעה נאותה בהם“. (עבדו ב. „אל־מנאר“, ח/ 3-892).

„(חיייו של עבדו) הם מוזיגה של חיי נביא וחיי גיבור“. (כאמל אל־שינאוי, מובא אצל אָמין, ע' 165).

חיי ו א פ יו

על מידת השפעתו של השייך מוחמד עבדו על בני־דורו אולי ניטיב לעמוד מתוך התואר הנדיר שניתן לו לשעבר, ועודו ניתן לו: „אל־אוסתאד אל־אימאם“, הרב והמדריך. כשמת ב־1905 הניח אחריו האיש עבדו, גדול המתקנים הדתיים של מצרים שתואר גם כאחת הדמויות המופלאות ביותר בהיסטוריה החדשה של האסלאם. תלמידים לרוב והרבה חיבורים בעל־יערך כשלעצמם. וכן גם את השפעתה הקיימת־ועומדת של אישיותו היחידה־במינה.

יחיד היה עבדו בדורו ובסביבתו במרצו הרחני השופע וברב־צדדיותו. אחד ממפרשיו החדשים מספר כי רוב השייכים רגילים היו לטעון כנגדו: „איזה מין שייך הוא זה המדבר צרפתי, משוטט באירופה, מתרגם ספרים מערביים, מצטט מתוך פילוסופים מערביים, מתווכח עם חכמי המערב, ומוציא פתוות“ [פסקיד־ת' ודין] בדברים שאף אחד מן הקדמונים לא היה עשוי לדעת בהם מאומה. הלוקח חבל בארגוני־הסדר־וצדקה ומקבץ ממון לעניים ובישי־מזל? אם חכם דת הוא,

יבלה את חייו בין ביתו למסגד. אם לעולם החילוני הוא שייך, הרי דעתנו היא שהוא פעיל בתחום זה יותר מכל יתר המוסלמים" (אמין, ע' 166).

אף כי זרם הרפורמה הדתית במצרים מקורו מחוץ לגבולות הארץ — בתורותיו של ג'מאל א-דין אל-אפגאני — עתיד היה להגיע למלוא שטפו באפיקים מצריים. מוחמד עבדו (1849—1903) היה מצרי טהור, בן למשפחת פלחים מאזור הדלתה של מצרים, והוא נתגדל כדרך הבחורים בכפריה הקטנים של מצרים. בשחר-נעוריו גילה יכולת מופלאה בשחיה, ברכיבה על סוס ובשימוש בנשק-אש, גם קנה לו חיבה לפעילות במרחבי-שדה שנשתיירה עמו עד זיקנה ושיבה. אף שבהיותו בן י"ב בלבד השכיל ללמוד לצטט על-פה את הקוראן כולו, לא גילה שום שאיפה מפורשת ללימודים — עובדה שלאחר שנים ייחס אותה לשיטות ההוראה המיושנות בבתי-הספר מן הסוג הפתוח בפני שכמותו.

„שנה וחצי", אומר הוא באוטוביוגרפיה שלא סיים את כתיבתה, „ביליתי מבלי הבין דבר וחצי דבר, בגלל האופי הנשחת של שיטת ההוראה; שכן המורים רגילים היו להשתמש במונחים טכניים של דקדוק או משפטנות ואנחנו לא הבינונו אותם, ובתוך כך גם לא טרחו כלל להסביר את משמעותם לשאינם יודעים". („אל-מנאר", ח', ע' 381, מובא אצל אדאמס, ע' 22).

כיון שנואש מהצליח בלימודיו, ברח עבדו לבסוף מבית-הספר ושלושה חדשים התחבא אצל אחדים מדודיו. לאחר שהוחזר לבית-הספר לתקופה קצרה, נטל שוב את חפציו וחזר לכפרו מתוך כוונה להתעסק בעבודת-האדמה כדרך רוב בני משפחתו.

ואולם פרק חדש בחייו של מוחמד עבדו נפתח כשנתפס להשפעתו של פלוני השייך דרויש קדר, אשר משך שבועיים היה קורא יחד עם עבדו מתוך ספר אחד על תורת-המידות ומשמעת-המוסר והצליח להפכו לתלמיד נלהב של הצופיות (תורת-הסוד באסלאם). משך תקופת-מה נשאר דרויש מדריכו ומורהו של התלמיד הצעיר, אבל מורהו השני והגדול יותר, האיש הדינאמי ג'מאל א-דין, הוא שחילצו סופית מהתעסקותו בעולם המיסטיקה והנחה אותו אל תחומים נרחבים יותר של תלמוד ופעולה מעשית. (עבדול ראזק, ע"ע 11-28; אדאמס, ע"ע 18-25; אמין, „אל-כתאב", 333-6).

בתחילת 1866 נכנס עבדו למכללה של אל-אזהר, המרכז הנודע ללימודי האסלאם בקאהיר. במראהו החיצוני לא היה כמעט דבר שיפלהו לטובה בעיני השייכים או המורים, אבל מרצו, חריפות שכלו, צמאוונו לדעת ועצמאות מחשבתו קבעו לו עדי-מהרה מעמד נבדל מזה של יתר התלמידים.

השתקעותו של עבדו בצופיות לא מנעתו משקוד בחשק גדול על לימודיו. תוך כדי כך נתקל פה-ושם באותם מדעים שהוא קורא להם „המדעים האמיתיים", אלא שלא נמצא לו איש שידריך אותו וכל-אימת שביקש עזרה אמרו לו שאין להתעסק בעניינים כאלה, שחכמי-הדת אסרו עליהם. „כיון שנתתי דעתי על כך",

כתב לאחר זמן, "ראיתי שאדם כשהוא נבער מדעת איזה דבר הריהו שונא אותו". בעודו שרוי במבוכתו זו הגיע למצרים ג'מאל א'דין, מאורע שעבדו היה משווה אותו ל"זריחת שמשו של אמת". בהדרכתו של אפגאני זכה עבדו להשביע את תשוקת־הדעת אשר בו ונכנס לעולם חדש שבו היתה המיסטיקה מושכתו פחות ופחות. (תיאור של השפעת אפגאני על עבדו ומסיבות פגישתם ר' אצל עבדול ראזק, ע"י 47-63; אדאמס, ע' 32 והלאה).

עבדו פגש בג'מאל א'דין בעת ביקורו הראשון של הלן במצרים ב־1869. כשחזר ה"סייד" לקאהיר משיבתו בקונסטנטינופול החל עבדו ללמוד אתו בקביעות; לא ארכו הימים והוא החל "ללכת אחריו כצל". הרבה מסגולותיו ודעותיו של הרב החלו להשתקף בפעלו ובהתנהגותו של עבדו, וכמעט לא נותר בו מאום מן היחס הסגפני לחיים ולענייני הציבור שאותו קנה לו מתוך השתקעותו בצופיות. כאשר קיבל במאי 1877 את התואר "עלים" ויצא מאל־אזהר על־מנת לשוב כמעט מיד למכללה בתורת מורה, החלו חייו הציבוריים העשירים ורבי־המאורעות. אבל דרכו של עבדו כמורה לא ארכה. ב־25 ביוני 1879 ויתר הפדיב אסמעיל על כס־מלכותו לטובת בנו תופיק, שעד־מהרה גירש את ג'מאל א'דין מן הארץ והדיח את עבדו מכהונתו כמורה בשני מוסדות ממשלתיים, אף פקד עליו לגלות לכפר מולדתו ולא לצאת ממנו. ואולם עקב התהפוכות של עסקי הפוליטיקה המצרית לא ארכו הימים ועבדו נתמנה תחילה אחד משלושת העורכים, ואחרי־כן עורך ראשי של "אל־וקאיע אל־מצריה", הבטאון הרשמי של הממשלה, וקיבל רשות להעסיק במערכת מספר צעירים דומים לו בהשקפות, מתלמידיו של אפגאני. הוא הפך את מעמדו החדש לכהונה בעלת־משקל ורבת־השפעה, ומתוך שהיה גם ראש מחלקת־הפרסומים קנה לו השפעה מרובה על כל שאר העתונים. (עבדול ראזק, ע"ע 101-82).

עם זאת כבר היו המאורעות קושרים עליו קשר, ולאחר שעשה 18 חדשים בעתון הרשמי נדחקו רגליו משם. לעת הזאת היתה התנועה הלאומנית, הקשורה בשמו של אחמד ערבי פחה, בעיצומה וערבי עצמו עמד בשיא כוחו. כשהתפשטה תנועה זו, שתחילתה במחאה של הקצינים המצרית בצבא נגד העדיפות שניתנה לקצינים שאינם מצרים והפכה מרד נגד זכויות־היתר וההשפעה המכרעת של הזרים במצרים, היה עבדו קשור במנהיגי המרד. הוא נשפט ונדון לגלות מן הארץ שלוש שנים ושלושה חדשים. כך נסתיימו, בכשלון ובמפח־נפש, מאמציו הראשונים להרמת קרנה של מולדתו.

בסופו של דבר נתמשכה גלותו של עבדו למעלה משש שנים והוא לא חזר למצרים אלא ב־1888. בתחילה התכוון לקבוע מושבו בסוריה, ולאחר שעשה כשנה בבירור הזמינו ג'מאל א'דין לבקר בפאריז ולשתף עמו פעולה בפרסומו של "אל־ערווה אל־וואקא". נעימתו ורוחו של כתב־העת הזה היו קיצוניות ותוקפניות הרבה יותר מן הדעות אשר להן הטיפ עבדו במצרים. דבר זה מעיד בבירור באיזו מידה

הושפע מקירבתו של ג'מאל א־דין וכן עד היכן הגיעה המרידות שנתפתחה בו בגלותו, שכן בחשבון אחרון נשאר עבדו מתקן המסתמך על דרכי רפורמה וחינוך יותר מאשר על תעמולה והפיכה. זיקתו למהפכה של ערבי פחה בשלביה האחרונים נבעה מן העובדה שמכוח המאורעות נתפס לשיטות שלא ישרו בעיניו, ואילו שותפותו עם ג'מאל א־דין בתעמולה מדינית היתה פועל־יוצא משיקולים של קו ומטרות יותר משביטאה תמימות־דעים גמורה.

יש לציין כי למעשה הביע עבדו לפני ג'מאל את אמונתו כי שיטתו המדינית לא תצמיח כל טובה, לפי שפינונה של ממשלה מוסלמית צודקת ומתוקנת אינו תלוי אך ורק בסילוקן של אבני־נגף שהעמידו הזרים. אכן סבור היה כי מוטב יהיה אם יקדישו שניהם את מרצם להכשרת בני־אדם בהתאם לאידיאלים שלהם, באיזה מקום שקט המרוחק מהשפעות מדיניות, ושהללו בבוא תורם ילכו לארצות שונות להכשיר אחרים. בדרך כך יעמוד לרשותם במועד לא רחוק כוח ניכר של סוכנים פעילים. „בני־אדם”, אמר, „הם שישגו הכל”.

עבדו חזר לבירות בתחילת 1885, אחרי תקופה של תעמולה חשאית, בהניחו לג'מאל להמשיך במלאכה הזאת לבדו. אחרי שעשה שם שלוש שנים וחצי זכה לקבל מחילה מן הפדיב תופיק פחה, בהשתדלותם של כמה אישים רבי־השפעה ובכללם הלורד קרומר. עבדו חזר למצרים לאחר שאסף הרבה רשמים מסעירים בתקופת ישיבתו הממושכת בחוץ־לארץ, ובהלך־נפש זה נכנס לתקופת השיא של שירותו לדתו ולמצרים.

עבדו, המכובד ונערץ על הכל, נתמנה תחילה קאדי בבית־המשפט, מקום ששקד על תפקידו בלי משוא־פנים, ועד־מהרה עורר התפעלות בחכמתו המופלאה בחריצת דין. אחרי־כן באה הרפורמה באל־אזהר, אחת המטרות הגדולות בחייו של עבדו. את תכניותיו לרפורמה זו הביא לפני עבאס־חלמי כאשר ירש את אביו, תופיק פחה, בתואר עבאס ח' ב־1892, וכשלוש שנים אחרי־כן הצליח להשיג חקיקה של תקנה מוקדמת שעל־פיה נתמנה ועד מנהל לאל־אזהר. קשה היתה עבודתו של הוועד נוכח התנגדותם של השייכים; ואולם כשהמיר הפדיב עצמו את יחסו החיובי בהתנגדות נחושה לתיוקנים המוצעים, גברו הכוחות הריאקציוניים. עבדו נואש מהצלחה, ובמרס 1905 התפטר מהוועד יחד עם שני החברים האחרים. בכך נסתים קשרו של עבדו לאל־אזהר, שכן כעבור חדשים אחדים נאסף אל עמיו. לפי שעה הורשתה מכללת אל־אזהר לחזור פחות או יותר לדרכיה הרגילות והמיושנות.

משך הזמן בו חתר לרפורמה באל־אזהר היה עבדו פעיל גם בשטחים אחרים. ב־3 ביוני 1899 נתמנה מופתי של כל מצרים, ובזכות כהונה זו נעשה הפרשן הרשמי העליון של החוק המוסלמי, והפתות' שלו, שנגעו בכל העניינים שהובאו לפניו, היו בנות־סמך וחותרות. חוות־הדעת המשפטיות האלו הצטיינו תמיד ברוח של ליברליות ובחירות מן השיעבוד למסורת כמו גם ברצון לסגל את דת האסלאם

לגמרי לצרכי הציביליזציה המודרנית. אדאמס מזכיר את שתי הפתוות' הידועות ביותר שלו: האחת המכריזה כי רשאים מוסלמים לאכול בשרן של בהמות שנשחטו בידי יהודים ונוצרים, והשנייה המצהירה כי באותה מידה רשאים מוסלמים להפקיד את כספם בבנק-הדואר שבו יכניס ריבית (דבר האסור באיסור חמור על פי האסלאם). הפתוות' האלו הפיצו את תהילתו ברחבי העולם המוסלמי ועשאוהו אחת הדמויות המרכזיות של זמנו. (אדאמס, ע"ע 80-1).

עבדו מת, אחרי כמה ימי מחלה, ב-11 ביולי 1905. עם מותו חדלו כל דברי הבקורת הארסיים, ההתקפות הפרועות והקנוניות החשאיות שנתרכו סביב אישיותו, והכל הכירו בשירותים הגדולים ששירת את האסלאם ואת קידומו. „נשכחו ההבדלים בדעות ואפילו ההבדלים בדתות עם שנצטרפו מוסלמים, יהודים ונוצרים יחד לתת כבוד לאיש שעתה הכירו בו הכל שהיה פטריוט נאמן, תלמיד-חכם מופלא, מנהיג ומתקן אמיץ-לב ורחב-דעת”. (אדאמס, ע' 93; מישל & עבדול ראזק, ט-מב).

לקחו ותורתו

„לא נוצרתי להיות אלא מורה”, אמר מוחמד עבדו על עצמו שעה שבאו לדבר על לבו שיקבל כהונה מחוץ לגדר משלח-היד אשר בחר בו. ואולם כשאדם מבקש להעריך את פעלו של עבדו כהוגה-דעות, לאמוד את ערך השגיו בתחומי התיאולוגיה והפילוסופיה. מתברר כי בכללו של דבר אין הוא תופס מקום בין ההוגים הגדולים של האסלאם. אף-על-פי-כן הגיע השייך מוחמד עבדו, שמת כמותי-הגדול של מצרים, לדרגה של חכמה ובקיאות המעמידה אותו בשורה הראשונה של חכמי האסלאם בזמנו ומקנה לו מידה נרחבת של הכרה בכל קצות העולם המוסלמי.

בתוך שאר הרבה השגים אישיים ראוי להזכיר שעבדו היה בקי עד מאד בכל תחומיה של חכמת האסלאם, בפילוסופיה, בתיאולוגיה, בפרשנות הקוראן, במשפט ובמסורה; היתה לו ידיעה נרחבת מאד בלשון הערבית ובספרותה; וגם אם לא היה פילוסוף מחונן, הרי השיג, כמו שאומר פרופ' מ. הורטן, אחד מתלמידיו המסורים, „כל מה שאפשר היה לצפות לו במסיבות שלא היו נוחות במיוחד”.

ואולם עיקר חשיבותו של עבדו הוא בתחום ההתעוררות הדתית ולא דווקא בתחומי המדע והפילוסופיה. הורטן עצמו, שהוא ראש מבקריו של עבדו בין חכמי אירופה, מודה כי גם אם לא הגדיל לעשות בחידוש מחשבתו של האסלאם המודרני, הרי בתוך השאר טמונה חשיבותו בעובדה שהכיר עד כמה אין היא סופית, ולא עוד אלא שעמד על ההזדמנות הניתנת מתוך כך לניסוחה של פילוסופיה מודרנית.

עוד „מסיבה מקילה” בשביל עבדו היא הסביבה שבה היה תלוי ובה נאלץ להתחשב. על רקע הנחשלות הנוראה של סביבה זו מצטייר פעלו של המתקן המוסלמי באור בהיר פי-כמה, ועל רקע זה יכולים אנו למחול לו על חסרונות הרבה. יתר על כן, כפי שמוסיף הורטן, „יהיה זה עוול גדול לדרוש מאדם מזרחי שיגיע לתוצאות

מושלמות בשטחים שבהם המערב עצמו רחוק מהגיע לתוצאות מעין אלרי. (ר' מחקרו של הורטן, שנתפרסם גרמנית ב־1917, מתומצת אצל אדאמס, ע' 104-7).

אכן, הורטן בהערכתו מציע לראות את עבדו כתלמיד־חכם והוגה־דעות שבתקופה גורלית בהתפתחותו של האסלאם ניתן לו לשקול את מחשבת הדורות הקודמים בהיסטוריה המוסלמית במאזני המדע המודרני, לנפות ולבחון ולקצץ, לשמר ולפתח ולעצב צורות חדשות, לעכל את ההשגים המודרניים של המערב ולהתאים את מחשבת העבר לזו של ההווה — לארגן את כל אלה במסגרת שיטת מחשב הגיונית ומסודרת אשר תשלב את מיטב הישג הישן והחדש כאחד ותתגלה כהשג מובהק של מוח עליון. ואולם, כפי שמעיר אדאמס בספרו על התנועה המודרניסטית במצרים:

„הרבה אפשר לומר בזכותה של התפתחות אידאלית מעין זו במחשבה המוסלמית. אפשר להודות כי יש לעשות משהו מעין זה... כדי לקיים את האסלאם כשיטת מחשבה ופילוסופיה שתעמוד במבחן הדעת של ימינו. העובדה שעבדו לא השיג זאת אלא בדוחק, היא שצריכה אולי להיות השיקול העיקרי בקביעת ערכה של תרומתו לאסלאם.“ (אדאמס, ע' 107).

אכן, כדי לדון את עבדו בתכלית ההגיונות יש להדגיש שהיה קשר אורגני בין אפיה של מחשבתו לבין פעולותיו כמתקן. שהרי גם אם היה עבדו בתחילת דרכו תיאולוג־פילוסוף צופי, עד־מהרה שקע ראשו־ורובו בפעולות הרבצדדיות של החיים הציבוריים שלא הניחו לו פנאי הרבה לעיון וללימוד. בכך היה דומה למדי למורה, ג'מאל א־דין א־אפגאני, אף כי מסור היה לחקר ולכתיבה הרבה יותר מאותו תעמלן גדול. משך כל דרך־חיינו היתה עבודתו בכתיבה ובהוראה מקבילה לפעולותיו הציבוריות — ובמרכז שני התחומים כאחד עמדה התכלית העליונה של חיינו: הרפורמה באסלאם והחיאתו וקימום העמים המוסלמיים. (להערכת השגיו של עבדו, ר' אצל מישל & עבדול ראזק, מג—עה).

בעית הרפורמה באסלאם, כפי שתפס אותה עבדו, לא היתה בעיה פשוטה. נחשלותם של העמים המוסלמיים, העובדה שהיו כפופים למעצמות בלתי־מוסלמיות, יצרו את הצורך לעורר את רוחותיהם, לאחד אותם עצמם בהכרה באחווה מוסלמית משותפת ובמורשה משותפת. לפי גירסתו של עבדו לא היו הקלקלות והחולשות המרובות שמהן סבלו העמים המוסלמים חלק מדת האסלאם אלא בעיקר פועל־יוצא מאי־הידיעה של האסלאם לאמיתו. הוא החליט שהתרופה היא החזרה לדת האמיתית.

הנה כך, שתי פנים היו לבעיה שלפני עבדו. מצד אחד היה התפקיד הקשה והחיוני של תיקון הדת כדי להשיב לה את הפשטות וכוח־הפעולה של ימייה הקדמתיים, מצד שני עמדה הבעיה, המוקשה לא פחות, להכשיר את המוני העם לחזרה כנה ונלהבת אל הדת הטהורה הזאת. הקצרה, הדברים היו אמורים בהפחת כוח באסלאם, למען יינצלו העמים המוסלמיים משפל־מעמדם ולמען יחדשו את תפארת הימים הראשונים.

נביא כאן תמצית של עיקרי הדעות כפי שהובעו ב„אל־ערווה אל־ווח'קא“ (הקשר שאין להתירו“). שהוציא עבדו בשיתוף עם אפגאני, דברים שאת רובם כתב הוא עצמו.

דת האסלאם היא הקשר האחד המאחד מוסלמים בני כל הארצות ומטשטש את כל הבדלי הגזע והלאומיות שביניהם. החוק האלוהי של האסלאם (שריעה) קובע בפירוט את חובותיהם וזכויותיהם של הכל, כמושל כנתין, ומסלק מתוך קהל המוסלמים את כל ההפליות הגזעיות ואת כל עילות התחרות. כל שליט מוסלמי יכול לקנות לו תהילה והשפעה גדולה בעולם המוסלמי בדבקתו בשריעה. האסלאם איננו מתעסק בעולם הבא בלבד. כדרך דתות אחרות; מטפל הוא במידה מספקת גם בחיי העולם הזה, ובכך הוא דואג למה שקרוי בשריעה „האושר של שני המשפנות“, כלומר העולם־הזה והעולם־הבא כאחד.

העמים המוסלמים מאוחדים היו לשעבר בקיסרות אחת מפוארת. כל המוסלמים עתים גאים על השגיה של זו במדע ובפילוסופיה לסייע בקיום מרותו של האסלאם והשלטון המוסלמי על כל הארצות שהיו מוסלמיות פעם; ובשום פנים אין הם רשאים להשלים ולהתפייס עם מי שמתמודד אתם על השלטון, עד אשר ישיגו את השליטה השלמה מבלי לשתף בה את זולתם. ואולם אחדות זו נתקפחה עקב שאפותיהם של שליטים מוסלמים ותאוות הגדולה שלהם; נפילתן של האומות המוסלמיות באה עקב תשוקתם של השליטים למותרות ולמנעמים, לפינוקים ולכיבודים. כמו שענינו ראות כיום הזה. הקשרים המאגדים את המוסלמים החלו להתפורר משעה שניאותו הפליטים לבית עבאס להסתפק בתואר הכליף וחדלו מהיות תלמידי־חכמים הבקאים בענייני הדת וב„אג'תיהארד“ — כמו שהיו ארבעת הכליפים הראשונים.

מכאן שמתחילת המאה השלישית למנין האסלאם רבו הכיתות והמפלגות והכליפות עצמה נתפלגה. כיום רואים אנו איך שליטים מוסלמים נותנים יד חפשית לזרים לנהל בשבילם את ענייני ממלכתם ואפילו את ענייני ביתם ומביאים צווארם בעול זרים. אירופים הנושאים עינם אל ארצות המוסלמים מבקשים להחריב את אחדותן הדתית ולנצל על־ידי כך את הפילוגים הפנימיים של האסלאם. זרים המועסקים על־ידי ממשלות מוסלמיות, מתוך שאינם שייכים לא לדת ולא למדינה אין לבם נתון לכבודה ולרווחתה של המדינה ואין עיניהם אלא לבצעם. אבל האומות המוסלמיות של ימינו אינן שוקדות לעזור זו לזו, וכל־כך משום שאינן יודעות זו את מצבה של זו. המלומדים, שצריכים היו לנסות ולחזק את קשרי האחדות ולעשות את המסגדים ואת בתי־הספר מרכזים ליצירת רוח של אחדות, החמיצו את האפשרויות האלו שבתחום השגידם, משום שאין להם כל קשר אל חכמי הארצות המוסלמיות האחרות ואת מצבן אינם יודעים; וחץ מזה גם הושחתו על־ידי מושליהם.

התרופה לחלאיהן אלה של הארצות המוסלמיות לא תימצא בריבוי עתונים — הללו מועטה מידת השפעתם; גם לא בהקמת בתי־ספר כדוגמתה של אירופה — הללו יכולים לשמש, יחד עם המדעים שהם מלמדים, לטיפוח השפעה זרה; אף לא בהשכלה אירופית ובחיקוי מנהגים זרים — החיקוי הצליח רק לדכא את רוחו של העם ולהביא על הארצות האלו את כוחם ושררתם של הזרים שאותם הן מחקות. התרופה היחידה לאומות האלו היא לחזור לחוקות דתן ולמילוי מצוותיה בהתאם למה שהיה נהוג בתחילה, בימי הכליפים הראשונים. אם תתנערנה ותנהגנה על פי יתרונות דתן האמיתית בלבד, או אז לבטח תגענה בהתקדמותן עד קצה גבול השלמות האנושית.

זאת ועוד, שומה על המוסלמים ללמוד לסייע זה לזה ולעמוד כאיש אחד נגד כל אויביהם. „בזאת איני מבקש לומר כי המושל העליון על הכל צריך להיות איש אחד, כי אולי קשה יהיה הדבר הזה; אבל טעון אטען כי המרות העליונה על הכל צריכה להיות הקוראן, וגילוי אחדותן צריך להיות דתן, וכל מושל ומושל, איש־איש בממלכתו, חייב להגן על האחרים ככל יכולתו. כי חייו תלויים בחיי האחרים, והמשך קיומו תלוי בהמשך קיומם“ (רידא, „תאריד“, ב', ע' 284, מובא אצל אדאמס, ע' 61). כשאינו ארץ מוסלמית נתונה תחת שלטונו של מושל עריץ, שרצונו נעשה חוק ודרך־פעולתו מביאה שואה על הארץ, זכאים בני העם הזה להשתחרר ממושל כמותו. לבל תשחית דוגמתו שלו את העדה המוסלמית כולה.

אלה הם עיקרי תורותיהם של עבדו ואפגאני כאחד. אבל אם היתה הסכמה בין הרב ותלמידו בדבר המטרות והעיקרים, רחוקים היו מהסכמה באשר לאמצעי הפעולה ופרטיה. יש להגשים את הרפורמציה באסלאם — אך באיזה דרכים ייעשה הדבר? אפגאני, כפי שפבר הטעמנו, הטיף לדרך של מהפכה מדינית. אחרים סברו כי התקוה היחידה טמונה בקבלה שלמה של שיטות המערב והליכותיו. אבל בעיני מוחמד עבדו היתה הדרך היחידה שיש עמה איזו תקוה להצלחה דרכה של תחיה דתית כללית בכל ארץ מוסלמית.

פיסקה אחת ב„תאריד“ של רידא מאלפת ביותר בנקודה זו. מסופר בה כי, בעמדו על מאמצייהם של אישים נאורים בפרס, הודו, ערב, ואחרי־כן במצרים, לערך באמצע המאה שעברה, לגלות את סיבות חלאיהם של המוסלמים ואת תקנתם, הגדיר עבדו את מטרת כל המאמצים האלה, המתבטאת, לדבריו, „בניצול האמון שנותן המוסלמי בדתו על־ימנת להכניס סדר בעניניה של דת זו“. לשון אחרת, הוסיף, אפשר לומר כי מטרה זו פירושה „תיקון עיקרי־האמונה וסילוק השגגות שהשתרשו בהם מתוך אי־הבנה בכתבי־היסוד של הדת, כדי שעם עקירתם של חידושים מזיקים מתוך האמונות אפשר יהיה להרחיק ערבוביה ומבוכה מפעולותיהם של המוסלמים, לשפר את תנאי חייהם, להרחיב את בינתם במדעים האמיתיים, הדתיים והחילוניים כאחד, ולפתח בהם קווי אופי בריאים; והמצב הרצוי הזה יוכל להיאצל מן היחידים אל האומה בכללותה“. זאת, הוסיף עבדו, היא התכלית שאליה מתכוונים שוחרי־

הרפורמה כשהם פונים בקריאה אל המוסלמים שיפירו שהדעת היא דתם, או כשהם מטיפים לחינוך דתי, או כשהם דואבים על מצבם הנשחת הנוכחי של המוסלמים. כִּי הנסיון להנהיג רפורמה באמצעה של תרבות או פילוסופיה שאיננה דתית באפיה יחייב הקמת בנין חדש, שהחמרים והפועלים הדרושים להקמתו אינם מצויים בעין. אם יכולה דתם של המוסלמים להשיג את המטרות האלה ואם נהנית היא מאמונם, מה טעם לחפש אמצעים אחרים?"

✽

רוח הרפורמה של עבדו היתה חובקת־כל. כל ימיו מעולם לא חדל מהילחם ב"תקליד", הקבלה הסבילה של הלכות והוראות מן הרשויות הדתיות מבלי בקש הוכחה. תמיד דגל בעקרון ה"אג'תיהאד", במחשבה חפשית מכל אזיקים. הוא אמר כי שערי האג'תיהאד רחוקים מהיות סגורים אחת־עוד; לא כי, פתוחים הם לרווחה לכל השאלות המתעוררות עקב תנאי החיים החדשים. הוא גינה אותם מוסלמים משכילים שאינם נוקפים אצבע לתקנת החברה שהם יודעים את מומיה. הוא התנגד לכל חיקוי עיור, והטעים כי "אלה המדמים בנפשם שאם פשוט יעתיקו לארצם את רעיונותיהם והליכותיהם של עמי אירופה יגיעו בתוך זמן קצר לאותה דרגה של ציביליזציה, טעות גסה בידם. הם יוצאים מנקודת־מוצא שהיא למעשה אחריתה של התפתחות ארוכה; שפן מדינות אירופה לא הגיעו לדרגת הציביליזציה הנוכחית שלהן אלא לאחר ששילמו מחיר של סבל וקרבנות אין־קץ?"... (מובא אצל אמין, ע' 168).

ואולם יש לזכור כי תפיסת הרפורמה המוסלמית של עבדו הקיפה הרבה צדדים של חיי הזמן הזה ומחשבתו, ומעולם לא הצטמצמה בתקנת הדת עצמה. התכנית אשר הוריש לתנועת הרפורמה של זמנו סוכמה בארבעת הסעיפים העיקריים הבאים:

- (1) טיהור האסלאם מהשפעות ומנהגים נשחתים.
 - (2) תיקון החינוך המוסלמי הגבוה. ("אלה המבקשים באמת את טובת הארץ", כתב, "מן הדין ששימו לבם בעיקר לחינוך. כי על־ידי תיקון החינוך הנקל יהיה ביותר להגשים את כל יתר התיקונים").
 - (3) ניסוחה המחודש של ההלכה המוסלמית לאור המחשבה המודרנית.
 - (4) הגנת האסלאם מפני ההשפעות האירופיות וההתקפות הנוצריות.
- (גיב, ע' 33).

הנקל לראות כי יש קשר ברור ואורגני בין כל המטרות האלו. בהגנתו על האסלאם מפני מתקפיו האירופיים, למשל, התעסק עבדו במתן ביטוי דתי הכולל את כל עיקריה החיוניים של הדת כמו גם את השקפתו שלו על הדרך בה צריך האסלאם המודרני לפרשם ולשמור עליהם. כשהאשימו את האסלאם שהוא עוין את התפתחות המדע

והתרבות, סבור היה עבדו כי אין דבר מוטעה יותר מהוצאת־משפט חפוזה ומשוחדת מעין זו. שהרי האסלאם, המיוסד על דרישות הטבע האנושי והשכל האנושי, הוא עצמו ממריץ את המאמינים לחפש ולשקול בדעתם, לפתח את חכמתם ולשכלל את הבנתם. ודאי, אותה דת שהכריזה כי „הדיו של תלמיד־חכם יקרה לא פחות מדמם של קדושים“ אי־אפשר להאשימה שהיא חשוכה ומורדת־אור מעצם מהותה?

עבדו גם דחה בתוקף את תורת הפטליזם, שנוהגים ליחסה לאסלאם. הוא עמד על כך שהאסלאם האמיתי פירושו שלילת הפטליזם ומתן אישור לחופש־הרצון. הוא יוצא להתפלמס עם אותם המצטטים את הפסוק הקוראני, „האלוהים ברא אותך; אותך ואת אשר אתה עושה“, כהוכחה לפטליזם שבאסלאם, בהטעימו כי השאלה מה „אתה“ עושה מיחסת בכירור את מעשה האדם לו עצמו. (אמין, ע'ע 4—171).

דומה כי תמצית הרפורמה של מוחמד עבדו גלומה בחיפוש החיים הטהורים וההתנהגות המוסרית. תורתו על האחדות הכוללת וכן גם על המוסר הכולל, בין במסגרת העדה המוסלמית בין במסגרת האומה, מיוסדת היתה על העקרון של שיתוף־פעולה הדדי ועידוד הדדי בבלימת הרע ובטיפוח הטוב. אחד העקרונות המופרים של החברה, כתב לאמור, הוא שאין עם יכול להתקיים כחטיבה עצמאית באין איזה קשר המאגד את בניו ומאחד אותם להיותם ציבור חי, כביכול גוף אחד. כמו שאומר אמין במחקרו הקצר:

...לא בעיה תיאולוגית ופילוסופית יחידה נקבעת [לגבי עבדו] על פי שיקולים מוסריים וכל המאמצים מכוונים לפעולה מוסרית. אם הוא נלחם באי־אלה מנהגים והליכות, באי־אלו אמונות דתיות המקובלות בעם, אם הוא יוצא חוצץ נגד העוול והקלקלות החברתיות והמדיניות, ואם הוא שואף לתקן את שיטות ההוראה באל־אזהר, הרי תמיד יבקש לתקן את המוסר בחברה המוסלמית. רשאים אנו לומר בבטחון כי תנועת הרפורמה הדתית שבה קשור שמו של עבדו בעולם המוסלמי לא היתה, במחשבתו של המתקן, אלא אמצעי להשגת מטרה: הרפורמה המוסרית בכבוד־ובעצמה. (אמין, ע' 177).

עבדו עצמו אמר זאת בפירושו: „מטרת הרפורמה הדתית היא לכוון את אמונתו של המוסלמי לדתו על־מנת להשביחו וכן גם להשביח את מצבו החברתי. להעמיד אמונות דתיות על אמיתותן, לשים קץ לשגגות, שהן תוצאה מאי־הבנה בכתבי הדת, עד כדי כך שמשעה שתבוצרנה האמונות יהיו המעשים הולמים יותר את המוסר — הנה זאת המשימה המוטלת על המתקן המוסלמי“.

ושבו: „...אם יש לאלידה של הדת להעלות את רמת המוסר, לתת מסד איתן למעשים, לעורר את הבריות לתור אחר אשרם בדרכים הנאותות ביותר, אם המחזיקים בדת הזאת דבקים בה מאד, ולבסוף, אם קשה פחות להשיבם לדת הזאת מאשר ליצור איזה דבר חדש שאיננו מודע להם בכירור, מדוע לא לפנות אל הדת הזאת ולהיעזר בה ומה טעם לבקש אמצעים אחרים, יעילים פחות?“

הנה כי כן, אף כי תקופה מסוימת עבד מתוך שיתוף הדוק עם ג'מאל אדין, מטרת הרפורמה של עבדו היא „בהחלט לא, כפי שסוברים בטעות, להגשים את האחדות המדינית של הארצות המוסלמיות, ועוד פחות מכך לאסור 'מלחמת-קודש' על שאינם מוסלמים". תמיד הסתייג עבדו במפורש מרעיונות פן-מוסלמיים, ולא עוד אלא שראה בהם עורבים-פורחים הקיימים רק בדמיונם של כמה בעלי-חלומות, אירופים ואחרים.

מעטים דברי הזכרון שיהלמוהו יותר מאלה שמביא אמין בסיום מסתו:

„השפעתו של מוחמד עבדו ניפרת כבר בבירור במצרים. הוא תרם יותר מכל אדם זולתו לתיקון הסביבה החברתית, המנטליות והחיים הרוחניים של ארצו. משקיף בלתי-משוחד יבחין בהכרח כי טובי ההוגים שלנו בשטחים שונים, החל בקאסם אמין וסעד זג'ול וכלה בעלי ומוצטטפא עבדול ראוק, פריד וג'די, אל-עקאד וח'אלד מוחמד ח'אלה, נזונים מרעיונותיו ויונקים השראה מפעלו.

אפילו מחוץ למצרים — בסוריה, תורכיה, צפון-אפריקה, איראן, הודו, פקיסתן ואינדונזיה — מוסיפה תורתו של עבדו לצודד נפשות יותר ויותר. לדעתי הרי הצד החינוכי והמוסרי של המודרניזם נוסח-עבדו הוא המתרחץ אותה השפעה עמוקה ובת-קיים שהיתה למתקן המצרי בארצנו ובעולם המוסלמי בכללו.

ביבליוגרפיה חלקית

חיבורו בן שלושת הכרכים של רשיד רידא עורנו המקור העיקרי לידיעות על חייו ודעותיו של עבדו, ואילו חיבורו, הקלאסי עתה, של צ'. צ'. אדמאס, יחד עם ההקדמה רבת-הערך לספרם של מישל ועבדול ראוק, הם היצירות העיקריות על נושא זה בלשונות אירופה. הרשימה הבאה כוללת את רוב החיבורים הנוחים להשגה בנדון, אשר שימשו בהכנת החלק השני של חקירה זו.

ע ר ב י ת

אמין, עותמאן: מוחמד עבדו, ב„אל-כתאב“, קאהיר, ינואר 1946. ע"ע 332'8. אפגאני & עבדו: אל-עורוה אל-וות'קא. קאהיר, 1958.

חמאדה, עבדול מונעים: מוחמד עבדו ושהאדת אל-עלמיה. ב„אל-כתאב“, קאהיר, פברואר 1946. ע"ע 529'532.

חורי, ראיף: אל-פיכר אל-ערבי אל-חדיתי, ביירות, 1943.

עבדול ראוק, מוצטטפא: מוחמד עבדו. קאהיר, 1946.

רידא, מוחמד רשיד: תאריך אל-אוסתאד' אל-אימאם. קאהיר, כרך א', 1905; כרך ב', 1908; כרך ג', 1910.

מ ק ו ר ו ת א ח ר י מ

אדמאס, צ'ארלס צ': האסלאם והמודרניזם במצרים (אנגלית). אוקספורד, 1933.

אמין, עותמאן: התנועה המודרניסטית במצרים. בכרך „האסלאם והמערב“ (אנגלית), האג, 1956, ע"ע 165'178.

גיב, ה. א. ר.: מגמות מודרניות באסלאם (אנגלית). שיקאגו, 1947.

מישל, ב. & עבדול ראוק, מוצטטפא: ריסאלת אל-תווחיד: פירוש הדת המוסלמית (צרפתית). פאריז, 1925.

סמית, וילפרד קנתוול: האסלאם בהיסטוריה החדשה. (אנגלית). פרינגסטון, 1958.

אליעז : המקלע והצילינדר

לבעיות השירות הדיפלומטי הישראלי

הדיפלומטיה היא אמנות, אך היא גם קריירה. פירושה הוא הניהול הרשמי של יחסים בין מדינות, אך פירושה הוא גם עבודה יומיומית של קבוצת בני־אדם שפל אחד מהם נתון לבעיותיו האישיות לא פחות מאשר לשאלות הבינלאומיות שעליו להתעסק בהן. הדיפלומטיה היא ענין פוליטי, אך היא גם ענין אנושי. אולי בשל כך הצד האנושי בכל פרשה דיפלומטית הוא חשוב כל־כך, מושך כל־כך, ולעתים קרובות נוח כל־כך למתיחת בקורת.

בישראל מרבים לשמוע על חולשת השירות הדיפלומטי. ארוכה ורבת־פנים היא רשימת הקובלנות. על משרד־החוץ הישראלי אומרים לעתים קרובות שאין הוא מסוגל לפעול כשרגליו ניצבות על הקרקע. שהוא חסר „חוט שדרה“. שהוא מחמיץ תמיד הזדמנויות פוליטיות — כמו, למשל, ההכרה בספרד כשהיה הדבר אפשרי — ושהוא רץ אחריהן לשווא, לאחר שכבר החמיץ את השעה. אומרים שאין המשרד מסוגל לחשוב בקטגוריות מדיניות ושאין הוא מסוגל לחשוב מראש. שמנהלת אותו קבוצת אנשים המעוניינת בחלוקת התפקידים הדיפלומטיים בהתאם לרגשי החיבה והטינה שלה יותר מאשר בהתאם לכשרונותיהם של מקבלי המינויים. ועוד, משרד־ החוץ הישראלי דומה, כמו שאמר פעם חבר־כנסת אחד בניו־יורק, בחוץ־לארץ ללגיון־זרים ומפית — לתחנת־רכבת.

כל זה אפשר שהוא נכון. נכון כל־כך, וגם נורמלי כל־כך, עד שבעצם אותם הדברים, פחות או יותר, נאמרים על שירות־החוץ ברחבי העולם כולו (להוציא אולי חריג אחד בולט). אבל בכל חברה שהיא, ובמיוחד בחברה הביורוקרטית המודרנית שלנו, תהיה זו דרך־כלל טעות לומר שכל הצרות נובעות מאפיים של בני־אדם. יחידים, אפילו המעולים שבתוכנו, אינם יכולים לשנות במידה רבה את אפיק ההיסטוריה, בפרט אם הם נמנים על מעמד „אנשי הצווארון הלבן“. מכל־מקום תהיה זו טעות לדון את שירות־החוץ הישראלי מנקודת־מבט זו דווקא.

מצד רמת־ההשכלה משרד־החוץ הישראלי עומד, כמדומה, משכמו־ומעלה מעל כל יתר משרדי־הממשלה בארץ הזאת. מצד הפטריוטיות והמסירות אין אנשיו מפגרים אחר הארגונים הביורוקרטיים המצוינים ביותר במדינה. כנופיות אישיות קיימות במשרד־החוץ לא פחות מאשר בכל משרד אחר. לעומת זאת הצליחה הדיפלומטיה הישראלית במידה רבה להרחיק משורותיה את עסקי הפוליטיקה המפלגתית. ולבסוף, מספר מדהים של „בחורים טובים“ שהגיעו לדרגות האחוריות הגבוהות ביותר הם

בעצם „בחורי משרד־החוץ“, כמו למשל מנהל משרד־ראש־הממשלה, מי־שהיה ראש המודיעין של הצבא, מנהל החברה לתיירות, מזכירו של ראש־הממשלה, יועצו של ראש־הממשלה לעניינים ערביים, כמה מרצים ופרופסורים באוניברסיטה העברית וכו'. נוהגים לומר עליהם שהם נאלצו לעזוב את משרד־החוץ — אף כי במקרים רבים לא עזבוהו כלל — כדי להוכיח את כשרונותיהם. ההפך מזה הוא האמת, שכן עוצבו וזכו לאפשרות להוכיח את סגולותיהם בעיקר הודות לשירותם בתחום הדיפלומטיה. כל הדברים האלה מוליכים אותנו לשאלה המרכזית של מאמר זה, כלומר: האם תקלותיה של הדיפלומטיה הישראלית הן בבחינת ליקויים אנושיים וארעיים או שנובעות הן מסיבות עמוקות יותר שאין ליחיד השפעה מרובה עליהן.

*

הקו המבדיל בין פוליטיקה דיפלומטיה הוא לעתים קרובות דק מאד, בפרט בארץ חדשה שבה רבים נוטים להאמין שמדיניות־החוץ היא האמנות של בישול תככים וקנוניות מעבר לגבולות הארץ ושהדיפלומטיה היא האמנות של ניהול מדיניות־כוח בנימוסים מלוטשים. ואולם דיפלומטיה אין פירושה המצאת דרכים פוליטיות אלא ניהולם של יחסי־שלום בין ארצות ריבוניות.

אמת שהרבה פוליטיקאים זקוקים לדיפלומטיה כדי להצליח ולהשיג את מטרותם, אך ודאי הדבר שלא על הדיפלומט לנהל את מדיניותה של ארץ. יכול הוא להשפיע על הקו המדיני בדו־חכות שלו ובשיפוטו. יכול הוא לנצל מצבים קיימים למרבה התועלת למולדתו. אך בנדיר מאד יכול הוא ליצור את המצבים הללו. תפקידו של דיפלומט הוא לא לקבוע קו אלא לנהוג בהתאם לקו שממשלתו מכתיבה לו. מתוך כך הרי מלאכתו של כל דיפלומט תלויה בשלושה תנאים: קיומה של מדיניות־חוץ, האמצעים לביצועה, ומידת האמון שנותנים בו בתוך ממשלתו וכן במדינה הזרה שבה הוא משרת.

טעות גמורה תהיה זו לחזור ולטעון שישראל אין לה מדיניות־חוץ. לרוע־המזל אין למדינה מדיניות־חוץ של שלום לנהלה עם שכנותיה, שכן, וזאת לא באשמתו של הדיפלומט הישראלי, שרויה היא ביחסי־מלחמה אתן. הואיל וזאת היא העובדה המרכזית במדיניות־החוץ הישראלית, הרי שבתחום זה עיקר מלאכתם של הדיפלומטים הישראלים הוא לכלכל יחסי מלחמה ולא יחסי שלום. כשאנו עוסקים עם ארצות גדולות וידידותיות, דוגמת צרפת או ארצות־הברית, מטרנתו העיקרית היא לחזק את בטחוננו. מאירופה אנו רוצים לקבל נשק לעמוד בו כנגד תוקפנות. מאמריקה, הרשמית ובלתי־הרשמית, על החלקים השונים של אוכלוסיתה, אנו רוצים לקבל את הכסף הדרוש כדי להחזיק מעמד נוכח תוקפנות. מבעלי־בריתנו החדשים באפריקה ובאסיה שוב אנו מבקשים שיתוף־פעולה כדי להשיב „מן העורף“ על קריאת־התגר הערבית. לשון אחרת, כל מה שאין לו השפעה ישרה על בטחוננו נחשב שני־בדרגה בישראל, או שאינו נחשב כלל.

מצב־העניינים הזה אין בו כדי להתמיה במיוחד. שום איש בארץ הזאת לא יערער על העובדה ששיקולו הראשון של כל מיניסטרויון צריך להיות שיקול בטחוני. רשויות ההתישבות לא תעלינה בחלומן להקים כפר חדש מבלי לבקש את עצתם או את הסכמתם של השלטונות הבטחוניים המתאימים. משרד־החקלאות לעולם לא יחליט על ארגון־מחודש של הגידולים החקלאיים בקנה־מידה גדול בלא שישמע את דעתו של הצבא או של משרד־הבטחון. ביסמארק היה אומר שמספר תפוחי־האדמה הנורעים ברוסיה הוא גורם ממדרגה ראשונה במדיניות־החוץ הגרמנית. מדוע לא כך תהיה הגישה בארץ שעודה נתונה במצב־מלחמה?

בימות מלחמת־העולם השניה נעשה משרד־החוץ הבריטי במצבים רבים סתם שלוחה של הפיקודים הצבאיים. המפקדות־הראשיות בקאהיר, אלז'יר וקאזרטה הן שקיבלו את ההחלטות הנכונות או המוטעות ביחס למדיניות היומיומית שתינקט בדרומה של צרפת, בבלקנים ובאיטליה. העובדה שאנו יכולים להחזיק נציגויות דיפלומטיות ברחבי העולם בתנאים פיזיים נוחים יותר מאלה שבהם היו נתונות המשלחות הצבאיות הבריטיות שנלוו למטה של טיטו או מיכאילוביץ', אין בה כדי לשנות את העובדה היסודית שכאשר אנו נושאים־זונותים עם ארצות־חוץ מתכוונים אנו בראש־זבראשונה להבטיח את מעמדנו האסטרטגי והצבאי יותר מאשר את מעמדנו המדיני והכלכלי.

לפיכך, שעה שדיפלומטים ישראליים בארץ או מחוצה לה מתלוננים שארגונים אחרים, כמשרד־הבטחון למשל, עוקפים אותם ופועלים „מאחרי גבם“, יש לזכור שגם בארצות אחרות כך הוא הנוהג בשעות־חירום. אם יש דבר מפתיע במשרד־החוץ שלנו כיום, הריהו זה שעדיין נשתמרה בידו מידה של שליטה על מדיניות־החוץ, מידה שבכל ארץ אחרת כבר היו ארגוני ההגנה נוטלים אותה מידו מזמן. רוב הסכסוכים שנתגלעו בזמן האחרון בין משרד־החוץ לשאר מחלקות הקובעות את המדיניות נובעים מרוגזתם של דיפלומטים ישראליים כשהם רואים והנה חלק ממלאכתם נעשה בידי אנשים שאינם דיפלומטים, וכלל לא משום שאין הם עצמם מוכנים לבצע משימות מכריעות ביותר, משימות שלפעמים כרוכה בהן הסתכנות אישית. אי־היכולת הזאת להשלים עם מצב בלתי־נורמלי הנובע מתנאי מלחמה, אי־היכולת לקבלו כמצב תקין בעניינים מדיניים, אינה מדברת אלא בשבחו של משרד־החוץ הישראלי. זאת ועוד, במדינה שמשאביה בחומר ובכוח־אדם עזומים כל־כך, שבה מצומצמים כל־כך השוליים שמותר לטעות בהם, יש לקדם בברכה ולא בפחד את התחרות בין המיניסטרויונים החשובים ביותר, ואולם זאת בשני תנאים מפורשים: שה„מערכה“ תנוהל על־ידי פקידים בעלי שיעור־קומה ונסיון של ממש, ושצמרת השלטון תקיים בידה את מלוא הסמכות לפסוק ולהכריע סופית.

אם נפנה עכשיו לאמצעי ביצועה של מדיניות־חוץ, הרי עלינו להבחין בין האמצעים העומדים לרשות המדינה לבין אלה העומדים לרשותם של ה"יחידים" שניטל עליהם לבצע מדיניות נתונה. יש יחס הדוק בין השנים, שהרי שום פקיד אינו יכול לבצע מדיניות שאין למדינה די כוח לתמוך בה, ומצד שני אין תקוה גם למדיניות הלאומית הטובה ביותר אם האנשים שניטל עליהם להגשימה חסרים את האמצעים — ובכך כוונתי לשיעור־הקומה המוסרי, האינטלקטואלי ולפעמים אפילו הפיזי — הדרושים לביצועה.

במשרד־החוץ כמו במקומות רבים אחרים אמצעים פירושם תמיד — וקודם־כל — כסף. והנה, תקציבו של משרד־החוץ אינו אלא 1.3% מן התקציב הלאומי. זהו אחוז נמוך מאד, מה'גם אם נזכור שמטעמים שלא כאן המקום להיכנס בהם מותנות ההתחייבויות הדיפלומטיות של ישראל באחריות שקיבלה עליה כלפי יהודי הפזורה.

שנים רבות נשמעו טענות בעד ונגד ההכרח להחזיק בארצות־חוץ בשגרירויות וצירויות כה רבות במקום קונסוליות פשוטות. ויכוח זה, שודאי היתה לו חשיבות בימים עברו, בזמן שאי־אפשר היה להעסיק ציר או שגריר ישראלי בתפקידים פחותים יותר אחרי תום שליחותו, בגלל דרגתו, עתה, לכשיתקבל החוק החדש לשירות הדיפלומטי, שוב לא יהיה בו טעם. לפי החוק החדש יפקע הקשר בין דרגות דיפלומטיות לדרגות מינהליות, וכתוצאה מכך יוכל אפילו פקיד צוער להתמנות במסיבות מסוימות ציר בעמדה חשובה פחות, ואילו פקיד בעל דרגה גבוהה יוכל לקבל מינוי דיפלומטי נמוך יותר — אם יצריך זאת השירות — בלא שיפסיד את היתרונות המינהליים המגיעים לו בזכות דרגתו המינהלית.

החוק קובע גם כמה מחלקות פונקציונאליות מקבילות במסגרת משרד־החוץ. יהיו אפוא בשירות אגף דיפלומטי, אגף מינהלי, וכן גם אגף כספי, והפקיד בכל אחד מאלה יוכל להגיע לשלבים הגבוהים ביותר במנגנון. ואולם רק האנשים הנמנים על האגף הדיפלומטי ישמשו בתפקיד דיפלומטי, ובכך יימנע המצב המופרך שהיה קיים בעבר, כשהיו מנהלי־חשבונות טובים מפקדי משרד־החוץ, בעלי דרגה גבוהה במינהל, נשלחים לשמש בתפקידים דיפלומטיים בלי שום הכשרה קודמת.

ואולם כל הדברים האלה אינם נוגעים בבועיה העיקרית של השירות הדיפלומטי, נוכח נטל האחריות העצום וצמצום האמצעים של שירות־החוץ שלנו: מחסור בחומר ובכוחות־אדם. שום החלטה מינהלית לא תוכל להמציא תקנה למעמד־הדברים הזה. הוא נובע בעיקר מן העובדה שארץ בת שני מיליונים תושבים פשוט אי־אפשר שיעמדו לרשותה כל האמצעים הנחוצים לשאת בעומס התפקידים של מדינה מודרנית.

שירות־החוץ שלנו לעולם לא יהיו לו האמצעים הדרושים למילוי תפקידיו בטרם תימצא הדרך ליצור מאגר של כל המשאבים הדיפלומטיים של הארץ הזאת. פירוש

הדבר הוא לא רק שצריך יהיה לתאם את המאמצים הכספיים שמשקיעים מיניסטרוניגו שונים בפעולות מדיניות שיש בהן משום כפילות, וזאת בלי כל התחשבות באישים, במפלגות ובאינטרסים פקידותיים, אלא שגם יהיה צורך במידה גדולה הרבה יותר של שיתוף־פעולה בין השלטון לגופים בלתי־ממשלתיים העוסקים בהכרה, באורח זה או אחר, במדיניות־חוץ.

כאן אנו מגיעים לסעיף השלישי של מאמרנו, האמון שזוכה לו הדיפלומט הישראלי מבית ומחוץ כאחד. ושוב, יהיה עלינו להבדיל גם כאן בין בעיות פונקציונליות לבעיות אישיות.

במובן זה סובל השירות הדיפלומטי הישראלי מאותן תקלות קשות שבהן נתקלת הדיפלומטיה ברוב הארצות הדמוקרטיות בימינו. שעה ששגרירי ישראל מגישים את כתב־האמנתו לראש מדינה זרה הוא מוסר איגרת בה נאמר שהוא שליחו המהימן של נשיא הרפובליקה הישראלית, המסופח מעתה והלאה לראשה של אותה מדינה זרה. נוסחה זו, שהיא שריד ימים קדמונים, כשהיה ראשה של מדינה גם בעליה של ארצו ומושלה האמיתי, כיום אין היא אלא בדיה דיפלומטית. יש בכך גם משום אישור רשמי לעובדה שבעת החדשה קיימת אי־התאמה בין הכוח שמייצג הדיפלומט לבין כוחה הממשי של ארץ לעצב מדיניות. לאמיתו של דבר ניטלו מן הדיפלומטיה הרבה מן התפקידים שהיו מוטלים עליה לשעבר. בפאריו, למשל, יש לכל אחת מן הארצות המשתייכות לשוק־האירופי־המשותף חמישה שגרירים שווים בדרגתם הפועלים בעת־ובעונה־אחת. שגריר אחד שלוח אל הרפובליקה הצרפתית. עוד אחד עומד בראש המשלחת של ארצו בנאט"ו. שגריר שלישי ממונה על הענינים הכלכליים האירופיים, רביעי מסופח לאונסק"ו וחמישי ממונה על הענינים האירופיים בסטראסבורג. יתר על כן, בשל הצורך בשיתוף־פעולה מוגבר בין ארצות בעלות־ברית נעשו הפגישות בלתי־הקבועות בין מיניסטרים של המדינות מוסד של קבע. שרי־החוץ כמו גם השרים הכלכליים והצבאיים, באירופה המזרחית והמערבית כאחד, יודעים דרך־כלל ששה חדשים מראש שעתידים הם להיעד ביום זה וזה לדון בבעיה אחת מסוימת, וכן גם, כמובן, להחליף דעות על כלל היחסים בין ארצותיהם. הולנד צעדה אפילו צעד אחד קדימה בכיוון זה: יש לה שני שרי־חוץ, האחד יושב בקביעות במולדת והשני נמצא כמעט תמיד בחוץ־לארץ, מדלג מוועידה אחת לחברתה. ולבסוף, בגלל השימוש בטלפון וברדיו פחתה עד למיזער העבודה הספרותית, ומתוך כך גם רוב החשיבה הפוליטית, של השגרירים משכבר־הימים. מעריצי הבהירות הדיפלומטית וראיית־הנולד של שגרירי ונציה לשעבר שוכחים לעתים קרובות שסגולות אלו נתפתחו בכוח העובדה שהשגרירים הללו הוצרכו לחשוב בדרך־חות שלהם בהקדם של ששה חדשים לפחות כדי שתהיינה הידיעות והמסקנות הפוליטיות שהם מוסרים טריות ושרירות ברגע שתגענה לתעודתן.

ישראל אינה משתייכת לשום ברית, ולפיכך אין לה צורך במשלחות מרובות בארץ־חוץ אחת. ואולם אין הדיפלומטיה הישראלית יכולה להתעלם מן העובדה שהעבודה השוטפת תלויה יותר ויותר בסגל של מומחים מיוחדים, דוגמת נספחים צבאיים, מסחריים, מדעיים, תרבותיים וכן נספחים לענייני עבודה, שאינם שייכים כלל למשרד־החוץ. הן מצד ממשלתם שלהם הן מצד הממשלה שאליה הם שלוחים נחשבים בעלי־המקצוע האלה לעתים קרובות רבי־השפעה יותר מן השגריר. השפעה פירושה תוקף ותוקף פירושו פרסטיז'ה. לפיכך אין תועלת מרובה בדבר שיעמוד בראשה של משלחת אדם שבעבודה היומיומית הוא עשוי להיות בעל השפעה ובן־סמך פחות מעוזריו העובדים במחיצתו. הפתרון היחיד לבעיה קשה זו הוא שיהיה משרד־החוץ בית־אולפן ומסגרת לטיפוס מעולה יותר של אנשי דיפלומטיה, של „דיפלומטים במאה אחוז“, שדומה לקציני־המטה של הצבא יוכשרו לשליחויות מדיניות עדינות עד מאד. אגב, כך מקובל למשל בדיפלומטיה של הוותיקן, שבה המיסדרים מכלכלים את רוב העניינים השוטפים, ואילו הסגל הדיפלומטי, המאומן ביותר והמצומצם מאד במספר, נושא באחריות המדינית העליונה של הכנסייה.

קשה מאד להגדיר את הטיפוס המושלם של הדיפלומט הישראלי. לא די שצריך לצמנו ולהכשירו לתפקידו אלא שצריך גם להעניק לו מעמד מוסרי וחברתי שיעוררו להיות מוכן לקבל כל מיני תפקידים ושליחויות. לעולם אין לשכוח שהדיפלומטים שלנו אינם מוצר של מעמד מסוים שבארצות אחרות מחזיק הוא, על פי המסורת, ברסן השלטון ובמקורות העושר. הדיפלומטים שלנו הם בשר מבשרה של חברה משתנית הנתונה להשפעתה של הגירה מבחוץ. משך שירותם בחוץ־לארץ אינו צריך להיות ארוך עד כדי כך שיתקשו לקיים את הקשר עם ארצם. עם זאת הרי התנאים החמריים והאישיים שהם מוצאים בחזירתם הביתה אינם צריכים להיות קשים כדי כך שימריצום לחפש בלי הרף שליחויות חדשות לשם סיפוק צרכיהם וצרכי משפחתם. הדיפלומטיה היא אולי דרך ביטוייה העדינה והקשה ביותר של כל מדינה. כדי לייצג צריך קודם כל שיהיה מה לייצג, וכדי לייצג היטב צריך שתהיה לאדם הכרה ברורה מאד של ערכיה ושיעור־קומתה של האומה שאליה הוא משתייך. דבר זה קרוי ברגיל סגנון, ואין לך דבר שארץ חדשה, כמו גם „עשירים חדשים“, מתקשים יותר להגיע אליו. היום בו נזכה לדיפלומטיה ישראלית מושלמת יהיה גם יום התבגרותה השלמה של האומה בכללותה.

ספרים

אובלומוב

האמלט, סתם רודין. הוא יותר מהם. הללו מלאים כוונות טובות כרימון. הם מרבים לדבר, אבל הם מחוסרי מרץ ההגשמה. ואילו אובלומוב לא די שאינו נוקף אצבע לעשות מאומה, אף הדיבור קשה עליו. המושג „אובלומוב“ הוא מושג מיוחד לספרות הרוסית, מושג שאין משלו בספרות אחרת בעולם. אובלומוב הוא העצלן בהיחידעיה.

השנה מלאו מאה שנה לצאת „אובלומוב“ לאור. הופעתו של רומן זה היתה דבר בעתו. קשה יהיה למצוא דוגמה נוספת של יצירה ספרותית שתהיה לה השפעה חותכת כל־כך על החברה כזו שהיתה ל„אובלומוב“ על החברה הרוסית. עברו מאה שנה מאז הופיע רומן זה. ועדיין השפעתו ניכרת ומורגשת בחיים הציבוריים הרוסיים. בספרות הרוסית הופיעו יצירות שערך האמנותי גדול הרבה מזה של „אובלומוב“. ואולם במובן החברתי השפעת „אובלומוב“ גדולה מהשפעתן של כל יצירות פושקין, „מלחמה ושלוש“ ו„החטא וענשו“, גדולה אף מזו של „רשימות הצייר“ לטורגנייב, ששימשו המרץ רוחני לביטול צמיחת האיכרים ברוסיה. דומה שרק ספר מודרני אחד יכול להתחרות עם „אובלומוב“ מצד השפעתו החברתית; כוונתנו ל„אוהל הדוד תם“, ששימש גורם נכבד כל־כך בביטול העבדות בצפון־אמריקה ובמלחמת האחים הגוראה.

קהל־הקוראים הרוסי ראה ב„אובלומוב“ תיאור שלילי של אדם שאינו עושה. התנאים ההמריים איפשרו לו להתקיים מבלי לנקוף אצבע. ובכן: יש לחסל תנאים אלה, יש ליצור תנאים שיכריחו את האובלומובים לשחרר לפת־לחם... ונמצא שגונצ'ארוב, ששמרני היה בהלך־נפשו עוד יותר מאשר

בספרות העולמית יש שמות פרטיים שהיו לשמות כלליים, לשם־דבר, והשם הפרטי בא במקרה זה. לסמל מושג של אופי אנושי זה או אחר. נוכל להביא כמה דוגמות לכך — אחדות מני רבות. ראשית, מן התנ"ך. שם העצם הפרטי „קין“ נעשה שם־עצם כללי, שהוראתו רוצח, ולא רוצח סתם אלא רוצח אחיו. שם־עצם פרטי כ„איוב“ נעשה שם־דבר לאיש מוכה־גורל.

הוא הדין גם בשמות מן המיתולוגיה וההיסטוריה היוונית, כגון הרקלס, שהוא שם־עצם כללי שהוראתו גיבור; או קסניטפה, האשה שמירדה את חייו של סוקרטס, שם כללי המכוון לכל שכמותה. גם מן הספרות האירופית נוכל להזכיר שמות של דמויות שנעשו שם־דבר כ„דון קישוט“, או „האמלט“.

בספרות הרוסית, בתקופת „תור־הזהב“ שלה שבמאה ה־19, מרובים שמות־עצם פרטיים שנעשו כלליים. חלסטאקוב — ה„גיבור“ של „רביזור“ לגוגול — הוא שם כללי מקובל ברוסיה ל„בלופר“. ספק אם המושג „בלופר“ ידוע לאיש הרוסי, אבל ידוע גם ידוע לו השם חלסטאקוב. „רודין“, הרומן של טורגנייב, הקרוי על שם גיבורו הראשי, הוא שם־עצם כללי ברוסיה, שהוראתו בקירוב „האמלט“. „פצ'ורין“, הגיבור הראשי של „גיבור דורנו“ ללרמונטוב, הוא הטיפוס הביירוני הרוסי. הרוסים המשכילים, בדברם על פלוגי שפילי הוא, יאמרו שהוא „פלוגי־קין“ (אחד מגיבורי „הנפשות המתות“ לגוגול). הטיפוס ההאמלטי שכיה ביותר בספרות הרוסית. אבל ב„אובלומוב“, גיבור הרומן הידוע של המספר גונצ'ארוב, מוצג האמלט בצורתו הקיצונית. אובלומוב איננו סתם

* איבן גונצ'ארוב: אובלומוב. עברית: י. אורן. עם מבוא מאת המתרגם. הוצאת מ. גיומן בע"מ. ירושלים / תל־אביב, תשי"ט. ע' 577.

החוק עיקרו השמצה במלים, שאותה חייבים המפסידים לשאת בדומיה וללא תנועה, והוא גם המשחק הקובע באופן סופי ומוחלט מי הוא „הפטרון” ומי הוא זה שעליו להיכנע לכל התעללות ולסבול מבלי הניד עפעף את עלבונותיו ואת האמת שלו — כל זה עד שמתרוקן כד היין שנקנה בתשלומיהם של המפסידים.

אם „החוק” נראה לכאורה משחק אכזרי וחסר-טעם, הרי טבעי הוא בהחלט בפורטר מאנאקורה, עיירה שבה שולטים יצרים עזים ואנשים תאווי-חיים, שלגביהם „החוק” הוא המסגרת הטבעית והמקובלת לחיים. ודומה שוואיאן בתר, או, נכון יותר, יצר עיירה זו, לצורך סיפורו. כי אטמוספירה גיאורפימי-טיבית ליהטת ומוגזמת מסוג זה. שבה התחרו מים בין מחשבה למעשה מטושטשים לגמרי, איפשרה לו לצלול למעין לא-אכזב של יחסים אנושיים ראשוניים ולדלות מתוכם תשובות לשאלות יסודיות על טבע האדם וגורלו, תשובות שאצל ואיאן הפכו ציניות בעצם מהותן, הן מבחינה מסורחית-ספורתית הן מנקודת-מבט אנושית.

בפורטר-מאנאקורה של ואיאן מתחלקים התושבים לשולטים ונשלטים, והעלילה מתרחשת סביב המאבק הפנימי בין השולטים על מעמד הפטרון, הראשון בין השולטים, והיחיד שבאמצעותו ואיאן מרשה לעצמו לבטא השקפת-עולם מסוימת, הוא דון צ'יזארה, הפיאודל הזקן ההולך למות, שגאל מתוך הביצות והחול של פורטר-מאנאקורה את שרידיה של אוריה, העיר הרומית העתיקה והנאצלה.

דון צ'יזארה הוא הפטרון ה„טבעי”, שדברו היה קודש לתושבי העיירה, ואשר כאדונה בעל גם את כל בתולותיה — אולם דון צ'יזארה הוא העבר, ורוזן ואיאן אינו מביט אפילו אל העבר מתוך סנטימנטליות. אלא שהעבר טומן בחובו הכרה מוגדרת, מעין מחשבה שלאחר-מעשה, ודון צ'יזארה הוא היחיד היודע שאותם שאינם נכנעים לחוק הם הציבור הקטן של אלה „המתריבים בניינים שערב זמנם ומפליסים דרכים חדשות

בהשקפותיו, בחשבון אחרון עשה שירות לאותם שהפילו את המשטר הרוסי הישן... כאן סוד ההצלחה, סוד ההד הגדול לספרו של גונצ'ארוב. באמצע המאה ה-19 עמדה רוסיה על סף שינויים גדולים, עמדה להיבטל הצמיחות של האיכרים. דומה היה כאילו תסגל רוסיה לעצמה את המשטר הליברלי המערבי. רוסיה נראתה בחינת הוויה סטאר-טית, איבולומבית, שיש להעקירה לפסים דינאמיים, מערביים. וגונצ'ארוב השמרני נעשה, למרות רצונו, מטיף לשינויים מרחיקי-לכת.

בתרבות הרוסית נוהגים להציג זה לעומת זה צמדי אמנים-יוצרים הנמנים על דור אחד. מכאן פושקין הרנסנסאי, ומכאן לרמונטוב הביירוניסטן, מחפשא-אלוה; או פושקין, המתאר את האדם „בצלם אלוקים”, לעומת גוגול, המתאר אותו כ„טיפה סרוחה”. מרוקובסקי העמיד זה לעומת זה את דוסטר-ייבסקי, מתאר ה„חולני” שבאדם, לעומת לב טולסטוי, מתאר האדם ה„בריא”. ורסאיב מעמיד את דוסטויבסקי הדיזוניסטי לעומת לב טולסטוי האפולוני.

אבל נדמה לנו שאין בסיפור הרוסי ניגודים גדולים כניגודים שבין דוסטויבסקי הסובי-ייקטיבי, הדינאמי, שפולו תנועה, חוסרי-מנוחה, „אש אוכלת”, לעומת גונצ'ארוב האובייקטיבי, הסטאטי, העשוי כנציב קרח. דוסטויבסקי „האיכפתי” לעומת גונצ'ארוב „הלא-איכפתי” הגדול שבספרות הרוסית. ובשום יצירה אחרת מיצירותיו לא באו תכונות אלו של גונצ'ארוב על ביטוין כדרך שבאו במפורסמת שבהן, ב„אובלומוב”.

א. גיא

החוק

החוק הוא המשחק המקובל והספולארי בפורטר-מאנאקורה, עיירה בדרומה של איטליה.

לאדמה ולכסף), הוא עולם „אקסיסטנציאלי” ליסטי” בתכלית — עולם ללא אלוהים, שערכיו המוסריים נוצרו והתפתחו עלידי אנשיו, וכל אותם ערכים הומניים של חופש הפרט וקדושתו נראים כאן בראי עקום, המסנוור אותנו בברק אמת חסר־רחמים ומפתיענו בהרגשות לעגניות־אירונית הנש־קפות מתוכו.

מארייטה היפה היא המנצחת, והיא־היא הפטרון במשחק, מכיון שבדמותה גלומה התפיסה הטיפוסית כלי־כך של האשה והא־בה, אולם תפיסתו הצינית של ואיאן מערערת את המובן והידוע, ומארייטה מנצלת את האהבה והתאוה רק למטרה אחת, והיא היא המשליטה את החוק בכוח בתוליה. „החוק” הוא הצדק של פורטר־מאנאקורה, שאנשיה, כפי שמהרהר דון צ'יזארה, אינם נוצרים אלא עובדי־כוכבים, וכך מזהה ואיאן, מתוך החלטתיות פסקנית קצת, מושגים פילוסופיים ומציע פתרון משלו לאחת מבעיותיה העיקר־יות של הספרות הצרפתית בכלל — להשליט איו צורה שהיא של סדר וחוק בעולם זורם של תוהו־ובוהו. אולם החוק שלו הוא האנטי־

תיזה של צדק ושל כל תפיסה הומניסטית. אם בראשונה נראה לנו „החוק” משחק אכזרי, חסר־רחמים וחסר־טעם, הרי משכנע אותנו ואיאן בכתיבתו המלוטשת והאירונית, בדמויותיו, בהימנעותו המחושבת מכל פילוסופיה מוצהרת ומכל ניתוח פסיכולוגי נדוש, ש„החוק” הוא המשחק היחיד שלפי כלליו אנו חיים כולנו את חיינו. הסמליות, דומה, מתבקשת מאליה, ולפנינו סיפור מלוטש, ציני ואמיתי, על הרעב הגדול של עיר קטנה.

ה. ב.

... את אשר בחרתי

פי־נפש מסוגים שונים נוהגים למהר ולעקם חטמם למשמע המלה „אנתולוגיה”, ובפרט — אנתולוגיה של שירה, משל כאילו בזיון יש באכסניה מעין זו למשורר כמו גם למי שיש לו איוה „יחס” לשירה. עם זאת בטור חים אנו שקצת מאלה, אם אנשים ישרים

לחייזן של חברות”, וכן הוא משיג מתוך הכרה אינטלקטואלית מובהקת „שזכות ההתאבדות, לאלה שאינם יכולים להימלט בגופם מן העריצות, היא ההוכחה היחידה ובלי־המוכחשת לחירות האדם, והוא שנולד ב־1884 באירופה המערבית, וביתר דיוק באיטליה הדרומית, התאבד א־ט־אט, שלבים־שלבים, בד־בבד עם תקופתו”. אולם לעומת פילוסופית חיים פסימית זו, המחרידה באמתותה, שהיא נחלתו של דון צ'יזארה לבדו, ושהיא גם מסקנתו הסופית של הספר עצמו, עומדים כל האחרים המשליטים את החוק והשואפים לרשת את מקומו, אנשי־מעשה שאינם נתונים להרהורים ומחשבות אלא אך ורק לפעולה, ובהם מאטיאו בריגאנ־טה, המפקח על הכל ומשליט למעשה את החוק בעיירה; מארייטה היפה, שאמה ואחיותיה היו לפי התור פלגשיו של דון צ'יזארה, ועתה היא משליטה את החוק על כל הרוצים בתבוליה, בתוכם מאטיאו בריגאנטה, שעל לחיו היא משאירה סימן בסקינד־הרכבה וגורמת לו שייאסר בגלל החטא היחיד שלא חטא — גניבת חצי מיליון לירטות מתייר שוויצרי, שהיא־היא אשר גנבתם. מארייטה מצליחה לאחוז את החוק בידיה, הודות לעזרתו של דון צ'יזארה, המוריש לה חלק מרכושו, ובסופו של דבר היא מתמסרת לפיפו, ראש ה„גואליוני”, הבריונים־המתלמדים, סביב שלושת אלה אוכפים את החוק, בתחומם הצר יותר, רבים אחרים, כבנו של בריגאנטה, פרונצ'סקו, על אשת השופט היפה, וג'וזפינה, על קומיסר־המשטרה ואשתו השמנה.

בדרכו שלו ממשיד ואיאן בעיסוקו בבעיות המסורתיות של הספרות הצרפתית, אולם נקודת־מבטו, השונה כלי־כך, הופכת את הקערה על פיה ועולמו זורם באפיק שונה, שציליל האמת שלו קשה ומוכר. כי עולמה של פורטר־מאנאקורה, האחוזה שתי תאוות, תאוות הבשר ותאוות הרעב (לנשים), לשלטון,

* רז'ה ואיאן: החוק. מצרפתית: אהרן אמיר. הוצאת „הדר”. תל־אביב, תשי״ט.

אבידן, א. ברוידס, פ. אלעד, א. רגלסון, א. גרנות ונ. אלתרמן". לפחות המישה מן המנויים כאן ודאי לא גרע היעדרם מאומה מן הקובץ. אפשר להצטער אולי על שכמה מאותם שנענו לא הצטרפו אל המסרבים. על אף ה"גיוון" היתר, ועל אף ליקויים וזרזי יות בחלוקה הפנימית של הקובץ, בהגשת השירים, בעימוד ובגלופות, אין ספק שאני תולוגיה זו היא "רפרזנטטיבית" גם באה למלא צורך קיים ומורגש.

בתוך כך היא חוזרת ומבליטה את הצורך באנתולוגיה אחרת, שתכנס את מיטב השירי רה העברית בתימינו, ואשר בה יהיו לא 65 "בוחרים", כמניינם בקובץ הנוה, אלא "בוחר" אחד, אשר טעמו עמו וגימוקיו עמו ואשר יבחר, "בלי דקדוקים של טכס", מתוך שירתם של ה55 — או פחות — כשהוא משוחרר מכל קנה־מידה שאיננו ספרותי בלבד.

מ. ב.

צלע

זה כעשרים שנה מוכר רטוש לאוהבי־שירה בתוכנו כאחד החשובים, המקוריים והמעניינים במשוררים העבריים. החוברת הדקה, "חופה שחורה", שיצאה ב־1941 וכללה מספר שירים שרובם קצרים ומרוכזים עד מאד, די היה בה להקנות לו חוג מעריצים שמאז לא חדלו מראות בו את אחד מגדולי משוררינו המודרניים — אם לא את הגדול שבהם. כמה מן ה"שמות" הבולטים בשירה העברית החדשה חיביים לו הרבה, מי ביודעים ומי בלא יודעים. כיום, עם הופעת קובץ שיריו השלישי, "צלע", כמעט עשרים שנה לאחר "חופה שחורה" ושבע שנים לאחר "יוחמד", זוכה רטוש להכרה רחבה יותר ויותר, וכבר ברי לכל שפלעדיו היו פניה של שירתנו שונים מאד מפני שהנם עכשיו.

אמנם, בחברה "הגונה" דומה שמעדיפים עדיין במקרים רבים להתעלם ממנו. מאמרי הבקורת שנכתבו עליו משך עשרים שנה (על כל פנים, עד להופעת "צלע") אפשר למנותם על אצבעות יד אחת, בחוברות־

הם, יודו כי הם עצמם בזכותן של אנתולוגי יות הכירו לדעת את עולמם השירי של יוצר זה או אחר, או גם של ארץ זו או אחרת ותקופה זו או אחרת. ודאי, לעולם אין אני תולוגיות יכולות להיות בחינת מנה עיקרית, קל־יחומר ארוחה משביעה ושלמה לעצמה. אבל יכול תוכלנה להיות בחינת צלחת מגרה וממריצה של "מנות ראשונות", או, אולי, חלון־ראיה ערוך בטעם ומפתה.

זו שלפנינו, הבאה בעקבות קודמתה, את אשר בחרתי — בפרוזה" — באותה הוצאה ובעריכתו של י. טברסקי, הצד הבולט שבה הוא גיוונה ורוחב חופתה. ניכר שהמול והעורך התאמצו מאד להכליל כאן שמות זורמים רבים ככל האפשר, אף הגיעו לידי כך שאספו תחת כנפם שלושה משוררים הכותבים ערבית במדינת־ישראל והביאום כאן, מקור בצד תרגום. בהקף זה, כמדומה, עיקר שבחה של אנתולוגיה זו שלפנינו, אם לא נוסף ונזכיר גם את המבוא שבו אומר דב סדן, על פי דרכו הפתלתלה להפליא, דברים חשובים וראויים להישמע.

הנקל להבין את מצבו העדין של העורך, שמצד אחד ודאי ראה חובה או אף צורך לעצמו לפנות אל "כולם", להשיג את "כולם", ומצד שני אין ספק שהיו לו לפחות קצת הסתייגויות מטעמים שבטעם לגבי זה או אחר מן הנענים לו. הגיונה של עריכת מין "אסופה" כוללת־כל שכזאת מחייב ויתור רים מרחיק־לכת על קני־מידה אמנותיים. העורך היה אנוס להיכנע כאן להגיון זה. ה"הנמקות" של משתתפים באנתולוגיה לבר־חירה אשר בחרה, איש מערוגתו, מעוררות בסיפומן את הרושם שגם הספר גם משתת פיו היו נשכרים לולא הוצרכו הבוחרים לנמק את בחירתם.

משוררים אחדים, מציין מר י. דוד בהקדמתו, סידיבו משום־מה להשתתף עם חבריהם־לעט ולהופיע באנתולוגיה; על אלה נמנו "ד.

* ...את אשר בחרתי בשירה. עריכה: יונה דוד. הקדמה: פרופ' דב סדן. הוצאת "הדר". תל־אביב, תשי"ט. ס' 1+284 ע'. עם רשימה ביבליוגרפית.

כאלמונים בגשם

שתיים-עשרה השורות הפשוטות והצלולות של השיר האחרון בקובץ זה, הוא השיר „לוט” נותנת ביטוי תמציתי למה שהוגד והושר והובע ורוזמו במאות השורות הקודמת להן. וככה ייאמר בשיר הזה:

„לוט נמלט אל תרדמת לילו, / נרדף מזעם יום. / צמא אל מי ברכה כורע עם גמלו / בשער סדום. // לוט נמלט מאלהי ביתו, / שם אשת נעוריו. / נציב של מלח מר — גלעד אהבתו. / מדבר מאחוריו. // ואם יבואו שוב אותו לצוד / כל חלומות תבל, / האם יקיץ או יעור, שחלמו שדוד, / לוט האבל?”

עולמו של אברהם חלפי הוא, עתה כאן, עולמו של פליט, פליט ש„חלמו שדוד”, שהכוכבים רימו אותו, כביכול, תלוש ועקור ונרדף; בצמאנו אל מי־ברכה הנה יכרע בשער־בת־רבים, אבל הרי זה שיערה של עיר ששמה הוא „סדום”, ומה ישועה תצמח לאיש במקום אשר כזה? נעוריו — בית, אל ואהבה — הם מאחוריו, „מדבר” הם לו, „נציב של מלח מר”. אין הוא מבקש להתרפק עליהם, קל־יחומר לשוב אליהם, אשר לעתיד, ספק־בחרדה ספק־בכמיהה תוהה האיש שדוד־החלומות מה יקרה, ואיך יגיב, אם אמנם שוב יבואו „לצוד” אותו „כל חלומות תבל”; אבל בלבו פנימה יודע הוא, „לוט האבל”, כי אין זו אלא שאלה ריתורית וכי שוב אין הוא עשוי אפילו לעלות בחרמם של אותם חלומות.

השם הכלול של שירי הקובץ הזה, שם קולע עד מאד, אף הוא מוסיף ומגדיר את עמידת בעליו בעולם — עמידה של „אלמוני”, ולא עוד אלא אלמוני המהלך כביכול ברחובה של עיר בגשם, כשייחוד־פרצופם של הבריות מטושטש עוד יותר מכפי הרגיל. חלפי, שכך הוא מבקש לקרא תגר גם לא להרעיש הוא מבקש לקרוא תגר גם לא להרעיש עלינו שמיים וארץ. חזקה עליו גם שבכנות רבה ישיר את שירת נכאיו הרכה, הוותרנית, אשר יאוש מודע ושקט הוא נקודת־המוצא שלה. בכוח גימה זו של כנות ותוסלוב,

מטעם של תרגומים מן השירה העברית החד־שה לשווא נחפש שיר כלשהו משיריה, מפרסי־פרסים לא השכימו לפתחו, ואגודת־הסופרים עצמה — כך אומרים — היססה הרבה עד שגמרה אומר להכלילו ברשימת־חבריה. אף־על־פי־כן הרי מציאותו בשטח מוחשת היטב, ובאחרונה, בפרט על רקע ליקוים של כמה מאורות מרכזיים, פיוטיים ורעיוניים כאחד, רבו המגלים אצל רטוש עולס־מלא של שירה אמיתית מאד, חריפה מאד, חכמה מאד וראשונית מאד.

ב„צלע” מכונסת קבוצת שירים שכמעט את כולם כתב רטוש בפרק־זמן קצר וחטוף של פוריות ב־1953. חלק גדול מהם יש בו אולי כדי לאכזב את מי ש„חוסה שחורה” ורוב שירי „החבל” הרגילהו לראות ברטוש משורר בעל „נוסח” מסוים ומוגדר. „צלע” מבליט במידה ידועה כמה צדדים בעולמו הפיוטי של רטוש שאך נרמזו, או שלא באו על מלוא ביטויים, ב„חוסה שחורה” וברוב השירים שב„יחמד”. בכללו של דבר אפשר לומר, כמדומה, ש„צלע” הוא ספר אי־שי הרבה יותר מקודמיו, „החסם” יותר מהם — אך גם ערום, מעורטל ושבור הרבה יותר. אכן, „צלע” הוא ספר דיוניסי מאד. הוא גם ספר של שברון ושל שבירה. של שברון־לב ומפח־גש ויסורי־יחיד גדולים ונאמנים מאד ועינוי־עצמי פלאגלאנטי ממש, וכן גם של שבירת־כלים ופריצת סייגים, בין צורניים בין תכניים, שהיה המשורר מסייג לעצמו לשעבר.

רטוש אינו „מפלס אחריו מישור”, בשום מובן שהוא. הוא עולה הרים ויורד בקעות. כפעם בפעם הוא „מחליף הילוכים”. בתוך כך יש ומנוף־ההילוכים חורק מעט לרגעים, גם המנוע יש ויגנח וישתעל אולי יותר מפסי מנהגו בשכבר־הימים, ובכל־זאת אין אנו יכולים לשכוח שלפנינו מנגנון שירי רב־עצמה — גדולה מזו: כוח־טבע.

* יונתן רטוש: צלע. שירים. הוצאת אגודת הסופרים העברית ליד דביר. 139 ע'.
** אברהם חלפי: כאלמונים בגשם. שירים. הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי״ט. 82 ע'.

— / ברבור שחור / עצוב ושפל־כנף / בחוף צחור / ברבור שחור / בגאון / פורש כנף.

„נהר חור” מבצר לתומר מקום בטוח משלו בשירה העברית. השיר האחרון. אולי המצוין שבקובץ, „כעוף החול”, מבשר לנו, כמדור מה, גם שלב של התחדשות, של התנערות מ„נוסח” של כיבושים חדשים וטביעת מט־בעות חדשות. וכך מסיים שיר זה, הנאמר מלב הומה ועם זאת באקורדים מתכתיים: „אהובה, אם רק תהיי שקטה וחרישית, / נתחיל הכל מבראשית. / נפרח מתוהו ומחול / כעוף החול, / כעוף החול”.

שעון הצל

שירתו של פגיס נראה בה שהיא „עשויה” בנקיט־דעת, בהקפדה אקדמאית כמעט השר־קדת היטב על מלאכתה, השוקלת בפלס מליה וביד־אמן תצרף דימוי לדימוי. גם הרגשת־עולם תמה ופיוטית מהלכת בין השר־רות, ורק משום־מה נעדר מכאן אותו „משהו” אשר אותו יבקש אוהב־שיר: אותו גץ־חשמל מרטיט, ניצת במחי אחד, אותו גשר המוצב־נמתח באחת עד לבו של הקור־רא, אותו מגע־שרביט המפעים ומפרה את עולמו הפנימי של הקור־א.

גיבו של פגיס מטופח מאד, „אירופי” מאד. עד כדי כך שתכופות עולה בכ ההרגשה שהשירים תורגמו, ודוקה בידי מתרגם אח־ראי ודייקן ובעל־סגנון, מאיזו שפה איר־פית, מגרמנית למשל. אכן, אולי אפינית היא העובדה שאם יש בקובץ שירים שנימתם משכנעת יותר ו„אינטים” יותר הרי הם אלה של המחזור „גני נכר” (ע”ע 64—55), או זה הסמוך אליהם בעניינו, שבו אומר פגיס:

„חמקה לה ילדתי ובמותה / נטלה אגדותי ורק אותי הותירה. / הפך סיפור חיי לי לבדוטה. / לשווא אשוב עוד לבקש דמותה / לשווא אפליג תרשישה ואופירה.” (ע”ע 51. ההדגשות שלי — צ.ק.)

צ.ק.

אף בזכות כמה שירים מכמיר־רגש באמת, אפשר למחול כאן על אחדים הגופלים הרבה מחבריהם, ועל אחדים שפשוט אינם „עשר־יים” כהלכה ומוטב היה לולא נכללו בקובץ זה, ועל אחרים שהוצקו, בצורה בולטת מדי, לתוך דפוסים שאולים.

נהר חזור

זה כ־15 שנה כותב תומר שירים אבל אין הוא עושה שירים הרבה. הכרך הצנום שלי־פנינו הוא כינוס כל יצירתו עד עכשיו, ואולי אין לטעון כנגדו יותר מדי אם העלים דעתו מן ההבדלים הניכרים שבין השירים, הן ברמה הן בגיל, ואת כולם צרר בצרור אחד — צרורו הראשון, היחיד בינתיים.

השירים הם אוטוביוגרפיים מאד, בהלקם הגדול. דומה שאם נרצה נוכל לשרטט על פיהם, בקווים כלליים, את סיפור־חיי של המשורר. על אף הטראגיות, היתמות והגל־מידות שבדברים וברוח־הדברים, יש כאן תמיד חוש־מידה, איפוק אמנותי, מאמץ שלא „לומר” הכל עד תום, לשיר שובל של רמוזים בעקבות הפסוק, שהוא כשלעצמו ברור ומחוטב. לשבחזו של תומר יאמר גם שהוא מצליח, דרך כלל, להתגבר על נימה של חמלה־עצמית נרקיסטית, אף שנימה זו „מתבקשת” כמעט מתוך הכתוב. וגם במקום שנימה זו מופיעה במפורש הרי אנו מוכנים לקבלה משום וזיכוכה הרגשי ועיצובה הפיוטי — כמו למשל ב„וריאציות” (ע”ע 49), שיר המרמו גם על שמו של הקובץ:

א. „נהר שחור / נהר חיי / הפלגתי בו — / ברבור של אור / יפה וגא־כנף. / בחוף אין־אור / ברבור צחור / בוכה, שומט כנף”.

ב. „נהר של אור / נהר־חיי / הפלגתי בו

* בן־ציון תומר: נהר חזור, שירים. הוצאת מחברות לספרות. תל־אביב, תש”ט. 103 ע”.

** דן פגיס: שעון הצל. ספרית פועלים. 1959. 90 ע”.

הציור והפיסול בישראל". סוף־סוף אי־אפשר לדרוש מאתנו ברצינות שבפסלי־שנהגה של „תרבות באר־שבע" מן המחצית השניה לאלף הרביעי לפה"ס, באמנות הבניה הסניקית" (שמקדש־שלמה היה אחת מדוגמותיה החשר בות ביותר, כדברי ספר זה עצמו), באחד אכן להקטרת קטורת ממגידו, בבניינים ההל־ניסטיים של תקופת הורדוס, בדיוקנו של מנשה בן־ישראל מעשה־ידי רמבראנט(1), בציורים על נושאים יהודיים משל מאוריצי גוטליב, מוריץ אופנהיים ואיזידור קאופמן, בציוריהם של מקס ליברמן, לסר אורי, מר־דיליאני ופאסקן, בבית הועה"פ של ההסתדרות ובבית־החרושת של חברת אוהאיו ליצי־קת פלדה(1), שנבנה על פי תכניתו של הארדיכל אלברט כאהן, ובפסליהם של ר־דולף להמן ויצחק דנציגר — שבכל אלה נראה „אמנות יהודית"!

רק תפיסה חשוכה, מעוקמת מיסודה, של האמנות כמו גם של הלאומיות, יכלה לשמש מקור־השראה רוחני למפעל־האדיריים שתורצאתו מוגשת לנו בכרך הזה, השמן והעשיר, על „האמנות היהודית".

מ. ב.

משלי לה-פונטן

בעיצומו של גל אהדה והערכה לשירתו של רטוש, הבא לאחר שנים ארוכות של הש־תקה והתעלמות, ובעיצומו של מצהל־הל־ושבח לעבודתו המנומנטאלית בתרגומו של לה־פונטן, אולי הגיעה השעה להשמיע דו־קה כמה הערות של הסתייגות.

אכן, הכרך שלפנינו הוא בבחינת תורה נאה, רצופה מוסר־השכל מועיל וטוב־טעם, הניתנת לנו בכלי מפואר, ובליווי ציורים עתיקים הסגורים תום וזן של ימים רחוקים. מבוא הגדול של המתרגם, פרי עבודה שק־דנית, למדנית ודייקנית למופת, קובע ברכה לעצמו והריהו, ככל הידוע לנו, הפתח הנאה ביותר המצוי לקורא־עברית אל „המאה הגדולה" של צרפת, היא המאה הי"ז, אל התקופה הקלאסית של תרבות צרפת וספר־תה ואל יפיפות הכמתה. בתרגום עצמו הש־קיע רטוש כוחות־יצירה אף גם כוחות־גשפ

האמנות היהודית

לסדרת ספרי האמנות של הוצאת „מסדה" נוסף כרך כבד ועב־כרס, רב־רושם בעשיר־ותו ובסידורו הגראפי. בתנאי ארצנו, וב־שים לב לצמצומו של השוק המקומי, אי־אפשר שלא להתפעל מהקף העמל והאמצעים שהושקעו בספר שלפנינו, אף כי פה־רושם אינו נקי מאבק תפלות־טעמים של „עשירים חד־שים".

כמעט אין ספק שהצלחתו המסחרית של מוצר זה מובטחת לו, הן בשוק המקומי הן בשוק־החוץ, ומבחינה זו ודאי אין המו"ל זקוק לא לחות־דעתנו ולא לעידודנו. אולם מבחינה מהותית, אמנותית ומושגית כאחת, מעוררת הופעתו של כרך זה פקעת של תמיהות.

„אמנות יהודית" ? צירוף־מלים זה מה מש־מעו ? כלום אפשר להגותו כדרך שמדברים, למשל, על אמנות המזרח הרחוק או אמנות טרוסקולומביאנית או אמנות ביזנטינית או אפילו על אמנות ספרדית, למשל ? כלום אין זה מושג מופרך בתכלית — אף־על־פי שהאיסור הדתי על עשיית „פסל וכל תמו־נה" לא נשמר בקפידה רבה כל־כך אצל היהודים לדורותיהם, כפי שפרופ' רות טורח להבהיר לנו בדברי המבוא שלו ? כלום אין זה מושג שכוחו יפה, לכל היותר, רק לגבי אמנות של בתי־כנסיות ותשמישי־קדושה יהודיים, כלומר בהוראתו הדתית המובהקת ?

לא תמיהה בלבד אלא אף גיחוך מתעוררים בנו כשאנו רואים בספר על „אמנות יהודית", מצד אחד, פרקים על האמנות „הארצי־ישראלית" לפני „הכיבוש הישראלי" ועל „האמנות הישראלית בימי הבית הרא־שון", ומצד אחר על „אמנים יהודים" בימי האימפרסיוניזם ובימינו אנו, ובארדיכלות העולמית של המאות הי"ט והכ" וכן גם על

• האמנות היהודית, בעריכת בצלאל ססיל רות. התקין לדפוס: א. גלבווע. הוצאת מסדה בע"מ. תל־אביב, תשי"ט. 423 ע' כפול־טור־רים, 535 תמונות, 12 לוחות בצבעים. עם רשימת תמונות, מפתח שמות.

אעתיקו לי בלא מלאכותיות,
מתאמץ לקנות לי אותה עין עתיקות.

את ה"אם" הדגשנו כאן אנתנו.

ח. ה.

הנפילה, גלות ומלכות

אלבר קאמי נמנה, ללא ספק, עם גדולי היוצרים של ימינו. גדולתו אינה רק פרי תרבות עמוקה והבנה תהומית של הטבע האנושי; זוהי גדולה מוסרית שרשית, המקנה לכל היוצא מתחת ידיו גוף של כנות מזועזעת ושל חשיבות המשכרת את מערכת החשיבה המודעת של הקורא.

בעל "הנפילה" איננו מספר סתם. לעולם כתיבתו מתכוונת ללמדנו את לקח הגדולה האנושית ואבדנה — בשל פגמינו הפנימיים; ואת כורח הגורל הטוהר סביבנו את רשתותיו, מבלי תת לנו שהות להינתק מתוכה. זוהי כתיבה בעלת מוסר השכל בשני מובני המלה: סיפורת מוסרית ואינטלקטואלית כאחת. ספרות והשקפת-עולם המשמשות בערבוביה.

נטייתו של קאמי להשתמש במלים בצורה עקיפה ומלוכנסת כדי להגיע ליעדו המגמתי וההיגיוני — שימוש שאפשר היה לכנותו "הסתננות מילולית" — נתפסת, אולי, במירב הבהירות בהערותיו של קאמי עצמו על ספרו של יוצר אחר, ז'אן גרנייה, שקדם לו בעשרים שנה ואשר לו הקדיש קאמי את ספרו "האדם המורד".

וכך כותב קאמי על אודות "האיים" לז'אן גרנייה הצרפתי:

"ברמזל הוא האיש שיכול להשתעבד לפחות פעם אחת בחיים השתעבדות נלהבת [כפי שקאמי עצמו טוען ששיעבד את יצירתו שלו ליצירת גרנייה] — הרוח מולידה רוח ולפיכך נבנות תולדות האנושות, למולנו, לא רק על נדבכי השנאה אלא אף על נדבכי הערכת-הנולת.

"אולם זוהי נימה שאינה הולמת את גרנייה. הוא מבכר לדבר אלינו על מותו של

שאין להם שיעור, רק שאולי הפליג בכך מעט יתר על המידה.

מלאכת-מחשבת, מעשה חושב? — אין שום ספק. התאפקות מכל "חוספת חן, ברק וחכמת" על המקור, כחוק למלאכת-תרגום מהימנה ורצינית? — אמנם כן. ובכל-זאת, כשאנו מהלכים בבוסתן-משלים זה של לה-פונטן, לא תסור מאתנו, משום מה, ההרגשה שתרגומו של רטוש יש בו ענין מעשה-אונס וירטואוזי, וירטואוזי — אבל אונס.

הכפיתות המוחלטת למקור, לכל תגיו ודק"דוקיו, שגזר המתרגם על עצמו היתה כאן בגדר גזירה שרטוש, כפי הנראה בעליל, יכול היה לעמוד בה, ואולי אף מידה של סגפנות המריצתו לעמוס עליו את כל החומ"רות שנתחייבו מתוכה לגביו. לפני הקורא, מכלי-מקום, אין זו — אבוי! — גזירה שהוא יכול לעמוד בה. ההנמקים ההגיוניים ביותר והתיאוריות המשכנעות ביותר אין בהם להמציא תקנה לדבר. והרי, בחשבון אחרון, לציבור של קוראים נועד התרגום, אף גם לבני-נוער, ולא לצרכיהם של בתי-גלות ומכונים לבלשנות משווה.

מהצר שלא ראה רטוש אפשרות לעצמו לנהוג על-פי אי-אלה כללים שהיו נר לרגליו של לה-פונטן עצמו בשעתו, כפי שאנו למדים הן מהקדמת המחבר הן ממה שמובא במבוא של המתרגם. במקום הראשון אנו מוצאים: "סברתי אפוא כי אין זה חטא לס"טות ממנהגי הקדמונים שעה שלא יכלתי לנקטם בלא להלבין את פניהם". ואילו במקום השני, באיגרת מאת לה-פונטן, "אל אחד מידידיו המלומדים":

היקויי אינו עבדות כלל וכלל.
איני נוטל אלא רעיון, גישה, כלל,
נקטום רבותינו בעצמם בעתם.
אכן אם קטע כלילי-שלמות אצלם
בחרווי אינ'אונס השתלב יוכל,

* כל משלי לה-פונטן. עברית: יונתן רטוש. עיטורים: אנדרה פק. כולל מבוא, הקדמת המחבר, הקדשת המחבר. הוצאת ש. פרידמן. תל-אביב, תשי"ט, 303 ע'.

לא נתפלא אם יגיע קאמי למסקנה התגיונית של כתיבתו הנוכחית וביום מן הימים יאחז בדת ובפולחן קונקרטיים — ודווקא דת ופולחן הרוזשים משטר-חיים והיגזרות חושיים, כגון הדת הקאתולית.

*

טעם לפגם אנו מוצאים בתרגומו היומרי והמעוקל יתר-על-המידה של צבי ארד. מה צורך היה — אלוהים אדירים! — לעזות את השפה הצרפתית הצחה והנאה של חתן פרס-נובל זה שכתב פעם (ב„האדם המורד“):

„שעה שהסיגנון נעשה מוגזם ובלוט מדי הופכת היצירה געועים טהורים — ולא עוד; האחדות שיצירה מעין זו מנסה לכבוש לעצמה אין לה ולא כלום לאחדות האמיר תיח“.

אם הערה זו רב משקלה לגבי ספרות טובה בכלל, אין צורך להדגיש שטעמיה עמה בכל הנוגע לתרגום משופר — וביחוד בנוגע לתרגומי-מופת. וחבל שמר ארד לא שמר על רוחו של קאמי בתרגומו, כפי ששמר על המתח העלילתי שלו.

דוריאן גריי

„תמונת דוריאן גריי“ היא יצירה ששמרה על ערכה הסגולי על אף עשרות השנים הרבות שחלפו מאז הופיעה לראשונה וחוללה סערת-רוחות בקרב אנשי החברה הפוריסטית של בריטניה הוויקטוריאנית.

אוסקר ויילד, המשורר והסופר המחונן, ניסה לגלם בספר לא ארוך את תכלית עקרונית יצירתו, הנוצצת, העלולה, רבת-הרעיונות — והרדודה.

מעבר ל„אני-מאמין“ אסתטי זה, מספר לנו הסופר בלשונו — היחידה-במינה — כיצד צעיר בריטי שומר על הופעתו החיצונית התמימה והזוהרת בעוד תמונתו הסמויה נפגמת אט-אט, בעיטת של חטאותיו ושחיתותו. בינתיים מגולל לפנינו המחבר שטיח רב-חן, גדוש פרטים ומימרות-שפר, שפונתו להבליט לא דווקא את ערכו של הספר אלא את ערכו האינטלקטואלי של המחבר.

חתול, מחלתו של קצב, בושם הפרחים, הזמן החולף. סיפור זה — אין בו דיבור מפורש. הכל נרמז בעדנה ובעצמה מופלאות. שפה קלילה זו, סדויקת וחולמנית כאחת, נהנית מכוח זרימה ומלחן. היא זורמת בחפזון, אך הדיה מתמשכים אחריה“.

אכן, נראה בעליל שיסודות אלה שקאמי מבליט ביצירתו של גרנייה הם ממהותו שלו עצמו. כן ברור שעל אף ענוותנותו הרבה אין קאמי „משועבד“ ליצירתו של גרנייה, אלא, אדרבה, יוצר עצמאי ושובה הוא בזכות עצמו, שכבר קמה לו „אסכולה“ ספרותית שלמה, להקת אפיונים שמספרם אינו מבוטל.

*

דומה שקיים הבדל איכותי — ואם גם דק ביותר — בין חלקו הראשון של הספר (הוא הנובלה „הנפילה“) לבין חלקו השני, המקוטע יותר.

„הנפילה“ ודאי שהיא אהת מיצירותיו המגמתיות ביותר של קאמי. במשטח הסיפורי-החיצוני זהו נסיון לעקוב אחר דרכו של אדם הנהנה ממכמני הארץ ושוקע, בטיח רוף של התגשמות-לשמה, עד לשאלת-תחתיה של חיי החברה המודרנית. אולם ברובד סיפורי אחר אלו הן גם קורותיה של שקיעת אירופה בתימינו מדרגת מוקד-תרבות-הש-ראה לאנושות עד למקום בו כבים כל האורות, בו מתחילים ימי הביניים החדשים של הטוטאליטריות בכלל והנאציות בפרט. בדומה ל„הדבר“, בו רוקם קאמי משל שענייניו בפאשיום הפוקד את העולם, עד היעלמו לאחר סערה, כלעומת-שבא, גם „הנפילה“ היא יצירה הכתובה, מעל לסיפוריות הדמויה והמאלפת שלה, במגמה אלגורית-חברתית.

במשטח שלישי יש הרבה מאד מן הרליגיוזי בסיפור זה; רליגיוזיות נטולת דת — אך מושתתת על יסודות איתנים של אמונה — בגורל, בוולת, בכוחה המציאות הסובבת.

* אלבר קאמי: „הנפילה“; „גלות ומלכות“.

תרגום צבי ארד; ספרית פועלים / לכל. 1959.

שנה בן תרגום לתרגום, הפעם עליירי אברהם בירמן. זהו תרגום נוח לקריאה, חגיגי ונאה.

מגיל

יונתן ארגמן

ספרו החדש של יוסף בריווסקי, "חייו ומותו של יונתן ארגמן", עוסק, כפי שמרמו השם, בפרשת-חיים שלמה, מתחילתה ועד סופה, מפגישתם של אבא ואמא והולדתו של יונתן ועד שאיבד את עצמו לדעת.

אכן, כל ספר המקיף יריעת זמן רחבה מסתכן בכך שיחידות-הזמן הנתונות בו לא תימסרנה בתכלית המיצוי. ספר זה, דומה, לא יצא בשלום מסכנה זו. משפט כגון: "הגבעה נכבשה, אולם הלוחמים לא החזיקו בה מחוסר אנשים וחזרו אל הכפר נושאים עמם חלל ופצוע" — הריהו דוגמה אפיינית לדלות מיצויו של נושא, שאפשר להפיק ממנו הרבה. בסיפורו של יוהר, "החורשה אשר בגבעה", לא קורה, למעשה, הרבה יותר ממה שנאמר כאן. ומה הפיק מזה יוהר! אכן, איש לא יבוא בטענות אל בריווסקי הצעיר על שלא דש בנושאו בפירוט יוהרי. ואולם, פטור בלא-כלום אי אפשר. בריווסקי לא ניסה כלל לטפל בנושאו בכל דרך שהיא, והוא זרקו בספר כעין דו"ח שאינו אומר הרבה.

דוגמה זו לא הובאה כאן אלא משום שהיא מלמדת על הכלל. תיאורי הקרבות — יונתן משתתף במלחמת-1948 — הם קלושים, בלתי מוחשיים. פרשת היחסים בין האם ובין האב — היא משכילה, אשר הריה הנודף ממנה הוא יותר זה של חוברות "הד החינוך" מאשר זה של שאר-רוח אמיתי, והוא מפשוטי עם, שעיקר תבונתו במלאכת-כפיים — נמסרת אך ברפרוף. המטען האינטלקטואלי — העמדת היהדות כניגוד לרוח אירופה שהיא רוח רצה, וכיוצא באלה דברים הקשורים בתודעה יהודית — נמסר בצורה שטחית מכדי שישכח אותנו להאמין כי אמנם היו אלו המחשבות שהעסיקו נער ישראלי בעיר צומה של מלחמת-48. דרך אגב, התודעה היהודית חודרת גם לעולמו הרגשי של

אף-על-פי-כן, ועל אף הזמן הרב שחלף, המעמיד את האירועים, ההתנהגות והדמויות באור מיושן למדי, לא נמר טעמה של היצירה. ולא רק בשל ברק-הלשון והרוח של ויילד; גם רעיונותיו, על אף שטחיתותם, עדיין הם מדברים אל לבנו, עודם מציירים לפנינו תמונות דמיוניות שונות ומשונות. אדרבה, אפשר שעם חידושי הטכניקה והרחבת אפיקיה של היצירה האנושית, עם בריאתו של דור הסומך יותר ויותר על סממניה החיצוניים של טכנולוגיה מכנית ועל עזרה בלתי-מחייבת של אבורים נטולי-אחריות, גברה חשיבות הסימבוליות הפשטני של תמונת דוריאן גריי: החפץ המת המסוגל ללקט את רשמי האירוע, ליטול עליו את ה"אחריות" כביכול להתנהגותו של העושה — והחוטא.

הזוכר את פעלם של נאמני המשטר הנא-ציוני-סוציאליסטי, במחנות-השמדה ומחוצה להם; השוקל את משמעות המחקר הגרעיני בכל חלקי העולם בניימינו, והחווה נכונה את התפתחותה של ה"אכזריות המוכנית" ושל ה"אחריות החברתית והקיבוצית" ה"מונעת מן היחיד כל פועל יוצר שיחייבו להכיר בחשיבות מעשיו, ליטול על שכמו את האחריות המודעת על המתרחש סביבו — לא יחוש עצמו בנוח אף שעה שיקרא את מליצתו המבטיקה של ויילד, שודאי לא התכוון ללמדנו מוסר אך הוא עושה כן בעל-כרחו.

לרמן מצורפים כאן שלושה סיפורים משעשעים אך קצרים יותר: "פשעו של הלורד ארתור סאויל", "הספיגס ללא תעלומות" ו"רוח-הרפאים של טירת קאנטרויל". סיר פור אחרון זה חייב היה להיות קריאת-חובה לכל המכנה עצמו הומוריסטן. יש בו ים מלא של גרוטסקה, אך גרוטסקה המוגשת לנו בעדנה כה רבה עד שאתה שוכח את המכוער והמעוות שבה וזוכר רק את הקומי. הספר חורגם לעברית בשגיה, בהפרש כ-20

* אוסקר ויילד: תמונת דוריאן גריי. תרגום: אברהם בירמן. ספרי גדיש בע"מ. תל-אביב, 1959.

בני טובים לאן?

הנוער ללא אידאליים, הנוער הבורח מעצמו ונמלט אל תחליפים מפוקפקים שבחיים ללא חוק וגבול — דוגמת מין, שכרות ופרבר-סיזת — ואשר בסופו של דבר נראה כאילו אין לו אלא מטרה אחת, הרס-עצמי, הפך נושא פופולארי ולעתים משעמם למדי לספרים רבים.

בעצם מהותו טומן חומר זה כחובו דראמ-תיות, או, ליתר דיוק, מלודראמטיות מן המוכן: פעילות רבה ומגזמת באפיקים שונים מן הרגיל, וכתוספת — חומר פיקנטי על אנשים צעירים העוסקים מתוך עניינות בגופותיהם, מורדים בכל מה שנראה מקובל ומשליכים עצמם מתוך סקרנות ילדותית עגומה, ורצון להוכיח משהו, אל מערבות חיים מסוכנת ואכזרית, שערכיה הקבועים אינם ניתנים לערעור בנקל.

כל אלה גרמו שרטונו של מרסל קארנא, „בני טובים — לאן?“ (התרגום העברי של השם אינו מוצלח) יהיה לסרט מעניין, מרתק ורבי-רושם, אולם הרעיון לכתוב ספר על פי הסרט דומה שהוא נדון מראש לכשלון, כי הספר הוא רק תסריט מורחב, מבובל ומטושטש ללא נקודת-אחיזה — רעיון שנופח והוגזם ללא טעם, והמחכה, כאותו בלון מלא אויר, להתפוצץ ולחזור ולהצטמק.

כסרט כך גם הספר עוסק בקבוצה של צעירים וצעירות, שבסיסם הוא סן-זרמן דה-פרא, שאליהם נקלע בוב, סטודנט צעיר, בן למשפחה בורגנית מובהקת, והם מבליש את זמנם במסיבות והופכות אורגיות, בשתייה במיני עסקים חשודים, ובעיקר בפטפוט על העולם והחיים מתוך פסקנות מודגשת, כש-דבריהם הם פסבדופילוסופיה פשטנית וגרועה. בשטף העניינים מתפתחת אהבה עזה בין בוב ונערה בשם מיק, אולם היא מתגלגלת לסיום עגום של מוות בתאונה ושל הכרה „שרק המוות אינו מרמה“, כל האל-מנטים הנדרשים למלודראמה טובה יותר או גרועה יותר מצויים כאן, ומתחת למסווה האדישות והלא איכפתיות הפסקנית והגמורה מסתתרת סנטימנטליות גדושה

הגיבור, עד כדי כך שטרם צאתו לקרב מתעוררת בו כמיהה להיכנס לבית-הכנסת כדי להתפלל שם.

אך יותר מכל זועק עוני הבטוי כשמגיע הסופר לעניינו בעיקרי: אחרי קרב שבו הורג יונתן במרידיו ערבי אחד הוא נפגש במרים, נערה שהגיעה ארצה אחרי שנחלצה ממחנות-ריכוז. יונתן ומרים מתאהבים זה בזה ועקב כך היא עוזבת את ידידה הקודם, חיים, כעבור זמן נפגשים חיים ויונתן במחנה צבאי, והנה מתעורר ביונתן חשש סתום מפני חיים, וכך הוא שולחו, בתור מפקדו, לבצע משימה מסוכנת שאיננה הכרחית. חיים נהרג ויונתן חש (ובצדק!) מוסר-כליות, ומאבד עצמו לדעת.

אין ספק כי פרשה זו היא עצמה די בה שייכת עליה סיהר שלם ומעניין. אך כדי שיהיה הספר כזה חייב היה המחבר לצייר, בצורה משכנעת, תחילה מצב נפשי של סיר טיס ופחדים בלתי-הגיוניים שהביאו לידי פשע ואחרי-כן מצב נפשי של ייסורי אשמה מענים שהביאו לידי התאבדות, וכאן אין לא מזה ולא מזה אלא, לכל היותר, בקצה המזלג, גם פשר מעשהו של יונתן, המתגלה לו לבסוף, נמסר בצורה פשטנית מדי: „בלילה בו הרגתי את הערבי בפרדס עשיתי את חיים, וחיים היה האיש העשוק ששרד בחיים והוא היה נושא בלבו, בלבי, את נקמת כל חטאי הלילה ההוא. נמלטתי על נפשי מן הלילה ההוא וכל מי שנמלט צריך שיהיה רודף אחריו, בהרתי בחיים שיהיה רודפי“.

אכן, האשמה, הפחד ופשר הפחד, כמו רוב הדברים האחרים שבספר, אינם מעוררים את הקורא לשקמם בנפשו בדרך של חוויה, ועל כן, אף-על-פי שיוסף בר-יוסף משליך לפע-מים אבנים של ממש, יש חשש שלא רבים ייחלצו אליהן להפוך ולחזור ולהפוך בהן.

ד. ש.

* יוסף בר-יוסף: חייו ומותו של יונתן ארגמן. ספרית פועלים/לכל. תל-אביב, 1959.

אתם נוער אתם?!

הגם שהספר כתוב בחרוזים ובניקוד מלא. אף במידת הזמור כמיטב יכלתו וטעמו של המחבר הצעיר, הרי מצד השירה שבו, ולו אף השירה ה"קלה", הוא חשוב ומעניין לאיך ערוך פחות מאשר כתעודה סוציולוגית־תרבותית להכרת המנטאליות של שכבות־גיל מסוימות בארץ הזאת, ולא שלהן בלבד.

בכותרת־לוואי בשער הספר מעיד עליו מחד ברו, כי החרונות והבדחנות הנוחה עליו, שהוא משמש "הודמנות בלתי־חוזרת / לה" כיר (ולו כזרחה) / עד כמה בלתי־איום / הוא ה"סברה" של היום". כמאה עמודים של פזמונים מוקדשים אחרי־כן להוכחת התיזה הזאת, לאפולוגטיקה — אלתרמנית־טור־שביעית טהורה בכליה, ירחמיאלית־נרקיס־טית־גימניסטיט ברוחה ובנושאה — על החפובים הקטנים, שלא הספיקו מעשה־שטן, לקחת חבל בגירוש צבא־הכיבוש הבריטי תחילה וצבאות־הפלישה הערביים אחרי־כן. יש כאן גם "בקורת" על דור־הזקנים, מוד־סרו ונימוסיו, ארוורבעו, ערכיו וחולשור־תיו, גם "הוקעה" של קלקלות בהווי חיינו, גם "התרפקות" על ערכים חלוציים, כמו שאומרים, גם "העלאה־על־גיס" של גבורה בחורייסיני (ללמדנו כי, בעצם, לא ככה שום זיק בארבעים־ושע, / וממדורות ימי מלחמת־השחרור / אחת היא המסילה המובילה קדשה" וכי "מול גויל־י־האש קמים גויל־י־קדש"), וגם כעין "פרקי־נוף" חזותיים־חזוניים כאחד, שתוכם רצוף "הווי" עם היסטוריוסופיה — וכן, אפילו, קיטרוג נוקב כלפי כל אותם המעזים להטיח כלפי דור בני־גילו שהוא מנוער מ"יהדות", וזאת — שזמו שמיים! — לאחר שגילה התנהגות מופתית כליכך הן כשהרביץ באויבים "תורה — ומסיני" הן כאשר "בפס־טיבל אחד, רב הוד ורושם / בכתה על צואריו, כסמל ועדות / גולה שלמה..." (ע' 34).

ספר חביב, "שובב" מאד, מלא צירופי־לשון זריזים, קרצניים ומתחננים (גאומנית או

להבהיל — האהבה הפסבדו־רומנטית שסופה מוות טרגי הנגרם עקב אי־הבנה משועת בין שני הצדדים, הבתים הבורגניים האטור־מים, הנערות הצעירות המתות מהפלות, השכרות שצריכה להפנות על גפשות מעונות ותוהות, והמוות — הסמל השקוף והמובן כליכך של דחף ההרס־העצמי.

אם יכולה מלודרממה בעלת נתונים כאלה להיות רבת־רושם ואפקטיבית בסרט שיש בו בימיו מחושב ואמנותי, עבודת מצלמה מודגשת ומשחק רגיש, הנה הספר הוא בליל מוזר ולא ברור, שהקשר הענייני בין חלקיו קלוש ורופף, ולעתים אפילו קשה להבנה, ובו דומה שוחים מספר רב של אנשים ונשים, בעלי שני ממדים, הנמצאים בפעילות מת־פדת, שאינם מסוגלים לא לחשוב ולא להרגיש, שאינם מתפתחים אלא נמצאים כאילו מוקפאים באמצעו של תהליך, והמור־פיעים כפעם בפעם באור הזרקור ומצהירים הצהרות מטופשות על החיים ועל המוות, על האנושות, על האהבה ועל העולם, כמו: "לחיים אין שום משמעות, יקרתני, ועוד פחות משמעות לעולם הזה, ואני מפסק בכלל אם יש עולם אחר בו מצויה משמעות זו" — הוא קם ממקומו (מעין הוראות לשחקן), למוות יש לפחות משמעות כלשהי".

הצהרות בנליות ומרגיזות כאלו הן נוסח הדיבור הרגיל של גיבורי הספר, ואליהן מתלווה גם רגש של חשיבות־עצמית, כאילו הנה גילו לנו עולמות חדשים ורעיונות שמעולם אף לא העזנו להרהר בהם. עם קריאה מתברר לנו יותר ויותר שכאן רצון מכוון לסנסציה זולה, על חשבון נושא טרגי ובעיות כאובות ומסובכות של דור חסר־ערכים ונוער ללא־מטרה שאינו יודע לאן מועדות פניו ולשם מה הוא חי.

ה. ב.

* פרנסואו דובון: בני טובים — לאן? רומן על פי הסרט של מארסל קארנא. מצרפתית: המוטל. הוצאת "הדר", תל־אביב, תשי"ט.

פרושים, דומה כי הרקע ה"אידיאי" של "אתם גוער אתם" ושל "עכשיו" זהה הוא למדי. עד כדי כך שלהלכה אולי נוח יהיה לשני הכרכים הללו להתחלף בשמותיהם.

גלי הקצף שהעלה עליו "עכשיו" מצדדים כה רבים — ודאי להנאתם המדושנת של מוציאיו — אל להם להעלים מעינינו כמה נקודות חיוביות בקובץ זה. כך, למשל, אין החדצדדיות הגסה הנפרדת ב"הרהורים על שירת אלתרמן" לנתן נך צריכה לטשטש את החשיבות העקרונתית של כמה מן ההשגות שהעלה. אולי בעקבות אחרים שקדמוהו. קצת מן השירים הם בהחלט בגדר שירה, אפילו שירה נאה (איתמר קסט, דליה רבי-קוביץ, טוביה ריבנר). ה"אודיוסקיזה" של ישראל אלירן, "ביבר המנוולים", היא השג מענין שראוי היה ליחד עליו את הדיבור במסגרת רחבה יותר. אין גם להתעלם ממידת המסירות שוודאי השקיע כאן גרעין של אנשים בעצם הכנתו והוצאתו של הקובץ ומנכונותם ללמוד מן המתחדש, לפחות מבחינה חיצונית. בתחום הפריודיקה בארץ ומחוצה לה.

שבה מיחד יאה לעורכי הקובץ על שהביאו בו תרגום אחד ממאמריו של המשורר האנגלי סטיפן ספנדר, "המשוררים בהתקוממותם", שלפחות פיסקה אחת מתוכה יש בה, כמדור מה, משום ציור קולע ביותר של בחוריי "עכשיו" (ע' 91):

"בצדק הם חושבים את רוב רמייה המחשבה והאנשים הפיזיים לצבועים, כושלים, שר-טים, כלים בידיהם של אחרים. הם זכאים לפחות להתנחם בכך שידם הימנית יודעת את אשר השמאלית עושה; להם הידיעה על אודות איכנותם השקופה. הם משוכנעים בפשטות בתשוקתם הברוטאלית להתקדם בעולם. אם הם נכשלים בכליזאת, הרי זה מפני שאינם יודעים כי מאחורי עזותו של השקר ממתין הגלעין העז עוד יותר של האמת."

פספוסטיקה כבדה", "קרן-שנורמן", "מלחמת בני עור", "חו"לוציות" ו"על השחיתה" הם, למשל, מן השמות האסוציאטיביים ביר (תר לאחדים מן השירים), מפליא עד מאד — לגבי ספר שיצא מידי מחבר צעיר כליכך — בחלקקותו, בסתגלנותו, בכשרותו לכל חך שאינו טועם. עיטוריו הנחמדים של "שמו" ליק" כץ חופפים יפה את רוחו של הכתוב.

ספר שבודאי יזכה לפופולאריות בחוגים רחבים, כולל חובבי המוזה של דן אלמגור וחנניה רייכמן.

עכשיו

האדונים הצעירים שהם עורכיו ומשתתפיו, מוציאיו ויוצאיו של קובץ זה רובם, כמדומה, בני-גילו ובני-דורו של יוסי גמזו, פחות או יותר. זוהי, בלי ספק, עובדה ביולוגית רבת-משמעות, מבטיחה גם מנחמת. הרף צד-הדמיון הזה נבדלים מוציאיי "עכשיו", לפחות המתבלטים וה"מייצגים" שבהם, הבדל רב במוג ובאופי מיוסי גמזו. אם הלז הוא גער-"מותק", המשתדל להניח דעתו של כל אדם ואינו מבקש אלא לשעשענו, לדגדגנו ולמצוא חן בעינינו, הנה הללו הם טיפוסים חמורים המבקשים להממנו ולהפיל עלינו אימתה ופחד בדחלילים גוראים שהם כבי-כול צירוף של גיימס דין והוקרמן-ההר, מקי מן "האופרה-בגרוש" לברטולד ברכט ומצית-השריפות מ"אדון בידרמן" של מקס פריש. מכלימקום, על אף ההבדלים באופי ובמוג כמו גם בימרה, ועל אף קמיטות-המצח היהירות, האינטלקטואליות כמופגן,

* יוסי גמזו: אתם גוער אתם?! מעוטר ומשופץ בידי של שמוליק כץ. הוצאת "מסדה" בע"מ. תלאביב, תשי"ט. 106 ע'.

* * עכשיו. ספרות-אמנות-בקורת. עורך-מרכז-מערכת: ברוך הפץ. עורכים: נתן נך, גבריאל מוקד, יהודה עמיחי. אביב תשי"ט, 1959. "אוגדן", ירושלים. 194 ע'.

ספרי ילדים

דוכני הספרים המיועדים לילדים גדושים מוצרים דוחים, עשויים בזילזול וברשלנות, שחיצוניותם הזולה ועצקנית זהה בדרך-כלל עם תכנם ועריכתם. ספרים אלה, הניתנים כמתנות בכל עת-מצוא, לא רק שאינם מוסיפים דבר לחינוכו ולפיתוח דמיונו של הילד אלא גם הורסים הם ביסוד דיות את טעמו.

מאחר שאין להאשים את בית-הספר בארץ במאמצים, או אף בנסיונות, לשים דגש בחינוך לטעם-טוב, והסכנה שהילד יקלוט ערכים אתגטיים ברחוב, בקולנוע, בתיאטרון-הילדים או באמצעות הרדיו אף היא קלושה ביותר, הרי שהמתן-בכוח לטעם טוב הוא הבית.

החינוך לטעם טוב אינו חייב להיות ישר ובלתי-אמצעי. יכולת ההבחנה בין האמיתי למוזף, בין אורגאני למלאכותי, בין אמנות לחיקוייה הזולים נקנית גם בדרכי עקיפים, ובאותן דרכים עצמן באה הבחנה זו — שטעם טוב נקרא לה — לידי ביטוי: בני-מוסים ובלבוש, בסידור הבית, רהיטיו וקישור-טיו, בבילויי שעות-הפנאי, ועל הכל — בבחירת התמונה והספר, ואשר לאלה הרי יש רק מודד אחד וכלל אחד לבחירת החומר לילדים: הטוב ביותר.

אין ספק כי כלל זה הוא המדריך את עורכיה של "ספריה דרור", המוציאה חוברות שהן מופת לטעם טוב בתכנון ובצורתן, וללא ספק הן התשובה ההגיוניות והיעילה ביותר לשפר האשפה הצבעונית המציף את שוק-הספרים.

ועל שלוש מן החוברות הללו נעמוד כאן.

מכונות הקסמים

סיפור של דליה רביקוביץ על ילד המתגעגע לאביו שיצא למילואים ובונה מכונת-קסמים להביאו בה הביתה. רצון חזק ואמונה תמימה עומדים לו לילד במקום בו נכשל "הקסם". סיפור נאה וחינוכי, אף שאינו מצטיין בשאר-רוח מיוחד. ציוריה של איווט שצ'פק'תומה דקורטיביים מאד, אך "קרים" קצת.

אחות ואחות

קשה לתחום גבולות בין סיפורו של זאב וציוריה של תרצה סנאי. שלמות כואת בין סיפור וציור ניתן למצוא דרך-כלל רק בספרי ילדים שנכתבו וציירו בידי אותו אדם. עצמו (סנטראקזופרי, למשל, או נחום גוטמן). הסיפור, על אודות שתי ילדות הבאות לשמח איש זקן ועצוב, הוא עדין ופיוטי, עשוי באמנות ומעורר יראת-כבוד.

עלילות חומית

סיפורו של ס. יזהר על טיול של אב ובן לתחנת-הרכבת. הסתכלות חדה ומעמיקה בדברים הנקרים בדרכם, ויכולת תיאור המחיייה דוממים ומאצילה הן חוויות-של-אמת על זוטות של יום-יום.

"חומית" היא נמלה פשוטה, אחת מרבות בשיירה; סימן-ההכר שלה הוא גרגר-החבור אה שהיא נושאת. האב והבן עוקבים אחר הליכותיה, ותיאור מסעה הופך סיפור מרתק ועזרשימים, אשר בשיאו מניחה חומית למשאה הכבד, ואו, ללא סימן-ההכר שלה, היא מאבדת את ייחודה וחוזרת להיות אחת מן ההמון. הסיפור מסתיים בתיאור קצר ונפלא של שעת טרביח-שכה, שעה גדולה ופתוחה ומלאה, שיש בה מקום לכל מיני הדברים ועוד יותר, ובקשה: "כי תמתין לה השעה הקטנה הזו אתנו, שעת הנמלים, ולא תעבור מהר כמו הכל".

ציוריה של נעמי סמילנסקי מעודנים. אך דומה שסיפור אינטלקטואלי זה ראוי לעיטור מסוגנן ומאופק יותר.

חרמשנית הכסף

לא מן הנמנע הוא כי סיפורה זה של אלינור פרוץ שרשו ועיקרו באגדה עממית ישנה. יסודותיו הפולקלוריים בולטים ומשוויים לו צביון של מעשיה עליזה מתחום המציאות יותר מאשר של אגדת-קסמים מתחום המופלא והנסתר.

סנדל הזכוכית

אגדת ה"לכלוכית", כאגדות-ילדים רבות אחרות, נכתבה תחילה כאגדת-עם למבוגרים, והיא אחת מן העתיקות ביותר בעולם. לראשונה הופיעה בכתב בסין, במאה התשיעית, ומקור זה מציין שהיא ידועה כבר מתחילת המאה השנייה. מקור סיני זה כולל בתוכו את "הסנדל האבוד", המופר לנו מן הנוסח הגרמני, וגם את "החיה-היחידה" ממלאת המשאלות, המופיעה בנוסחות הסלאביות, אשר שימשה מוטיב באגדתו של פושקין, "הדייג ודג-הזהב". באירופה הופיעה, לכ"ל לוכית" לראשונה בכתב בשנת 1558 (בספרו של דה-פריר), והיתה לאחת מן האהובות והנפוצות ביותר גם בעולם המערבי.

דומה שאין עוד אגדה מן הרפרטואר הקלאסי שיש לה השלכות כה רבות אל המציאות, ואשר הפכה מוטיב ראשי, שאינו נלאה מלחזור על עצמו, בעשרות יצירות וביוגרפיות, בכל צורות התבונה האפשריות בכתב ובעל-פה, במחול, במוזיקה, בסרטים וכו'.

נסיון מענין להחזיר עטרה לישנה עושה המספרת האנגליה אלינור פרנץ, שאינה מנסה להלביש את הגברת הישנה באדרת חדשה אלא משאירה אותה בבלואיה העתיקים. מסגרת סיפורה נרחבת מן הרגיל, והנכונות הפועלות בה אינן מן הסוג המקובל של "הטוב — כולו טוב, והרע — כולו רע", אלא יצורים אנושיים בהחלט, אשר תכונותיהם הטובות אינן מייגעות ברוב טובן, והשליליות אף הן מתקבלות-על-הדעת למדי: רוע-הלב מקורו בסכלות, ההתרברבות גובעת מקוצר-ראיה וכו'. כל ההגזמות עשויות בהומור מצוין, ותיאורי הצר-המלכות יש בהם אפילו שמץ של סאטירה חברתית.

תרגומה של דליה רביקוביץ מצוין, ציוריו של א.ה. שפרד, המעטרים את הסיפור, משעשעים והולמים את מידת קלות-הדעת שבה מתיחס סיפור זה אל האגדה הישנה.

ד. ל.

מקומם של הנערה העניה והיפה, הנלקחת אחר-כבוד לארמון, ושל המלך הנושא אותה לו לאשה — לא נעדר כאן, הנערה היא כפרית, עגלגלת כראש כרוב, ומתוקה כפוח, ועור פניה מזכיר תות-גינה בשמנת; בכל עת בה היא פנויה מאכילה הריהי הוגה בעחיד הקרוב, כלומר בארוחה הבאה. עצלן-תה ווללנותה מביאים אותה, שלא במתכוון, להיות אשתו של המלך. הלה אינו אלא נער הסובל מ"פיצול האישיות" והכרוך אחר אומנתו, המנהלת למעשה את הממלכה.

"הרמשנית הכסף" היא צפור מכושפת, פצור-עה, המקבלת טיפול מסור משוטה-הכספר ומאחות המלכה, וכאות-תודה היא באה לעזרת המלכה ומצילה אותה מאסונות הצפויים לה עקב עצלותה.

על אף העובדה שהכוחות שלמעלה מן הטבע מיוצגים בסיפור זה על-ידי שדונים, מכשפות ודעונונים, לפי מיטב המסורת, אין אגדה זו עשויה לגרום סיוט-לילה אף לרגישים שבילדים. אין היא עשויה במתכונת-האימים הסבסוניית המוכרת מסיפורי האחים גרים, ויש בה הרבה פחות סממני-אכזריות מאשר, למשל, בסיפור תמים לכאורה כ"כיפה אדומה".

לעומת זאת יש בו, בסיפור זה, שפע של טיפוסים נלכבים, דרשיחים קולחים ומשערשעים ויסודות דרמטיים איתנים, העושים אותו סיפור נפלא לשמיעה לא פחות מאשר לקריאה.

עיטוריו של א. שפרד עשויים בטוב-טעם ובהומור, אם-כי יותר "אישיות" יש בחינתו המופרות לנו כבר מסיפורי "פו הדב" ו"הרוח בערבי הנחל".

* אלינור פרנץ: הרמשנית הכסף; ציורים: א.ה. שפרד, תרגמה: מאיה אגמון; ערך, התקין והביא לדפוס: חיים אברבאיה; תרגום השירים בידי אוריאל אופק, הוצאת "מחברות לספרות", תשי"ט, ע' 211.

** אלינור פרנץ: סנדל הזכוכית; מאנגר לית: דליה רביקוביץ; ציורים: ארגסט.ה. שפרד; הוצאת "מחברות לספרות", תל-אביב, תשי"ט; ע' 208.

המשתתפים בחוברת

י. אורן היה ממשתתפי "קשת" א'. אחד מסיפוריו האחרונים, "אנטי־מטאמורפוזיס", שנדפס בחורף האחרון ב"מולד", עורר ענין רב בחוגים ספרותיים. בתרגומו העברי הופיע לא מכבר "אובלומוב" לגונצ'ארוב. "אליעזר" הוא כינויו של אחד מוותיקי שירות־החוץ הישראלי, שקנה לו נסיון רב בעבודתו בארץ ומחוצה לה. "ההר השלישי" הוא פרסום בכורה בסיפורת להדה בושם, שפרט להיותה מזכירה למערכת "קשת" היא עוסקת גם בבקורת ובתרגומים. גם "המגדל" הוא בעצם בבחינת פרסום־בכורה למחברו, יצחק בן־נר, אף כי לפני שנים הדפיס כמה סיפורי־ילדים ב"הארץ שלנו". הוא בן 22, איש כפרי־יהושע, ובשעות־פנאי חטופת הוא שוקד על כתיבתו. ארסור גליסקון, ארדיכל ומתכנן בן 47, המתעתד להוסיף ולכתוב ל"קשת" על בעיות הקשורות בשיקום הנוף התרבותי, הוא מרצה לתכנון ארצי ואזורי בטכניון בחיפה, המשתתף קבע בעתונות המקצועית הבינלאומית. במאמרו המובא בחוברת זו נמסר תוכן הרצאתו בכינוס בינלאומי לתכנון אזורי שהתקיים ביולי 1957. ל. דליה פירסמה משיריה, בהפסקות ארוכות למדי, בכתבי־עת שונים. המשורר ע. הלל נכנס באחרונה גם לתחומה של ספרות ילדים. תיאודור הלגי התבלט בשלהי שנות־השלושים בשורות המשוררים הצעירים החדשים של פולין. הוא מוכר לקוראי "קשת" בזכות מסתו המקיפה בחוברת א' על גלגוליה של הספרות הפולנית במשטר הדמוקרטיה העממית. פרדראג וראניצקי, מרצה צעיר לפילוסופיה באוניברסיטה של זאגרב, חיבר את מאמרו במיוחד ל"קשת", במגמה להבהיר לקורא המשכיל במדינת־ישראל את הרקע הרעיוני לסכסוך הסובייטי־השיטואיסטי, מנקודת המבט היוגוסלבית. ז'קלין כהנא, בת קאהיר, תסיים בחוברת הבאה את סדרת המאמרים "דור הלבנטינים", שהקנתה לה כבר חסידיים נלהבים לרוב. אהרן כידן, המנתח פה הפעם את ספרו האחרון של מ. שמיר, כתב בחוברתנו הראשונה על "ימי צלג" ליוהר. סדרת מאמריו של פאול לוי, גשמולתה של המוזיקה, עתידה להסתיים בחוברתנו הבאה בסקירה השואאתית של ההתפתחות המודרנית במוזיקה ובאמנויות הפלסטיות כאחת. ורה לוי, הכותבת בקרות ב"הארץ" ומתרגמת לגרמנית מן השירה והפרוזה העבריות, למדה היסטוריה וספרות באוניברסיטה של היידלברג. היא פירסמה כבר מסות על "הר הקסמים", "יוסף ואחיו" ורומנים אחרים של תומאס מאן. אריק לינדגרן נחשב כיום, בגיל 50, בחיר משורריה של שוודיה. בספרו, "האדם ללא דרך", קובצו שירים שרובם נכתבו ב־1940. אוריאל ק. מאיר, בן 46, הגיע לארץ הזאת לפני עשרים שנה. "צופה" הוא שירו העברי הראשון מאז 1941. הוציא צורר שירים בגרמנית ("היום קצר"), השתתף במספר אנתולוגיות גרמניות וביהון "דויטשה רונדשארף". יצחק ציין הוא יוצא דרום־אפריקה, הדפיס מסה מקיפה על מולדתו ב"טאן מודרן" הפאריזאי ומאמרים רבים בעתונים סוציאליסטיים בבורמה, הודו, אנגליה, ארה"ב וצרפת. הוא עקר לישראל ב־1951 ומאז עשה תקופה

ארוכה בדרום-מזרח אסיה. בעיקר בבורמה, בשליחות מדינית. עכשיו הוא שוקד על חיבור ספר על בורמה. פטר רודה. קומוניסט לשעבר, הוא מידידה הנאמנים של ישראל בדנמרק. בעל מסות וספרים הן בשאלות המדיניות העולמית הן בחקר תרבותה של יוון הקלאסית, עורכו של הרבעון הספרותי "שושנת הרוחות" היוצא בקופנהאגן. מאמרו, שנכתב במיוחד בשביל "קשת", משקף הלכי רוח המתרווחים והולכים באירופה המערבית. מאמריו המזרחניים של נסים רז'ואן נדפסים במספר רב והולך של לשונות, בעתונים ובכתבי-עת שבארץ ומחוצה לה. טוביה ריבנר יושב בקיבוץ מרחביה. קובץ שיריו, "האש באבן", יצא לפני שנתיים (ספרית-פועלים). ד"ר חיים שירמן, בן ה-55, בעל פרסי-ישראל בזכות חיבורו הגדול, "השירה העברית בספרד ובפרובנס", מוכר באוניברסיטה העברית לא רק כפרופיסור אלא גם כמוזיקאי, שעד לפני שנה היה ממנגני התזמורת של האוניברסיטה. את עמדתו בפרשת "ר. ואגנר במדינת-ישראל" ביטא בפומבי גם בהרצאה בחודש יוני שעבר ב"בית הלל" בירושלים. רינה שני מרבה לעסוק באחרונה (בשיתוף עם ד"ר מ. לזר) גם בתרגומי שירה: משל לינדגרן (ר' חוברת זו), פאולו גרודה ואחרים. להוצאת קובץ שירים נוסף מתכונן יונתן רטוש, שספרו האחרון, "צלע", הבקיע לו דרך אל חוגים רחבים של קוראים. במדור הבקורת הקצרות בחוברת זו ימצא הקורא דברים על "צלע" כמו גם על "נהר חוזר", קיבוץ שיריו הראשון של בן-ציון תומר.

שירי לינדגרן המובאים בחוברת זו תורגמו בידי רינה שני ומשה לזר.

"מאה שערים", תמונתו של הצייר הבלגי הצעיר איב דנדאל, העושה עתה בארץ, מובאת בחוברת זו ברשותו האדיבה של "ארגוסי", ירושלים.

מפתח הענינים ל.קשת" כרך א

- אורון, דרור: תרגום מונולוג מ"איאקס" לסופוקלס, א, 114
 תרגום מונולוג מ"היפוליטוס" לאוריפי" דס, ב, 80
 תרגום מתוך "אגממנון" לאייסקילוס, ג, 104
 אורן, י.: הקונצרט, א, 74
 הקונגרס, ד, 9
 אורן, מרים: פנחס שדה, ב, 119
 אורפן, יצחק: עשב פרא, ג, 25
 אלוני, נסים: הינשוף, א, 41
 להיות אופה, ג, 5
 "אליעז": מות הרפובליקה הרביעית, א, 144
 המקלע והצילינדר, ד, 161
 אריאל, יהושע: הערות לסיכום הויכוח, ב, 117
 אשכול, נועה (וא. וכמן): כתבתנועה, ב, 129
 בוסקה, אלן: המשורר והמדינה, א, 36
 סומאל בקט, ג, 38
 בושם, הדח: בקצה המזלג, ב, 184
 ההר השלישי, ד, 46
 בן-נר, יצחק, המגדל, ד, 28
 בקט, סומאל: סרטו האחרון של קראפ, א, 17
 גד, אליהו: ישראל מול "ישראל" הרומית, ג, 186
 גון, ב.: על מפתח (שיר), א, 97
 מצחצחי נעלים (שיר), ג, 75
 גורי, חיים: אשמורת הכלב (שירים), ב, 26
 מסע (שירים), ג, 48
 גליקסון, ארטור: תכנון אזורי וקידמה טכ" נולוגית, ד, 108
 דליה, ל.: שלושה שירי קיץ, ד, 71
 הלל, ע.: המודד (שיר), א, 35
 שמש בער! (שיר), ד, 63
 הר, ישראל: פטור (שירים), ג, 65
 התלגי, תיאודור: הספרדת הפולנית בימי פיכחון, א, 132
 אילו פגשתי בך (שירים), ד, 106
 וכמן, א. (ונועה אשכול): כתבתנועה, ב, 129
 וראניצקי, פרדראג: בין יוגוסלביה ל- ברית-המועצות, ד, 127
 זהבי, אלקס: שירים על דרך, ג, 131
 חיליק, ח. (יחיאל חזק): נספג בחצות (שיר), ג, 159
 טביב, מרדכי: קורות ליל היותי לבדי, א, 5
 יהושע, אברהם (ב.): מסע הערב של יתיר, ב, 35
 ילין-מור, נתן: מהצבעה כפויה למדיניות מודעת, א, 190
 כהנוב, זקלין: דור הלבנטינים
 (א) ילדות במצרים, ב, 72
 (ב) אירופה מרחוק, ג, 50
 (ג) אחי, המורד, ד, 52
 כידן, אהרן: המאזן הסופי ("ימי צקלג"), א, 27
 בחיפוש הנעורים והפתרונים, ד, 64
 להפונטן: דבר סוקרטס, ב, 4
 לוי, פאול, גשמינותה של המוזיקה, א, 116
 ב, 82; ג, 144; ד, 92
 לזין, ורה: תומאס מאן במסותיו, ד, 84
 לוסיץ (צ'רשוניץ): אמרות, ג, 4
 לזר, משה: קופידון, הגברת והפייטן, א, 98; ב, 136; ג, 132
 לינדרן, אריק: מתוך "האדם ללא דרך" (שירים), ד, 82

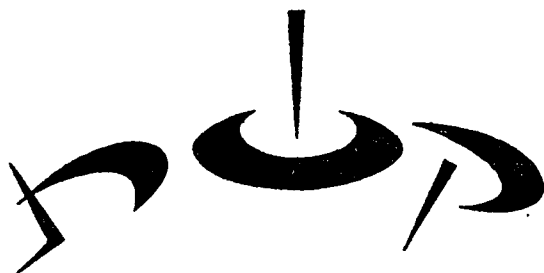
- מאיר, אוריאל קורט: צופה (שיר), ד, 50
 מלר, הנרי: צבעי מים, ב, 58
 מנצור, עטאללה: פעמיים קפה, ג, 60
 גוימן, אריך: האמנות והזמן, א, 56
 עגנון, שמואל יוסף: המכתב, ב, 5
 עמיחי, יהודה: לא מוכנים (שיר), ג, 22
 פוגל, משה: הצלבנים בכוחם ובחולשתם, א, 154
 פול, גופרי ד.: מסעו האפריקאי של נאצר, א, 182
 פורת, אמציה: פדאין, ג, 76
 פן, אלקסנדר: מזמרת הארץ (שירים), א, 88
 פסטרנק, בוריס: מותו של מאיאקובסקי, ב, 28
 צין, יצחק: הדילמה של בורמה, ד, 138
 צ'דצ'יל, וינסטון: אוליבר קרומוול, ב, 149
 קולינה, מישל: יחסי הצבא והאומה ב־ צרפת, ב, 153
 קומינקובסקי, אהרן: בחברותא (שיר), ב, 65
 קינן, עמוס: עץ (שיר), א, 55
 משתין בקיר, ב, 66
 קנו, ריימון: הסוס הטרויאני, א, 90
 קריגר, שמעון: איזה הוא הסוחר מונציה?, ג, 66
 רוביגרייה, אלן: שפת הים, ב, 68
 רודה, פטר: אירופה בעיניו של אירופי, ד, 118
 רונדו, פייר: האומה הכורדית מול התנור עזת הערביות, ג, 163
 רוזאן, נסים: הלאומנות הערבית מחפשת אידיאולוגיה, א, 164
 האסלאם כמחאה («האחים המוסלמים»), ב, 167
 התנועה המודרניסטית באסלאם (א): אפגאני, עבדו והתעוררות המזרח ה־חדש, ג, 174
 התנועה המודרניסטית באסלאם (ב): מוחמד עבדו ותורתו, ד, 150
 רטוש, יונתן: שלושה שירי תום, א, 13
 חוה (שיר), ד, 5
 ריבנר, טוביה: חקירה (שיר), ד, 45
 שביט (שטראוך), יהודה: שעת האפס (שירים), ב, 56
 שירמן, חיים: ריכארד ואגנר במדינת יש־ראל, ד, 72
 שני, רנה: שני שירים, א, 143
 זיקת (שירים), ד, 91
 שפרה, ש.: שני שירים, א, 73
 שריף, נועם: לבעיה של מוזיקה ישראלית, ב, 124
 תומר, בן ציון: שני שירים, ב, 32
 צרור שירים, ד, 26

ספרים שנסקרו ב"קשת" כרך א

- אוכמני, עזריאל (עורך, בשיחות עם שלמה טנאי ומשה שמיר): דור בארץ, (אנתר-לוגיה), א, 195
 אוקא, שוה"י: אש בעמקים, ג, 190
 אורלב, אורי: עד מחור, ג, 190
 אמאדו, ז': ארץ פירות הזהב, ב, 188
 בגין, מנחם: במחתרת, ג, 193
 בול, פייאר: הגשר על נהר קוואי, ב, 189
 בכרד, (בכרד), אברהם: מבית לבית, ג, 192
 בריוסף, יהושע: סוכת שלום, ב, 187
 בריוסף, יוסף: חיינו ומותו של יונתן אר-גמן, ד, 176
 גונצ'ארוב, א: אוכלומוב, ד, 167
 גמזו, יוסי: אתם נוער אתם? ז, ד, 178
 גרין, גראהם: האמריקני השקט, א, 197
 ד'אובון, פרנסואז: בני טובים לאן? ד, 177
 דה'בובאר, סימון: המאנדרנינים, א, 197
 דוד, יונה (עורך): ...את אשר בחרתי ב' שירה (אנתולוגיה), ד, 169
 ויאן, ר': החוק, ד, 168
 וילד, אוסקר: תמונת דוריאן גריי, ד, 175
 זאב: אחות ואחות, ד, 180
- חלאסקו, מארק: היום השמיני בשבוע, א, 198
 חלפי, אברהם: כאלמונים בגשם, ד, 171
 יזהר, ס': עלילות חומית, ד, 180
 לאגרקוויסט, פאר: הגמד, א, 195
 לה'פונטן: כל משלי לה'פונטן, ד, 174
 לוין, מאיר: כפיה, ב, 190
 סנד, יונת ואלכסנדר: ימיהם הפרוצים ל-רות, ב, 187
 עבד אל'נאצר, גמאל: פילוסופיה של המהפ'כה, ג, 194
 פגיס, דן: שעות הצל, ד, 172
 פרזין, אלינור: הרמשנית הכסף, ד, 180
 לכלוכית, ד, 180
 קאמי, אלבר: הנפילה, גלות ומלכות, ד, 175
 רביקוביץ, דליה: מכונית הקסמים, ד, 180
 רות, בצלאל ססיל (עורך): האמנות היהודית, ד' 173
 רטוש, יונתן: צלע, ד, 170
 שחם, נתן: שיכון וחיקים, א, 196
 שחר, דוד: ירח הדבש והזהב, ג, 191
 תומר, בן'ציון: נהר חזור, ד, 172

תמונות ורישומים ב"קשת" כרך א

- אנג'לו, מיכאל, א, 127
 אריכא, אביגדור, א, 19; ד, 83
 בייל, יוחנן, ד, 17
 ברנר, י', א, 79; ד, 39
 ברניני, ב, 85
 גויה, ג, 149
 גורג'יאדיס, ב, 135
 דוד, ל', ג, 148
 דירר, אלברכט, א, 124
 דלקרואה, ג, 157
 דנדאל, איב, ד, 51
 ואטו, ג, 145
 ינקו, מרסל, ג, 89
- ישראל, איקא, ג, 37
 כהנא, א', ב, 17
 לו, צ'נג, א, 131
 ליטבינובסקי, פ', ב, 55
 מונה, קלוד, ד, 98, 100
 מילר, הנרי, ג, 64
 מירו, א. (שער)
 פיקאסו, א, 67
 צפריי, ש', ג, 15
 רמבראנט, ב, 86
 רנואר, ד, 102
 שץ, בצלאל, ב, 61

קורא יקר,

עם צאת חוברת ד' נשלם הכרך הראשון של „קשת“.
בארבע החוברות הראשונות של „קשת“ הוגש לקורא חומר
ספרותי, עיוני, בקורתי ואמנותי מעולה. השתתפו בהן מטובי
הסופרים, המשוררים, האמנים והוגי־הדעות שבארץ, צעירים
כוותיקים, נוסף על סופרים וכתבים מן הנודעים ביותר ביבשת
אירופה. הסימפוזיונים של „קשת“, שיימשכו בחוברות הבאות,
עוררו הד וענין בחוגים רחבים ביותר.

בארבע החוברות של כרכו הראשון הביא „קשת“ לקוראיו
מיצירותיהם של עשרות סופרים ומשוררים עבריים, בתוכם:
ש.י. עגנון, יונתן רטוש, חיים גורי, מ. טביב, י. אורן, נסים אלוני,
ע. הלל, ב. צ. תומר, אלקסנדר פן, יהודה עמיחי, ט. ריבנר,
עמוס קינן ואחרים, כמו גם של אחדים מן הבולטים בזרמים
החדשים של הספרות העולמית, כגון סמואל בקט, הנרי מילר,
ריימון קנו ואלן רוב־גרייה.

בתחומי ההגות והבקורת הובאו מדבריהם של ד״ר אריך נוימן,
ה„יונגיסט“ הנודע, חוקר הנפש והאמנות, המוניקולוג ד״ר
פאול לוי, הסוציולוג מישל קולינה, חוקר־הספרות ד״ר משה
לור וד״ר ש. קריגר, הוגים ומבקרים כדוגמת אלן בוסקה, אהרן
כידן, ורה לויין, פ. וראניצקי, ת. התלגי ופטר רודה, מזרחנים
כפייר רונדו ונסים רוזאן.

„קשת“ הביא לקוראיו מסות מקיפות, פרי־עטם של פרשנים ולמדנים רציניים, על נושאים שונים ומגוונים: התסיסה באפריקה ועלייתו של דה־גול, עולמה של מצרים הלבנטינית ובעיותיה החדשות של בורמה הבודהיסטית, „האחים המוסלמים“ ומדיניותה של הכנסייה הקתולית, הלכי־הרוח במערב־אירופה ולבטיה הרעיוניים של הלאומנות הערבית, התמורות הרוחניות בפולין הקומוניסטית וההתעוררות הכורדית, עמדתה של יוגוסלביה הטיטואיסטית והמודרניזם באסלאם.

„קשת“ העמיד את הקורא העברי על צמיחתם של כשרונות ספרותיים מבטיחים, מובהקים בייחודם, בין צעירים בין חדשים במעגלותינו, כדוגמת א. ב. יהושע, זקלין כהנוב, יצחק בן־נר, אמציה פורת ו„חיליק“. בכך הטעים את עובדת קיומה של ספרות עברית „אחרת“, בעלת שיעור־קומה אמנותי ואינטלקטואלי, חשובה בזכות עצמה ולא בזכותם של נושאים, סיסמות ו„שמות“.

„קשת“ הוכיח שהוא רבעון המקפיד על רמתו וחותר בתמידות להעלותה, השוקד להביא לקורא העברי המשכיל דברי ספרות והגות מנופים, להפרות את מחשבתו, לעוררו להתעמק בבעיות־הגורל של חברתנו ותרבותנו כמו גם בבעיות־היסוד של אזורנו הגיאוגרפי ושל העולם המודרני בכללותו. „קשת“ האציל סביבו השפעה מעוררת, מדרבנת, מפרה.

בסקרו מתוך סיפוק את הדרך שעבר בשנתו הראשונה, רשאי „קשת“ לשאת עיניו, מתוך בטחון ותקווה, להמשך. הוא יוסיף לנהוג על פי הבחנים ואמות־המידה שהיו לו לקו ולמשקולת מתחילתו, הוא יוסיף לעשות כמיטב יכולתו על־מנת להצדיק את אמנם של מגוייו וקוראיו ולעורר קוראים חדשים להצטרף אל מחנה נאמניו ואוהדיו.

בהוצאת עם עובד

הופיע באחרונה

שלמה צמח: שתי וערב

ספר מסות שיש בו תוספת רבת משקל למשנתו של החשוב במבקרים העבריים של זמננו.

חזור ומתגלה בו במלוא שיעור קומתו מבקר ספרותי חד-עין והריף-ביטוי הלוחם בתפל ובמזויף, מערער על מוסכמות נבובות ומאדיר את ערכי היופי והמוסר האמנותי. 235 עמודים: 3.750 ל"י

להשיג בכל בית-מסחר ספרים בארץ ובהוצאת עם עובד

במיתח, רחוב מוא"ה 22, מדפון 67569, תל-אביב

הוצאת

הקיבוץ המאוחד

הופיעו

גאורג ביכנר / מות דאנטון

תרגם: חיים אברבאה

משה ברסלבסקי / תנועת המועלים הארצישראלית

כרך שלישי

יצאו לאור בקרוב

בלדות ישנות ושירי-זמר

של אנגליה וסקוטלנד

תרגם: נתן אלתרמן

ויליאם שקספיר / הלילה השנים-עשר

תרגם: רפאל אליעז

גלסון גליק / ארץ-ישראל המזרחית

תרגם: צבי ברמאי

ערך: ש. אברמסקי

הוצאת ספרים ש. פרידמן תל-אביב

רח' פינסקר 2, טל. 20991

הסדרה הקלסית

דברי ימי

העולם העתיק

נכסי תרבות ראשונים במעלה:

דברי ימי מצרים

עם 200 תמונות ומפות

מאת ג'יימס הנרי ברסטד

ד"ר לפילוסופיה, פרופ' לאגיפטולוגיה ותולדות המזרח

דברי ימי יוון

עם 300 תמונות ומפות

מאת ג'. ב. ביורי (Bury)

דברי ימי רומא

עם 250 תמונות ומפות

מאת ד"ר מ. קארי (Cary)

כל הספרים בלתי-מקוצרים ערוכים עריכה מדעית מעודכנת

וינסטון צ'רצ'יל
היסטוריה של
העמים
דוברי-האנגלית

4 כרכים (12 ספר)

מהדורת-פאר, מלווה שפע מפות
ואילוסטרציות

המחיר — 40 ל"י

מלחמת-העולם
השניה

שוב למכירה במהדורה מוגבלת

המחיר — 40 ל"י

שרל דה-גול
מאבק לחירות

2 כרכים

מלווים תעודות היסטוריות, מפות
ותצלומים

תרגום: אליהו מייטוס

בעריכת אהרן אמיר

המחיר — 17 ל"י

מר"ל ומפיץ ראשי:
"עם הספר" בע"מ

רח' ביאליק 15, טל. 64276

אל
מנוי
"קשת"

כמות מצומצמת של ארבע החוברות הרא-
שונות בכרך אחד, מכורך בד, מוצעת עתה
למכירה במחיר 12 ל"י. בהזמנות אפשר
לפנות במישרים אל הוצאת "עם הספר"
בע"מ, רח' ביאליק 15, תל-אביב, או
באמצעות סוכני-ספרים ומו"סים.

הוצאת ספרים נ. טברסקי

תל-אביב

רחוב צ'לנוב 2, טלפון 67318

הופיע

אהליבה

מאת לוי בן-אמתי

שירים חדשים:

שירי אדם, בית ונוף

הדר" הוצאת ספרים בע"מ, תל-אביב

רח' הרצל 10, טל. 67132

...את אשר בחרתי

בשירה

בעריכת יונה דוד

הקדמה: דב סדן

בקובץ זה בחרו 65 משוררים ישראלים איש איש שירו הקרוב ביותר ללבו, בחרו וגם נימקו. על כן קראנו לקובץ "...את אשר בחרתי".

המשתתפים: י. פייכמן, ז. שניאורי, י. כהן, א. ראב, א. צ. גרינברג, א. המאירי, א. שלונג, סקי, י. צ. רימון, י. בת-מרים, ש. הלקי, ר. אבינועם, י. אפרת, ש. שלום, ש. מלצר, מ. ילן-שטקליס, א. מיטוס, א. עמיר-פינקרפלד, א. ישורון, י. רטוש, א. פן, י. ה. יבין, ש. סקולסקי, ג. טלפיר, י. טרפי, ר. אליעז, ל. גולדברג, א. חלפי, ג. יונתן, ל. בן-אמיית, י. רבינוב, מ. בסוק, ז. גלעד, ג. מישקובסקי, ח. ורד, ד. רוקח, י. שלג, מ. דשא, ש. הר'אבן, א. גלבע, א. קובנר, ב. גלאי, ע. טור-מלכא, ע. הלל, ח. גורי, ט. כרמי, א. אמיר, ע. רבין, ש. טנאי, ב. תומר, צ. ארד, פ. שדה, י. עמיחי, א. טריינין, ט. ריבנר, א. אופק, מ. דוד, ג. זך, י. דוד, ר. חוסיין, ג. קעואר, ש. כתב, א. הוס, ד. פגיס, א. אפלפלד וד. רביקוביץ.

כריכה מהודרת. המחיר 7 ל"י

אקו אקו

מאת תור היירדאל

סופר מסע-קונטיקי המפורסם חזר ממסע חדש באי-הפסחא בפולינזיה, שם גילה את סודות הפסלים המסתוריים אותם חצבו הילידים הקדמוניים.

בלוזה 50 תצלומים צבעוניים.
המחיר 6.500 ל"י

עכשיו תוכל לקרוא גם בעברית

את הספר הסנסציוני הצועד חדשים רבים בראש רשימת ה"בסטי-סלרים" בארצות הברית, הספר שעורר הדים חזקים באמריקה ובאפריקה

האמריקני המכוער

הספר מספר בצורה מרתקת על קבוצת אמריקנים בדרום-מזרח-אסיה, הצלחותיהם וכשלונותיהם, מאבקם בקומוניזם המתפשט באיזור ואי-יכולתם לעצור בו

האמריקני המכוער

מאת: ויליאם ג. לדרר ויג'ין ברדיק

ספר חובה לכל המעוניין להבין מדוע נכשלה המדיניות האמריקנית במזרח הרחוק ומדוע רבו כל כך הצלחותיהם של הקומוניסטים באיזור זה

להשיג בכל חנויות הספרים

הוצאת ספרים נ. טברסקי חברה בע"מ

ז. יעבץ

ספורי פלאים

אגדות וגוזמאות עבריות

מימי קדם

רשומים: יוסל ברגנר

חברי דוד פרישמן:

ואני אשר לא פללתי לראות ראו עיני הפעם: עולם שכולו חזיונות ומראות נהדרים לנגד עיני, דמיונות הלוקחים את לב הקורא.

והשפה אשר בה כתובים החזיונות האלה שפת הנביאים הראשונים היא אשר כמוה לא כתבו עוד בדורנו זה.

חברי יעקב פייכמן:

הוא היה הראשון אשר כתב לילדים ממש. בשיחותיו הקדומות יצר סגנון אגדי-מקראי, שהשפיע על הבאים אחריו.

חברי א. מ. ליפשיץ:

הוא מאבות הסגנון החדש — סגנון העצמי השפיע על המזיגה המיוחדת שבסגנון ביאליק.

עמידר

החברה הלאומית לשיכון עולים בישראל בע"מ

בנין שיכונים לעולים
אחזקה וניהול של 12,000 דירות עולים
פיתוח ושיפור שיכוני עולים
מכירה בתנאים נוחים של דירות לעולים

מכון לצינקוגרפיה

גלופות קו ורשת באיכות מעולה

רח' לה גרדיה 5, תל-אביב

ת. ד. 1333

טל. 31631

חלוץ השרות

הצועד בראש!

פטרולגו בע"מ

רח' רמב"ם 24 סניף:

טל. 7847*8 67847 רחוב בנייהודה 84

תל-אביב

אצטבאות לספריות

Supaslot
זויתן מתכת מנוקב

מירומית

טלפונים
21964
28517

מפעלי מתכת אשקלון בע"מ
רח' היקון 106 תל-אביב

אצטבאות לספריות

Supaslot
זויתן מתכת מנוקב

מירומית

טלפונים
21964
28517

מפעלי מתכת אשקלון בע"מ
רח' היקון 106 תל-אביב